

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

RUSYA MÜLTECİLERİ

UZAK DİASPORAYA SAVRULAN TATARLAR

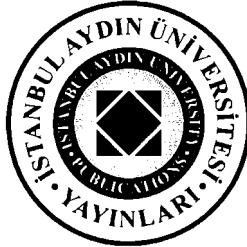
Prof. Dr. Nadir DEVLET

RUSYA MÜLTECİLERİ UZAK DİASPORAYA SAVRULAN TATARLAR

Prof. Dr. Nadir DEVLET

İstanbul 2017

İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları

**RUSYA MÜLTECİLERİ
UZAK DİASPORAYA SAVRULAN TATARLAR**

Yazar: Prof. Dr. Nadir DEVLET

Yayın Kurul Başkanı: Dr. Mustafa AYDIN

Kapak ve Sayfa Tasarım: İstanbul Aydın Üniversitesi Görsel Tasarım Birimi

Basım Yılı: 2017

Baskı: I

Basım Yeri: Armoni Nüans Görsel Sanatlar ve İletişim Hizmeti San. ve Tic. A.Ş.
Yukarıdudullu, Bostancı Yolu Cad. Keyap Çarşı B- 1 Blk. N.24
Ümraniye / İSTANBUL

ISBN: 9786054303953

Copyright © İstanbul Aydın Üniversitesi

Bu yapının tüm hakları saklıdır. Yazılar ve görsel malzeme izin almadan tümüyle veya kısmen yayımlanamaz.

Bu kitabın tüm hakları

İstanbul Aydın Üniversitesi'ne aittir.

TAKDİM

Üniversitemizin öğretim üyelerinden Prof. Dr. Nadir Devlet, Türk Dünyası ile ilgili çalışmaları ile tanınmıştır. Özellikle Rusya, Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği ve şimdiki Rusya Federasyonunda yaşayan değişik Türki topluluklarının tarihini ve bugününü inceleyen değerli bir araştırmacıdır. Yayınlarının akademik olarak yüksek seviyeye ulaşmasında bildiği diller, Rusya ve Orta Asya'ya çeşitli dönemlerde gerçekleştirdiği ekspedisyenlar, ayrıca Almanya, Rusya ve ABD gibi ülkelerdeki bilimsel faaliyetleri etkili rol oynamıştır.

Üniversitemizin yayınları arasında çıkan, hocamızın “RUSYA MÜLTECİLERİ: UZAK DİASPORA YA SAVRULAN TATARLAR” adlı eseri, uzun yılların birikiminin ürünüdür. Adından da anlaşılacağı üzere çok ufak bir topluluğun üzerine yoğunlaşmış olan eser, piyasaya değil, “meraklısına” hitap eden özel bir çalışmadır.

Ancak ufak gibi görünen Kazan Tatar toplumunun bazı fertleri, Cumhuriyetimizin kuruluşunda ve gelişmesinde ses getiren faaliyetler yapmışlardır. Örnek olarak Prof. Dr. Yusuf Akçura, Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal, Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan, Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, Prof. Dr. Ahmet Temir, Prof. Dr. Saadet İshaki Çağatay, Prof. Dr. İbrahim Odar, Prof. Dr. Tukay Bayçın gibi bilim adamlarını gösterebiliriz.

Bugün Rusya hâkimiyeti altında bulunan Tatarların, Tataristan adlı bir özerk cumhuriyetleri bulunuyor. Rusya Federasyonu ile ilişkilerimizde gerek ekonomik gerek kültürel alanda pozitif rol oynuyorlar. Beş, beş buçuk milyonluk bu toplumun Türkiye’de, Finlandiya’da, Amerika Birleşik Devletleri’nde, Avustralya’da ve birkaç başka ülkede de soydaşları yaşıyor ve 1991’den itibaren Kazan ile bu uzak diasporadaki Tatarlar arasında ilişkiler başlamış bulunuyor.

İşte elinizde tuttuğunuz bu kitap bu bahsi geçenlerin tarihi, sosyal ve kültürel yaşamları ile ilgili. Akraba bir azınlığın bu savrulan kardeşleri hakkında ilginç bilgiler edineceğinize inanıyorum.

Dr. Mustafa Aydın
İAÜ Mütevelli Heyet Başkanı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
GİRİŞ	8
UZAK DİASPORADAKİ TATARLAR	13
TATARCANIN ŞİVE ve AĞIZLARI	14
DÜNYADAKİ TATARLARIN DAĞILIMI (2014)	16
UZAK DOĞUDAKİ TATAR-BAŞKURTLARA NE OLDU?	23
TÜRKİYE'YE TATAR GÖÇÜ	44
FİNLANDİYA TATARLARI	145
İSVEÇ TATARLARI	194
LİTVANYA, LETONYA (ESTONYA), BELORUSYA ve POLONYA TATARLARI	219
YENİ DÜNYA TATARLARI	232
GENEL SONUÇ	261
BAZI KAYNAKLAR	263

ÖNSÖZ

Aslında kitabı okumaya başladığınızda bu kadar dar bir konuda yazmak gerekli miydi sorusu akla gelebilir. Belki de haklı olabilirsiniz. Ben de bu eseri yazmaya başladığımda “kim okuyacak bu kitabı?” diye sormaktan kendimi alıkoyamadım. Ama yazdıkça Tatar ulusunun bu ufak özelliğini yazmanın tarihimize bir katkı sağlayacağını düşündüm. Daha önce de Türkçesini yayımlatma imkânını bulamadığım Yırak Könçığıştı Tatar-Başkортlarga Ni Buldı? adlı kitabı Kazan’da yayımlatma fırsatı elde etmiştim. Bu da uzak diaspora Tatarlarının 50-60 yıl yaşadıkları bir ilgili yukardaki kitabımdan başka kitaplarım da neşredildi ve bazıları Kazan’da yayımlanmıştır. Bu kitabım ise doğrudan Tatarlarla ilgilidir.

1985 yılından beri yayımlanan kitaplarımın bir kısmında Tatarlar bir bahis olarak işlenmiştir. Ancak bunun dışında doğrudan Tatar tarihi ve hayatı ile daha büyük ve geniş kapsamlı bir konuda eser vermek mümkündü. Ancak ben bu yaşa geldikten sonra böyle bir konuyu işlemeyi uygun buldum. Çünkü akademik hayata başladığımda ilk bilimsel eserim, daha doğrusu doktora tezim içinde Tatarlar da olan Rusya’daki belli başlı Türki halkların 19. Yüzyıl sonu ile 1917 Ekim ihtilaline kadar olan dönemini incelemiştim.

Şüphesiz Tatar tarihinin geçmişi çok öncelere belki de 8. Yüzyıllara kadar, yani Ruslar henüz tarih sahnesine çıkmadan önceye kadar dayanıyor. Ancak maalesef o dönemlere ait Tatarların kendi kayıtları yok. Biz bu dönemi Rus kaynaklarından öğrenmek zorunda kalıyoruz. Doktoramı hazırladığım yıllarda soğuk savaş dönemi idi ve ben “Azatlık (özgürlük) radyosunda” çalışıyordum. Yani benim hiçbir şekilde Rus arşivlerine girme şansım yoktu. Girsem dahi o dönemin Rusçasını deşifre edecek bilgim de yoktu. Dolayısıyla ben tez konumu batıdaki kaynaklarla daha kolay çözeceğime kanaat getirdiğim dönemden seçtim. 1917 Şubat ihtilalinden sonraki Bolşeviklerin hâkimiyete gelmesi, Tatar-Başkurtların kendi Milli Meclislerini demokratik şekilde seçmeleri, Başkurt ve Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin kuruluşu gibi karmaşık dönemi inceleyerek kitaplaştırdım. Sosyalizm dönemi ve Sovyetler Birliğinin dağılması hakkında bütün Türkileri kapsayan bir çalışma yaptım. Daha sonra modern çağla ilgili 1995’te Tatar, Başkurt ve Çuvaş cumhuriyetlerine yaptığımız ekspedisyondan sonuçlarını yayımladım.

Daha sonra 1917 ihtilal döneminde Rusya’daki Türkiler ile 1922’lere kadar Rusya ve Türkiye’de süren mücadeleleri kapsayan bir çalışma yaptım. Bu arada da başka konularda eserler verdim.

Şimdi size ulaşan bu kitap ise benim yurt dışındaki Tatarlar ile en azından 50-60 yıl yaşadığım izlenimleri, bilgileri ve yorumları içermektedir. Diğer ifade ile 73 yaşıma girdiğim bu yılda okuyucularıyla tecrübelerimi paylaşmak istedim. Daha fazla gecikirsem belki yazma gücüm veya fırsatım olmazdı. Bir akademisyen tabii ki kitaplarının okunmasını, popüler yazarlar gibi çok baskı yapmasını, yayılmasını ve herkesin kendinden bahsetmesini isteyebilir. Bu onun doğal hakkıdır. Çünkü bir akademisyenin eserleri ile zengin olma şansı yoktur. Ama tanınan bir akademisyen olmak manevi bir tatmin verir. İş böyleyken neden pek okunmayacağını zannettiğim bu eseri kaleme neden aldım? Benim bir tatmin arayışım da yok. Çünkü en az iki ve bir tanesi beş baskı (3 Türkçe, Tatarca ve Azerice) yapan kitabım var.

Konunun şu yönü de var. Akademisyenlerin en azından bir kısmı, sanatçıların bir kısmı nasıl “sanat sanat içindir” diyorlarsa, “bilim bilim içindir” derler. Ayrıca bilim adamları merak ettikleri bir konuya açıklık getirmekten de hoşlanırlar. Belki de benimki de buydu. Şuna eminim ki bu eseri birileri okuyacaktır. Belki 50, belki 100 yıl sonra Tatarları inceleyecek bir araştırmacı için önemli bir kaynak olacaktır. Bence tarihlerini yazmayan topluluklar kaybolup gidecekler veya kendileri hakkında cehalete düşeceklerdir. Geçmiş tarihimiz hakkında işte biz bu durumdayız. Ben bu katkımla en azından gelecek nesillerin bu sıkıntıdan kurtulmalarına bir nebze katkı sağlayacağımı düşünüyorum.

72 yaşında bu kitabı yazmamın belki de birinci nedeni bu savrulanlara ait olmamdan kaynaklanıyordu. Gerçi eşim G. Beril Cansever Devlet hakkımda bir eser kaleme almıştı. Fakat benim dışımdakileri bu esere koymak gerekiyordu. İşte ikinci maksat ise tarihe bir belge bırakmaktır. Yazmadığınız şeyler kaybolup gidiyor, yakınlarınıza, akrabalarınıza belki de torunlarınıza anlatacak bir şeyler bırakmak sanki gerekli.

Bu kitabı da merakla okursunuz diye ümit ediyorum. Çok ülke ve yer adı var diyebilirsiniz. Bence bu sayede hiç bilmediğiniz veya bildiğinizi var saydığınızı bir toplulukla karşılaşacak ve onları tanıyacak, benzerlik ve farklılıklarını keşfedeceksiniz.

Bu eserde yararlandığım eserleri önsözde açıklayacağım. Ancak bir eser sırf insanın kendi araştırmaları ile ortaya çıkmıyor. Sırasıyla teşekkür etmem gereken şahıslar var. Kitaptaki sırayı göz önünde tutarak şöyle başlayayım. Türkiye’deki Tatar köyleri hakkında kısaca da olsa bilgi veren Yakup Akçura’ya, kendi Dernekleri hakkında bilgi veren Ankaralı dostlarım Reşit Aygün ve şimdiki Başkan Fuat Tiniş’e, bolca yayını hediye eden Finlandiya İslam Cemaati eski Başkanı Okan Daher’e ve kitabını veren Muazzez Baibulat’a, Avustralya Tatarları hakkında kaleme alıp

yayımladıkları değerli eseri yollayan Ziya Maski'ye, New York Tatarları hakkında bana sözlü bilgi veren ve elindeki yazılı malzemeleri yollayan derneğin eski Başkanı İldar Ağış'e, San Francisco Tatarları hakkında bana bir iki bilgi verebilen dernek Başkanı Turan Apakay'a ve Burlingame'deki Dernek hakkında yayımlanan makalesini bana hediye eden Japon doktora öğrencisi Sayoko Numata'ya ve adını saymayı bir şekilde unuttuğum herkese teşekkür ederim.

Tabi bu yaptığım iş gönüllülük prensiplerine dayandığından herkesten dilediğim bilgi ve desteği alamadım. Birkaç yıldan beri Uzak Diaspora Tatarları hakkında biriktirdiğim malzemelerle ilgili bir eser hazırlamak arzusunda olduğumu fırsat oldukça duyurdum. Böylece kendimi bir taahhüt altına sokmak istemiştim. Çünkü çok karmaşık, malzemesi yetersiz ve çok dar bir kesimi ilgilendirecek bir eser olacaktı. Bu vesile ile Dünya Tatarları Kongresi Başkanı Rinat Zakirov'a da bahsetmiştim. O kurumları tarafından destek sağlamak için gerekli işlemleri başlattı. Kendisine şükranlarımı sunarım.

Şu anda görev yaptığım İstanbul Aydın Üniversitesi bu kitabı basmaya razı oldu. Böylece sözümü tutmama büyük vesile ve destek oldu. Dolayısıyla bu imkânı sağlayan Üniversitemizin Mütevelli Heyet Başkanı Dr. Mustafa Aydın'a özel olark şükranlarımı arz ederim. Onun onayı ve aşağıda sayacağım zatların desteği olmasa bu eser dünyaya çıkamayacaktı. İşte kitabın baskısını gerçekleştirmede destek veren Rektörümüz Prof. Dr. Yedigâr İzmirli'ye Üniversitemizin değerli Profesörleri Ahmet Metin Ger, Hasan Saygın, İbrahim Hakkı Aydın, Ali Zaimoğlu, Dekanım Celal Nazım İrem ve kitabın yayımlanmasında fiilen emeği geçenlere şükranlarımı arz ediyorum.

GİRİŞ

Bu eser Tatarların esas vatanı olan Rusya dışında, aynı zamanda eski Sovyet Cumhuriyetleri dışında yaşayan Tatarların toplumsal hayatlarını incelemektedir. Bu yapılırken de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra çeşitli şekillerde yurt dışına göçen Tatarları kapsamamaktadır. Diğer bir ifade ile Sovyet sistemin etkisi altında kalmayan, eski göçmenleri incelemektedir. Çünkü her iki topluluk arasında uzun yıllar ilişkilerin kopuk olmasından dolayı bir hayli hususlarda farklılıklar meydana gelmiştir. . Kısacası bunlar yaşadıkları muhit, siyasi sistem ve coğrafya ile ilgilidir. Bunun açıklaması da o kadar kolay değildir. Eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan Tatarlar için Rusça neredeyse ana diline dönüşmüştür. Eski Sovyetler Birliğinde yetişmiş olup da bir Tatarın Rusça bilmemesi düşünülemez. Anadilini koruyabilenler kırsal kökenli olup, Tatar köylerinde yetişenler ile Tatarca bilen anneannesi veya babaannesi tarafından büyütülen çocuklardır. Okulda, resmi dairelerde, sokakta, iş yerinde, kısacası hayatın her bir safhasında işler Rusça yürümektedir. Tataristan'da bile durum budur ve bunun suçluları o ülkeyi yöneten cumhurbaşkanından başlayarak en küçük yöneticisine kadar uzanmaktadır. Tatarca bilenleri dahi ısrarla Rusça konuşmaktadırlar. Tatarstan Bilimler Akademisi Başkanı toplantılarda Tatarca konuşanları ulu orta azarlamaktadır.

Fakat uzak diasporadakiler Rusça bilmezler, ancak yaşı 70 geçip de uzak doğuda doğanların bir kısmı bilir. Bu nesilde artık bu dünyayı terk etmektedir. Tatar dili konusunda Kazan'da her fırsatta uyarılarda bulundum. Dünya Tatarları Kongrelerinde yaptığım konuşmalarda "Tatar diline fonksiyon verin" teklifinde bulundum. Merhum babamın dediği gibi bu laflar "taş duvara leblebi fırlatmak" gibi oldu.

Rusya'da yetişenler aldıkları eğitim farklı olduğu için uzak diasporadaki Tatarların manevi değerleri farklıdır. Dinle ilişkileri son 25 yılda başlamıştır. Burada son zamanlarda Rusya'da artan radikal İslami davranışlar etkisindekileri Tatarları genel olarak Tatar halkının dine münasebetleri olarak değerlendiremeyiz. Uzak diasporadakiler ise kimliklerini korumada dinden çok yararlanmışlardır.

Bu eserimizde incelemek istediğimiz gurup diğerlerinden farklı ve yarım asra varmadan yok olacağı veya şekil değiştireceği için bence ilginçtir. Aynı zamanda onlar hakkında bilgiler unutulmadan derlenmelidir. Uzak Doğudakiler ile ilgili ben, Larissa Usmanova ve sırf Japonya ile ilgili Merthan Dünder yazdık. Finlandiya Tatarları hakkında, en azından Tampere'deki Tatarlarla ilgili önemli bir çalışma var.

Avustralya Tatarları oraya yerleşmelerine belki 40 yıl kadar olmuşsa da çok teferruatlı bol fotoğraflı bir eser ortaya koydular. Eksik kalan ise Türkiye, ABD, Polonya, Baltık ülkeleri gibi değişik yerlerde ikamet eden Tatarlar idi.

Bu Tatarları tespih taneleri gibi değişik adalara saçılmış olarak da yorumlayabilirsiniz. En varlıklı Tatar topluluğu Finlandiya'da olup, onların sayısı da 650'yi aşmamaktadır. Doğrusunu söylemek gerekirse Türkiye'de daha fazla Tatar olmalıdır. Ancak ya dernekleşememişler, ya da Türklere kaynaşıp gitmişlerdir. Dolayısıyla haklarında sağlıklı bir rakam veremiyoruz. Tataristan'da bu topluluklar ile ilgili ileri sürülen rakamlar abartılıdır ve gerçeği yansıtmazlar. Eski istatistiklerde yurtdışında 40 bin Tatar var gibi bir kayıt bulunuyordu. Hala onu kullananlar var. Kendi Tatarlığını fark etmeyen, reddeden veya gerekli bulmayan Tatar kökenlileri bu sayıya dâhil etmenin ne yararı olacaktı ki? Ona bakarsanız bir göç ülkesi olan ABD'de ikinci büyük göçmen topluluğu Almanlardır. Değişik dönemlerde ABD'ye göçen Almanların veya Alman kökenlilerin sayı 50 milyonu aşar. Ancak bugün 1,5 milyon kişi Almancayı evde kullanmaktadır. Diğerlerinin ana dili İngilizce olmuştur. Dolayısıyla uzak diasporada Tatarca'yı korumak pek mümkün olmayacağı benziyor.

Buna rağmen memleketlerini ekonomik veya siyasi şartlardan terk etmek zorunda kalan Tatarlar başta Uzak Doğu'ya gitmişler. Oradan ise yukarıda saydığımız ülkelere dağılmışlardır. 6 milyondan fazla nüfusu olan Tatarlar için uzak diasporadakileri kaybetmek büyük bir kayıp olmayabilir. Ancak nüfusça yoğun olarak yaşadıkları, hatta adlarına kurulan cumhuriyetlerinde dahi Tatarca'yı ve buna bağlı olarak Tatar kimliğini kaybedenlerin gittikçe arttığını gördükten sonra uzak diasporadakiler bu konuda oldukça başarılıymış demek geliyor insanın içinden. Son zamanlarda Rusya'daki Tatarların bir kısmı asimile olup yok olacaklarının idrakine vardılar olsa gerek. Dolayısıyla dili konuşturamayınca dine yöneldiler. Daha dün (27 Mart 2016) Rusya'daki bir ahababımın doğum gününü kutlarken şaka yollu "sakal bırakmışsın, seni yaşlı gösteriyor" diye facebook üzerinden yazmıştım. Milli konularla çok aktif olan bu zattan aldığım cevapla şaşkınlığa düştüm. Muhatabım şöyle yazmış: "Мин меселман, намаз укыйм 8 ел инде, сакал булыпга тиеш" (Ben Müslümanım, 8 yıldır namaz kılıyorum, sakalımın olması gerek). Ne diyelim Tatarlığını, hatta Mişerliğini unutmuş, yani kimlik değiştirmiş, etnik değil dini Müslüman kimliği ile kendini tanıtıyor. Aynı zamanda bu işi de yarım yamalak yapıyor. Zavallı sakalın farz olduğunu zann ediyor. Bir zamanlar ateşli bir milliyetçi idi. Kendisi Rusya'da liderlerin yönlendirmesi ile ortaya çıkan İslamcılık akımına kapılmış benziyor.

Demek ki Tatar aydınları değişik kategorilere bölünmüşler. İlk olarak benim gibi ömrü boyu Türki halklarla birlikte, Tatarları incelemek ve tanıtmak için çalışıp çabalayan “fanatikler” var. Bu gibiler bazen aşırıya gidebiliyorlar. O derece ki kendilerine en yakın kavim olan Başkurtlardan nefret ediyorlar. Gerçi ben Başkurdistan’da yaşamadığım ve oradaki Tatarların ne çektiklerini bilmediğim için bu konuda objektif olamayabilirim.

Bir de profesyonel Tatar ve Başkurtlar var. Onlar Moskova’nın istediği şekilde “Tatarcılık” ve “ Başkurtçuluk” yaparak iki halkı birbirine düşman yapmaya katkı sağlıyorlar. Aslında onlar Rusça konuşuyorlar, Ruslar gibi olmayı tercih ediyorlar, ancak toplantılarda başka türlü davranıyorlar, yani kendilerini Tatar veya Başkurt milliyetçisi gibi gösteriyorlar.

Diğer bir kategoridekiler Rus kadınları ile evlidirler, evde, işte, sokakta Rusça konuşurlar. Ancak çok icap ederse bulundukları topluluğa Tatarca veya Başkurtça hitap ederler. Tataristan’daki bir hayli devlet adamı, bakan, milletvekili, resmi dairelerdeki yöneticiler, bilim adamları, mühendisler vb. bu kategoriye girer.

Bir kategori de birkaç kelime Tatarca bilen, ancak bunu kullanmaya karşı olanlar ve kendilerini Ruslarla aynı sayanlar vardır. Örnek olarak şimdiki Tataristan Bilimler Akademisi Başkanı Prof. Dr. Mıyakzyum (Mahsum) Salahov’tur. O biraz Tatarca bilse dahi ısrarla Rusça konuşmaktadır. 2015 yılının Mayıs’ında Akademide Türk Bilimler Akademisi için yapılan toplantıda Tatarca konuşan bir meslektaşını ulu orta azarlamıştı. Yanımdaki Türkler bunu anlamayıp bana sormuşlardı.

Bir kategori ise tek bir kelime Tatarca bilmeyenlerden meydana gelir. Bunlar bürokrasiyi kendi inhisarlarına almışlardır. Sözüm ona Tatarlardır, ancak o kadar. Tataristan Yüksek Şurasında (parlamento) üyelerin ekserisi Tatar olmasına rağmen konuşmalar Rusça yapılır. Böyle bir parlamentodan Tatar dili, kültürü veya kaderi ile ilgili müspet bir kararın çıkması hayli zordur.

Rusya Federasyonunda Moskova azınlıkların kendi kültürlerini geliştirmelerine çeşitli engeller çıkarmaktadır. Tatarca eğitim nerdeyse sıfırlanmıştır, gerçek anlamda Tatarca yayın yapan televizyon yoktur. Yanğa Gasır (Noviy Vek) özel televizyonu Rusça ve Tatarca yayın yapmaktadır. Ancak yüzlerce Rusça yayın karşısında mücadele etmesi hayli zordur. Birkaç tane FM kanalından genellikle Tatarca şarkılar yayımlayan radyolar vardır. Gazete ve dergileri bayilerde bulmanız mümkün değildir. Devlet desteği olmaz ise hepsi kapanacak duruma gelmiştir. Bu durumda Tatarca’nın gelişme şansı azalmaktadır. Şayet Kazan’da “ben Rusça bilmiyorum” dersiniz size uzaydan gelmiş gibi bakarlar ve yüzlerinde “nasıl olur da yüce Rus dilini bilmez” ifadesi yansır.

Konumuz Tataristan veya RF'ye dağılmış Tatarlar değil. Onlar kendi dertlerine kendileri baksın demekten başka çaremiz yok. Kendi konumuza gelirsek, bu kitapta Uzak Doğu, Türkiye, Finlandiya, İsveç, Avustralya, Çin, Polonya, Letonya, Litvanya, Estonya ve ABD'deki eski göçmen Tatarlarla ilgili veri ve yorumlar paylaşıldı.

Türkiye Tatarları konusunda bizzat içinde bulunduğum 1960'lı-1980'li yılları yazdım. Bu bölümü yazmamda elimde bulunan Tukay Bülteni ile Kazan Dergilerinin kolaylık sağladılar. Kazan Dergisinin eksik bir sayısını ise Ankara Derneğine borçluyum. Çünkü onlar Kazan'ı internette ulaşım açtılar. İdil-Ural Derneği hakkında basılı bir kaynak bulamadım. Dernek Başkanı Gülten Urallı bana cevap vermedi. Yardımcısı Yakup Akçura'nın verileri ise yetersiz kaldı. Köyler hakkında da aynı sıkıntı oldu. Öğrencilerimden Arzu Kılınç'ın doktora tezinden hayli yararlandım. Tezinin konusu Tatarların Anadolu'ya göçleri ile ilgili idi. Bunun dışında tabii ki bolca kendi kitap ve makalelerimden yararlandım. Bunların hepsini dipnotlarda görmeniz mümkün.

Kitabın ikinci olarak incelediği konu Finlandiya Tatarları oldu. Bunun için bir miktar Mahalle Haberleri, İş (Eş) Rapor'ları, Finlandiya savaşında şehit düşen Tatar askerleri ile ilgili eser, Tampere Tatarları hakkında ise Muazzez Baibulat'ın kapsamlı bol fotoğraflı eseri bana yol gösterdiler. Ayrıca İngilizce veya Tatarca yazılan makaleler, araştırmalar da önemli katkı sağladılar. İsveç Tatarları konusunda bana yardımcı olan bir tek İngilizce araştırma makalesi oldu.

Avustralya Tatarları hakkındaki belki de tek ve en önemli kaynak Ayşe ve Ziya Maski'lerin hazırladıkları Arap harfleri ile Tatarca ve aynı kitabın İngilizce eseri oldu. Şayet bu eser olmasaydı Avustralya Tatarları konusu boş kalacaktı. Bu arada doktora sonra dil çalışması olarak ortaya çıkan bir İngilizce makale tek Avustralya Tatarları değil, diasporadaki bütün Tatarları ilgilendirebilecek yorumları ile beni cezbettti.

Litvanya, Letonya (Estonya), Belorusya ve Polonya Tatarları hakkında ise fazla bilgiye ulaşamadım. Zaten onlar hem sayıca az hem de Tatarca'yı bilmediklerinden haklarında Tatarca da eser yok denecek kadar azdı. Çok yıllar önce Polonya Tatarları ile ilgili çevirdiğim bir makaleyi ise bulamadım. Fakat yine de onları bu çalışma dışında çıkarmak haksızlık olurdu. Bu gurup dillerini kaybetmişler, ancak Müslümanlık ile bir parka olsa da yaşadıkları ülkede farklı bir kimlik temsilcisi olmuşlar.

Son olarak ABD Tatarları hakkındaki bölüme geldim. New York Tatarları hakkında İldar Agiş'in anlattıkları, Emrullah Agi'nin elime geçen Ümit Yolıbiz adlı birkaç sayı bültenin dışında pek bilgi bulunamadı. San Francisco Tatarları konusunda ise Salih Apakay'ın yazıp İngilizceye çevrilen ve internetten ulaşılan kapsamlı makalesi ve adı yukarda belirtilen Japon Doktora öğrencisi Numata'nın makalesi dışında işe yarar pek bir şey bulunamadı.

Bütün bunlara ek Türk resmi televizyon kurumu TRT'nin çektiği bazı belgeseller, Tataristan'ın Kazan şehrine bulunan Yanğa Gasır/Novıy Vek televizyonunun bazı belgeselleri de yol gösterici oldu. Bu videoları her konunun altına ekledim. Ancak şimdi o videolara ulaşamıyorum.

Şüphesiz bu eserde eksikler çok olacaktır. Neticede ben bunu bir görev addettiğim için hazırladım. Benim de tam içime sinmeyen kısımları oldu. Fakat eldeki maddi ve manevi imkânlar bu kadarına el verdi. İlerde daha kapsamlı bir çalışma yapılması temennimizdir.

UZAK DİASPORADAKİ TATARLAR

Önce diaspora sözünden ne anladığımızı açıklayarak yazmaya başlamak istiyorum. Çünkü değişik kavramlara değişik bakış, yorum ve anlamlar var ise benim sizlere anlatmak istediklerimin yanlış anlaşılma tehlikesi var. Örnek vermek gerekirse çok yaygın olarak kullanılan “demokrasi” sözcüğünü her ülke kendindeki şartlara göre yorum getirmektedir. Bazı demokrasilerde özgürlük en ilk şart ise de, bazı ülkelerde belli zamanlarda seçim yapılması yeterli addedilmektedir. İngilizcede diaspora sözcüğü ilk anlamda “Yahudilerin sürgünden sonra dünyaya yayılması” şeklinde anlaşılmaktadır. Daha sonra ise ancak “Herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu” olarak kabul edilmektedir. Türkçede bu sözcüğün tam karşılığı yok. Ancak son zamanlarda literatüre girmeye başlamış bulunuyor. Diaspora sözcüğü Yunancadan yayılmış bir sözcük olmalı, bir hayli Avrupa dilinde (İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Rusça) aynen kullanılıyor. Belki bazıları yadırgayacaktır, ama ben de bu sözcüğü tercih ettim. Çünkü esas anayurdundan bir şekilde kopan veya kopmak zorunda kalanları en iyi şekilde anlatan bir sözcüktür. Yahudilerin tarihte Babil tarafından göçe tabi tutulan ulus oldukları ve bu sözcüğün bunu anlattığı kaynaklarca belirtiliyor. Şüphesiz bu açıklamada güçlü bir dini motif var ve o yüzden de geniş kesimlerce kabul görmüştür. Ancak Yahudilerden önce de, hatta yaşadığımız bu yüzyılda da bir hayli ulus diasporaya gitmek zorunda kalıyor. Bazıları siyasi (iç savaş, düşman işgali, ölüm tehdidi ve korkusu), dini (mezhep çatışması), sosyal güvenlik (azınlık olmak) ve ekonomik (kıtlık, açlık) nedenlerden doğdukları ülkeleri tek ediyorlar.

Bu arada Tatar dediğimizde Kırım değil Kazan veya İdil-Ural Tatarlarını kastediyorum. Çünkü bizler Kırım Tatarlarından coğrafya, dil ve tarih olarak da ayrılıyoruz. Bu ayrılık Altın Orda İmparatorluğunun dağılması esnasında başladı. Altın Orda yerine kurulan (aslında parçalanan) beş hanlıktan ikisi Kazan ve Kırım Hanlıkları Tatar kökenli ide. Kazan 1552’de Kırım ise 231 yıl sonra 1783’te Rusların eline düştü. Kırım Hanlığı 1475’te Osmanlı İmparatorluğunu hâkimiyetine geçti ve 1774’tekadar 299 yıl özerk bir hanlık oldu. Dolayısıyla Osmanlıların kültür, mantalite ve gelenekleri ile başka bir sürü şeylerinden etkilendiler. Onlarda kendilerini Kırım Türkü (veya Tatarı) olarak ifade ederler. Ancak aralarında Nogaylar da vardır. Türkiye’de yaşayan Kırım Tatarları kendilerini Osmanlı kabul eder. Bizim (Kazan) Tatarlarında (Türkiye’de asimile olmuş olanların dışında) ise böyle bir his ve duygu yoktur.

TATARCANIN ŞİVE ve AĞIZLARI

1. Orta (Kazan) 2. Batı (Mişer) 3. Doğu (Sibir Tatarları)

MİŞER AĞIZLARI

1. Sirgaç (Nijnigorod)
2. Çistay (Tataristan ve Samara)
3. Çüpreli (Tataristan ile Çuvaşistan'da)
4. Melekes (Ulyanovski)
5. Hvaliy (Ulyanovski)
6. Temnikov (Tömen) (Mordovya'nın kuzey batısında)
7. Lembir (Mordovya'nın kuzey doğusunda)
8. Kuznetski ağzı (Penza, Saratov ve Volgograd)
9. Mordva-Karatay (Tataristan'da)
10. Baykıbaş (Başkurdistanda)
11. Şarlık (Orenburg)
12. Sterlitamak (Başkurdistan'da)

Mişer lehçesinin Orta lehçeden bazı ufak farklılıkları vardır. Mişerce kendi içinde “ç” ve “ts” ağızları olarak ikiye ayrılır.

Temnikov, Lembir, Kuznetskiy, Hvaliy, Melekes, Mordva-Karatay ve Şarlık ağızları “ç” gurubu;

Sergaç, Çüpreli, Baykıbaş ve Sterletamak ağızları da “ts” gurubuna girer. Çistay ağzı ise hem ç, hem de „ts“ guruplarının özelliklerini taşır.

Henüz Altın Orda İmparatorluğu dağılmadan önce gerek İdil bölgesinden, gerekse Kırım'dan taht kavgasından mağlup olanların taraftarları Lehistan (Polonya) ve Litvanya'ya sığındılar. Buna belki Tatarların diaspora ilk gidişleri diyebiliriz. Ancak esas gidiş bundan sonra 16. Yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşti.

Tatarlar Kazan Hanlığı yıkılıp Rusların hâkimiyeti altına girdiklerinde İdil nehrinin ortaları ile Ural dağlarının arasında yoğun olarak yaşıyorlardı. Rus istilası

Tatarların bir haylisinin kazan civarını terk ederek bugünkü Başkurt topraklarına sığınmasına neden oldu. Zaten Ruslar Tatarların başkentte yaşamalarına kısıtlama getirmiş, şehrin civarındaki bütün Tatar köylerini boşaltarak buraya Rusları yerleştirmişlerdi. Bugün dahi Kazan civarında tek bir Tatar köyü bulamazsınız. Böylece Tatarlar için ilk diaspora hareketi 16. Yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşti. Bundan sonra Ortodoks kilisesinin Tatar ve diğerlerini zorla Hristiyanlaştırma faaliyetleri artınca ve İdil-Ural bölgesinde geçim şartları kötüleşince 18. Yüzyılda bir kısım Tatarlar Güney Ural, bugünkü Kazakistan (Bozkır eyaleti) ve Orta Asya'ya (Özbekistan) göç ettiler. II. Katerina 1774'te 200 kadar Tatarı Buhara ve Hive hanlıkları ile ticaret yapma hakkı verince bu tüccarlarla bir hayli Tatar Orta Asya'nın çeşitli yerlerine dağıldılar. Topraksız Tatar köylüsü daha sonra Donbas'taki kömür, Urallardaki değişik maden ve Bakü'deki petrol kuyularında çalışmak için göç etti. Az sayıda olsa da başka değişik ülkelere gidenler de oldu.

Rusya'da 1891 yılında patlak veren açlık ve daha sonra Rus hükümetinin genel nüfus sayımı yaptıracığı hakkındaki haberler Tatar köylülerini "bunlar bizi Hristiyanlaştıracak" diye zaten mevcut olan korkularını birkaç misline katladı. Bir kısım Tatar köylüsü 1985'lerde Osmanlı topraklarına sığına bildiler. Aynı yıllarda ise 1986'da Çin ile Rusya arasında yapılan anlaşa gereği Doğu Çin demir Yolu inşasına başlandı. Sibiry demiryoluna bağlanan bu hat 2536 km. olup, üç yılda tamamlandı. Bu demiryolu inşasında çalışmak veya ticaret yapmak için birçok Rus, Rusya'nın diğer halkları ve Tatar-Başkurtlar da demiryolu hattına yakın yerlerde yerleştiler. İş sona erince ise Rusya'ya dönmediler Çin, Kore ve Japonya'nın değişik şehirlerine yerleştiler.

2. Dünya Savaşı esnasında ise Sovyet ordusu saflarında çarpışırken Almanlara esir düşen bir hayli Tatar-Başkurt da oldu. Kesin sayıları belli değilse de Almanlara esir düşen askerlerin 200 bin civarında büyük kısmı ilk yıllarda açlıktan ve hastalıklardan öldü. Sağ kalıp da Almanların kurduğu İdil-Ural Lejyonuna katılan on bin kadar Tatar askeri çoğunlukla savaş sonuna kadar sağ kaldı. Ancak Almanlar mağlup olunca % 90-ndan fazlası Sovyetler iade edildi. Kaçarak kurtulabilenlerin sayısı da bine bile ulaşmaz. Bunların bir kısmı Almanya'da kaldı, diğerleri ABD ile Türkiye'ye göç ettiler.

Yukarıdaki açıklamam da anlaşılacağı üzere bugün de Tatarların çoğunluğu Rusya Federasyonu ve eski SSCB ülkelerinde (BDT) yaşarlar. Aşağıdaki tablolar size Tatarların dağılımı hakkında nispeten bilgi verecektir.

DÜNYADAKİ TATARLARIN DAĞILIMI (2014)

ÜLKE	NÜFUS
Rusya	5,375,000
Özbekistan	668,000
Kazakistan	273,000
Ukrayna	68,800
Türkmenistan	62,300
Kırgızistan	31,900
Azerbaycan	26,500
Türkiye	25,500
Tacikistan	21,900
Belorusya	12,700
ABD	10,800
Çin	7,760
Polonya	4,990
Gürcistan	3,300
Letonya	3,120
Litvanya	3,050
Moldova	2,780
Estonya	2,600
Finlandiya	850
Kanada	640
Ermenistan	520
Afganistan	500
TOPLAM	6,606,510

RUSYA FEDERASYONUNDA TATARLARIN DAĞILIMI (2010)

BÖLGE ADI	NÜFUS	BÖLGE YÜZDESİ (%)
TATARİSTAN	2.012.571	53,7
BAŞKURDİSTAN	1.009.295	25,5
Vladivostok Oblastı (Ob.)	7.332	
İvanovskaya Ob.	6.696	
Kalininskaya Ob.	4.206	
MOSKOVSKAYA Ob.	56.202	0,8
Ryazanskaya Ob.	4.941	
Tverskaya Ob.	5.859	
Tul'skaya Ob.	7.878	
Yaroslavskaya Ob.	4.982	
MOSKOVA Şehri	149.643	1,4
Komi Cumhuriyeti	10.779	1,3
Arhangelsk Ob.	2.335	
Kaliningradskaya Ob.	4.534	
Leningradskaya Ob.	8.693	
Murmanskaya Ob.	5.624	
SANKT PETERBURG Şehri	30.857	0,7
Adıgey Cumhuriyeti	2.571	
Krasnodorskiy Ob.	24.840	0,5
ASTRAHANSKAYA Ob.	60.523	6,6
Volgogradskaya Ob.	24.557	0,9
Rostovskaya Ob.	13.948	0,3
Kabardino Balkar Cumhuriyeti	2.375	
Çeçen Cumhuriyeti	1.466	
Stavropolskaya Kray	11.795	
UDMURT Cumhuriyeti	98.831	6,7
Mari El Cumhuriyeti	38.357	5,8
Mordoviya Cumhuriyeti	43.392	5,2
Çuvaş Cumhuriyeti	34.214	2,8
PERMSKAYA Ob.	115.514	4,6
Kirovskaya Ob.	36.457	2,8
Nijegorodskaya Ob.	44.103	1,4
ORENBURGSKAYA Ob.	151.492	7,9
PENZENSKAYA Ob.	116.668	6,4
SAMARSKAYA Ob.	126.124	4,1
Saratovskaya Ob.	76.007	3,1
ULYANOVSKAYA Ob.	149.873	12,2
Kurganskaya Ob.	17.017	1,9
SVERDLOVSKAYA Ob.	143.803	3,5
TYUMENSKAYA Ob.	235.206	7,5
HANTI-MANSİ Av. Okrug	108.899	7,6
Yamalo-Nenetskiy Ob.	29.772	5,9
ÇALYABİNSKAYA Ob.	180.913	5,4
Buryat Cumhuriyeti	6.813	
Hakas Cumhuriyeti	3.095	
Altayskaya Kray	6.794	
Zabaykalskiy Kray	5.857	
Krasnoyarski Kray	34.828	1,3
İrkutskaya Ob.	22.882	1,0
Kemerovskaya Ob.	40.229	1,5
Novosibirskaya Ob.	24.158	0,5
Omskaya Ob.	41.870	2,2
Tomskaya Ob.	17.029	1,7
Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti	8.122	
Kamçatskiy Kray	2.374	
Primorskiy Kray	10.640	1,7

Yukardaki tabloları incelediğimizde Tatarların büyük çoğunluğunun veya % 81'sinin dünyadaki en büyük yüzölçümüne sahip Rusya Federasyonunda (RF) yaşadığını görürüz. Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde, sırasıyla Özbekistan, Kazakistan, Ukrayna, Türkmenistan ve diğerlerinde toplam 1 milyon 165 binini yaşadığını anlaşılmaktadır. Toplam Tatarların % 17'si RF dışındaki eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşarlar. Diğer bir ifade ile Tatarların % 98 bundan 24 yıl önce Sovyetler Birliğinin vatandaşı idiler. Yani o sistemin eğitimini, kültürünü, yaşam tarzını ve hayat felsefesini benimsediler. Dolayısıyla Tatarların % 98-99'nun dışındaki bir kısmı bugün Rusya dışında kalmışsa da, geçmiş dönemin başta Rusça olmak üzere birçok değerini hala paylaşmaktadırlar. Bugün Baltık ülkeleri Gürcistan ve Moldova'da yaşayan toplam 15 bin kadar Tatarı da işte oldukça fazla ortak yanları oldukları için ben "yakın diasporada" yaşıyorlar kabul ediyorum.

Tatarların diğer bir hayli halktan farklı olarak çok dağılmış olmaları da dikkat çekicidir. Bunun bazı nedenlerini yukarıda kısaca açıklamaya çalıştık. Rusya Federasyonunda dahi dağılık haldedirler. 1920'de kendi adları ile kurulan cumhuriyette bugün nüfusun % 53'nü Tatarlar teşkil etseler de Rusya'daki Tatarların ancak % 35'i buradadır. Komşu cumhuriyet ve oblastlarda ise 2 milyon 62 bin Tatar yaşamaktadır. Kabaca Tatarların % 70 İdil-Ural bölgesinde, kalan % 30'u Batı Sibirya, Moskova, St. Petersburg gibi yerlerde yaşamaktadırlar. Her ne kadar Tatarlar Rusya'daki ikinci büyük halk olmakla gururlanırlarsa da, 140 milyonlu Rusya'da oranları % 3,5 gibi ufak bir orandır. Buna ek dağılık yaşamaları Moskova'nın diğer azınlıklar gibi Tatarlar üzerinden de dilediği politikaları kolayca yürütmesine imkân sağlamaktadır. Burada uzun yorumlar yaparak asıl konudan uzaklaşmak istemiyorum. Konuyu daha derinden öğrenmek isteyenler ise dipnotlarda vereceğim kaynaklardan yararlanabilirler.

Tatarlar aslında mütecanis (homojen) bir topluluk değildirler. Fiziki tiplerine bakıldığında farklılıklar gösterirler. Diğer ifade ile Tatarlar esmerdir, sarışındır gibi kategorize edemezsiniz. Antropolojik açıdan Tatarlar tek bir tiptir demek mümkün değildir. Ancak kendi içlerinde birbirlerini ayırmaya eğilimli olup, Anadolu'da olduğu gibi bir çeşit hemşerilik şuuruna sahiptirler.

Türkiye'de beni kimse Tatar zannetmedi, devamlı bir yabancıya benzetiler. Keyfim olduğumda bende ya Almanca ya ise İngilizce cevap vererek muhababımı şaşırtmayı severim. Almanya, Rusya veya Amerika'da tipim dolayısıyla hiçbir sıkıntı yaşamadım. Orta Asya Cumhuriyetleri bu açıdan berbat yerler. Özbekistan'da bir genç akademisyene kendimin Rus olmadığımı inandıramayınca, ona Rusça cevap verdim. Tataristan'da ise bir antropolog/tarihçi bana "Mişer misiniz? diye sormuş,

ben de onu Tatarları böldüğü için “Siz KGB görevlisi misiniz?” demiştim. Küçük oğlum Yulay yüz hatlarının bir kısmını Kazan-Kırım kırması anasından almış olması dolayısıyla, benden daha çekik gözlüdür. Dolayısıyla çeşitli etnik sorulara muhatap kalmaktadır.

Tataristan’daki Tatarlar kendilerini coğrafi olarak ayırmayı severler. Son 70-80 yılda Başkurdistan Tatarı (Özbekistan veya Kazakistan Tatarı) şeklinde bir tabir ortaya çıkmıştır. Kazan o Tatarlarla pek de ilgilenmez. Aslında onlar 1919’da çizilen sınırlar dolayısıyla Başkurdistan denilen ülkede kalmışlardır. Bunun dışında bilhassa milli dans festivallerinde bariz olarak ortaya çıkan diğer Tatar gurupları ise şöyledir: Sibiryâ Tatarları, Mişerler ve Kreşinler. Mişerler Rusya’ya yakın bölgelerde yaşamının yarattığı geleneklere bağlı ve Kazan Tatarlarından ayrılan bazı özellikleri bulunurlar. Bu Mişerlerin bir kısmı bugün Finlandiya Tatarları olarak da anılırlar. Kreşinler ise Ortodoks inancındaki Tatarlardır. Onlar da Tatarların ayrımcılığına dayanamayarak kendilerini ayrı bir etnik gurup, hata ulus olarak tanıtmak isterler. Sibiryâ Tatarları, Batı Sibiryâ’da yaşar, ağız farklılığı vardır, onlar da kendilerini Kazan Tatarlarından ayırırlar. Başta da ifade ettiğim üzere Kırım Tatarları Tatar etnik çatısında görünmekle birlikte dilleri açısından çok ayrıldırırlar. Nogaylar ise Mongolid yüz hatları ve kullandıkları dil dolayısıyla Kazan Tatarlarına çok yakındırlar.

Her şeye rağmen bütün Tatar gurupları için Kazan manevi bir merkezdir. Çünkü Tatarların en güçlü siyasi, ekonomik yönetimi oradadır ve kültürel katkısı da orası sağlamaktadır. Dolayısıyla dünyanın neresinde olmasın Tatar üst kimliğini bütün herkesçe kabul edildiğini görürüz. Türkiye için ayrıca şunu söylemek gerekir. Kazan Türküyüm veya Tatar Türküyüm deme modası geçmiştir. Bunu diyenler ya Türk muhataplarını kızdırmaktan korktukları veya bir takım menfaat beklentileri olduğu içindir.

Şimdi kendi konumuza dönersek, neden Tatarlar için “uzak diaspora” sözcüğünü açıklayarak yazıma devam etmek istiyorum. İşte Rusya Federasyonu ve eski Sovyet Cumhuriyetleri (BDT) dışında kalan % 1’lik gurup 50 bin civarındadır. Bunlardan 7.760’ı Rusya’dan daha beter Çin’deki totaliter rejimde yaşamaktadırlar. Fırsat bulurlarsa başka ülkelere kaçacaklardır. Polonya’da yaşayan 4.990 Tatar ise Tatarca bilmemektedir. Diğerleri de yaşadıkları süre ve şartlara göre asimile olmaya yatkın hale gelmişlerdir. Rusya Federasyonu, hatta Tataristan cumhuriyeti içinde bir milyondan fazla Tatarın Tatarca bilmediği, bilenlerin ise Rusçayı tercih ettikleri gerçeğini düşünürsek uzak diasporadakilerin haline şaşmamamız lazım.

“Uzak diaspora” tabirini kullanırken Rusya’dan değişik dönemlerde ayrılanları

ve onların çocuklarını düşünüyorduk. Bu guruba mensup olanların büyük ekseriyeti Rusça bilmemektedir. Yaşlı nesil evde öğrendikleri Tatarca'yı az çok bilirler ve Rusya'daki Tatarca bilen bir Tatarla konuşma-anlaşma imkânları vardır. Uzak diaspora kategorisinde incelemek istediğimiz guruplar da yoğun olarak bir yerde yaşamazlar ve bulundukları ülkelere genelde Rusya'da Bolşevik devrimi patlak vermeden önce veya hemen bulundukları ülkelere sığınmışlardır. Ancak son 20 yılda bu "uzak diaspora" gurubuna Rusya'dan yeni gelenler katılmaya başlamışlardır. Aslında bu tabir de pek doğru sayılmaz çünkü eskiler ile yeniler arasında pek fazla diyalog yoktur. Çünkü yeniler Tatarca bilmemekte ve kendi aralarında Rusça konuşmakta, eskiler ise Tatarca'yı bile unutmuşlardır. İki topluluk arasındaki anlayış, yaşayış ve buna benzer başka farklılıklar onların kaynaşmasına engel teşkil etmektedir.

Dolayısıyla "Uzak diaspora" içinde yorumladığımız Tatarları da değişik kategorilerde incelemek gerekecek. Kabaca baktığımızda yukarıda belirttiğimiz gibi birinci gurubu muhtemelen 1895'lerde Rusya'dan ayrılıp Osmanlı topraklarına (bugünkü Türkiye) sığınanlar ile Finlandiya'ya yerleşenler teşkil eder. İkinci guruba Çin demiryolu inşası esnasında Uzak Doğuya gidenlere Bolşevik Devrimi (1917-1922) nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalanlar katılmıştır. Üçüncü guruba 2. Dünya savaşıdan kurtularak yurt dışında kalabilenler; dördüncü guruba ise son 20 yıl içinde Rusya'yı terk edip değişik ülkelere yerleşenleri sayabiliriz.

Bu dört kategoride özetlemeye çalıştığımız Uzak Diaspora Tatarlarını ayrıca bulundukları ülkelere göre de ayrı bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkün. Belki de en doğrusu bu olacaktır. Bu çeşitli kategorilere mensup Tatarların şu anda bulundukları ülkelere geliş ve yerleşme tarihleri değişik olduğu kadar, aralarındaki diyalog ve anlayışlar da farklıdır. Bu yüzden de onları kompakt, tamamen aynı sosyal ve kültürel grupta kabul etmek büyük bir hata olacaktır. Çünkü o guruplar yaşadıkları yeni yurtlarında yaşadıkları sürece bağlı olarak, değişik nispette asimile olmuşlardır. Bunun dışında kentsel ve kırsal farklılık da iki gurup arasındaki diyalogu etkileyecektir.

İnsanlar belli bir doğal kimliğe sahip olarak doğarlar. Bu da ana-babadan belki gen belki de kültür yoluyla gelen etnik kimliktir. Bundan sonra inanç kimliğidir. Buna bir de vatandaşlık kimliği eklenebilir. Burada değişik etnik ana-babadan doğan çocukların karmaşık bir kimlik anlayışına sahip olduklarını ve genelde bu kimliğin alınan kültür neticesinde belirlendiğini söylememiz gerekir. Örnek vererek bir Rus kadın ile bir Tatar babadan doğan çocuk, hele yoğun şekilde Rusça konuşulan bir muhitte ise büyük ihtimal ile Rus olarak yetişecektir. Çünkü baba da anne ile anlaşabilmek için kendi aralarında Rusça konuşacaktır. Anne Tatar ve

baba Rus ise burada da babanın tutumu belirleyici olacaktır. Baba, anneye çocuğu iki dilli yetiştirmeye izin verirse çocuk iki kimliği de benimseyecektir. Bir örnek daha vererek Rusya ile iş yapan veya orada çalışan bir hayli Türk erkeği Rus kadınlarla evlenmekte ve bu gibi evliliklerden doğan çocuklar Türkiye’de yaşasalar dahi iki dilli ve kültürlü yetişmektedirler. Bu Rus anaların dirayeti, kendi kültürlerine bağlılıkları ile açıklanabilir. Bu nevi evliliklerin 100 bini geçtiği de varsayılmaktadır. (Bu genel tabloya Tatar kızları ile evlenen Türk damatlar da dâhildir).

Dini kimlik genelde aileden alınan bir kimliktir. Anne ve babanın din konusundaki muhafazakâr veya liberal tutumlarına göre çocuğun da dini inancı belirlenecektir. Başka bir dine geçme olayı ise pek sık rastlanan bir şey değildir. Dolayısıyla dini inanç doğal kimliğin bir unsurudur. Bu fenomen o derecede güçlüdür ki, mezhep farklılığı dahi kanlı çatışmalara yol açabilmektedir. Komünist rejim din fenomenin bu saldırgan yönünü, değişik yasaklarla ortadan kaldırmaya çalıştıysa da, rejimin yıkılmasından sona dini fanatizmin gözle görülür derecede arttığı anlaşılmaktadır.

Vatandaşlık da çocuğun doğumu ile genelde babanın vatandaşlığı esas alınarak belirlenir. Göç veya başka nedenlerle bu kimliğin değişmesi mümkündür. Son yıllarda yaygınlaşan çifte vatandaşlık konusu oldukça karmaşık bir olaydır. Bu daha ziyade o şahısların her iki ülkedeki ekonomik hakları korumak için tercih edilen bir unsurdur. Barış zamanlarında bir sorun yaratmayan bu husus savaş zamanlarında (örnek hem Rus hem Türk) çifte vatandaşlığa sahip olanları nasıl etkileyeceğini şimdiden kestirmek zordur. Moskova Ekim 2014’e kadar Rus vatandaşlarına şayet ikinci bir vatandaşlıkları varsa bildirme mecburiyeti getirmiştir. Bu yaptırım Rusya Federasyonun çifte vatandaş olanlara (belki de ülkelerine göre) bir takım tedbirle alacağını göstergesidir. Böyle bir durumda o şahıs birinden birini tercih etmek zorunda kalacaktır. Uzak diasporada yaşayan son 20 yılda göçen Tatarların bir kısmı hem Rus hem başka bir ülkenin vatandaşı konumundadırlar. Şu anda Türkiye ile Rusya’nın ilişkisi, Rusya’nın Kırım’ı işgal etmesi ve Kasım 2015’te bir Rus savaş uçağını düşürmesi sebebiyle ciddi bir şekilde bozulmuştur.

Yukarıda saydığımız doğal kimliklerin dışında hepimizin kazanılmış kimliklerimiz vardır. Bunlar profesyonel, kültürel, sosyal ve siyasal olarak değerlendirilebilir. Profesyonel genelde aldığımız eğitimle oluşan mesleki kimliğimizdir. Kültürel kimliğimiz çevremizden etkilenir, buna göre, yeme-içme alışkanlığımız, davranışlarımız, geleneklerimiz, sanatsal tercihimiz ve hatta dini eğilimimiz gibi çeşitli tercihlerimiz ortaya çıkar. Sosyal kimliğimiz ise tercih ettiğimiz sosyal guruplarla olan ilişkilerimizle oluşur (çevrecilik, hayvan severlik,

bir spor takımı taraftarlığı). Siyasal kimlik ise yaşadığımız ülkedeki politik akımları tercimize bağlı olarak gelişir.

Kimlik konusuna bu şekilde baktığımızda ana-babamızdan aldığımız etnik kimlik bilincini yaşadığımız ülkede ne kadar kullanınız doğrusu pek belirgin değildir. Bazen bu kimlik ağır basar bazen ise önemsiz bir unsura dönüşür. Biz işte bu çalışmamızda bu etnik ve buna bağlı kültürü yaşayanlar ile ilgileneceğiz. Tatarlığını kabul etmeyen, unutan bulunduğu ülkeye tamamen entegre olan veya bazılarına göre asimile olanlar bizim araştırmamızın konusu olmayacaklardır. Maksudımız ise şartları veya insanların tercihlerini tenkit etmek değildir. Bu çalışmamızda kendisini Tatar etnik ve kültürel kimliğine mensup olduğunu kabul edenleri tespit etmekle yetineceğiz.

Şimdi Uzak Diaporadaki Tatarları yaşadıkları ülkelere göre incelemeye başlayalım. En iyi bildiğim Tatar gurubu şu anda Türkiye’de yaşıyor ve onların çoğunluğu Uzak Doğudan bu ülkeye geçtikleri için başta o konuya değineceğim.

UZAK DOĞUDAKİ TATAR-BAŞKURLARA NE OLDU?

Türk-Tatarların yoğun bulunduğu şehirler

Rusya'dan Mançurya'ya ve oradan Uzak Doğu'nun Kore, Çin ve Japonya gibi ülkelerine göç 19. yüzyılın son iki yılında Doğu Çin Demiryolunun inşası ile başlamıştı. Başta demiryolu inşaatında çalışmak veya bu inşaatın yarattığı ticaret imkânlarından yararlanmak üzere gelenler sonra Çarlık Rusya'sında Şubat arasından patlak veren 1917 Bolşevik Ekim ihtilalinin neticesinde buralarda göçmen olarak kalmak zorunda kalmışlardı. Ruslarla birlikte, Rusya'nın diğer azınlıkları ve Tatarlar da bu kaderi paylaştılar. Başta gelenler demiryolunda çalışmak veya ticaret etmek maksadıyla gelmişlerse de, bir müddet sonra yanlarına ailelerini getirerek ufak koloniler oluşturmaya başladılar. Bolşevik ihtilalinden zenginlikleri yüzünden veya başka nedenlerle kaçanlara, Kızıl Orduya karşı çarpışan ve mağlup olan Ak Ordu mensupları da katıldılar. Neticede göçmen kolonileri daha da büyüdü. 1919'da Doğu Çin Demiryolunun (DÇD) Mançurya istasyonu ile Harbin arasındaki tren seferleri durunca, bu hat üzerindeki istasyon çevrelerine yerleşmiş olan diğer halklar gibi Türk-Tatarlar da iş imkânı olan Harbin, Çen-cün gibi şehirlere gidip yerleştiler.¹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mançurya'nın kuzeyden güneye doğru uzanan Mançurya (istasyonu), Haylar, Tsitsihar, Harbin, Çençün (Çangçun-Sinzin), Girin (Kirin), Mukden (Şenyang), Anşan, Dairen (Dalni/Dalian), Çintinfu, Pagraniçnaya (istasyonu)'da Tatarlar mevcuttu. O dönemde Japonya'nın işgali altında bulunan bugünkü Kore'nin Keijo (Seul), Taegu, Pusan (Fusan), İnçon, Pyongyang ile Singişu (Sinuiju) şehirlerinde de Tatarlar mevcuttu. Çin'in liman şehirleri Tientsin ve en büyük şehri Şanghay'da da az sayında Tatar yaşıyordu. Japonya'nın Tokyo, Yokohama, Nagoya, Osaka, Kobe, Kyoto, Kumamoto, Miyazaki, Odavara, Kurumi, Miyakunuji, Şimba, gibi irili ufaklı şehir ve kasabalarına, hatta yol üzerindeki istasyon yerleşimlerine kadar geniş bir yelpazede Rusya'dan göçen Türk-Tatarlar yaşıyorlardı.² Bu kadar geniş bir alana yayılmalarının tek nedeni geçimlerini sağlamak idi. Başta gelenler Rusya'nın Avrupa kısmının güneyinde bulunan Penza ve Tambov gubirnalardaki (eyalet) ufak tüccarlardı. Bunlar Mançurya'da DÇD hattı boyunca çeşitli dükkânlar açarak ticarete başladılar. Birkaç senede işlerini yola koyunca bir kısmı ailelerini de getirtti. Böylece dini ve milli ihtiyaçlar cemiyetler kurulmasına,

1 Rafael Adutov, "Yaponiyedeki Kardeşlerimiz", *Meydan (Çallı) (Ağustos 2001)*, s. 118.

2 *Bulletin, sayı 5 (Mukden 1935)*, s. 1-3.

mescit ve mekteplerin açılmasına neden oldu.³ 1917 Ekim ihtilalinden sonra ticarete kabiliyetleri eskiden beri bilinen Türk-Tatarlar başta Haylar ve Harbin gibi şehirlerde yerleşerek ticari faaliyetlerine başladılarsa da, daha sonra Kore ve Japonya'ya yayıldılar. Başlıca kürk, yün, deri, kumaş ve giyim ticareti yapıyorlardı.⁴ 1900'lerden 1938'lere kadar inşa ettikleri veya kira olarak kullandıkları mektep ve medreselerin sayısı da 18'e ulaşmıştı.⁵ Şüphesiz Tatar nüfusunu yoğunluğu her yerde aynı değildi, dolayısıyla cemiyet faaliyetlerinde farklılık vardı. Mançurya'daki en yoğun Tatar nüfusu Harbin şehrinde bulunuyordu. Uzak Doğudaki Tatarların nüfusu hakkında kesin bir rakam yoksa da, 10 - 15 bin civarında gibi bir tahmin bulunmaktadır.⁶ Ancak nüfus hareketleri bilhassa ekonomik sıkıntılar ve savaş tehdidi artıkça azalmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu rakamın 1945'lerde 5 bine kadar indiği kanaati hâsıl olmuştur.

İdil-Ural bölgesinden değişik dönemlerde ve bilhassa ihtilalin patlak vermesinden sonra Sibiry'a'daki Amiral Kolçak (1874-1920) ordusuna katılarak Mançurya'ya, oradan, Çin, Kore ve Japonya'ya sığınanların arasında bir hayli asker, subay, irili ufaklı tüccar, din adamı, aydın da vardı. Tespit edilenler aşağıdaki gibi idi: Kazan tüccarlarından Apanayev, 1918 yılına kadar Devleken'de ticaret yapan Nusretullah Vagapov, Batı Sibiry'a Tümen tüccarlarından Hocaahmet Vagapov. Bu son ikisinin babası Yesevi Vagapov 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da yapılan "Bütün Rusya Müslümanları Kurultayına" delege olmuştu. Penza gubirnası (eyalet) Argız üyezdinin (kasaba) ileri gelen tüccarlarından bilinen bir hayli şahıs bulunmakta idi. Şehimerdan Veliev, Veliahmet Veliev, Lütfullah Zahidullin, Necip Gadelşin, Mevliye Muhammed Kasımov, Ahmet Siddık Münasipov, Nurm Muhammed Nurgaliyev, Nurm Muhammed Tuganayev, Hacı İsmetullah, Rahim Yangurazov, Ahmed Yesevi, Hamedcan Yakupov; bu kategoriye dâhil edilebilir. Nikolayevsk-na-Amur'da 1921 yılına kadar ticaretle iştigal eden Ali Daşkin, Orenburg gubirnası Bügölme üyezdinin ileri gelen tüccarlarından İbrahim Altınbayev, Sattar Cemilev, Zeki Sadıkov, Şamil Sadıkov; Orenburg'un Çelyabinsk üyezdinden ise Nasibulla Haliullin, Hasan Gimranov; Perm gubirnası Osinskogo üyezdi tüccarlarından Murzacan Mecitov, Kudakov ile Muhatar Yahşiyev aynı gubirna Krasnoufımsk üyezdinden tüccar Ganyan Safın; Ufa'dan Feyzrahman Maksudov, Ufa gubirnası Bırsk şehri tüccarlarından Şerayev, Kungur şehrinde Zakir İltatov⁷; Petropavlovsk (Kızılyar) şehrinde Hayrullah İbrahimov ve kardeşi Ahmet Veli İbrahimov (Menger), İsangulov adları tespit edilen belli başlı tüccarlardı.

3 Mahmut Tahir, "Rusya Dışında Kazan Türkleri", Kazan, sayı 1, (Eylül 1970), s. 14.

4 P. Sorokin, "Russian Tatar Emigré Communities in East Asia", CESS 2004 Konferansında sunulan Tebliğ'den, s. 11.

5 A.g.m., s. 15-16 (The table. Turk-Tatar communities in North East Asia) [Milli Bayrak 1935-1945].

6 Ayaz İshaki, "Yarak Şark Timir Yulı Meseleleri", Yanğar Milli Yul, sayı 12, (Berlin 1934), s. 3.

7 A.B. Yumusova, "Tataro-Başkırkaya Emigratsiya Na Dal'nem Vostoke", http://www.tatar.narod.ru/turk_migration.htm

Din adamlarına geldiğimizde çoğunluğunun Ufa gubirnasından bu bölgelere gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır. Dağınık Türk-Tatarları sosyal yönden de bir araya getirmekte mühim rol oynayan mollaların bir kaçı aşağıdaki gibidir: Ufa gubirnası Ufa üyezinden Habibrahman Veliahmedov, Ahmet-Şerif Mülükov, Ahmet Zeki Murtazin, İrfan Rahimkulov, Madyar Şemguni (Ufa Galiye Medresesinden), Server Nigmatullin, aynı gubirna Birsogo üyezinden Timirgali Süleymanov ile Mustafa Fethulislamov. Bunun dışına Belebey üyezdi İştirak köyünün mollası Valeev; Samara gubirnası Buguruslanskogo üyezinden Muhammedarif Rahmankulov ve Omsk camiinden Abdülkerim Rahimov.⁸ Bu listeye Abdülhay Kurbanali de eklenmelidir.

Harbin Türk-Tatar Dini ve Milli Cemiyeti

Mançurya'nın merkezinde kuzeyde ufacak bir kasaba olan Harbin 1896'da Çin tarafından verilen imtiyazla Rusya'ya geçmiş DÇD inşaatına başlanınca da burası idari merkez olarak belirlenmiş, bu da kasabanın hızla büyümesine neden olmuştu. DÇD burada bir hayli okul, yüksekokul, tiyatro, alış veriş merkezleri, hastanelerin açılmasına ön ayak olmuştu. Tatar tüccarları Çin'den topladıkları av hayvanlarının kürklerini, bunun dışında çeşitli deri, yapağı ve yünleri Rusya'ya satıyor, Rusya'dan aldıkları yünlü ve pamuklu dokumayı ise Çin pazarına satıyorlardı. Demiryolu şehre ticaret imkânı ve zenginlik getirmişti. 1914'ten sonra Japonya, İngiltere, Fransa, ABD, İtalya gibi 16 ülkenin konsoloslukları açılmış ve 300 civarında uluslararası şirketin büroları bulunuyordu. Binlerce işyeri Tokyo, Osaka, New York, Berlin ve Paris'le irtibatta idi. Çin'in her tarafından tüccarlar buraya gelerek iş bağlıyorlardı. Çin'in ilk kayak merkezi, sineması, batı stilindeki lokantaları burada kurulmuştu. Rusya'dan göçlerin en fazla olduğu dönemde şehrin nüfusu 300 bine yükselmiş ve bunun 170 binini yabancılar, yani Ruslar ve Rusya'dan göçen azınlıklar teşkil ediyordu⁹

Ancak Rusya'da ihtilalin, ardından iç savaşın ve açlığın patlak vermesi (1917-1922) Rusya ile ticaret yapanlara büyük darbe vurdu. Tatar tüccarları "İdil-Ural" kooperatifini kurdularsa da kayıplarını karşılayamadılar.¹⁰ Diğer taraftan Rusya'dan mülteci akımı başlamıştı. Aralarında varlıklı olanlar, varlıklarını kaybedenler, tüccarlar, orta halli köylüler, din adamları, aydınlar, öğretmenler, işçiler, subay veya er gibi ordu mensupları, ev kadınları, çocuklar, neredeyse her meslekten ve yaştan insan mevcuttu. Harbin'de Rusların bir hayli yardım örgütü de mevcuttu. Tatarların dernekleri binlerce mülteciye yardım edebilecek güce sahip değildi. Rusların Soyuz

8 a.g.m.

9 Li Qiang, "I Live by the Songhua River", www.chinatoday.com.cn/English

10 Mahmut Tahir, "Rusya Dışında Kazan Türkleri", *Kazan, sayı 3 (Mart 1971), s. 55.*

Gorodov (Şehirler Birliği) adlı yardımlaşma derneğinin dışında DÇD şirketi de çok geniş imkânları ile bu mültecilere yardım etmeye başlamıştı. Her türlü maddi varlığını kaybederek gelenlerin çocukları mekteplere yerleştirilmeye başlandı. Ancak bu yardımlar Türk-Tatarlara verilmedi. Onların da Rusya vatandaşı olmaları yeterli kabul edilmedi. Amiral Kolçak ve General Kappel komutasındaki Ak Ordu mensupları da Kızıl Ordu karşısında mağlup olunca, sınırda silahlarını teslim edip Çin'e sığındılar. Ancak onların durumu diğer mültecilerden daha kötü idi. Harbin ve Haylar Türk-Tatar dernekleri bunlara güçleri kadar yardım ettiler. Neticede herkes elinden ne geliyorsa onu yapmaya çalıştı. Yabancı dili ve herhangi bir geçer akçe mesleği olmayanlar başta Harbin ve civarında bal, sabun, balık toplayıp sattılar veya eskicilik yapmaya başladılar. Büyük bir kısmı ise daha sonra seyyar satıcılık yaparak Kore ve Japonya'ya kadar gittiler. Bazıları oldukça başarılı oldu ve bu ülkelere yerleştiler. Tabii ki yeni şartlara ayak uyduramayanlar çok sıkıntı çektiler.11

Birinci Dünya Savaşında Ruslara esir düşen bir kısım Türk (Osmanlı) asker ve subayları Rusya'da ihtilal patlayınca esir kamplarından kaçarak bir şekilde Harbin'e kadar ulaşmışlardı. İşte bunları ülkelerine yollamak ta Harbin 'deki Tatarların başına düşmüştü. Harbin İmamı İnyetullah Seli-Ahmed (1898-1926 ?)12 , DÇD yöneticisi General D.L. Horvat'tan izin almayı başarmış ve ileri gelen zengin tüccarlardan Ahmet Veli İbrahim (Menger) (1891-1978)13'in maddi desteği ile de bu Türk esirleri Şanghay limanına yollanarak oradan vapurlara bindirilerek, ülkelerine yollanmışlardı.14

Harbin şehrine 1901'den itibaren yerleşmeye başlayan Tatarların sayısı Rus-Japon savaşı (1904-1905) esnasında artar ve başarılı tüccarları Harbin 'in ana caddelerinde dükkânlar da açarlar. 1901'de ahşaptan bir mescit yapılmışsa da, bu yetmeyince, 1906 yılında Artillerskaya caddesi 58 numarada bu sefer taştan bir mescit binası inşa edilir.15 Aynı yıllarda Harbin Türk-Tatarları İnyetullah (Ahmedi) Seli-Ahmed'i imam tayin ederler. Mescitteki görevi dışında 2 çocukla olsa da eğitime başlar. Rusya'dan Tatarca gazeteler, dergiler ve kitaplar getirtir. Ufak bir kitaplık açılır.

11 Mahmut Tahir, "Rusya Dışında Kazan Türkleri (iltica devirleri)", Kazan, sayı 4 (Haziran 1971), s. 7-9.

12 Emrullah Agi, "Ahund (Başımam) İnyetullah Seli-Ahmed", Kazan, sayı 18, (1976), s. 23-27.

13 Fazla bilgi için bk. Safiye İmre-İlbaris Nadirov (der.), Ahmetveli Menger-Hatireler, (Kazan: Gasırlar Avazı Neşriyatı 1997).

14 Emrullah Agi, "Ahund (Başımam) İnyetullah Seli-Ahmed", Kazan, sayı 18, (1976), s.26; A. Davut, "Seli-Ahmed Kardeşler", Türk Kültürü, sayı 5, (Mart 1963),s. 46-49.

15 Ali Merthan Dündar, "Japonya Türk-Tatar Diasporası", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, sayı 1 (Kasım 2004), s. 77.

Uzak Doğu'ya yaptığı seyahat çerçevesinde 1908 yılında Harbin'e de uğrayan tanınmış din adamı Abdürreşid İbrahim (aş.-bk.) o tarihlerde Harbin'de mektep ve mescidin mevcudiyetinden bahsediyor. Ayrıca şehrin Pristan mahallesinde en işlek caddede iki taraflı Tatar dükkânlarının bulunduğunu anlatıyor. Onun ifadesine göre, "Pristan kısmı adeta Tataristan'dır. Nereye Ruslar temel attıysa, bizim Tatar da gitti, orada çadırını dikti".¹⁶

Türk-Tatarların yoğun olarak yaşaması Harbin'i Türk-Tatar ileri gelenleri için cazip kılmaktadır. 1917 Ekim ihtilalinden sonra Ufa'da kurulan Türk-Tatar Millet Meclisinin dağılmasından önce Sulh Heyetine seçilen Ayaz İshaki (İdilli) (1878-1954) (aş.-bk.), Fuat Tuktar (? – 1939)¹⁷ ve Ömer Tırigulov'lar da 1919 yılın ortalarında Harbin'e uğrayarak Paris'te yapılacak Barış Konferansına katılmak için buradaki hemşerilerinden destek ararlar.¹⁸

İnayetullah (Ahmedi) Seli-Ahmed'inin gayreti ile okul binasının inşası için de para toplanır. 1918 yılında artık okulun yüz civarında öğrencisi vardır. Rus ihtilalinden sonra Harbin'e Tatar aydınları da gelir. Okul da 4 sınıflı hale getirilir. O yıllarda artık öğrenci sayısı da artarak 150'ye ulaşır. 1922 yılında ise Tatarların kendi ataları olarak kabul ettikleri İdil-Kama boyu Bulgarlarının İslâmiyet'i kabul etmelerinin bininci yılı olması münasebeti ile bir cami yapımına karar verilir ve inşaat başlar. Ancak Eylül 1924 (?)'te imam (ahun) İnayetullah Seli-Ahmed'in vefatı ile bu iş sekteye uğrar.¹⁹ Gene de camiin bir kısmı inşa edilerek minaresine ay konulduysa da, birkaç yıl sonra Çin'de çıkan siyasi çalkantılar, 1929'da Sovyet-Çin, 1931'de Japon-Çin çatışması, ayrıca 1932'de Harbin' in sel felaketine uğraması inşaat işlerinin gerekli maddi destekten mahrum kalmasına yol açar.²⁰ Bunu dışında dernek iyi yönetilmeyerek Ekim 1934'te 23 bin Yen borçlu duruma düşer. Bu durum hayli dedikodulara ve huzursuzluklara da neden olur.²¹ Gene de 1936'da Harbin 'in yeni imamı Münir Hasibullah (1896-1944)²² Uzak Doğuda Tatarların yaşadığı bütün şehirleri dolaşarak yardım toplayarak bu inşaatın tamamlanmasını sağlar. Neticede 8 Ekim 1937'de "Bin Yıl Camii" büyük bir merasimle ibadete açılır.²³

16 Abdürreşid İbrahim (haz. Mehmed Pakso), 20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası ve Japonya'da İslâmiyet, I, (İstanbul: Yeni Asya Yayın. 1987), s. 191-193.

17 Ayaz İshaki, "Sulh Heyeti Azası Fuad Tuktar Bey Vefat Etti", Yanğa Milli Yul, sayı 130, s. 6-16 ve sayı 131 (1939), s. 16-25; Svetlana Maljeva, "Fuad Tuktarov", Kazan Utları, sayı 5 (1996), s. 165-170; Ahmet Karlıdere, Reform Within Islam. The Tajdid and Jadid Movement Among the Kazan Tatars (1809-1917). Conciliation or Conflict? (İstanbul: Eren Yayın., 1997), s. 147-148.

18 Nadir Devlet, 1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi, (İstanbul: Ötüken Neşriyat 1998), s. 300.

19 Bulletin, sayı 3 (Mukden 1935), s. 3.

20 Mahmut Tahir, "Bin Yıl Camii (Harbin'deki Türk-Tatarların dini ve milli cemiyeti)", Kazan, sayı 6, (Aralık 1971-Şubat 1972), s.39-40.

21 Bulletin, sayı 3 (Mukden 1935), s. 3.

22 E. Ağı, "İmam ve Öğretmen Münir Hasibullah (1896-1944)", Kazan, sayı 23, (1980), s. 53-55.

23 Mahmut Tahir, a.g.m., s. 40.

Harbin cemiyetine üyelerinin sayısı değişkenlik gösteriyordu. 1917 yılında 200-250 üyesi olan dernek 1920'de birkaç bin üyeye ulaştı. 1922 ile 1924 yıllarında ise insanlar yeni imkânlar arayarak başka şehirlere göçtüler. 1930'lu yıllarda Harbin' deki Tatarların sayısı bin civarına düşmüştü. Başka bir ifade ile 120 aile yaşıyordu. Harbin'de yaşayan Tatar sakinlerinin sayısının değişimine bağlı olarak öğrenci sayısı 150'lere kadar çıkmışsa da, 1930'lı yıllardan sonra bunların sayısı 80 ila 100 arasına düştü. O yıllarda artık Harbin Müslüman mezarlığında 500 civarında Tatar gömülü idi.

Çin (ve Mançurya) Komünist hâkimiyetine geçince Tatarların azalması ile 1955'te bütün şahsi mallar gibi dernek malları da devletleştirildi. 1960 yılında Harbin'de ancak 4-5 kişi kalmıştı. Böylece Harbin' deki 60 yıllık muhacirlik tarihi sona ermiş oldu.²⁴

Harbin başta Tatarların en yoğun yaşadığı bir şehir olduğu için dini, milli, sosyal ve kültürel faaliyetler de en fazla burada oluyordu. 1920'li yıllarda Yırak-Şark (Uzak Doğu), Ming (bin) Yıl Mescidi, Beyrem (bayram) Nuri, Çatki (kıvılcım) adlı dergi ve gazeteler çıkarıldı. Bunlara ek öğrenciler için Tatar Elifbası (alfabe 2 baskı), Arap Elifbası, Uku (okuma) kitabı (4. sınıf için 3 değişik kitap), Hisap (matematik) ve Gabdulla Tukay Şigirleri (Tukay'ın seçme şiirleri) bastırıldı. Bunlar mimiyograf ve litograf, yani taş basma olarak hazırlanıyordu. Yayın faaliyetlerini Ahun İnayetullah Seli-Ahmed başlatmış, Hüseyin Gabdüş (1901-1944) 25, ile daha sonra tanınmış bir Türkolog olacak Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti (Arat) (1900-1964)²⁶ devam ettirmişlerdir. Reşit Rahmeti ayrılınca ise bütün işler Gabdüş'ün sırtına kaldı. 1920 ile 1930 yılları arasında yayınlanan bu gazete, dergi ve kitapların tirajı 500 ila 1000 arasında oluyordu. 1930'lu yıllardan sonra ise yayın faaliyetleri Tokyo'da, 1935'ten sonra Mukden 'de gerçekleştirildi.²⁷

Kültür faaliyetleri çerçevesinde seyircisi az olmasına rağmen piyesler de sahneye koyulmuştu. Daha ziyade gençlerin oynadıkları bu eserler birer perdelik olurdu. İlk olarak 1915-1916 yıllarında mescidin yanında içinde mektep, tiyatro

24 Mahmut Tahir, "Harbin'deki Türk-Tatarların Dini ve Milli Cemiyeti", Kazan, sayı 7-8, (Mart-Ağustos 1972), s.94-96.

25 Mahmut Tahir, "Hüseyin Gabdüş (1901-1944) (Ölümünün 30. Yıldönümü Dolayısı İle)", Kazan, sayı 11, (Mart 1974), s. 1-4.

26 Fazla bilgi için bk. Reşit Rahmeti Arat İçin, (Ankara: T.K.A.E. Yayın. 1966)

27 Mahmut Tahir, "Uzak Doğuda Neşriyat Faaliyetlerimiz (Harbin'deki Türk-Tatarlar Dini ve Milli Cemiyeti)", Kazan, sayı 5, (Eylül-Kasım 191), s.47-48.

sahnesi, kütüphanesi ve yönetim yeri olan bir dernek binası yapılmasına karar verildi. Bir iki yılda bu bina tamamlandı. 1918'de ise bir "Tiyatro Kolu" kuruldu. İlk olarak ta 15 Kasım 1918'de Birinci Tiyatr (tiyatro) adlı eser sahneye konmuştu. 1930 yılında Aliye Banu veya Ayaz İshaki'nin Jan Bayoviç adlı 3-4 perdelik büyük eserleri de sahneye koyulmuştu. Bu arada Şahveli Klevli (İlder) ²⁸, Hüseyin Gabdüş, İshak Aslan gibi yerel yazarların eserleri de sahnelendi.

Mukden Türk-Tatar Dini ve Milli Cemiyeti

DÇD Rusya'dan Çin sınırına girince Mançurya şehri, Haylar, Tsitsihar, Harbin, Çangçun şehirlerinden geçtikten sonra Mukden'e, buradan da Sarı Deniz sahilinde büyük bir liman olan Dairen'e ulaşılır. 1904-1905 Rus-Japon savaşında Mukden Japonların eline geçti ve onlar şehri kısa zamanda ekonomik ve kültürel açılardan çok geliştirdiler. Bu şehre yabancılar ancak 1920'den sonra gelmeye başladılar. Tatarlar da bu akımla Mukden'e ulaştılar. Belki de ilk yabancı dükkân sahibi Emin Abuz idi. O işini büyüterek kendi ülkesinden 20 kadar kişiyi aileleri ile çalışmak üzere davet etti. Uzak Doğunun Tatar zenginleri arasında en meşhurlarından Ahmed Veli İbrahim de burada bir şirket kurdu. Böylece Mukden'deki Tatar kolonisi büyüdü. İlk cemiyet 1923'te kuruldu. 1935'te ise Mukden Uzak Doğu İdil Ural-Ural Türk-Tatarların Milli Merkezi'ne dönüştü. ²⁹ (Bu konu ilerde işlenecektir). Mukden'de sayı az olmasına rağmen Harbin cemiyetinin de desteği ile arada bir tiyatro eserleri de sahneye koyulmuştu ³⁰

Japonya'da Türk-Tatarlar

Uzak Doğunun çeşitli ülkelerine dağılan Türk-Tatarlar Japonya'da sayıca azsalar da nispeten mühim bir konuma sahiptiler. Çünkü Japonya'nın dış politikasında İslami kimlikleri dolayısıyla bir mühim unsur olarak addediliyorlardı. Japon Dış İşleri Bakanlığı 1938'de Asya uzmanları yetiştirmek üzere özel uygulama okulu kurmuş, burada diğer derslerin yanında İslam öğretileri ile birlikte Türkçe, Farsça ve Arapça da öğretiliyordu. Sonraları buraya Okawa'nın "casus okulu" da denildi. ³¹ İşte bu çerçevede sayılarının azlığına bakılmadan Japonya'daki Müslüman Türk-Tatarlara bir takım dini ve kültürel haklar tanındığını, maddi destek sağlandığını görmekteyiz. 1930'lu yıllarda Kore ve Mançurya hatta Çin'in kuzeyi Japon etkisi altına girince bütün Türk-Tatarlar da işte bu Japon politikasının belki de bir unsuruna dönüştüler. Bu çerçevede Uzak Doğu Türk-Tatar tarihinde

28 Nadir Devlet, "Şagır Şahveli Kelewli İcanı", Kazan Uurları, (Şubat 2000), s. 147-153.

29 İnyetullah Akçora, "Mukden Şehrindeki Tatarların Dini ve Milli Cemiyeti", Kazan, sayı 7-8, (Mart-Ağustos 1972), s. 97-99.

30 Mahmut Tahir, "Rusya Dışında Kazanlıların Tiyatro Faaliyetleri", Kazan, sayı 21, (1978), s. 42-43.

31 Selçuk Esenbel, a.g.m., s. 32-34.

üç şahıs Abdürreşid İbrahim, Abdülhay Kurbanali ve Ayaz İshaki derhal dikkati çekmektedirler.

Tokyo Mahalle-i İslâmiyesi/ İdil-Ural Türk-Tatar Medeniyeti Cemiyeti

Türk-Tatarlar Japonya'ya muhtemelen 1919 yılından önce gelmiş olmaları gerekir. Çünkü Ali Merthan Dünder'ın Yokohama mezarlığında tespit ettiğine göre, bu tarihte ölen bir Başkurt'un mezar taşı mevcuttur.³² Ticaret yapmak maksadıyla bekâr olarak gelen Türk-Tatarlar işlerini yola sokunca ailelerini yanlarına aldırılmışlar veya evlenerek yeni yuvalar kurmuşlardı. Kumaş ve hazır giyim ticareti kâr getiren iş olunca, zengin Türk-Tatar tüccarları Mançurya ve Kore'den gençleri Japonya'ya getirtmeye başlamışlardı. Böylece Japonya'daki Türk-Tatar nüfusu gittikçe artmıştı.

1920'li yılların ortalarında Japonya'daki Tatarların sayısı 500'ün biraz üstünde olarak tahmin ediliyor. Bunun muhtemelen 100-200'ü başkent Tokyo'da yaşamaktaydı.³³ 1937 yılına gelindiğinde ise bu sayı 3 bine çıkmıştı diye bir iddia var. Tokyo'da da sayıları 400'e ulaşmıştı.³⁴ Tokyo'ya yerleşen Tatarlar ilk olarak Ocak 1925'te Mahalle-İslâmiye'yi kurarlar. Mahallenin ve daha sonra kurulacak mektebin başına imam ve müderris Muhammed Abdülhay Kurbanali getirildi. 1937 yılına geldiğinde altı sınıflı ilk mektep ve buna ek iki sınıfı da öğretmen yetiştirmek üzere ayrıldı. Böylece burası sekiz sınıflık bir okula dönüşmüştü, ancak öğrenci sayısı hiçbir zaman 25'i aşmadı.³⁵

Tokyo cemiyetinin en büyük başarılarından biri 1930 yılında bin yüz Yen masrafla Türkiye'den getirilen Arapça harflerle bir matbaanın kurulması oldu. Dizgi işlerini imam Kurbanali, öğretmenler, daha sonra öğrenciler ve bir iki Japon yaptılar.³⁶ Matbaada genelde dini mahiyetli kitaplar basıldı. En mühim eserler olarak 1933'te beş cilt olarak basılan (toplam 647 sayfa) Abdullah Tukay Mecmua Asarı, 1934'te basılan Kur'an-ı Kerim Mushaf-ı Şerif (578 sayfa)'i görmekteyiz. ³⁷ Japon hükümetinin yaptığı yüklüce bir para yardımı ile basılan bu kutsal kitap Mısır, Afganistan, Irak gibi 33 ülkeye gönderilmişti.³⁸

32 *A.g.m.*, s. 81, dipnot.23.

33 *Tokio'da Mekteb-i İslamiyenin Açılması (tarihsiz)*, 13 s.

34 www.ozyesilplastik.com/tawish/rop-01temimdar.htm

35 *Tokio'da Mekteb-i İslamiyenin Açılması (tarihsiz)*, 13 s.

36 *A.g.e.*

37 *Mahmut Tahir, "Tokyo'da Matbaa-i İslamiye", Kazan, sayı 16, (1975), s. 15-20.*

38 *Ali Merthan Dünder, a.g.m.*, s. 84.

Bu matbaada Yapon Muhbiri adlı bir dergi beş yıl süreyle (1932-1937) yayımlanmıştır. Dergi genelde Japonya'yı tanıtmak için çıkarılmıştır. Rukiye Muhammedîş (1908-1989) (aş.-bk.) kendi hatıralarında bu dergi için Japonya ile ilgili turistik broşürleri İngilizce 'den derlediğini veya doğrudan çeviriler yaptığını, bunun için de öğretmenlik maaşının dışında ayrıca bir ücret aldığını ifade ediyor.³⁹ Bununla birlikte dergide gerek Abdürreşid İbrahim'in ve gerekse Kurbanalî'nin Ayaz İshaki aleyhine yazdığı makalelere de yer verilmişti.⁴⁰ Başta Japon makamları derginin Arap harflerinde basıldığı için Arapça çıktığını ve İslam Dünyasında Japonya'yı tanıtmada rolü olacağına inanmışlardı. Dolayısıyla bilhassa Müslümanların yoğun olduğu bölgelere yollanmıştı. Ancak matbaa işleri 1937'den sonra durmuş, çünkü Kurbanalî'nin o tarihlerde Japon makamlarınca Dairen'e sürülmesinden (Ekim 1935'te sürüldü veya Japon casusu olarak yollandı şeklinde iddialar da var) sonra ise tekrar canlanamamıştır.⁴¹ İkinci Dünya Savaşından sonra 1949'ta bu matbaada bir Kuran Tefsiri basıla bilmiştir.⁴²

1950'li yılların başında Kore savaşı esnasında Türkiye Cumhuriyeti hükümeti Kore'ye veya Japonya'ya (Tokyo ve Kobe' deki hastanelere) getirilen yaralı Türk askerlerine yardım eden bir takım Türk-Tatar kadın ve erkeklerine⁴³ çeşitli madalyalar verdi.⁴⁴ Bu olay aslında buradakilere T.C. vatandaşlığının verilmesine de vesile oldu. 1953 yılında Türk vatandaşlığına kabul edildikten sonra, vatandaşlık alanların bir haylisi Türkiye'ye göçtüler. Tokyo'daki cemiyetin adı da "Tokyo Türk Cemiyeti" olarak değiştirilir. Japonya'da 2004 yılında 30 kadar Tatar kökenli (bunların bazıları Japon-Tatar evliliğidir) aile kalmış bulunuyordu.⁴⁵

Ayaz İshaki'nin Ortaya Çıkması ve İdil-Ural Türk-Tatar Hareketi

20. yüzyıl başı modern Tatar Edebiyatının gelişmesine çok büyük katkısı bulunan Muhammed Ayaz İshaki (İdilli) (1878-1954) Ufa'da serbest seçimlerle demokratik bir şekilde kurulmuş olan "İç Rusya ve Sibiryâ Müslüman Türk-Tatarların Millet Meclisi" üyesi seçilmişti. Bu meclis tarafından kabul edilen "İdil-Ural Devleti"ni kurma projesini her zaman desteklemiştir. Bu proje İdil (Volga)

39 Rukiye (Muhammedîş) Devletkildi (çev. Beril Devlet), Hayat Yolumun İzlerinden, [Tormuş Yulının İzlerinden], München 1983.

40 İsmail Türkoglu, Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın. 1997), s.96

41 "Yırak Şarktan", Yanğa Milli Yul, sayı 130, (Şubat 1939), s. 27.

42 Mahmut Tahir, "Tokyo'da Matbaa-i İslamiye", Kazan, sayı 16, (1975), s. 15-20.

43 Zeytüne Şakir, Suriye Vahap, Halide Vahap, Raziye İlmet, Nazira Moroz, Reşide Veli, Nuriye Sedai, Nuriye Şerafettin, Zeynüllah, Fatima Feyzullah, Mahinur Sezgen, Şemsinur Seyitali, Aliye Starki, Feyzurrahman İzzetullah, Hoca Ahmed Vahap.

44 M. Kerimi, "Tataro-başkırı, nagrajdenne na koreyskoy voyne", Azat Vatan, sayı 10, (Aralık 1952), s.19-20; N.

Kerimi, "Koreya Sugışı hem Tatarlar", Azat Vatan, sayı 11-12, (Ocak1953), s.22-23.

45 TRT muhabiri Nur İdil Büyükcivelek'in Haziran 2004'te Temimdar Muhit'le yaptığı röportaj.

nehri ile Ural dağları arasındaki yörelerde yaşayan Türk halkları Tatar, Başkurt ve Çuvaşlar ile bu bölgedeki değişik Fin-Ugor kabilelerinin ortak bir devletini meydana getirmeyi öngörüyordu. Uzak Doğuda ise onun bu görüşünü destekleyenlerin bir kısmı Sovyetlerin silindiriinde ezilecekti.

İşte bu adı geçen Tatar aydını İshaki Uzak Doğudaki hemşerilerini kendi milliyetçi görüşleri etrafında toplamak için Mançurya ve Japonya'da Tatarların yoğun bulunduğu şehirlere ziyaretler yaptı.

Başta Tokyo cemiyeti tarafından çok dostane karşılanan Ayaz İshaki ne zamanki “Uzak Doğu İdil-Ural Türk-Tatar Hareketi” hususundaki planlarını ilan etmeye başladı, cepheler ayrıldı, tatsız olaylar meydana geldi.

Tokyo'da İdil-Ural Derneği açılınca, 19 Nisan'da Mahalle-i İslamiye'nin mektebine rakip bir okul açılır. Japonya, Mançurya ve Çin'de ya yeni dernekler kurulur ya da adlarına “İdil-Ural” kelimesi eklenmeye başlanır. Diğer yandan da Ayaz İshaki'nin Japonlar arasında tanıtma faaliyetleri sürüyordu.“ 30 Mayıs 1934 ise Nagoya Derneği resmen kuruldu.”⁴⁷ 24 Nisan 1934'te ise “Kobe İdil-Ural Türk-Tatar Medeniyeti Cemiyeti” kurulur.”⁴⁸

Uzak Doğu İdil-Ural Türk-Tatar Müslümanlarının Kurultayı (Mukden 4-14 Şubat 1935)

Uzun uğraşlardan sonra Mançutigo (Mançurya) İmparatorluğunun büyük şehirlerinden, DÇD hattında Harbin-Çangçun ve liman şehir Dairen arasındaki Mukden 'de bir kurultay toplama başarısı gösterildi. 4 Şubat 1935 tarihinde Uzak Doğunun dört bir tarafından delegeler Mukden'e gelmiş bulunuyordu.

Mukden'de Oriental Hotel'de saat ikide açılan Kurultay'da Mukden'deki Japon Başkonsolosluğu aracılığı ile Japon İmparatoruna ve Mançutigo Maliye Bakanlığı aracılığı ile Mançutigo İmparatoruna yardımları için teşekkür telgrafları yollandı. Bunun dışında Türkiye, İran, Afganistan, Arabistan, Mısır hükümetlerine ve Mançutigo Hsingan eyaleti valisine bu Kurultay'ın maksadını anlatan telgraflar yollandı.”⁴⁹

46 “*Sekirono matekara dakkanseyo toruko raisinşita dokirutsu undono toşu kagayaku nihono kenkyu (Kızıl Rusya şeytanına direnen lider Türkiye'den Japonya'ya İncelemeler İçin Geldi), Kobe Yuşin Nippon , (21 Nisan 1934).*

47 *Bulletin, sayı 2, (Mukden 1935), s. 7.*

48 “*Yırak Şarktan*”, *Yanğa Milli Yul, sayı 77, (Haziran 1934),s. 22.*

49 “*Session For Tatars Held (National Conference Opens At Mukden And Is To Continue For One Week)*”, *The Kobe Mainichi Daily News, (5.02.1935).*

12 Şubat 1935'te Kurultayın 12. oturumunda gerçekleştirilen en önemli faaliyet hiç şüphesiz tartışılarak kabul edilen 41 maddelik “kanun-u esasi” (anayasa) adı verilen nizamname oldu. Diğer bir ifade ile Merkeze bağlı olan bütün dernekler bu nizamnamede belirtilen konuları kabul etmiş oldular.

Toplantılar bu düzende sürdürülür ve Kurultayın 13 Şubat 1935 tarihli onuncu gününde Merkez İdaresine (yönetim) seçimler için aday teklifleri yapılır. Merkezin ebedi başkanlığına beklendiği üzere Ayaz İshaki seçilir. Başkan yardımcılar olarak ise Ahmed Veli İbrahim, Abdülkerim Rahim, Aziz Ali seçildiler. İlk ikisinin Merkez'in bürosu kurulacak olan Mukden 'de kalamayacak olmaları göz önünde tutularak, Aziz Ali'nin burada maaş almak kaydıyla kalmasına karar verildi.⁵⁰

Bundan sonra Diniye Şubesine üyeler seçimi yapıldı. Başkanlığa Madyar Şemguni (Kobe), uzun tartışmalardan sonra Abdurrahman Kerim (Kobe) ve Hatip Halidi (Haylar) yardımcılar olarak seçilirler. Ayrıca Veli Ahmed Abidullah (Tokyo imamı), Abdurrahman Mustafa (Kobe) yedek olarak seçilirler.⁵¹

Maliye Şubesine ise Ahmetşah İzzetullah (Mukden) Başkan ve Sekreter olarak seçilir. Ancak aidat toplamanın, ayrıca bu aidatın gönüllülük ilkesine göre verildiği düşünülürse, zor olmasından dolayı Tatarların yoğun yaşadığı hemen her şehirden birer, bazılarında daha çok olmak üzere 23 yardımcı seçildi.⁵² İbrahim Devlet Kildi de oybirliği ile Merkezin Sorumlu Sekreteri seçilir.⁵³

Eğitim Şubesine Münir Habibullah Başkan, Rukiye Muhammedîş Yardımcısı, Raziye Devlet Kildi ise üye olarak seçildiler. Bu şubeye altı yedek üye, şubenin Yayın Bölümüne de sekiz kişi seçildiler.⁵⁴ Bu seçimlerden sonra Kurultayın 12. oturumu saat 14.00'te kapandı.

Milli Bayrak Gazetesi (1935-1945)

Merkezin her türlü faaliyetini duyurmakta, Uzak Doğudaki Tatarlara kendi tarihleri ile ilgili bilgiler, mesajlar vermekte ve onları bir birinden haberdar etmek üzere 1 Kasım 1935'te Mukden 'de Milli Bayrak gazetesi yayınlamaya başladı.⁵⁵ Mukden 'de Arap harfli matbaa olmadığı için gazete elle yazılıyor ve taş basma tekniği ile çoğaltılıyordu. Her ne kadar elle basılsa bile gerekli olan masraflar başta Ahmed

⁵⁰ *Bulletin, sayı 5, (Mukden 1935), s. 3.*

⁵¹ *Ag.e., s. 3.*

⁵² *Ag.e., s. 3.*

⁵³ *Ag.e., s. 3.*

⁵⁴ *Ag.e., s. 3-4.*

⁵⁵ “*Milli Bayrak Gezitesi Çığa Başladı*”, *Yanğa Milli Yul, sayı 94 (12), (1935), s. 28-32.*

Veli İbrahim ve Hayrullah İbrahim kardeşler tarafından karşılandı. Matbaa ancak gazete basımı için değil okul kitaplarının basılması için de gerekli idi. İki buçuk yıl kadar geçtikten sonra Hüseyin Biglitsi'nin de büyük maddi yardımı ile matbaa kurmak için gerekli meblağ toplandı. Fakat bu sefer Arap harfleri bulmak sorunu ile karşılaşıldı. Sonunda bunlar da Türkiye'den getirildi. Böylece Milli Bayrak'ın 8 Nisan 1938 tarihli 117. sayısı gazetenin kendi matbaasında basılan ilk nüsha oldu.⁵⁶

Gazetenin yazı işleri müdürlüğünü aynı zamanda Merkezin de Sekreteri bulunan İbrahim Devletkildi üstlendi, Ayaz İshaki Avrupa'ya dönünceye yani 3-4 ay kadar başmakaleler yazarak, Rukiye Muhammediş de diğer makale ve haberleri hazırlayarak bu tirajı az ancak etkisi oldukça fazla olan haftalık gazeteyi çıkarma mücadelesine giriştiler. Gazetenin nüshalarının yalnız Uzak Doğu ülkelerinde değil Finlandiya, Almanya, Mısır ve Arabistan'ın bazı şehirlerine kadar ulaşması bu yayın organına olan ilgiyi göstermektedir.⁵⁷ Gazete ile ilgili daha gerçekçi bilgileri bu gazetede fiilen çalışan Rukiye Muhammediş (Devletkildi) hatıralarından almamız mümkün:

"1 Kasım 1935 tarihi, benim için yeni bir dönüm noktası oldu: Milli Bayrak gazetesi çıkmaya başladı. Haftalık, dört sayfalık, Arap harfleriyle basılan gazete başlangıçta elle yazılıp fotokopi usulüyle çoğaltılıyordu. İbrahim (Devletkildi) beyin el yazısı güzel olduğundan yazma görevi onundu. Ben yazıları hazırlıyorum, düzenliyorum, kendim de yazıyorum, düzeltmenlik de benim sorumluluğumda. (8 Nisan 1938'e kadar) Türkiye'den küçük kutularda harfler geldi.

Kendi imzamla yazdığım (Rukiye Muhammediş) baş makale ve "Ütemiş", "İlsüyer" (Ülke sever) imzalarıyla yazdığım diğerleri benim elimden çıkmıştır. Bu kadar nasıl yazmışım, şimdi 'seni öldüreceğim' deseler bunca yazamam. Yazılarımın hepsinde ana tema Milli Gaye idi. Ayaz ağabey mektuplarında makalelerimi 'iyi' diye değerlendiriyordu. Harbin'den Hüseyin Abdüş, siyasi konulara değinmeyen hikâyelerini Milli Bayrak'a yollardı. Hüseyin Abdüş, pek kabiliyetli bir gazeteci ve yazardı. Hikâyeleri Rus muhacir basınında da çıkıyordu. Milli Bayrak'a daimi çalışmak üzere gelmesini teklif ettiysek de kabul etmedi.

Altı yıl içinde 284 sayı çıktı ve şiarı (siyasi çizgisi) hiç değişmedi. 1935'de Mukden'de yapılan Birinci Kurultayda alınan kararlara ters düşmedi. Tabii ki gazete sırf milli haberlerden ibaret olmayıp, dünyadaki gelişmeleri de okuyucularına

56 Mahmut Tahir, "Milli Bayrak Matbaası", Kazan, sayı 18, (1976), s.20-21.

57 Ag.m., s.20.

aktarırdı. Milli Bayrak İdil-Ural Türk-Tatarlarının geçmişlerini yansıtan ve aynı zamanda geleceklerine dair makaleler de yayınlardı. Türk-Tatarların meselelerinin dışında Türkistan'daki, Kafkasya'daki, Sibirya, Kırım ve Balkanlardaki Türklerinin durumu, tabii ki Türkiye Cumhuriyetindeki gelişmeler gazetesinin ana konuları içindeydi. Milli Bayrak İslâm Dünyasındaki halklara da önem vermeye çalışırdı. Asya halkları ile olan kardeşlik dolayısıyla onlarla ilgili gelişmeler de yer alırdı. Kısacası gazetesinin ilkesi Türkçülük ve İslamcılığa dayanmakta olup, İdil-Ural'ın bağımsızlığı için mücadeleden ibaretti. Gazete halktan toplanan bağışlarla çıktı".⁵⁸

Ayaz İshaki'nin Uzak Doğuda iki yıldan biraz fazla kaldıktan ve Mart 1936'da Avrupa'ya dönmesinden sonra belki de eski heyecan kalmamıştı.⁵⁹ Yine de o büyük bir iş becermiş bir hayli Tatarı tek bir kültürel, dini ve siyasi çatı altında toplamış ve belki de en önemlisi olarak süreli bir yayının (Milli Bayrak) çıkmasını sağlamıştı. 1935 ile 1938 yılları arasında İshaki'nin Milli Bayrak gazetesinde 41 makalesi yayınlanmıştır.⁶⁰ Zaten 1939 Ağustosunda Ayaz İshaki'nin kendisinin çıkardığı Yanğa Milli Yul dergisi Almanya'nın Polonya'yı işgali, yani savaşın başlaması nedeni ile yayını durdurduğu için Sovyetler Birliği dışındaki Tatar-Başkurtların belki de tek süreli yayını olarak Milli Bayrak haftalık gazetesi kalmıştı. Haberleşme imkanlarının bugünkü kadar gelişmiş ve hızlı olmadığı (Telefon, İnternet vb.) düşünülürse bu süreli yayınlar diasporadaki Tatar-Başkurtların ülkeleri, kendi toplulukları hakkında, anadilde haber alabildikleri tek bir yayın organı konumunda idi. 1928'de yayına başlayıp da 1939'da yayın hayatından çekilmek zorunda kalan Yanğa Milli Yul'un tirajı hakkında bir bilgimiz yok, muhtemelen bin veya daha az tirajda idi. Milli Bayrak'ın ise iyi zamanlarında, yani 1935 ile Uzak Doğuda savaşın fiilen başladığı 1941 yılına kadar 500 tirajda basılırken, 1941'den sonra 400'e düşmüş, savaş şartları kötüleşip posta ulaşımı aksamaya başlayınca son yıllarda (1943-1945) tiraj 30'a kadar inmişti.

1 Kasım 1940'ta Milli Bayrak beş yılını tamamladı. Bu sayı dört değil de tam 16 sayfa çıktı. Bir hayli kutlama ilanı da vardı. Ancak nedense gazeteyi fiilen çıkaran Rukiye Muhammediş'i veya İbrahim Devletkildi'yi bir kişinin haricinde kimse tebrik etmedi. Gerçekte gazete Rukiye Muhammediş'in sırtında idi. Gazetede Türkiye ile ilgili haberler İstanbul'da yayınlanan Cumhuriyet gazetesinden yararlanılarak hazırlanıyordu. Ağustos 1940'tan sonra bu gazete Mukden'e ulaşmamaya başlayınca,

58 Rukiye Muhammediş, "Yıdınçı Yılıbız", Milli Bayrak, sayı 285, (Kasım 1941).

59 "Ayaz Efendi Yırak Şarktan Kitü Münasabeti Birle", Yanğa Milli Yul, sayı 99(5), (1936), s.15-20; Medine Selahmed, "Ayaz Efendini Avrupaga Ozatı", Yanğa Milli Yul, sayı 99(5), (1936), s.21-23.

60 Ahmed (Mahmut) Tahir, "Ayaz İshaki'nin 'Milli Yol' ve 'Milli Bayrak'taki Yazılarının Konuları", Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti (100. Doğum Yılı Dolayısıyla), (Ankara 1979), s.118-120.

Türkiye haberleri hayli azaldı. Rukiye Muhammediş bu gazetenin aksamaması için 1935 ile 1940 yılları arasında ancak bir kere tatile gidebilmişti.⁶¹ Gazetenin yayınlanması o derece Rukiye Muhammediş'in sırtına binmişti ki, nadir olmakla birlikte, mesela 1940'ta Kasım ayında iki hafta griple yattığı için bir sayı çıkamamış, gecikmişti.⁶²

İşte her şeye rağmen Milli Bayrak İbrahim ve Rukiye (Muhammediş) Devletkildi'lerin⁶³ gayretleri ile tutuklandıkları Ağustos 1945'e kadar toplam 440 sayı yayınlanabilmişti. İlginç ve aynı zamanda üzücü bir husus da Türkiye Cumhuriyetinin 20 Nisan 1936 tarihli bir kararname ile Sovyet aleyhtarı Milli Bayrak gazetesinin Türkiye'ye sokulmasını yasaklamış olmasıdır.

Din Adamı Yetiştirmek İçin Mısır'a Yollananlar

Japonya'nın Kobe şehrindeki dernek Hintlilerin de desteği ile Türk-Tatar cemiyetinin ihtiyacı olan din adamlarını yetiştirme kararı almıştı. Bu maksatla Temmuz 1936'da yaşları 12 ila 16 arasındaki olan beş Tatar çocuğunu (İbrahim Hasanoğlu Agiş [Tokyo], Hayrullah Sadrettin [Kobe], İbrahim Agiş [Haylar], Rifat Mardi [Kobe], Fehim Nadişah [Girin]) sekiz yıllık bir eğitim için Kahire'deki el-Ezher Üniversitesine yolladılar.⁶⁴ Diğer yandan Mukden'deki Milli Merkez de, imam olarak yetişmeleri için, Haylar'dan Ali Akış (1918-2011), Ahad Tiniş, Abidullah Tiniş, Abdullah Akçura ve Kyuşu'dan Ferit Maski adlı beş genci aynı tarihte Kahire'deki el-Ezher Üniversitesine yollar.⁶⁵ 9 Temmuz 1936 yılında gemi ile yola çıkan bu öğrenciler için Tatarlar ve Hintliler arasında 2.541 Yen bağış da toplanmıştı. Mısır'a ulaşmaları yerel el-Ahram, el-Cihad ve el-Balağ gazetelerinde de konu oldu. Öğrenciler Port Sait'te el-Ezher'in Türk Şubesi başkanı Abdülhamid Tahir Bey tarafından karşılanırlar.⁶⁶ Ancak bu yollanan çocuk veya gençlerle gönderen yerler gerektiği gibi ilgilenmediler. Harçlıkları Uzak Doğu'daki siyasi ve ekonomik şartlardan dolayı geç veya noksan yollanıyordu. Neticede buradaki gençlerin hiç biri beklenen eğitimi gerçekleştirmedi. 1938'de bir kısmı geri döndü (Fehim Nadişah,

61 Rukiye Muhammediş'in Ayaz İshaki'ye yolladığı 8 Kasım 1940 tarihli mektubundan.

62 Rukiye Muhammediş'in Ayaz İshaki'ye yolladığı 6 Şubat 1941 tarihli mektubundan.

63 İkisi 17 Ekim 1943'te evlendiler.

64 "Youths For Cairo (Moslems of Kobe Going For Extensive Studies), The Osaka Mainichi, (6.07.1936); "Kaikyo no Goşonen Kenaga, kibono funade. Okyu no taika ya jşin hakase mo dosen. Hakone maru kino natsu umi notte nişie (5 Müslüman Erkek Çocuk ümitle Yola Çıktılar. Aynı Gemide Tedavi Uzmanı ve Deprem Profesörü Var. Hakone Maru [gemisi] Düñ Batıya Doğru yola Çıktı)", Osaka Manchini, 10.07.1936.

65 Ali Akış, Aklımda Kalanlar (Hatıralar-Konuşmalar), (Ankara: Neyir Matbaacılık 2002), s.22; Gali Akış, "İsimde Kalganlar", Miras, sayı 5-6 (1994), s. 217-224 ve sayı 7-8 (1994), s. 173-179.

66 "Yırak Şark Haberleri", Yaņa Milli Yul, sayı 102 (9), (1936), s. 29-30. el-Balağ Ayaz İshaki ve Kobe Kurultay hakkında da yazan bir Mısır gazetesi idi. Bk. Yusuf Uralgiray, "Muahammed Ayaz İshaki", "Muahammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti (100. Doğum Yılı Dolayısıyla), (Ankara 1979), s.96-103.

Abidullah Tiniş ve Ferit Maski), bir kısmı Polonya'ya gitti (Ali Akış ile Ahad Tiniş) ve kalanları da Türkiye'ye sığındı. Türkiye'ye gitmek istediklerinde kendilerinden şahıs başına o döneme göre çok yüksek meblağ olan 600 lira (orta halli iki-üç memurun maaşı) vize ücreti talep edilmişti. Başvurudan bir altı ay kadar sonra Kahire'deki Türk Elçisi Şevki İlhan gençlerin durumu ile ilgilenmiş ve onlardan bu vize ücretini almadan işlemlerini yaptırmıştı. Böylece bu gençler ceplerinde 7-8 lira ile İstanbul'a ulaşmışlardır. Başta Rifat Mardi'nin amcası ile bir-iki Tatar ailesinin yanında kalmışlar, ancak uzun vadede eğitim ve geçimlerini sağlamak için onların askeri okullara alınması konusu gündeme gelmişti. Zamanında Tokyo'da askeri ateşe olarak bulunan (Orgeneral) Rüştü Erdelhun'un aracılığı ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın yaveri Mete (daha sonra general)'nin yardımı ile askeri okullara kabul edilmişlerdir.⁶⁷ Türk Silahlı Kuvvetlerine intisap edenler şunlardır: Kd. Alb. İbrahim Hasanoğlu Ağış (1919-), Yzb. İbrahim Ağış (1922-1997), Hv. Binb. Rifat Mardi, Hv. Yrb. Abdullah Akçura ve Kore'de Kunuri'deki kahramanlığı için taltif edilen Yzb. Hayrullah (Sadrettin) Batu. Şüphesiz bunların hepsi bugün emekli olmuş ve bir kısmı da vefat etmiştir.⁶⁸

Sovyet Gizli İstihbaratının İdil-Ural Örgütü Hakkında Çalışmaları

1938'den itibaren Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti başkenti Kazan'da KGB çok gizli damgasıyla üç ciltlik bir dosya oluşturmaya başladı. Bu dosyalarda gerek ülke içindeki gerek ise ülke dışındaki anti-Sovyet faaliyetler ve bunlara katılanlar kaydediliyordu. Türk-Tatar muhacirlerinin liderleri sayılan Zeki Velidi (Togan), Alimcan İdris, Ömer Tirigulov, Abdürreşid İbrahim, Emrullah Ageyev (Agi), İbrahim ile Rukiye Devletkildi, Ayaz İshaki (İdilli), Sadri Maksudi (Arsal), Fuat Tuktarov, Abdulbari (Abdullah) Battalov (Taymas) bunların belli başlılarıydı. Bu çerçevede Sovyet Ordusu 1945'te Mançurya'ya girdiğinde KGB veya SMERŞ'in gizli dosyalarında bulunan 40 kişi tutuklanarak, sorguya çekilmiş ve çoğu Sovyetler Birliğine yollanmıştı. Bunların çoğu da mahkûmiyet almışlardı. İdil-Ural Örgütü ile ilgili ayrı bir mahkeme kurulacaksa da, bunu organize edenlerin kendileri Stalin'in kanlı ayakları altında kaldıkları için bu gerçeklemedi.⁶⁹ Yani mahkûm edilenler üzerinden tekrar bir mahkeme yapılamamıştır. Bu gerçekleşseydi bu nevi şahıslara ek cezaların gelmesi kuvvetle muhtemeldi.

67 Bu bilgiler 18 Ekim 2004 tarihinde Ankara'da İbrahim Ağış ile Abdullah Akçura'dan alındı.

68 Nadir Devlet, "Türkiye'ye Katkıda Bulunan Tatar-Başkurılar", *Türk Dünyası Aydınlar Sempozyumu Bildirileri*, (Kayseri 1996), s. 163.

69 P. Sorokin, "Russian Tatar Emigré Communities in East Asia", *CESS 2004 Konferansında sunulan Tebliğ'den*, s.13.

SONUÇ

1898 Mançurya'da Doğu Çin Demiryolunun inşasının başlaması ile Uzak Doğu'ya başta Ruslar olmak üzere Rusya İmparatorluğunun diğer değişik etnik gurupları ile birlikte Tatar-Başkurtların da 1920'lere kadar bu coğrafyaya aktıklarını görmekteyiz. Mançurya (daha sonra Çin'in hâkimiyetinden koparak Japonya'nın himayesinde kurulan Mançutigo), Kore (burası da 1910'da Japonya'ya ilhak edilmişti), Çin ve Japonya dörtgeninde ve en azından 25-30 bin Tatar-Başkurt vardı diye tahmin ediliyor. Bunlar değişik şehir, kasaba, köy veya istasyonda yaşayan Türk-Tatarlar, bir yerde nüfusları yoğunlaşınca dini ve milli benliklerini korumak için mescitler, mektepler ve dernekler kurma faaliyetine girişmişlerdi.⁷⁰

Tabii ki buralarda kurulan mescit, mektep ve dernekler yaşayanların sayısı ve maddi gücüne göre değişik büyüklük ve evsafa oluyorlardı. En fazla ad ve faaliyetleri duyulanlar Mançurya'da Haylar, Harbin, Mukden ve Sinzin; Kore'de Keijo, Çin'de Tientsin ile Şanghay ve Japonya'da Tokyo, Kobe, Nagoya ve Kumamoto cemaatlerinin dernekleri idi.

1930'lu yılların başında dünya bir ekonomik krize girmiş bulunuyordu. Bu da bütün ülkeleri bir şekilde savaşa hazırlanmaya götürdü. Uzak Doğudaki ve Hindi Çin'deki ülkelerin çoğunluğu Japonların ilgi alanına girmiş Japonya Kore ile Mançurya'ya ve Çin'in kuzeyini ele geçirmişti. Diğer yandan Çin'de de Komünist ve Milliyetçi Çinlilerin mücadelesi sürüyordu. Bütün bunlara ek olarak Avrupa'da ikinci dünya savaşının patlak vermesi, akabinde ABD ile Japonya'nın, daha sonra ABD'nin müttefiki SSCB ile askeri mücadeleye başlaması bölgedeki huzursuzluk, ekonomik sıkıntılar ve güvenlik sorunlarını daha artırmıştı.

Tatarlar arasında Uzak Doğu'yu ilk terk edenlerden biri de Merkezin faaliyetlerine bir hayli maddi katkıda da bulunan iş adamı Ahmed Veli İbrahim (Menger) oldu. O işlerinin kötüye gitmeye başlaması ile 2 Şubat 1938'de Çin'i ailesi ile birlikte terk etti.⁷¹ Başka varlıklılar da bu örneği takibe başladılar. Ancak yurt dışına mal mülklerini çıkarmada yerli makamların engelleri ile karşılaştılar. 1939-1940'lı yıllarda hayat çok pahalılaşmış, enflasyon artmış, hatta gıda maddelerine ulaşmak bile zorlaşmıştı. Şeker gibi maddeleri bulmak sıkıntı oluyordu. Dolayısıyla çocuklar da yetişkinler de

70 *Mançurya (Mançutigo): Mançurya İstasyonu, Haylar, Tsitsihar, Harbin, Çangsun (Sinzin), Girin (Kirin), Mukden (Şenyang), Anşan, Dairen (Dalni/Dalian), Paganicişnaya İstasyonu, Tumen; Çin: Şanghay, Tientsin, Peking;*

Kore: Fusan (Pusan), Tageu, Keijo (Seul), Singinşu;

Japonya: Tokyo, Kobe, Nagoya, Yokohama, Osaka, Kyoto, Kumamoto, Miyazaki, Taykuyu, Sasacima, Odavara, Kurumi, Şimba, Tuci.

71 *Safiye İmre, "Etiyim", Ahmetveli Menger-Hatireler, (Kazan: Gasırlar Avazı Neşriyatı 1997), s.37.*

yeterince gıda alamıyorlardı.⁷² Savaş şartları çocukları yurt dışına eğitimde olanlara dahi para yollamayı engelledi. İmkân bulanların yurt dışına gittikleri haberi her yerde dolaşmaya başladı. Örnek vermek gerekirse aralarında Merkez Diniye Şubesi üyesi Abdurrahman Mustafa'nın da bulunduğu Kobe cemaatinden 25 kişi 19 Şubat 1941'de ülkeyi terk ettiler.⁷³

İşte anlaşılacağı üzere İkinci Kurultaydan sonra Uzak Doğuda hayat şartları daha iyi olmadı, tersine savaş ekonomik sıkıntıyı artırıyor. İşsizlik, gıda bulma sıkıntısına ek olarak güvenlik sorunları da ekleniyordu. Japon işgali altındaki Çin şehirleri ve moral bozmak için Japon şehirleri de ABD tarafından bombardımana tabi tutuluyordu. Sovyetler Birliği müttefikler safında olduğundan Mançutigo ve Japonya'ya tehlike kuzeyden de geliyordu. Neticede beklenen oldu 10 Ağustos 1945'te Sovyet ordusu Mançutigo (Mançurya)'ya girdi. 14 Ağustos 1945'te de Japon İmparatoru Hirohito (1901-1989) Japonya'nın teslim olduğunu ilan etti.⁷⁴ Böylece Uzak Doğunun bir hayli yerinde Japon hâkimiyeti sona ermiş oldu. Japonya'da ve işgalindeki Kore'de ABD, Mançurya'da Sovyet hâkimiyeti başladı.

Budurumanti-Sovyetbir hayli teşkilatgibi İdil-Ural Türk-Tatar Müslümanlarının Merkezinin ve ona bağlı derneklerin de sonu anlamına geliyordu. Yalnız Merkez değil Merkeze bağlı dernekler de artık fonksiyonsuz kalmışlardı. Mançurya'ya Sovyet askerinin girmesi ile ihbar mekanizması işlemeye başladı, işte o zaman bir takım şahısların aslında çoktan beri Sovyet casusu oldukları da ortaya çıktı. Sovyet ordusu Mukden'e girince ilk işlerinden biri olarak Merkez üyelerini teker teker tutuklamak ve sorgulamak oldu. Böylece Merkez Başkanı Ahmedşah İzzetullah (İzzetullin), Kâtip İbrahim Devletkildi, Merkezin Yayın Şubesi Başkanı Rukiye (Muhammediş) Devletkildi, Merkezin hazinedarı Salman Aiti ilk tutuklananlar oldular. Çangçun (Sinzin) derneğinden ise Başkan Gilman ile kâtip Emrullah Agi, Harbin'den Başkan Habibullin Salayev ile Hüseyin İbrahimov, Haylar'dan Esat Ageyev ve adını respit edemediğimiz bazı şahıslar tutuklandılar.⁷⁵ Tokyo imamı Kurbanali ise sürgün edildiği Dairen şehrinde tutuklanmıştı.

20 Eylül 1945'te tutuklanan Rukiye Devletkildi çeşitli sorgulamalardan sonra⁷⁶, 23 Ekim 1945'te RSFSR (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) Ceza Kanununun 58-2 ve 58-11⁷⁷ maddeleri mucibince cezalandırılması talebi ile

72 Rukiye Muhammediş'in Ayaz İshaki'ye yolladığı 8 Kasım 1940 tarihli mektubundan.

73 Rukiye Muhammediş'in Ayaz İshaki'ye yolladığı 6 Şubat 1941 tarihli mektubundan.

74 <http://www.encyclopedia.com/printable.asp?url=/ssi/H/Hirohito.html>

75 Mayıs 1989'da merhum Mahmut Tahir'le yapılan görüşme.

76 Protokol Voprosa, no. 1.68, 5.9.1945 (Rukiye Devletkildi'ye Yüzbaşı Korolev'in 11:00'den araya, 15:00'ten 18:00'e, ve tekrar aradan 23:30'a kadar süren sorgulaması)

77 RSFSR Ceza Kanununun aşağıdaki maddeleri 01.01 1927 ile 1960 yılının sonuna kadar geçerli idi. 58-2 Maddesi: Silahlı ayaklanma veya inkılap karşıtı maksatlarla Sovyet ülkesine karşı silahlı çete kuranlara... üç yıldan az olma mak kaydı ile hapis cezası verilir, mal mülklerine el konulur.

58-4 Maddesi: Uluslar arası burjuva teşkilatlarla bağlantı kurarak, Komünist sistemin eşitliliğine inanmayanlara... üç yıldan az olmamak kaydıyla hapis cezası verilir, mal mülklerine el konulur.

mahkemeye sevk edildi.⁷⁸ Daha sonra Çita hapishanesine yollanmış ve burada 6 Ocak 1946'da Baykal ötesi- Amur Askeri Bölgesi Askeri Mahkemesi Rukiye Devletkildi'yi 10 yıl özgürlükten mahrum edilme (çalışma kampına yollanma), mallarının müsadere edilme cezasına çarptırılmıştı.⁷⁹ Tutuklandığında hamile olan, doğumdan bir müddet sonra çocuğu elinden alınan⁸⁰, çeşitli çalışma kamplarında çile çektikten sonra, Sibiry'a da kendisi gibi cezalandırılmış olan kocasının sürgün yerinde onunla birlikte beş yıllık ek bir ceza çeken Rukiye Devletkildi 1961 yılında özgürlüğe kavuştuysa da Sovyet makamları karşısında lekeli kaldı. Ancak 22 Nisan 1992'de haksız olarak mahkûm edildiği, siyasi baskıya maruz kaldığı için amlandığı bildirildi.⁸¹ Ancak bu aklanma çok geç oldu, çünkü o 10 Ocak 1989'da Kazan'da vefat etmişti. Rukiye'nin kocası Merkezin Kâtibi İbrahim Devletkildi ile Merkezin Başkanı Ahmedşah İzzetullah birlikte tutuklanmışlar ve birlikte 3 Temmuz 1946'da RSFSR Ceza Kanununun 58-4 ve 58-11 maddelerinden onar yıl özgürlükten mahrum edilme (çalışma kampına), beşer yıl vatandaşlık haklarından yoksun bırakılma ve mallarının müsadere edilme cezasına çarptırılmışlardı.⁸² İbrahim Devletkildi çalışma kamplarında, sağlığı hayli bozulduysa da, on yıldan sonra kurtuldu. Beş yıl ise Sibiry'a da bir devlet çiftliğinde çobanlık yaptı. En azından maddi açıdan çok sıkıntıda olsa da karısı yanında idi. Sürgünden sonra doğduğu şehir Petropavlovsk'a döndüler. Onun resmi makamlar tarafından aklanması da 30 Haziran 1992'de gerçekleşti.⁸³ Ancak o artık yıllar önce 21 Nisan 1967'de Petropavlovsk'ta vefat etmişti. Ahmedşah İzzetullah'ın kaderini ise bilmiyoruz. Hayatta kalsa ide bir şekilde duyulurdu. Kaderin garip cilvesi İbrahim ve Ahmedşah aleyhine şahitlik yapan kişi resmi belgeye göre, meşhur imam Kurbanali olmuştu.⁸⁴ Yukarıdakiler gibi tutuklanarak mahkûm olanlardan müteveffa Emrullah Agi'nin de kurtulduğunu ve 1965 yılında Türkiye'deki ailesine kavuştuğunu biliyoruz.⁸⁵

Mançurya'ya Sovyet Ordusunun girmesi ve topluluk için çalışanları bir bir toplaması, tabii ki Türk-Tatar halkında şok tesiri yaptı. İdil-Ural ülküsü gündemden düştü. Bu hareketin lideri başta dayandığı Polonya'nın Almanya tarafında işgal edilmesini yaşamış ve 1939 sonlarında Türkiye'ye dönmüştü.

58-11 Maddesi: Ufak çapta teşkilatlı hareketlere katılanlara verilen cezadır.

78 23 Oktyabr 1945 goda. Obinitel'noe Zaklyuşenie Po obineniyu Devlet-Kil'di Rukiya po st. 58-2 i 58-11 UK RSFSR.

79 Protokol Sudebnogo Zasedaniya 5 Yanvarya 1946 g.; Opredelenie No. 2-607 Kollegiya Verhovnogo Suda Soyuza SSR. Zasedanii ot 19 Marta 1946 g. Kassatsioniyu Devlet-Kil'di Rukiya.

80 8 Ekim 2003 tarihinde Rusya Televizyonu Kultura Kanalında Rukiye ve Kızı Feride hakkında altı serilik bir doku mantasyon film gösterildi. Burada ailenin başından geçenler, bilhassa çalışma kampları dönemleri ve sonrası gösteriliyor. Rejisör Marina Razbejkina'nın yılların emeği sonucu çektiği bu seri Istoriya Moey Sem'i (Ailemin Tarihi) adını taşıyor. Fazla bilgi için bk. http://www.tvkultura.ru/products.cfm?prd_id=1043

81 Zaklyuşenie po ugolovnomu delu Devlet Kil'di Rukiya. 28 Aprelya 1992 goda. G. Çita.

82 Zaklyuşeniye ... rassmotrev ugolovnoe delo na GIZATULLINA A.N. i DEVLET-KIL'DI İ. 7 Dekabrya 1954 g.

83 Zaklyuşeniye po materialam ugolovnogo dela aph. No N-18725. 30 Iyunya 1992 g. 1319-1357-92. Vesnovskaya G.F.

84 aynı belge.

85 Emrullah Agi, "Merhemetle ve milletperver kişibiz", Ahmetveli Menger- Hatireler, (Kazan, Gasırlar Avazı Neşriyatı 1977), s. 80.; Otobiografi için bk. Emrulla Agi, Jizn odnogo şeloveka, (Kazan: Magarif Yayın. 2003).

İşte böyle bir kadere şahit olan Uzak Doğudan göçmenlerin çoğunluğu ancak 1950’li yılların ortalarında Demokrat Partisinin iktidarı döneminde Türkiye’ye serbest göçmen olarak gelebilirler. İstanbul’da Ayaz İshaki’nin başında bulunduğu “İdil-Ural Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği” mevcuttur. Ancak Uzak Doğudan gelenlerin çok azı bu derneğe ilgi gösterir. Ekseriyet ise “İdil-Ural” fikrinden ürkmüştür. Dolayısıyla daha sonra Uzak Doğudan gelenlerin İstanbul’da, Japonya’da iktisat eğitimi alan Rifat Muhtesip (1925-7.12.2010) önderliği ve başkanlığında 1963’te kuracakları derneğin adı başta “Tukay Gençlik Kulübü” sonra ise “Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği” olacaktır. 1965’te Ankara’da kurulan dernek ise “Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği” adını alacaktır.

İşte yukarıda bahsedilen siyasi değişiklikler dolayısıyla Uzak Doğudaki Tatarların çoğunluğu buraları terk ettiler. Böylece Uzak Doğudaki Tatar diasporasının tarihi sona ermiş oldu. Arkalarından bıraktıkları mescit ve mektep binalarının çoğu bugün yok olmuş bulunmaktadır. Başta Milli Bayrak olmak üzere diğer yayınların nüshalarını bulmak ise neredeyse mümkün değildir. Ancak bunların bulunması ve Uzak Doğudaki Türk-Tatarların tarihinin daha teferruatlı yazılmasında yarar vardır. İlginç olan hususlardan biri de bu Tatarların Çin’in batısında Doğu Türkistan’a yerleşen Tatarlarla neredeyse hiç ilişkilerinin olmamasıdır. Anlaşılan o dönemin haberleşme imkânları buna el vermemişti.

Uzak Doğu’da 20 üzerinde (bk. EKI) şehir, kasabaköy veya istasyon merkezlerinde yerleşen Türk-Tatarlar buralarda yarım asırdan da az bir süre yaşamalarına rağmen ibadet için mescit, eğitim için mektep ve sosyal hayatı düzenlemek, yardımlaşmak için dernekler kurma becerisini gösterdiklerini görüyoruz. Sayıları 10 ila 15 bin civarındaki bu insanlar yoğunca bulundukları yerlerde kiraladıkları veya satın aldıkları binalarda ibadetlerini gerçekleştirdiler Aynı zamanda çocuklarına ana dilde ilk eğitimi de verdiler. Böylece 45 yıl içinde binlerce öğrenci ana dilini, tarih, edebiyatını ve dinini öğrenmiş oldu. Ayrıca bu derneklerde bayram toplantıları, milli anma geceleri vb. düzenlenirdi. Tespit edebildiğim 21 dernek, 18 mescit ve 15 ilkokul bulunuyor. Harbin, Haylar, Kobe ve Tokyo gibi yerlerde hatta camiiler bile inşa edildi (bk. EK II). Böylece onlar kendi din ve kültürlerini korumaya çalıştılar⁸⁶.

Özet olarak Rusya’dan yabancı ülkelere giden ve burada yeni bir hayat kuran Tatar-Başkırtların nüfusları ne kadar az olsa da başta kendi dini ve milli benliklerini korumaya çalıştıklarını görmekteyiz. Ancak bu durum anavatanından göçten sonra yarım veya bir asır kadar sürmekte, daha sonra ise azınlık konumunda olan bu topluluklar asimile veya yaşadıkları ülkelere entegre olmaktadır.

86 *Uzak Doğudaki Tatar-Başkırtlarla ilgili metin Tatarca olarak basılmıştır. Türkçesini bastırma imkânı bulunamamıştır.* Н. Дәүләт, Ерак Көнчыгыштагы Татар-Башкортларга ни булды? (Казан, Казан Дәүләт Университеты 2005).

İstanbul, Mart 2005

EK I

UZAK DOĞU'DA KURULAN BAŞLICA DERNEKLER

- 1) Harbin Türk-Tatar Dini ve Milli Cemiyeti (TTMDC) [İdil-UralTürk-Tatar Medeniyeti Cemiyeti: İUTTMC]*
- 2) Pagraniçni İstasyonu TTDMC
- 3) Mançurya İstasyonu TTDMC
- 4) Haylar Müslümanlar Milli İdaresi [İUTTMC]*
- 5) Hun Hul Di TTDMC
- 6) İl-Duga Köyü TTDMC
- 7) Çangçun (Sinzin) TTDMC [İUTTMC]*
- 8) Dairen [İUTTMC]*
- 9) Mukden TTDMC [İUTTMC]*
- 10) Tientsin TTDM İdaresi [İUTTMC]*
- 11) Şanhgay TTDMC [İUTTMC]*
- 12) Girin TTDMC [İUTTMC]*
- 13) Tumen [İUTTMC]*
- 14) Keijo (Seul) TTDMC [İUTTMC]*
- 15) Pusan TTDMC
- 16) Tokyo Mahalle-İ İslamiye
- 17) Tokyo [İUTTMC]*
- 18) Kobe TTDMC [İUTTMC]*
- 19) Nagoya TTDMC [İUTTMC]*
- 20) Kumamoto TTDMC [İUTTMC]*
- 21) Singişu (Antung) TTDMC [İUTTMC]*

* 1934'ten sonra adlarını değiştiren dernekler

EK II

UZAK DOĞUDA KURULAN MESCİT VE MEKTEPLER

ADI	NÜFUSU	MESCİT/TARİH*	MEZARLIK	MEKTEP	Ö Ğ R E N C İ SAYISI*
Harbin	500	1905 inşa		1905	2
	2.000	8.10.1937 Bin Yıl Mescidi	500	1918	150
Pagranicni İstasyonu	200-250	1920-1940 kira		1920	25
Mançurya İstasyonu	500	1904-1935		1920	10-15
Haylar	1.200	1906 Bina alındı		1906	100
		1925, 400 kişilik	700	1919 inşa	72
Hun Hul Di Çiftliği	100	1920-1943 kira			
		1943 inşa		1920	5-10
İl Duga Köyü	100	1920-1945 inşa			
Şi-Tou-Hedtse İstasyonu	150-300	1935 inşa		1935 inşa	5-10
Çangçun (Sinzin)	250	1932-1945 kira			
Mukden(Şenyang)	200	1923 kira		1923 kira	5-10
Dairen	100	1925 ? inşa			
Tientsin	120	5.8.1928 inşa		1928	5-10
Şanghay	200	1922 kira		1935 kira	10-15
Girin	70				
Keijo (Seoul)	100	1926 bina		1926	5-10
Pusan	50	1923 kira			
Tokyo	800	1925 kira		1925 kira	10
		12.5. 1938 inşa		1937	25
Kobe	600	1923 kira		1923	15-20
		11.10.1935 inşa		1935	20-30
Nagoya	50	1935 inşa		1925	10
Kumamoto	50	Kira			
TOPLAM*	7.540				

Bu sayılar tahmini olup, %20-25 yanlışla payı da içerirler.

TÜRKİYE'YE TATAR GÖÇÜ

İlk göçmenler:

Tatarlar XIX. yüzyılın ikinci yarısında itibaren Osmanlı topraklarında yerleşmeye başlamışlardır. Genellikle Balkanlar'da özellikle bugünkü Romanya'nın Dobruca (Dobrogea) eyaletinin Köstence (Constanta) şehrinde, İstanbul, İzmir, Bursa ile Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, bugünkü Suudi Arabistan'ın Mekke ve Medine şehirlerinde, bugünkü Suriye'nin Şam (Damascus) şehirlerinde rastlanıyorlardı. Çoğunun molla, hacı, müderris (öğretmen) veya medrese talebesi gibi dini kimliğe sahip olduklarını görüyoruz. ⁸⁷

1897 döneminde göçenler:

Rusya'da 28 Ocak 1897'de yapılacağı ilan edilen ilk genel nüfus sayımı Müslüman Tatarlar arasında huzursuzluk yaratmış, halkın bir kısmı asıl amacın kendilerini Hristiyanlaştırma olduğunu düşünmüşlerdi. 20 Mart 1897'de alınan kararlar ise, bu korkuların bir kısmının hakikate dönüştüğünü de göstermişti. Çünkü bu kararlarla ana dili, din ve eğitim konusunda bazı kısıtlamalar getirilmişti. Baskılar neticesinde Kazan eyaletinde bazı olayların çıktığı ve bunların asker aracılığı ile bastırıldığı Osmanlı Devletine kadar ulaşan haberler arasındaydı. ⁸⁸

Osmanlı arşiv belgelerine göre Tatarların 1850'lerden itibaren tek tük olarak göçmeye başladıkları anlaşıyor. XIX. ve XX. yüzyıllarda bilhassa Kazan, Ufa, Samara, Orenburg gubirnalrı (eyaletler) ile Batı Sibiry'a'dan göçler olmuştur. Topluca göç edenler Anadolu'da başlıca Hüdavendigâr, Ankara, Trabzon, Sivas, Aydın vilayetlerine iskân ettirilmişlerdir. Bunlardan bugüne kadar izleri sürdürülebilenleri, Eskişehir, Çifteler İlçesi Osmaniye (Kuruhöyük) gibi birkaç köyde mevcuttur. ⁸⁹

Asya Taburu

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı patlak verince savaşa katılan diğer ülkelerde olduğu gibi Rusya'da da seferberlik ilan edildi. İşte ilk günden itibaren Rus ordusunda silah altına alınan ve Alman cephesinde savaşan bir hayli Türk-Tatar

⁸⁷ A. Ocaklı, *İdil-Ural Bölgesinden Göçler, Neden ve Sonuçları, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul 2001)*, s. 28.

⁸⁸ A.g.e., s.19-20.

⁸⁹ A.g.e., s.50-52.

askeri Ruslarla birlikte esir düştüler. Esir düşen Rus askerlerinin sayısı 100 binlerle ifade edilirken, İdil-Ural'dan silah altına alınan Türk-Tatar askerlerinin Almanlara esir düşenlerinin sayısı 50 bin civarında diye tahmin edilmektedir.⁹⁰

Teşkilat-ı Mahsusa'nın (bugünkü Milli İstihbarat Teşkilatı) ajanlarından olan Sibiryalı Abdürreşid İbrahim kısa bir süre sonra Berlin'e giderek Zossen Kampı'ndaki bu esir Türk-Tatar askerlerle ilgilenmeye başladı. Netice de bin gönüllü askerden oluşan Asya taburu kuruldu. Tabur 1 Mayıs 1916 tarihinde Berlin'den hareket ederek 7 Mayıs 1916 tarihinde İstanbul'a ulaştı.

Irak cephesinde hayli kayıp verdiler. 1918'de İstanbul'a ancak 170 asker geri dönebildi. 1915 yılında Almanlara esir düşen ve Türk kardeşleri safında dövüşmek için gönüllü olan Tatar-Başkurtlardan müteşekkil Asya taburu askerlerinin kaderi 1920 yılında bir şekilde noktalanmış oldu. İngilizlere esir düşen 400'ünün 1920 sonunda ve İstanbul'a 1918 yılının sonunda ulaşanların da 140 kadarının Rusya'ya geri döndüğü biliniyor, yani 550 civarındakiler sağ olarak ülkeleri Rusya'ya döndülerse de, bunların da büyük bir kısmı Rusya'daki İç Savaşın kurbanı oldular. 30 kadarının İstanbul'da kaldığı da biliniyor⁹¹.

Türkiye'de Tatar Köyleri

Eskişehir'in Çifteler kazası Osmaniye (Kuruhöyük) köyünde 1895 yılında yerleşen Tatarların büyük bir kısmı şehre göçmüşler ve 1992 yılında "Kazan Tatarları Kültür ve Yardımlaşma Derneği"ni kurmuş bulunuyorlar. (Şu andaki başkanı Doğan Yafay). Şehirdeki Tataristanlı öğrencilerle ilgilenen, köylerini de unutmayan, Kazan ile de sıkı ilişkide bulunan faal dernek durumundadırlar.⁹²

Rusya Müslümanları serbestçe Hacca gidebiliyorlardı. İşte, atalarımız bu bahaneye başvurdular. Kazan Vilayetindeki ve başka vilayetlerdeki yetkililere, Hacca gitmek için izin ve pasaport isteyip müracaat ettiler. Kanun uyarınca, onlara bu izin verildi.

Diğer bir kısım Tatar köylüsü ellerindeki gayrimenkul mallarını yok pahasına denecek bir şekilde sattılar ve 1897 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, yanlarına alabildikleri kadar kıymetli eşyalarını alıp, zorlu göç yoluna çıktılar.

90 N. Devlet, "I. Dünya Savaşında Osmanlılar Safında Irak Cephesinde Çarpışan Türk-Tatar Asya Taburu". 11. Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I (04-05 Nisan 2007) İstanbul (Ankara: Genelkurmay Basımevi 2007), s. 103-107.

91 a.g.e., s. 103-107

92 93 <http://www.kuruhoeyuk.com>

Kırım'a varıp, oradan vapurla İstanbul'a ulaşma yolunu tercih ettiler. Yanlarındaki paralarını idareli kullanmaları gerektiği için, vapurların ambarlarında seyahat etmek zorunda kaldılar. Ve günler süren yorucu yolculuktan sonra yaşlı-genç, çoluk-çocuk, erkek-kadın İstanbul'a ayakbastılar. Orada hepsi bir derin bir „oh!“ çektiler, ama çileleri bitmemişti. Çünkü İstanbul, Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli bölgelerinden gelen göçmenlerle dolup taşıyordu. Hükümetin elindeki mevcut memurlarla, bu kadar çok sayıda göçmen için bos arazi bulup yerleştirmesi hiç te kolay değildi. İstanbul misafırhanelerinde çok uzun zaman ikamet etmek mecburiyeti hâsıl oldu. Ama aralarındaki çoluk-çocuk, yaşlı-hastalarla atalarımıza toplu misafır koğuşlarında yaşamak çok eziyet vericiydi. İstanbul'da çok sayıda göçmen toplandığı ve göçmenleri yerleştirecek misafırhane kalmadığı için, göçmenlerin bir kısmı vapurlarla Bursa'ya (genellikle Kırım Tatarları), bir kısmı (çoğunu Kazan Tatarları teşkil ediyordu) Samsun'a sevk edildi.

İstanbul'da kalanlar şanslıydı. Nitekim öyle de oldu. İstanbul'da kalanlar Bursa Hüdavendigâr Sancağına bağlı Kütahya Vilayetinin Gediz Nahiyesine bağlı şimdiki Efendi Köprüsü köyünün bulunduğu hazine arazisinin verilmesi kararlaştırıldı. Samsun'a sevk edilen Kazan Tatarlarının da çoğu, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra bu köye geldiler. Efendi Köprüsü Köyünün tamamıyla kurulup, oraya muhtarlık verilmesi yıllarca sürdü. Köye muhtarlık 1904 yılında verildi. O yıl Osmanlı Hükümeti de köylülere epeyce maddi yardımda bulundu.

Bunun dışında Batum üzerinde gelerek Osmanlı Devletine sığınan ve 1899'da Samsun ili Havza ilçesi Hilmiye köyüne yerleşenler bulunmaktadır.⁹³ Hilmiye Köyü 1876 Osmanlı - Rus savaşı (93 harbi) sırasında Tataristan'dan göç eden insanlarca 42 hane olarak kuruluyor. duymalara göre; Ebi avılı (Sonradan Bügülme şehrinde olduğu anlaşılmıştır), Kurmanay avılı (köyü), Kuburnaz avılı, Ufa şehri, Tukay nehri veya gölü çevresi , Sultanmurat avılı, İsmail avılı,.... bilinen, göç edilen yerlerdir. Kütahya'nın Efendi Köprüsü Köyü halkının da Ebi avılından geldikleri bilinmektedir. Seferberlik yıllarında (Çanakkale ve 1. Dünya Savaşı) köyden 63 kişi savaşa gitmiş. Geriye ancak 3 kişi geri dönmüş. Çetelerin baskısına dayanamayan köy halkından 15 hane Ankara'nın Bala ilçesine ve Eskişehir'e göç etmiş.

Şu an köyde yaşayanlar haricinde, köy ile bağlantılı veya bağlantısını koparmış olan Samsun, Havza, Suluova, İstanbul, Ankara, Sinop, Aydın, İzmir ve Eskişehir'de yaşayan köylülerimiz bulunmaktadır. Şehirde yaşayıp emekli olduktan sonra köyüne ev yaptırıp kısmi olarak köyde yaşayanlar mevcuttur. Köyde Yalçın, Demircan,

93 <http://www.kuruhoysuk.com>

Şahin, Öztürk, Duran, Özbek, Yüksel, Kaya, Efe gibi soyadları mevcuttur⁹⁴.

1910 yılında Konya'nın Cihanbeyli ilçesi Böğrüdelik (Reşadiye) köyüne yerleştirilenler ise Batı Sibirya'dan Osmanlı Devletine göç etmişlerdir. Bunları 2007 yılı ortalarında kurdukları derneğin adı "Böğrüdelikliler Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği" adını taşımaktadır (Şu andaki başkanı İrfan Yıldırım). Bunun dışında Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesi Çampınar köyü⁹⁵, Kütahya'nın Çavdarhisar ilçesi Efendiköprüsü köyü gibi yerlerde de eski Tatar yerleşimleri mevcut olduğu biliniyor. Kütahya'da Mart 2006'da "Kazan Kültür Derneği"ni kurdular. (Şu andaki başkanı Abdullah Atasever). Manisa'nın Alaşehir ilçesine bağlı Karakova (Gürsu) ile Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesi Çampınar köyünde de 1890'lı yıllarda gelmiş Tatarların mevcudiyeti bilinmektedir.⁹⁶

Arşiv belgelerinde ise 1900 yılında 32 hane Tatarın Kütahya sancağı, Tavşanlı Nahiyesi Hamidabad köyüne yerleştirildiği veya 1896 yılında 480 Tatar muhacirinin Aydın vilayetinde iskân için bekletildiği belirtilmektedir.¹ Şimdiye kadar deşifre edilebilmiş Osmanlı belgelerinde Rusya'dan sığınan veya göçen Tatarların yerleştirildikleri diğer yerlerle ilgili de bilgiler bulunmaktadır.⁹⁷

Osmaniye (Kuruhöyük) köyünden şehirlere göçenlerin bir kısmı Eskişehir'de yerleşmişlerdir. Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği adlı dernek 12 Şubat 2013'te yeni yönetimini seçti. Yönetim aşağıdaki şekilde teşkil edildi. Böylece biri Eskişehir'de biri de Ankara'da aynı adta iki dernek ortaya çıktı.

Başkan : Nadi Özdamar

Sekreter : Ferhat Aktaş

Sayman: Vedat Doğu

Üye: Aziz Baykul

Üye: Vahit İrden

94 <http://www.hilmiye.com>

95 Bu bilgiler o dönemin Tataristan Yetkili Temsilciliği başkan yardımcısı İlşad Nazipov tarafından verilmiştir.

96 A. Ocaklı, *İdil-Ural Bölgesinden Göçler, Neden ve Sonuçları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul 2001), s. 52.

97 Fazla bilgi için bk. *Osmanlı Belgelerinde Kazan*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın. 2005)

Televizyon yayınlarında Türkiye'deki Tatar köyleri

TRT ve Kazan'daki TNV televizyonları diasporadaki Tatarlarla ilgili bir hayli çekimler yaptılar. Biz bunlardan Tatar köyleri ile ilgili olanlardan bir seçme yaptık. Bunların özetlerini ve linklerini aşağıda sunuyoruz. Görüntüleri ve şahısların açıklamalarını bu linklerden daha canlı ve güzel bir şekilde dinlemek ve görmek mümkün olacaktır.

<http://tnv.ru/main/catalog/detskie1/tatarlar/?p=11&idVideo=16012#videoanc>

24.11.2013

Türkiye/Gürsu köyü. Hayrettin Kıyak oldukça iyi Tatarca konuşuyor. Burada üzüm (Sultani) yetiştiriyorlar. Akordeonla Tatarca “Tugan Tel” çaldı. Buraya 1954 yılında göçmüşler. Kökleri İsterli, Ebi köylerine dayanıyorlar.

http://www.youtube.com/watch?v=TeymWG_PvIY

Osmaniye Köyü (30 Kasım 2012) 4:20 dakika

1895'te kurulmuş. Halk Orenburg'dan gelmiş. Şimdi ancak 45 ev kalmış. Çoğu şehirlere göçmüş. Nadir Yafay'ın karısı Türk, kızı Kamer Yafay'ı Kazan Üniversitesine yollamış. Oldukça iyi konuşuyor. Ferhat Aktaş 23 yaşına kadar köyde kalmış, sonra askere gitmiş. 1995'te Kazan, Çallı gitmiş. O “avılımız hem telebez yuk bula di. Yeşler ise başkaçarak karaştı”. Hadi Üzdamar “Törkleşeriz, min de baytak süzne onıttım” dedi. Fedai Erdoğan muhtar “emekli olanlar dönüyor hatta ev inşa ediyorlar” diyor.

<https://www.youtube.com/watch?v=HOU2bpVFQpg>

(Efendiköprü köyü) Buraya Samara'dan göçmüşler.

2006 yılında Tatarstan temsilcileri Zile Velieva, Rinat Zakirov, yazarlar, imam Ahmetnaim Atasever, Gabdulla Atasever, Abdülvahit İrden, “Kazan Utları” Dergisi temsilcileri, Tataristan Dansçıları ve müzisyenler gelmişler.

03.01.2007

<https://www.youtube.com/watch?v=0RYVIsrQfAs>

2 Mart 2008

(Ali Akış 90 yaşında) Pek fazla bilgi yok idi. TRT Tatarca Programı müdürü Sait Hayri konuştu. Kendi sesinden mesaj dinletildi.

<https://www.youtube.com/watch?v=vAi0EMIgsdo>

(İzmir'den Behzat Aktaş)1992'den beri Kazan'a gidiyor. Behzat "Rusya dağılmasın ancak azınlıklar kendi dillerini koruyabilsinler" diyor.

10.01.2008

<http://www.youtube.com/watch?v=iLPqnCB5tfA>

14 Ağustos 2006 yayını (21 Kasım 2006 internete eklenme)

Gölsara-Behzat Aktaş oğulları Emre'yi evlendirmek için gelmişler. Oğlan 2004 yılda nişanlısı ile tanışmış. Behzatlar kendileri köken olarak Çirmişen kasabasının Kargış köyünden çıkmışlar. Anneanesi 7 yaşında iken aile Türkiye'ye göçmüş. O Behzat'a biz Cafer Molla neslindeniz diye anlatmış. Behzat da bu bilgilere dayanarak kendi aile şeceresini hazırlamış. <https://www.youtube.com/watch?v=3McY5y7OJdc>

(Osmaniye köyü 1)

Yükleme tarihi : 1 Mart 2009

Abdülvahit İrden, İhsan Tanatar, Ramazan Cayık görüntüde. Osmaniye köyü 1893-te kurulmuş. 1908 yılında ise buaraya bir mescit inşa etmişler. Ayrıca mektep ile "munça" (Tatar/Fin hamamı) mevcut. Bu yıkanma geleneği dolayısıyla komşu köylerde bitlenme yaygınsa, burada böyle bir duruma rastlanmamış. Köyde Rusça bir mermer taşı bulunmuş. Muhtemelen Grekçedir, çünkü Rusların kullandığı Kiril harfleri de eski Grekçe alfabeden alınmıştır. Yollar kışın çamur oluyor. Köy boşalmış, gençler gitmiş, diğerleri ise ancak yazın evlerine dönüyorlar.

https://www.youtube.com/watch?v=79_vgnKb8ck

(Osmaniye avılı 3)

Yükleme tarihi: 1 Mart 2009

Ramazan Cayık Kazan'a gidince Abdullah Tukay'ın da Cayık tarafından olduğunu öğrenerek şaşırır. 3. nesilden beri bu köyde yaşıyorlar. Şimdi köyde ancak 90 kişi var.2007'den sonra şehre göç başlamış. Çoğu İstanbul'da Abdülvahit İrden kendi evlerini, Rus tipi fırınlarını ve kara munçayı gösterdi. Sonra dönerken bir takmak söyledi.

<http://www.youtube.com/watch?v=n0FqclyU11s>

(Osmaniye)

1 Mart 2009

1940-46 yıllarında Ayaz İshaki yaz aylarında arada bir buraya gelirmiş. Zeki Velidi de gelmiş. İrden kendilerinin güzel bir çiftlik evine götürdü. Köyde üç çeşme

varmış. Evlere su geldikten sonra gerekleri kalmamış. Göçtükten 10 yıl sonra 1. Dünya Savaşı patlak vermiş. Bazıları ancak 18 yıldan sonra köylerine dönebilmişler. 1991-de Tatarstan ile ilişki kurmasaydık bu Tatarca'mızı da kaybederdik. Âlem Hazret medresesinde eğitim gören Hamit Çavuş yıllarca imamlık yapmış. Mezarlıkları bakımlı. Bir mezar taşı Latin harfleri ile yazılmış. . Her yıl Sabantuy'a bin üzerinde kişi geliyor. Kazan sanatkârlar da yolluyor.

11 Şubat 2016'da Yakup Akçura'dan gmail (internet mektubu) olarak aldığımız son bilgiler ise aşağıdaki gibi:

“Manisa Gürsu köyü 1950 yılında Kütahya efendi Köprüsündeki Tatarlar işlemek için Manisa'nın Alaşehir ilçesine bağlı Gürsu köyünde bir çiftlik satıla alıyorlar. Buraya on kadar aile göçüyor ve yeni bir yaşam kuruyorlar. Şu an sürekli burada yaşayan 32 hane mevcut. Yazları ise bağ bozumu esnasında mevcut evlerine gelenlerle hane halkı 50'ye kadar çıkıyor.

Efendi Köprüsü köyünde ise şu anda 12 hane sürekli yaşıyor. Yazın ise hane sayısı 18'e çıkıyor. Kuruhöyük'te (Osmaniye) sürekli yaşayan 15 Hane hane mevcut. Yazın bu mevcut evlerine gelenlerle 25'e çıkıyor.”

Aydınların göçü:

İstanbul'a yerleşerek burada vefat eden ilk meşhur Tatar aydını tespitlere göre din âlimi Abdünnasır Kursavi (1771/72–1812) olmuştur.⁹⁸ 1866'da ilk batılı anlamda Tatar hikâyesi olan Hüsemaddin Menla (molla)'nın yazarı Musa Akyiğitzade (1865–1923)⁹⁹dir. O 1887'de İstanbul'a gelip yerleşmiş, iktisat alanında çalışmıştı. Harp Akademisinde hocalık yapmış tanınmış Tatarlardan belki de ilki idi. Birinci (1905) ve ikinci Rus (1917) ihtilallerinden sonra o dönemin Osmanlı Devletine sığınanlar oldu. Daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetine sığınan, bazıları bizzat cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından davet edilen aydın ve bilim adamların sırasıyla aşağıdaki gibidir. Türk Ocakları Derneği ve Türk Yurdu

98 A. Temir, “Abdünnasır Kursavi (1771/1772–1812)”, *Kazan, sayı 4 (Haziran 1971)*, s. 44–45.

99 Musa Akyiğitzade (1865–1923). Penza doğumlu olup yine orada Rus lisesine devam etmiş; 1885'te Kazan'a, oradan 1887'de İstanbul'a gitmiş, İstanbul'da ilm-i servet ve Rusça öğretmeni olmuştur. Daha sonra memuriyete geçerek Doğu Anadolu ve Suriye'de bulundu. 1917'de İstanbul'da Katanov Kütüphanesi'ne (şimdiki Türkiye) idareci oldu. Akyiğitzade'nin edebi kişiliğinin yanında iktisat ile ilgili çalışmaları da vardır. 19. y.y.'in ekonomik akımlarından biri olan “hımayeci ekonomik politika” taraftarıdır. İstanbul'da Harp Okulu ve Harp Akademisinde iktisat öğretmenliği vazifesinde bulunmuş; 1910 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Kitabı, Harp Okulu öğrencilerine ders kitabı olarak Pangaltı'daki Harbiye Matbaasında basılmıştır. Akyiğitzade'nin Harbiye ve Harp Akademisinde öğretmenlik yaptığı dönemde Mustafa Kemal de öğrenci dir. 1898 ve 1900 yıllarında iktisatla ilgili 2 eseri yayımlanmıştır. 1923'te vefat eden Akyiğitzade Çengelköy mezarlığında eski Tıbbiye Müdürü Zekai Paşa'nın yanına defnedilmiştir. Geniş bilgi için bk. T. Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm 1860–1900*, (Ankara 1992).

Dergisi kurucularından tarihçi Prof. Dr. Yusuf Akçura (Akçurin) (1876–1935)¹⁰⁰ 1905 ile 1908 yıllarında Rusya'da faaliyet göstermiş bir şahıstır. Dr. Hamit Zübeyir Koşay (1897–1984) diğer faaliyetlerinin yanında Ankara Etnografya müzesinin kurucusu olarak tanınır¹⁰¹. Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat (1900–1964)¹⁰² dünya çapında bir Türkolog olarak İstanbul Üniversitesinde yıllarca görev yapmış ve birçok temel eser ortaya koymuş bir bilim adamıdır. Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat (1903–1971)¹⁰³ 20 üzerinde kitabı ve çok sayıdaki makaleleri ile tanınan çok başarılı bir bilim adamıydı. Eserleri arasında Rusya Tarihi adlı eseri Türk okuyucusuna Rusya'yı tanıtan en belli başlı Türkçe eserdir. Prof. Abdülkadir İnan (1889–1976) Türk okuyucularına Sibirya

100 Yusuf Akçura (Akçurin) (1879–11.3.1935). Simbir (bugünkü Ulyanovsk)'de doğmuş olup, babası çuha fabrikatörü Hasan, annesi ise Kazan'ın tanınmış ailelerinden Abdürreşid Yunus(ov)'un kızı Bibi Fahri Banu'dur. Yusuf Akçura, orta tahsilini İstanbul'da Askeri Rüştiye'de tamamladı, 1897'de erkân-ı harp sınıfına ayrıldı. Yıldız Sarayı'nda sorgulandı ve Fizan'a sürgüne yollandıysa da Ahmet Ferit (Tek)'le Paris'e kaçtı ve burada "Ecole Libre des Science Politiques"u Essai sur l'histoire des Institution del'Empire Ottoman (Osmanlı İmparatorluğu Müesseseleri Tarihine Dair Bir Deneme) adlı tezle tamamladı. 1905'te Kazan'a döndü. Burada "Medrese-i Muhammediye"de tarih öğretmenliği yaptı ve Tarih ve Ulum adlı tarih kitabını yayımladı. Bu arada Ayaz İshaki (İdilli) ile birlikte Kazan Mubhiri gazetesini çıkardı (Sahibi ve sorumlu müdürü: Avukat Seyid Gery Alkin). Rusya "Müslüman İttifakı" veya sadece "İttifak" adlı siyasi teşkilatının kurulmasına ve şekillenmesine hizmet etti. I. Duma'ya tevkif edildiği için katılamadı. 1908'de Türkiye'de meşrutiyetin ilanı üzerine İstanbul'a döndü. "Türk

Derneği"nin kurucuları arasında yer aldı; Türk

Yurdu dergisini çıkardı; "Türk Ocağı"nın kurulmasında aktif çalıştı. İstiklal harbine katıldı; 1925'te İstanbul milletvekili oldu, 1925'te Ankara Üniversitesi siyasi tarih profesörlüğüne tayin edildi; "Türk Tarih Tedkik Cemiyeti"nin başkanı oldu. Geniş bilgi için bk. M. F. Togay, Yusuf Akçura'nın Hayatı, (İstanbul 1944). (Kitabın bilhassa giriş kısmında bir hayli hatalar mevcuttur). Ayrıca bk. S. M. Arsal, "Dostum Yusuf Akçura", Türk Kültürü, sayı 174, (1977), s. 346–354; N. Binark, "Yusuf Akçura", Kazan, sayı: 10, (1973), s. 32–36; N. Devlet, "Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876–1935)", Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sem pozuyumu Tebliğleri, (Ankara: T.K.A.E. Yayın, 1987), s. 17–33; A. Temir, Yusuf Akçura (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın, 1987.); İ. Türkoğlu, Yusuf Akçura'nın Trablusgarp Yılları. Suriye ve Filistin Mektupları (İstanbul: Ötüken Yayınevi 2016).

101 Ömer Özcan, "Hamit Zübeyir Koşay", Türk Yurdu, sayı 270 (2010).

102 http://tr.wikipedia.org/wiki/Re%C5%9Fid_Rahmeti_Arat

103 Akdes Nimet Kurat (1903–1971). Doğu Avrupa Türk kavimleri ve Türk-Rus ilişkileri konusunda araştırmalarıyla tanınmış bir tarihidir. 22 Nisan 1903'te Berkete köyünde (bugünkü Tataristan Cumhuriyeti'nde Novoşeminsk'te) doğdu, 8 Eylül 1971'de İstanbul'da öldü. Babası Molla Tahir Şahmurad, annesi Şakire İrfan'dır. İlk ve orta öğrenimini babasının nezaretinde Rusya'da yaptı. Liseyi Bügölme'deki Rus okulunda 1920'de tamamladı. Rus okulunda okumasına rağmen, meşhur tarihçi Hadi Atlası'nın tesiri ile milli duygu ve tarih şuuruna sahip olarak yetişti. 1920'de Rusya'da, bilhassa Tataristan'da, açlık yıllarının başlaması üzerine ARA (aqlara yardım için kurulan teşkilat) da çalıştı. 1924'te Türkiye'ye sığınarak İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ne girdi ve önce Felsefe, sonra Tarih bölümlerinde tahsiline devam etti. Fuat Köprülü tarafından Türkiyat Enstitüsü'nde görevlendirildi (Fuat Köprülü'nün yanında araştırmacı olarak çalıştı) (1925). 1928'de Tarih Bölümünde tahsilini bitirince Konya Erkek Muallim Mektebi'ne tarih öğretmeni olarak atandı. Bu arada Avrupa imtihanına girdi ve 1929'da doktora yapmaya hak kazanarak Almanya'ya gitti. Almanya'da Breslau (bugün Polonya'da Wrocław) ve Hamburg Üniversitelerinde Bizans tarihi üzerine tezyle "Felsefe Doktoru" unvanını aldı (1933) İstanbul'a dönerek Orta zamanlar Tarihi doçent adayı olarak Edebiyat Fakültesi'ne girdi. 1937 yılında üniversiteden ayrılacak bir buçuk yıl İsveç'te Uppsala Üniversitesi, Stockholm'de Devlet Arşivi'nde çalıştı. Avrupa kentlerinde araştırma ve incelemelerde bulundu. Hazırlamakta olduğu Prut Seferi ve Barış adlı eserine malzeme toplamak üzere Berlin, Viyana, Paris, Lahay ve Londra'daki arşiv kütüphanelerde çalıştı. 1938 yılında İstanbul'a döndü kısa bir süre Denizli Lisesi'nde öğretmen, 1939 yılında Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nde tarih öğretmenliği yaptı. 1941 yılında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Doçent oldu. 1944'te Rus Dili ve Edebiyatı Profesörlüğü'ne tayini yapıldı. 1953–1955 yılları arasında D.T.C.F. Dekanlığı görevinde bulundu.

6–12 Ocak 1971'de Avustralya'daki Orientalistler kongresine davet edilen Kurat'ın hükümetçe yol üstünde ve Güney Amerika'da Türkiye'yi tanıtıcı ilmi konferanslar vermesi istendi ve Kurat Dışişleri Bakanlığı'nın uyguladığı program gereğince çeşitli ülkelerde konferanslar verdi. Türk lehçelerinden başka Rus, Leh, Alman, İsveç, Fransız dillerini bilmekteydi. Fazla bilgi için bk. Ayla Peköz, <http://tarhforumu.org/tqd/?q=node/61>

ile Orta Asya etnografyasını tanıtan bir araştırmacıdır. Muharrem Feyzi Togay (1874–1947) çeviri, kitaplarının dışında Cumhuriyet, Akşam, Son Saat gibi Türk basının ileri gelen gazetelerinde dış politika ile ilgili yazıları tanınmıştır. Aynı şekilde Halim Sabit Şibay (1883–1946) da dini ve millî yazıları ile Türkiye’de tanınmıştır. Prof. Dr. Ahmet Temir (1912–2003)¹⁰⁴ 1929 yılında maceralı bir şekilde SSCB’de kaçarak Türkiye’ye sığınmış, Türkiye’nin ilk Moğolca bilen Türkologu olarak şöhret kazanmış, 1961–1975 yılları arasında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü müdürlüğü yapmış, yıllarca Ankara Üniversitesinde dersler vermiş ve bir hayli eserin müellifidir. Tanınmış Tatar yazarı (aş.-bk.) Ayaz İshaki’nin kızı Prof. Dr. Saadet İshaki Çağatay (1907–1989) da Rusya’da doğmuş, babası ile Almanya’da bulunmuş, sonradan Türkiye’ye yerleşerek, Ankara Üniversitesinde Türkolog olarak çalışmıştır. Babası ve kocası adına bir vakıf kurmuştur (aş.bk.).

Bilhassa İslamcı kesimin dikkatini çeken bir şahıs ise ilk defa 1910 yılında Türkiye’ye gelen Abdürreşid İbrahim (1857–1944) idi. O Rusya’da çok aktif bir yayıncı, İslam birliği taraftarı, siyasetçi kimliği ile Türkiye’de de İslam Dünyası dergisini

104 Ahmet Temir (1912–2003). 19 Nisan 2003 Cumartesi günü Ankara’da 91 yaşında vefat eden Prof. Dr. Ahmet Temir, Tatar asıllı olup, Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti Elmet şehrinde 14 Kasım 1912’de dünyaya gelmiş bulunmaktadır. Henüz beş yaşında iken 1917 Ekim İhtilali patlak vermiş, iç savaş çıkmış ve dokuz-on yaşında iken bölgede hüküm süren 1921–22 yıllarındaki dehşetli açlığı görmüştür. İlk eğitimini o zamanlar bir kasaba olan Elmet’te bir medresede görür. 1920’de babasını Büyülmeye imam tayin ettikleri için oraya giderler. Onu orada Rus okuluna kaydederler. Bu arada akrabası olan tanınmış Tatar tarihçisi Hadi Atlası’nın teşviki ile Almanca da öğrenmeye başlar. Ancak 1926 yılında Ahmed’i molla çocuğu olduğu için okuldan kovarlar. On dört yaşındaki bir çocuk için bu çok kötü bir tecrübedir. Bu durum onu ülkeden kaçma gibi zor bir karara yöneltmiştir. Neticede henüz 17 yaşında iken 17 Haziran 1929’da dört arkadaşı ile bin bir meşakkatle Batumi’ya ulaşır, ancak üçü güvenlik güçlerine yakalanır. Ahmet ile sonra Topkapı Sarayı Müzesinde çalışacak olan Ahat-Ural Bikkul, bin bir tehlikeler atlatarak gizlice 8 Temmuz 1929’da, Türkiye’ye iltica ederler. Prof. Dr. Yusuf Akçura’nın kefil olması ile başta Trabzon Mualim Mektebi’ne oradan da İstanbul Haydar paşa Lisesine devam eden Ahmet Temir 1935’te bu liseden mezun olmuş ve Ankara’daki Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesine kaydolmuştur. 1936 yılında kazandığı bursla Almanya’ya yollanmış ve burada gösterdiği başarı ile 2 Haziran 1943 yılında Felsefe Doktoru unvanını almıştır. Almanya’da tahsilde iken babası Carullah ve başka şahısları, akrabaları tarihçi Hadi Atlası ile birlikte tutuklayıp, 15 Şubat 1938 yılında kurşuna dizdikleri haberini alır. Bu onun için korkunç acı bir haber olur, uzun yıllar bunun etkisinden kurtulamaz. Doktora öğrenciliği esnasında 1936–1943 yılları arasında Tatarca lektörü olarak çalışmış, bir müddet Almanlara esir düşen İdil-Uralı Tatar, Başkurt ve Çuvaş askerleri ile de ilgilenmiştir. Doktorasını tamamlayan Temir Türkiye’ye döner, askerlik görevini yapar, 1947–51 yıllarında Müzeler Genel Müdürlüğünde çalışır. Daha sonra iki yıl Hamburg Üniversitesinde Türkçe lektörü olarak çalışır ve aynı zamanda doçentlik tezini hazırlar. 1 Ağustos 1953’te doçent unvanını alır. 1955 yılında ise DTCF Türkoloji Bölümünde göreve başlar, 1962 yılında profesörlüğe yükseltilir, 1982 yılında 70 yaşında iken bu üniversiteden emekli olur. Türkoloji ve Mongolistik üzerine uzman olan Temir’in telif ve tercüme kitapları bulunmaktadır. Bunun dışında değişik ansiklopedilerde, derlemelerde, hatıra kitaplarında ve dergilerde iki yüzün üstünde makalesi bulunmaktadır. Üniversite hocası esnasında bir hayli öğrenci yetiştirmiş, Türkçe’ye değerli eserler kazandırmıştır. 1961 ile 1975 yılları arasında Ankara’da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nün kurucu müdürü olarak görev yapmıştır. Enstitü onun başkanlığında en parlak dönemini yaşamıştır. Aynı zamanda Türk Dil Kurumu (Ankara), International Society for Oriental Research (Frankfurt), La Société Finno-Ougrienne (Helsinki) ve Societas Uralo-Altaica (Hamburg) gibi uluslararası bilimsel kurumların da üyesidir. Bunun dışında dağcılık, buz pateni gibi sporlarla uğraşmış, bir ara keman çalmış ve tutkulu satranç oyuncusu olmuştur. Ankara Satranç Derneği ve Bund Deutscher Fernschachfreunde (Alman Uzaktan Satranç Severler Birliği) üyesi olmuştur. Merhum son günlerine kadar bilime uğraşmış, hatta 13 Nisan 2002’de Türk Tarih Kurumu Konferans salonunda “Yusuf Akçura’nın 125. Doğum Yıldönümü” münasebeti ile bir panel düzenlenmesinde ön ayak olmuştur.

çıkarımlar arasına katılmış, konferansları Mehmet Akif Ersoy'u da etkilemiş (Safahat adlı külliyesinde onunla ilgili özel bir bölüm de vardır), Sebülürreşat dergisine yazmış, Türkiye'de uzun kalmamasına rağmen iki ciltlik Âlem-i İslam adlı otobiyografik eseri son yıllarda tekrar yayınlanarak dikkati çekmiş çok renkli şahıs idi.¹⁰⁵

Türkiye'ye İdil-Ural bölgesinden sığınan diğer bir kategoriye ise 1917 ihtilalinden sonra bir süre aynı siyasi kaderi paylaşanlar teşkil eder. Bunların başında Ord. Prof. Dr. Sadri Maksudi (Maksudov) Arsal (1879–1957)¹⁰⁶ gelir. Kendisi başta siyasetçi ve daha sonra bilim adamı olarak tanınır. Çarlık Rusya'sında 2. ve 3. (1907–1912) Devlet Duma'larına seçilmiş bir Tatar aydınıdır. En önemli özelliğini ise Ufa'da 20 Kasım (3 Aralık) 1917'de açılan "İç Rusya ve Sibiry Müslüman Türk-Tatarlarının Millet Meclisi" başkanlığına seçilmesi olmuştur. Bu Millet Meclisi 12 (25) Nisan 1918'de Bolşeviklerin Meclisi işgal ve kapatmasına kadar sürmüştür.¹⁰⁷ Yeni rejimin elinden kaçıp kurtulan Millet Meclisi üyeleri arasında Türkiye'ye sığınanlar arasında Sadri Maksudi Türkiye'de de faaliyetleri ile dikkati çekmiştir. Kendisi Sorbonne (Paris) Üniversitesinde iken Türkiye'ye davet edilmiş, Hukuk fakültesinde dersler vermiş, 1930'dan 1938'e kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üyesi olmuş, 1950'de ise Demokrat Partiden milletvekili seçilmiştir.

Sadri Maksudi gibi aynı kaderi paylaşıp ta yeni rejimden kaçarak kurtulan ve Türkiye'ye sığınanlar en meşhurlarından ikinci yeri belki de Ord. Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi (Velidov) Togan (1891–1970)¹⁰⁸ almaktadır. Bir ara "Millet Meclisinde" de yer

105 İ. Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyah Abdürreşit İbrahim*, (Ankara 1997).

106 Sadri Maksudi Arsal (1880–1957): Politikacı ve ilim adamı. Paris'te hukuk tahsili yaptı. 1906'da Rusya'ya dönerek politika ve cemiyet işleri ile uğraşmaya başladı. 1911-1918 ile 25.4.1918 tarihleri arasında faaliyette bulunan "İç Rusya ve Sibiry Türk-Tatarları Millî İdaresi"nin başkanlığını yaptı. 1923'te Sorbon (Paris) üniversitesinde Türk tarihi dersleri verdi. 1925'te Türkiye'ye davet edildi. Hukuk mektebinde dersler verdi. 1930–1934 döneminde Şebîh Karahisar, 1934–1938 döneminde Giresun'da mebus seçildi. 1934'ten itibaren emeklilik tarihi olan 1945'e kadar İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde hocalık yaptı. 1950'de Demokrat Partisi'nden Ankara mebusu seçildi. 1957'de İstanbul'da vefat etti. Geniş bilgi için bk. N. Devlet, "Doğumunun 90. yılı Dolayısı ile Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal (1880–1957)", *Kazan*, (1970), sayı: 2, s. 26–28. A. B. Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler*, (İstanbul 1959); "Sadri Maksudi sayısı", *Türk Kültürü*, sayı: 53, (Mart 1967); A. Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, (Ankara 1991).

107 Fazla bilgi için bk. N. Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk – Tatar Millet Meclisi*, (İstanbul: Ötügen Yayın. 1998).

108 Ahmed Zeki Velidi Togan (1891–1970): Bilim adamı ve politikacı. Bugünkü Başkurdistan'da doğdu. 1910–1911 yıllarında Kazan'da "Kasımiye" medresesinde, 1915 yılında ise Ufa'da Türk tarihi ve Arap edebiyatı tarihi öğretmeniği yaptı. Çeşitli basın organlarında çalıştı, ilmi eserler kaleme aldı. 1917–1923 yıllarında aktif siyasi hayata atıldı. Onun "Küçük Başkurdistan" kurma politikası aynı tarihlerde kurulan "İç Rusya ve Sibir Müslüman Türk-Tatarları Millet Meclisi" ile çakıştı. Neticede Z. Velidi, Bolşevikler ile işbirliği yapmak zorunda kaldı. Onların kurduğu Özerk Sovyet Sosyalist Başkurdistan'ında rol aldı. Ancak daha sonra Bolşeviklerin baskısına dayanamayıp ülkesini terke mecbur oldu. 1923'te Afganistan'a geçerek, oradan Avrupa'ya geldi. Almanyada Göttingen ve Bonn üniversitelerinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1925 yılından itibaren ise İstanbul Üniversitesi Tarih bölümü profesörlüğüne tayin edilen Z. Velidi Togan ölümüne kadar bu mevkiyi işgal etti. Umumi Türk Tarihine Giriş, Tarihte Usul, Bugünkü Türkî (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İbn Fadlan Seyahatnamesi, Biruni gibi çok değerli ilmi eserler verdi. Geniş bilgi için bk. Z. V. Togan, *Hatıralar*, (İstanbul 1969); Rusçası için bk. Z. V. Togan, *Vospominaniya*, (çev. G. Şafikov-A. Yuldaşbaev), (Ufa 1994); İ. Baykara, *Zeki Velidi Togan* (Ankara 1989).

alan Zeki Velidi, daha sonra “Küçük Başkurdistan” kurma projesi ile “Millet Meclisi”ne ters düşmüş, ordu kurmuş, Bolşeviklerle işbirliği yaparak bugünkü Başkurdistan’ın kurulmasında rol almış, ancak Stalin ve diğerlerinin aldatmalarına kurban giderek ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştır. Türkiye’de ise 1925’ten itibaren ölümüne kadar İstanbul üniversitesinde öğretim yapmış ve birçok değerli esere imzasını atmıştır.

“Millet Meclisi” üyelerinden gazeteci, yazar ve politikacı Muhammed Ayaz İshaki (İshakov) İdilli (1878–1954)¹⁰⁹ Polonya, Almanya ve Uzak Doğu ülkelerinde uzun yıllar “İdil-Ural ülkesi” konusunda mücadele ettikten sonra, ikinci dünya savaşı patlak verince Türkiye’ye gelmiştir. Ülkesinde Tatar edebiyatının çok önemli temsilcilerinden biri olan bu zat yurt dışında da hayli eser vermiştir. Diğer bir “Millet Meclisi” üyesi Abdullah (Abdulbari) Battal Taymas (1865–1969)¹¹⁰ Türkiye’de dili sadeleştirme konularında çalıştığı gibi, Kazan Türkleri adlı eseri ile şöhret bulmuş, Tatar ileri gelenleri ve ihtilal yılları hakkındaki eserleri ile tanınmıştır. “Millet Meclisi” üyesi Zakir Kadiri Ugan (1878–1954) Türkiye’de İbn Haldun, el-Belazuri, Taberi gibi tanımış Arap bilim adamlarından yaptığı çevirirler ile tanınmıştır. “Millet Meclisi” üyesi olan ve Türkiye’ye sığınanlar arasında Fuat Tuktar Ural (? – 1938) ile Ömer Tiregul Tanrıku (? — 1938)’un adlarını da belirtmek gerekir.

Başka mesleklerde sivrilenenler arasında ise Türk ordusuna katılıp, Türkiye’nin kurtuluş mücadelesi istiklal savaşına katılanlar mevcuttur. Bunlardan Tabip Tuğgeneral

- 109 Ayaz İshaki (İdilli) (23.2.1878–22.7.1954): Tanınmış Tatar yazarı, gazetecisi ve politikacıdır. Yevşirme köyünde (şimdiki Tataristanda) bir imam ailesinin çocuğu olarak doğmuş, Çistay ve Kazan medreselerinden sonra 1898–1902 yıllarında “Kazanskaya Uçitelskaya Şkola (Kazan Öğretmen Okulu)”nda tahsil görmüştür. Talebeliği esnasında ihtilalci hareketlere katılmış, 1905’te gizli “Tanğçılar” diye anılan bir siyasi teşkilat kurmuştur. (“Tanğçılar” başta Tanğ, sonra Tanğ Yıldızı adlı gazeteyi çıkarmışlardır). Bu teşkilat Rus çarlığını ihtilalle devirme taraftarı idi. A. İshaki 1897–1918 yılları arasında hikâye, roman ve piyes nev’inden 29 kitap kaleme almıştı. Rusya Müslümanlarının milli hürriyet hareketlerine katılmış, Bolşeviklerin iktidara gelmesi üzerine de mülteci olarak Paris, Berlin, Varşova ve bir süre Uzak Doğu ülkelerinde yaşamış ve sonra Türkiye’ye yerleşmiştir. Yurt dışında da İdil-Ural’ın istiklalini savunan Yanğa Milli Yul dergisini çıkarmış, cemiyet faaliyetlerinde bulunmuştur.
1. Dünya savaşı boyunca Ayaz İshaki kesin olarak Türkçü bir tutum alarak, Rusya’daki Müslümanları Türk kardeşlerine karşı savaşmamaya çağırıyordu. Tatar-Türk dayanışma ve kardeşliği özellikle Dulkan İçinde (Dalga İçinde) ve Üye Taba (Eve Doğru: 1922’de Berlin’de basıldı. Daha sonra Türkiye’de 1941’de ikinci baskısı yapıldı)” adlı eserlerinde işlemiştir. O, romanının kahramanı aracılığı ile kendisinin koyu bir Türk milliyetçisi ve hatta Türk birliği taraftarı olduğunu ispatlamıştır. Geniş bilgi için bk. 100. Doğum Yılı Dolayısıyla Muhammed Ayaz İshaki, (Ankara 1979). Ayrıca bk. Gustav Burbiel, Ghayaz İshaqi’s Place in Tatar literature, (Cape Coral 1977); Ş. Güngör, Yanğa Milli Yul Dergisi ve Tatar Aydınlarından M. Ayaz İshaki (İdilli)’nin Siyasi Görüşleri, M. Ü. Türkîyat Araştırmaları Enst., yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi (İstanbul 1994); L. Gaymanova (haz.), Gayaz İshakiy, (Kazan 1991); N. Devlet, “Tataristan Ayaz İshaki’ye Yeniden Kavuştu”, Türk Kültürü, sayı: 394, (Şubat 1996), s. 191-202.
- 110 Abdullah Battal Taymas (8.12.1883–26.4.1969): Yazar ve tarihçi. Samara (Kuybişev) vilayeti’nin Buzavlık kasabası Yanğa Aktav köyünde dünyaya gelmiştir. 1904’te Mısır’a gitmiş, 1908’de “Devlet-i Aliye-i Osmani” pasaportu ile Rusya’ya dönmüş, Vakıf gazetesinde çalışmıştır. 1917’de “İç Rusya ve Sibiry Türk-Tatarlarının Milli İdare (Millet Meclisi)’sine üye olarak seçilmiş, Bolşevik ihtilalinden sonra Finlandiya’ya kaçmış, 1925 yılında Türkiye’ye gelmiştir. Burada “Matbuat Umum Müdürlüğü”nde, “Türk Dil Kurumu”nda çalışmış, çeşitli dergilere yazılar yazmıştır. Rusya’da altı kitabı basılmıştır. Türkiye’de İbni Mühenna Lügati’ni hazırlamıştır. Bunun dışında Kazanlı Türk Meşhurları (dört kitap), Ben Bir İpek Arıyordum gibi, eserlerinden başka en mühim eseri olan Kazan Türkleri Türkiye’de üç defa basılmıştır (1926; 1966; 1991).

Fikret Altan (1889–1979) ile Albay Yakup Orakoğulları (1886–1920) gibilerini sayabiliriz. Ankara Üniversitesi Tıp fakültesinde çalışan Prof. Dr. Veli Odar (1899–1975) da tıp alanında akla gelen isimler arasındadır. Hem tıp alanında çalışmış hem de cemiyet hayatına katkıda bulunmuş olanlardan Dr. İsmail Ziya Tiregül (1891–1974) yıllarca “İdil-Ural Türkleri Derneği” yöneticiliği yapmıştı. Dr. Lebib Karan (1887–1964) Tatarların Töpçığı (Tatarların Kökeni) gibi manzum eserlerinin yanında, “Süyümbike Kültür Derneği” adıyla kurduğu dernek aracılığı ile bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Dr. Mahmut Alukay (1930–2001) ise “Kazan Türkleri Derneği”nde faal görev almış, derneğin Kazan adlı dergisinin imtiyaz sahibi olmuştur. Son dönemlerde Ankara’da Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneğine de katkı sağlayan Antalya’da Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi pediatrik kardiyoloji uzmanı Prof. Dr. Gayaz Akçurum (1955–)’i de bu kategoriye dâhil etmemiz gerekir.

Bunun dışında dış hekimliği alanında Kerim Akidil, Atilla Erol ve Yaşar Baytak’ı sayabiliriz. Yaşar Baytak aralarında en başarılı olmuş, kendi Dış Polikliniğini açmış ve İstanbul’da Türkiye Dış hekimleri Odası Denetleme Kurulu Başkanlığı derecesine yükselmiştir.

Türkiye’de kurulan ilk Petrol Dairesi Başkanı olan Yük. Müh. Kemal Lokman (1899–1976), Pektim Genel Müdürlüğü yapmış Yük. Mühendis Kemal Mijgar (1930–) ile Ankara Opera ve Balesi şeflerinden, armoni hocası ve kompozitör Mithat Akaltan (1920–1984) Türkiye’ye sığınan Tatarlar arasındadır. Diğer bir şahıs ise 1950’li yıllarda Devlet Su İşleri’nde barajlar konusunda büyük hizmetler veren Yük. Müh. Mahmut Tahir (1922–1991)’dir. Kendisinin diğer mühim bir özelliği Tatar-Başkurtlar hakkında Kazan, Kardeş Edebiyatlar, Emel, Türk Kültürü ve yurt dışında çıkan Central Asian Survey gibi dergilerde makaleler yayınlanması olmuştur. Aynı yıllarda annemin yeğeni Çin doğumlu Yüksek Elektrik Mühendisi Niyaz Yıldırım da büyük projelerde çalışmıştır. Ahmet Veli Menger (1891–1978)¹¹¹ hemşerilerini ve kökenini unutmayan nadir işadamlarından biri idi, dolayısıyla da gerek Ankara’daki, gerek İstanbul’daki, derneklere yardımlarda bulunmuş, Kazan dergisini finanse etmiş, bu dergide bizzat makaleler yazmış, hatta mali sıkıntıya düşen Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü’nü de madden desteklemiş bir şahıstı. Ord. Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat ile Ahmet Veli Menger’in vasiyetleri üzerine her ikisinin kütüphaneleri Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsüne bağışlanmıştır.¹¹² Menger’in kızı Safiye İmre babası adına bir vakıf kurmuş, ancak vefatından sonra bu vakfın faaliyeti, oğlunun ilgisiz kalması dolayısıyla, durmuştur.

¹¹¹ *Ehmetveli Menger, Hatireler (Kazan: Gasırlar Avazı Neşriyatı 1997).*

¹¹² N. Devlet, “Türkiye’ye Katkıda Bulunan Tatar-Başkurtlar”, *T.C. Devletin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınlar Sempozyumu Bildirileri (Kayseri: Erciyes Univ. Yayın. 1996), s.161–173.*

Yukarıda adlarını saydığımız akademisyenler dışında Sadri Maksudi'nin kızı Doç. Dr. Adile Ayda (aynı zamanda Türkiye'nin Roma'daki ilk kadın orta elçisi), onun kızı Dr. Gönül Pultar, Yrd. Doç. Dr. Fazıl Ağış, Dr. Sait Akçura Tatarlık konularına ilgi gösterenler arasında sayılmalıdır. Bunlar son 15-20 yıl önce Türkiye'ye Rusya'dan göçen, bazıları kariyerlerini burada başlayan Dr. Leysen Şahin, Doç. Dr. İlyas Kamalov (Kemaloğlu), Yrd. Dr. Alsu Kamaliyeva, Yrd. Doç. Dr. Çulpan Zaripova Çetin, Prof. Dr. Ramilya Yarullina Yıldırım, Yrd. Doç. Dr. Güzel Tuymova, Yrd. Doç. Dr. İlsöyer Rami(yeva) ve diğer sosyal bilimcilerden farklı olarak fizik branşında uzman Prof. Dr. Bulat Rami(yev), gibi Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde çalışan Tatar kökenli akademisyenler mevcuttur.

Ayrıca Tatar konuları ile son yıllarında ilgilenmiş olan Dr. Hamit Zübeyir Koşay'ın akrabası olduğunu iddia eden İzmir'de vefat eden Prof. Dr. Sadun Koşay'ı da belki bu akademisyenler arasında saymamız gerekir. Bunun dışında Prof. Dr. Mete Korkut Gülmen, Doç. Dr. Behice Boran (Türkiye'de Komünizm ideolojisinin yayılması için mücadele eden fikir adamı), Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat (Akdes Nimet Kurat'ın oğlu), Prof. Dr. Vahit Turan (Sadri Maksudi'nin ikinci kuşak yeğeni), Prof. Dr. Aysel Aziz (babası tarafından Tatar), Prof. Dr. Şermin (Arslan) Alyanak, Prof. Dr. Şehnaz Tahir Gürçağlar gibi Tatar kökenli akademisyenler de bulunmaktadır. Ancak onlar Tatarlıkla ilgili konulardan uzak durmuşlardır. Şüphesiz burada adını hatırlayamadığım başka Tatar kökenli şahıslar da mevcuttur.

Yukarıda adını verdiğimiz veya vermediğimiz bir hayli aydın doğdukları ülkelerini ve dolayısıyla Rusya'yı da unutmamışlar bunları eserlerinde, makalelerinde, konferanslarda yaptıkları konuşmalarında dile getirmişlerdir. 1914 ile 1990 yılları arasında, neredeyse 75 yıldan fazla bir süre iki ülke arasında ilişkiler kopuk olduğundan Rusya hakkındaki bilgi ancak işte bu şekilde Türkiye'ye sığınanlardan alınabilmisti.

1945'ten sonra Almanya'dan sığınanlar

Almanya savaşı kaybedince İdil-Ural Legionunda görev alan, Sovyetlere teslim edilmeyen kaçıp kurtula bilen ve kendilerini Türkiye vatandaşı diye tanıtarak özel kamplara aileleri ile sığınan bir hayli hemşerimiz vardı. Ayaz İshaki onların Türkiye tarafından kabul edilmesini sağlamak için hayli uğraştı. Bununla ilgili bazı listeler de mevcut. Ancak bunları burada kullanmayacağım. Sovyet ordusunda çarpışırken Almanlara esir düşen ve esir kampında sağ kalabildikten sonra gönüllü olarak milli legionlara kayd olanların sayısı onbinlerle izah edilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Almanlar savaşı kaybedip, Almanya Sovyetler Birliği, Amerika,

İngiltere ve Fransa hâkimiyeti altına girince bu gibi gönüllü askerler de tutuklandı. Çoğu Sovyetlere geri yollandı. Yüksek rütbelileri idam edildi, basit erler ise on yıl çalışma kampına mahkûm edildiler. Bunlardan kurtularak Türkiye'ye sığınanlara iki örnek vereceğim. İlki Türkiye'nin tanınmış medyatik Osmanlı tarihi uzmanı Kırım Tatarı hemşerimiz Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın babası Kemal Ortaylı'dır. İkincisi bugün İstanbul'da İdil-Ural Yardımlaşma Derneği Başkanı Gülten Urallı'nın babası olan Mahmut Urallı'dır. Türkiye'de başarılı iş adamı olmuştur. Bu derneğin ilk müdavimleri arasında Kebir Kanbir de Almanya'dan Türkiye'ye gelenlerdendir. Ancak bu gibilerin de kesin sayısını bilmiyoruz, belki 100 kişi civarındadır. Çoğu Türkler arasında asimile olmuştur.

1950'li Yıllarda Göçler:

Ruslar, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar-Başkurtlar ve Rusya'daki diğer azınlıklar Çin'in kuzey eyaleti Mançurya'ya 19. yy. sonu ile 20. yy.ın başlarında yerleştiler. Bu halkların Mançurya'ya buradan ise Çin'in diğer bölgelerine, Kore'ye ve Japonya'ya yayılması için başta ekonomik ve daha sonra siyasi nedenler vardı. İlk neden 1898 yılında Doğu Çin Demiryolunun (DÇD) inşasına başlanması, ikinci neden ise 1917'de Rusya'da ihtilalin patlak vermesi idi. İhtilal yüz binlerce işçi, köylü, asker, varlıklı insan, aydın, azınlık vb. kader kurbanlarının başta Mançurya'ya daha sonra ise diğer Uzak Doğu ülkelerine sığınmasına neden oldu. Mançurya ve Uzak Doğunun diğer ülkelerinde belki de 50 yıldan az kalmış olmalarına rağmen Ruslar ve diğer azınlıklar kendi inançlarını, dillerini ve kültürlerini korumak için oldukça başarılı faaliyetler de yürüttüler. Çünkü ülkelerine geri döneceklerini düşünmüyorlardı.

Aslında bu bölgede başta Çin-İngiltere (Fransa, Almanya vb), daha sonra Japon-Çin, Çin-Rus, Japon-Rus ve en son olarak ise Japon-Sovyet ve Japon-ABD rekabeti 1945'ten sonra Uzak Doğu ülkelerine yerleşmiş olan eski Rusya vatandaşlarına bir darbe daha vurdu, bazıları kandırılarak bazıları tutuklanarak Sovyetler Birliğine götürüldüler. Bir yazarın ifade ettiği gibi Sovyetler Birliğine dönenler “ kızgın tavadan, ateşin içine” düştüler.¹¹³ Daha şanslı olanları, yani vize alabilenleri ABD, Kanada, Avustralya veya Türkiye'ye sığındılar. Böylece yaşları ilerlemiş olanlar ömürlerinde iki, hatta üç defa ülke değiştirmek zorunda kaldılar. Her yeni ülke yeni sıkıntılar, yeni uyum sorunları, yeni ekonomik zorluklar demekti.¹¹⁴

113 Leonid. A. Petrov, “Out of the Frying Pan, Into the Fire: Russian Immigrants in China”, <http://north-korea.narod.ru/immigrants.htm>

114 Fazla bilgi için bk. N. Devlet, *Yırak Köçgiciyağı Tatar-Başkurtlarga Ni Buldı?* (Kazan: Kazan Devlet Universiteti 2006).

En büyük grup diye addedeceğimiz, grup ise 1950'li yıllarda Çin'den (Japonya'dan gelenlere T.C. vatandaşlığı henüz onlar orada iken verilmişti) serbest göçmen statüsü ile Türkiye'ye kabul edilenler oldu. 1949 ile 1958 yıllarında Çin'den (bir miktar Japonya'dan) Türkiye'ye göçenlerin sayısı 500 ile bin civarında olarak tahmin edilmektedir.¹¹⁵

Diğer etnik topluluklarla karşılaştırıldığında sayıları çok az ve dağınık yaşayan bu Tatar-Başkurtlar Türk toplumuna bir sorun yaratmamışlar, göçmen olmanın verdiği dürtünün etkisiyle de olsa gerek, çalışkanlıkları ile de çevrelerinde takdir toplamışlardır. Genel tespit olarak Türkiye'ye yerleşen Tatar-Başkurtların arasında okuma-yazma bilmeyenlerin olmadığını, ekserisinin Türkiye'de geçim indeksine göre daha yüksek ücret ödenen işlerde çalıştıkları, yabancı bir dil bilenlerin ortalamanın çok üstünde olduğu anlaşılır.¹¹⁶

Bu konulardaki bilimsel verilerin yetersiz olması tespitlerimizde doğal olarak eksiklikler doğuracaktır. Çünkü İdil-Ural bölgesinden gelenlerin bir haylisi ve daha ziyade onların çocukları gerek Tatarca ile Türkçenin çok yakın olması, aynı dini inançları paylaşımları, dağınık yaşamaları, Türkiye'de Rusya'da olduğu gibi etnik kökene göre bir ayırım yapılmadığı için Türkiye'ye kolayca entegre olarak, kendi cemaatleri ile ilişkilerini kesmişler veya köklerini unutmuşlardır. Dolayısıyla bu gibilerin kökenini tespit etmek mümkün olamamaktadır.

Bilhassa Uzak Doğudan göç edenler, bulundukları ülkelerde kendilerine tamamen yabancı unsurları arasında yaşadıklarından, kültürel ve dini kimliklerini korumak için mektepler, mescitler açmış, milli ve dini işlerini organize etmiş, kitap, dergi ve gazete yayımlamışlardır. Ancak Türkiye'ye gelince bu ihtiyaçlarından aynı din ve mezhebe mensup olduklarından dini faaliyetleri ortadan kalkmıştır. Bir gerçek de T.C. kanunları buna izin vermemektedir. Ancak Türk toplumuna tanıtmak ve kendi gençlerine aktarmak kaygusu bazı kültürel faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

115 N. Öktem, "Türkistan ve İdil-Ural Türklerinin Türkiye'ye Muhaceretleri", *Türk Yurdu*, sayı 380 (Ocak 1960), s. 9-1.

116 M. Tahir-N. Devlet, "Türkiye'de Yaşayan Kazanlıların Sosyal Vaziyetlerine İstatistik Bir Bakış", *Kazan*, sayı 6 (Aralık 1971-Şubat 1972), s. 4-7.

TATAR DERNEKLERİ

Türkiye’de Tatarların dernekçilik faaliyetlerinde birkaç derneğin adı geçer. İlk aslında Ayaz İshaki’nin (yk. bk.) hayatta olduğu dönemde gayri resmi olup ta, 1955’te resmen kurulan “İdil-Ural Türkleri Kültür ve Sosyal Yardım Derneği” idi. 1980’ darbesi esnasında kapanmış ve 1990’lı yıllarda tekrar faaliyete başlamışsa da, mekânı ve yeterli üyeye sahip olmamanın sıkıntısını yaşamaktadır. İkinci bir dernek ise fiilen 1957–1964 yılları arasında mevcut olmasına rağmen, pek de faaliyet gösteremeyen “Süyümbike Kültür Cemiyeti” oldu. Ancak derneğin başkanı Dr. A.Lebin Karan (1887-1964) kendi eserlerini bu dernek adına yayımlamıştı. Eserleri Türkiye’de Latin harfleri ile Tatarca basılan ilk örneklerdir.

İdil-Ural Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Derneği (1955-1980; 1990-)

Ayaz İshaki henüz hayata iken Tatar aydınları İstanbul’da bir araya gelirlerdi. Bu arada bazı toplantılar da gerçekleştirirdi. 1949 veya 1950’da Nişantaşı’nda resmi bir binada Tatarların bir toplantısına katıldığımı hatırlıyorum. Beni kürsüye alarak burada Tukay’ın ulusal marşa dönen “Tugan Til”ini (Ana Dil) söyletmişti. Daha sonra kendisini Beyoğlu İstiklal Caddesinde muhtemelen Saray sinemasının yanında ikinci kattaki Macar Derneği salonunda bir toplantıda ve en son muhtemelen 1953’te Aksaray’da bir düğün salonundaki toplantıda gördüğümde kendisi hayli rahatsızdı.

Ölümünden sonra ise çevresindekiler onun adını bir şekilde yaşatmak için olsa gerek propogandasını yaptığı İdil-Ural davasının adını taşıyan bir dernek kurdular. 1955’te kurulan derneğin adı İdil-Ural Türkleri Sosyal Yardım Derneği idi. İlk yönetim kurulu aşağıdaki şahıslardan oluştu:

Başkan : Fikri Altan (Emekli General)

Veznedar : Kebir Kambir (imalatçı)

Katip : Sadık Targul (öğretmen)

Üyeler : Hidayet Yaşın (öğretmen), Ahhat Bikkul (Topkapı Sarayı Müzesi görevlisi), Abbas Oğuz (işçi).

İlginç olanı bu derneğin de şimdiki dernek gibi kendi mekânı yoktu. Dernek adresi olarak Hidayet Yaşın’ın (Fatih Çamaşırcı Sok. 7/3) evi gösterilmişti. Kurucular arasında emekli Albay Mecit Sakmar (kendisine general de denirdi) ve Dr. İsmail Ziya Tiregül de vardı. Zaten sonradan o bu derneğin başkanı olacaktı. Şan sinemasında Dış Türklerin yapacakları folklor gösterisi için komşum Reşide Kalka ve birkaç başkaları ile

Tiregul'un evine gittimizi hatırlıyorum. Dernek kendi gençleri olmadığı için bizim gençlerden folklor oynayacak şahısları celp etmeye çalışıyordu. Mekânsız dernek 1960 askeri darbesinden sonra darbeci orgeneral yeni Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel İstanbul Cağaloğlunda 1962'de "Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu"nu kurdurmuştu. Dokuz derneğin dâhil olduğu bu Federasyonda İdil-Ural Derneğine de bir oda tahsis edilmişti. Böylece dernek on-on beş kişi sığacak bir mekâna kavuşmuş oldu. Derneğin esas görevi ABD'den mültecilere gelen yardımı dağıtmaktı. (aş.bk.).

1980 askeri darbesinden sonra ise birçok yüzlerce dernek gibi İdil-Ural da kapanmıştı. Ancak 1990'lı yıllarda bir takım Eskişehir kökenli gençler onu tekrar canlandırmak için faaliyete geçtiler.

İdil -Ural Derneği etkinlikleri (2013-2015)

Rusya Federasyonu (RF) Tataristan Cumhuriyeti Türkiye Temsilciliği, İBB Kültür A.Ş. ve İdil Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından düzenlenen program, Kültür A.Ş. toplantı salonunda ve Kazak Çadırı'nda gerçekleştirildi.

<http://www.kultursanat.org/24903>

22.04.2015

Rusya Federasyonu Tataristan Türkiye Temsilciliği ve İdil Ural Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından her yıl geleneksel olarak düzenlenen iftar programı, Topkapı Türk Dünyası Kültür Mahallesi'nde yapıldı.

İftar programına, Tataristan Türkiye Temsilcisi Aydar Gasigullin, Özbekistan İstanbul Başkonsolosu Abror Gulyamov, Rusya Federasyonu İstanbul Başkonsolosluğu Müsteşarı Alexandır Hapılov, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Genel Sekreteri Fahri Solak, İstanbul İl Müftü Yardımcısı Sabri Demir, İBB Dış İlişkiler Müdürü Selamettin Ermiş, İBB Kültür A.Ş. İdari İşler Müdürü Salih Doğan, Ayaz Tahir Türkistan İdil – Ural Türkleri Vakfı Başkanı Tülay Duran, Avrasya Spor İşbirliği Derneği Başkanı Ahmet Tüzün, İdil – Ural Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başkanı Gülten Urallı ve çok sayıda Tatar asıllı vatandaş katıldı.

<http://topkapiturkdunyasi.com/basin-odasi/haberler-ve-duyurular/tatarlar,-iftarda-tuerk-duenyas%C4%B1-kueltuar-mahallesi%E2%80%99nde-bulu%C5%9Ftu.aspx>

Tataristan Cumhurbaşkanı Rustam Minnihanov ve Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkentliği ve Tataristan Cumhuriyeti Kültür Günleri kapsamında Cumartesi günü Eskişehir’de düzenlenen Sabantuy Bayramı Şenlikleri’ne katıldı.

Tamamını oku:

http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_06_03/114918161/ 3 Haziran 2013

Bu dernek hakkında bu kadar kısa bilgi vermemin nedeni Derneğin Başkanına def’aten başvurmama rağmen bana dönmemesi olmuştur.

Tukay Gençlik Kulübü (1963-1967-1980)

Türkiye’ye gelen hepimiz serbest göçmen statüsünde ülkeye kabul edildiğimiz için Bulgaristan’dan göçenler gibi devletten tek bir kuruş destek görmedik. Uzak Doğuda varlıkları olan Tatar aileleri ki sayıları çok azdı, fazla sıkıntı çekmediyseler de, ekserimiz kıt kanaat geçiniyorduk. Dolayısıyla da dayanışmaya muhtaçtık. Büyüklerimiz kimliklerini korumak için Uzak Doğuda mescitler, mektepler ve dernekler kurmuşlardı. Türkiye’ye gelince mescit, cami açmak gerekmiyordu ve ayrıca bunu yapmaya izin de yoktu. Yani buradaki camiler ibadet için uygundu. Çünkü biz Tatarlar Sünni ve Hanefi mezhebine mensuptuk. Gene de bazı adetlerimiz farklıydı. Aramızda Uzak Doğuda iken imamlık yapan büyüklerimiz de vardı. Onlar burada işsiz kalmışlardı. Onları ancak evlerde yapılan dualara davet edebiliyorduk ki, bu onların geçimine yetecek sadaka almalarını sağlamıyordu. Onlar da ellerinden geleni yapmaya çalıştılar. Mesleği olmayan ve yaşı ileri olanlar Türkiye’de hayli sıkıntı çektiler. Kimsesiz bir haylisi Darülacezede vefat etti. Dernek döneminde bu gibi hemşerilerimizi yaptığımız iftarlara davet edip, bayramlarda ziyaret ediyorduk. Ancak bunun dışında bizim de gücümüz onlara daha fazla yardım etmemize imkân vermiyordu.

Tatar gençleri ise bu gibi ailelerin çocukları konumundaydı. Yani onlar da varlıklı değillerdi. Büyüklerimiz yılına bir defa olmak üzere Küçüksu veya başka bir mesire yerinde toplanıyorlar ve hasret gideriyorlardı. Bir seferinde Doğu Türkistan’dan İstanbul’a göç etmiş Kazaklarla toplanmıştık. Kadınlarımız Tatarca şarkıya başlayınca Kazakla da aynı şarkılara katılmışlar, her iki taraf da şaşırmıştı. Bu her iki dilin de Kıpçak gurubundan gelmesi ile açıklanabilir mi bilemiyorum. Aileler, yakın tanıdıklar bir birlerini ziyaret ederler ve bilhassa şeker ve kurban bayramlarında daha sık bir araya gelirdi. Türk evlerinden farklı olarak kadınlarımız bütün gece Tatar tatlıları hazırlar ve sofralar kurulurdu. Bayramın ilk günü başta

yaşlılarla çocuklar ev ev dolaşarak bayramlaşıldı. Yaşlılara çay ve (çüçü beliş, katlama, çekçek gibi) tatlılar verilir, çocuklara ise ekseri para verildi. İkinci gün kadınlar bir birlerin ziyaret ederlerdi. Bir evden cenaze çıkarsa o evde merhume veya merhumun üçü, yedisi ve kırkı yapılırdı. Kendi imamlarımız Kur'an okuyarak ölünün ruhuna bağışladıktan sonra yemek faslına geçilirdi. Standart yemek başta tukmaç (şehriye) çorbası, arkasında patates ile tavuk, üzüm ve erikli pilav ve en son olarak ise çüçü beliş (tatlı pay) ile bolca çay içilirdi. Ardından ise sohbet edilir ve ölü güzel bir şekilde anılmış olurdu. Yüksek sesle ağlamak doğru sayılmadığından, Türklerde olduğu gibi dövünerek ağlamak bağırarak olmazdı. Kadınlarımız ayda bir defa veya daha sık bir araya gelerek loto oynarlar, çay içerler ve ardından Tatarca şarkılar söylerlerdi. Biz gençler "hanımlar çay ile sarhoş oldular" derdik. Delikanlılar arada bir futbol oynardık. Tatarların çoğunlukta yaşadığı İstanbul ve Ankara'da işte bu gibi sosyal faaliyetlerle birbirleri ile olan bağları kaybetmemeye çalışılırdı.

1960'lı yıllarda İstanbul'da 15 ila 20 yaşlarındaki gençlerin sayısı bize göre hayli artmıştı. Uzak Doğudan İstanbul'a gelenlerinin sayısı 200-300 kişi ise bunların 30-40 veya daha fazlasını işte bu saydığım kategoridekiler teşkil ediyordu. O yaştaki gençlerin çoğu okul çağında idi. Bir kısmı ise çalışmaya, yani cepleri para görmeye başlamıştı. Fakat gene de diskoteklere veya başka eğlence yerlerine gitmek pahalı idi. Ayrıca o yıllarda İstanbul'da bu nevi eğlence yerlerinin sayısı çok azdı. Dolayısıyla varlıklı veya evleri uygun büyükçe olan aileler gençlerin bir hafta sonu kendi evlerinde toplanmalarına izin vermeye başladılar. Çünkü ebeveynlerde gençlerin bir arada kaynaşmasını istiyorlardı. Neticede evlerde partiler düzenlenmeye başladı. İmece usulü yapılan bu partilerde birileri içki ve içecekler, birileri yemekler getirirdi. Genelde Amerikan şarkıları çalınır, dans edilir ve eğlenilirdi. Ankara'da ise daha ziyade Çin'den gelenler olduğundan bu nevi toplantılarda fokstrot mu, rock mu çalacağız tartışmaları çıktığını duyuyorduk. Anlaşılan değişik kültür dairelerinden, yani Çin'dekiler Rus, Japonya'dakiler ise Amerikan kültür etkisi ile büyüdüklerinden olsa gerek birbirlerinden pek haz etmedikleri olurdu. İlginç olanı İstanbul'dakilerin ekserisi de Çin'den gelmiş olmasına rağmen böyle bir tartışma olmamıştı. Anlaşılan Ankara'dakilerin ekserisi Rus etkisinin güçlü olduğu kuzeydeki Haylar ve Harbin gibi şehirlerden gelmişlerdi. Ancak evlerde toplanmanın da bir sınırı vardı, çünkü bu gibi ortalığın alt üst olduğu danslı, müzikli, içkili toplantıların yapılabileceği ve buna izin veren aileler azdı.

Biz İstanbul'daki gençler bu sorunu tartışmaya da başlamıştık. Dernek kuralım gibi fikirler de ortaya atıldı. Bu konuyu görüşmek üzere birkaç ev toplantısı da yapıldı. Sonunda bir İngiliz şirketi olan (Imperial Chemical Industries) I.C.I.'de iyi bir mevkide çalışan yaşı 40 yaklaşan ve Japonya'dan göçmüş olan Rıfat Muhtesip

(1924-2010), aynı yaşlarda olup Çin'den göçen ve mesleği Göğüs Hastalıkları Uzmanı olan kuzenim Dr. Mahmut Alukay (1924-2001) adlı büyüklerimizin de doğrudan desteğini aldık. Ferit, Fuat, Reşit Agiler, Feride ile Feride Bıçurî'ler ve ben (başka birileri var mıydı hatırlamıyorum) bir araya geldik. Uzun bir tartışmadan sonra Tukay Gençlik Kulübü adlı bir dernek kurmayı ve üyelik yaş haddini de 40 ile sınırlamayı karar verdik.

Abdullah Tukay (1886-1913) 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başında yaşayıp çok genç yaşta ölmesine rağmen çok sayıda şiirler yazmış olan tanınmış bir Tatar şairidir. Onu Sovyet rejimi de dışlamamış, Rusya dışındaki Tatarlar da her Nisan ayında onu anma törenleri düzenlerdi Biz de siyasi olmayan bu sembol adı uygun görmüştük. Halkımız siyasetten ciddi şekilde ürkmüştü.

Çünkü Mançurya'nın 1945'te Kızıl Ordu tarafından işgalinden sonra aralarında annemle, babam, arkadaşım Ferit Agi'nin babası ve başka şahısların tutuklanarak Sovyetler Birliğine götürüldüğünü ve kaderleri hakkında hiçbir bilgi alınamadığını biliyorlardı. Bu olaydan sonra 1949 yılında Çin'de iktidara Komünistleri gelmesi diasporadaki büyük çoğunluğun başta Türkiye, ardından A.B.D. veya Avustralya'ya göç etmek zorunda kalmışlardı. Uzak-Doğuda iken de İdil-Ural taraftarları ile imam Abdülhay Kurbanali (1892-1972) tarafları arasında ayrılıklar ve tartışmalar çıkmıştı. Bilhassa Japonya'da Tokyo'da yaşayanların çoğunluğu Kurbanalici idi. Kurbanali daha sonra imamlıktan uzaklaştırılmış Çin'de Dayren'e sürülmüş ve burası Kızıl Ordu tarafından işgal edilince tutuklanmıştı. O da babamlar gibi Sovyet çalışma kamplarında kalmış, on yıl sonra rahatsızlanınca serbest bırakılmıştı. Kısacası siyasi değişimler çoğunun kaderine menfi etki yapmıştı. O yüzden de siyasi bir ad olan İdil-Ural tabirini kullanmak istemiyorlardı. Dolaysıyla da biz mümkün olduğu kadar tarafsız bir ad seçersek kimsenin itirazına sebep olmayız diye düşündük ve bu düşüncemizde haklı çıktık.

Ancak başta bir mekân bulmamız gerekiyordu ve ayrıca para da gerekiyordu. Ben bu konuyu babama (Ahtem İlyas Devlet: 1892-1978) açtım. O Dr. Lebib Karan ile birlikte İdil-Ural Türkleri Derneğinden ayrılmış ve "Süyümbike" adlı başka bir dernek kurmuşlardı. Dr. Lebib Karan'ın Feriköy Baruthane Caddesinde üç katlı bir evi vardı. Babam konuyu ona açınca, o gençler gelsin ben üçüncü katı onlara 300 liraya kiralarım demiş. Bu alicenaplığı hiçbir zaman unutamayız. Çünkü bir derneğe bu derece düşük fiyata ev kiralamak olağan bir şey değildi. Hiçbir mal sahibi ne olduğu meçhul ve sırf gençlerce kullanılacak bir mekânı kiralamak istemezdi. Bu gelişme bize büyük bir cesaret ve heyecan verdi. Derneği kurduk, evi kiraladık. İhtiyaç olan masa, sandalye gibi mobilyayı da Tahtakale'den en ucuz yerden satın

aldık ve Rifat'ın iş tarafından kendine tahsis edilen jeepe ile Feriköy'e taşındık. Eksikleri ise el birliği ile çözdük. Fuat ve Reşit Agi'ler müzik sistemini kurdu. Edi Bakırcıyan, Ferit Biçuri, Rüstem Vagas, Rüştü ve Reşide Deuş'lar, Kerim Akidil ve daha niceleri canla başla çalıştılar. Tukay Gençlik Kulübünün açılışını Ekim 1963'te gerçekleştirdik.

Tukay Gençlik Kulübünün yönetimi ve faaliyetleri:

Kulübün kuruluşundan 16 ay sonra ispirotolu baskı yöntemi (bugün böyle bir şey yok) ile Tukay Bülteni adlı bir broşür çıkarılmaya başladı. Mart 1965 tarihli ilk sayısından kulüp hakkında çokça bilgi buluyoruz.

6 Aralık 1964'te ikinci Yönetim Kurulu için seçimler yapıldığını ve başkanlığa tekrar Rifat Muhtesip'in getirildiğini görüyoruz. Bunun dışında Reşit Agi, Adile Doybak, Nadir Devlet, Kerim Akidil, Yıldız Aydagül ve Ferit Agi'nin Yönetimde yer aldıklarını görüyoruz. Bu sayıda Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat (1900-1964), Dr. A. Lebib Karan (1877-1964) ile arkadaşımız Rüstem'in babası Keşfi Vagas'ın (? – 1964) vefatlarına yer verildiğini görüyoruz. Her üç şahıs da Tukay Gençler Kulübüne yaptıkları maddi ve manevi katkıları dolayısıyla büyük kayıplar olarak anılmışlar. 1964 yılında yaşı 40'ı geçenlerin, yani gençlerin anne babalarının fahri üye olarak kabul edilmesi hususunda bir karar alındığı bu sayede üye sayısının arttığı görülüyor. Bu bir taraftan bizi de üye yapın diye ebeveynlerin baskısı, diğer taraftan gençleri bu kulübü yaşatacak maddi güçleri olmaması ile açıklanabilir. Zaten birkaç yıl sonra kulüp adını değiştirecektir. Bültenin ilk sayısında Dr. Mahmut Alukay'ın her Pazar kulüp lokalinde hasta baktığını, dans, müzik satranç turnuvasının yapıldığını ve Rifat Muhtesip'in İngilizce ders verdiğini, hanımlara çay düzenlendiğinin ve 2. Tukay Bayramı için çalışmalar başladığını öğreniyoruz. Bütün bu faaliyetler katılanların ise sayıca fazla olmadığı da bir gerçek. Yönetim üyelerinin dışında faaliyetlere katılanların önde gelenlerinin Feride ve Ferit Biçuriler, Reşide ve Rüştü Deuşlar, Rüstem Vagas, Nuriye Merdi, Edip Kudeki, Hüseyin Aydar gibi isimler olduğunu görüyoruz. Diğer İfade ile kulübü götüren aslında yirmi kişi civarında idi. İleriki sayılarda da göreceğimiz üzere bu şahıslar ve birkaç kişi daha kulüp ve derneğin hayatta kalmasında önemli rol oynadılar.

Tukay Bülteni'nin Nisan 1965 tarihli ikinci sayısından anlayacağımız üzere başkan iki büyük toplantı düzenleyen kulübe gençlerin yeterince ilgi göstermediğini belirtirken Muhasebeci de aidat borçlarının ödenmediğinden şikâyet etmektedir. 13 Nisan 1965'te düzenlenen Tukay Bayramına Prof. Dr. Ahmet Temir (1912-2003) ile Ahmet Veli Menger'in (1891-1978) katıldıkları, 500 kadar kişinin de geldiği

ifade ediliyor. 24 Nisan'da da Tukay gecesinde çalışanlara kulüp lokalinde bir yemek verildiği anlaşıyor. Adı geçen gecede Çınar Dörtbudak'ın yaptığı karakalem Tukay portresinin açık artırımında Hüseyin Biglitsi ile Azizullah Kuğuş'un büyük meblağlar bağışladığı yazılmış. Aslında bu Tukay Bayramları dernekteki gençlerin bir şekilde şarkılar söyleyerek, tiyatro oynayarak Tatarca'yı geliştirmelerine, Abdullah Battal Taymas (1883-1969) gibi tanınmış bir yazarı, bilim adamları Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat (1900-1964) ve Prof. Dr. Ahmet Temir gibi büyüklerimizi dinleyerek kendi tarihleri ile bir takım bilgileri edinme fırsatı yakalıyorlardı.

Tukay Bülteni her sayısında son sayfada Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat'ın İslam Ansiklopedisi'nde yayımlanan "Kazan Hanlığı" maddesini tefrika ediyordu. Bu kapana kadar 24 sayı sürdü. Bu arada Rahmetiyi kaybetmemiz üzerine, ben o sırada onunlar birlikte İslam Ansiklopedisi'nde çalışıyordum, mesketâşlarından da hakkında yazılar alarak 1900-1964 Reşit Rahmeti Arat Özel Sayısı Tukay Bülteni (Kasım 1965) çıkarmıştık. Bu sayı diğerlerinden hayli kapsamlı oldu, genelde Bültenimiz 14 sayfa yayımlarken bu 30 sayfa olmuştu.

Tukay Bülteni'nin müteakip sayılarından gençlerin tek başlarına veya fahri üye konumundaki ebeveyn veya büyükleri ile topluca Kumburgaz, Ağaçlı gibi Karadeniz sahillerine piknikler düzenledikleri anlaşıyor. Hatta Mayıs 1966'da rakip İdil-Ural Türkleri Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Derneği üyeleri ile birlikte Kurt Kemer mevkiinde piknik yaptıkları anlaşıyor. Bu iki topluluk arasında yakınlaşma gayretlerinin bir işareti idi (Bu konuya aşağıda daha teferruatlı değineceğiz). Bu piknik toplantılarının zirvesi Ferit Biçuri'nin 22 Temmuz-30 Temmuz 1967'de Batı Karadeniz'in sahil kasabası Ağva'da düzenlediği kamp oldu.

Ferit bir Kızılay çadırı ile bir nevisahra çadırı organize etmişti. 22 Temmuzda Feriköy pasajındaki yeni lokalimizden hareketle arabalı vapurla Üsküdar'a geçtik. Herkes kendi eşyası ile birlikte bir kısmımız çadırları, diğer kısmımız ocak ve kap-kacakları taşıdık. Üsküdar'da oldukça salaş Ağva otobüsüne bindik. Hayli virajlı yollardan geçerek 3-4 saatte Ağva'ya vardık ve hemen kumsala yöneldik. Yolda ilginç bir olay ise Sait Akçura'nın Zerdüş adlı kitabının pencereden düşmesi ve onun canhıraş bir şekilde otobüsü durdurarak gidip kitabını alması bize hayli eğlence olmuştu. Sayıyı hatırlamamakla birlikte 15 kız-oğlan vardık. Ferit bir kız ve bir delikanlıyı o günün alış-veriş ve yemeklerini yapma, bir çifti de bulaşıkları yıkama ile görevlendirmişti. Diğer ilginç bir olay ise akşamdan soğusunlar diye kuma gömdüğümüz içki şişelerini sabah bütün uğraşlarımıza rağmen bulamamız oldu. İkinci olay olarak ise Çarşamba veya başka gün Ağva pazarı dolayısıyla köylerden çok insan gelmesi oldu. Bizim kızlar yüzdükten sonra bikinileri ile tepeler çıkıp

güneşlenmeye başlamışlardı ki etrafını köylü erkekler sarmaya başladı. O anda ben tehlikeyi sezerek kızları hemen oradan uzaklaştırmıştım. Her çift elinden geldiği kadar kahvaltı, öğlen ve akşam yemekleri hazırlıyordu. Yanılmıyorsam bu konuda da bombayı merhum Hüseyin Aydar patlattı. Öğlen vakti sumsa (piraşki) hazırladı. Bu Tatar ve Ruslara has etrafı hamur içi kıymalı bir nevi börek olup, yağda kızartılarak yenirdi. Kısacası bu kampa katılanlar çok güzel hatıralarla geri döndüler, katılmayanlar ise pişman oldular. Ancak bundan sonra böyle bir kamp ikinci kere düzenlenemedi. Şimdi geriye dönüp baktığımda biz hayli cesur bir maceraya girişmişiz diye düşünüyorum.

Tabii kulübün bu nevi eğlenceye yönelik hafta sonu danslı, içkili partiler, piknikler düzenlemesinin dışında bize göre oldukça önemli misyonu da vardı. Biz öz kültürümüzü yaşatacağız iddiasındaydık. Bu daha sonra “Kazan Şenliği” adını alacak “Tukay Bayramı” geceleri düzenlemek, yayın yapmak ve kendimizi tanıttak bir takım organizasyonlara katılmak şeklinde özetlenebilir.

Bunlara geçmeden önce en az üç yıl satranç turnuvalarının yapıldığını, müzik, dans ve İngilizce kurslarının verildiğini de söyleyebiliriz. Bu etkinliklerden kendim dâhil olduğum için aklımda kalan komik bir olayı aktarmak istiyorum. Kulüpte bir satranç turnuvası yapmıştık. Çin’de gelen ve orada Rus okullarına giden arkadaşlar gayet iyi satranç oynuyorlardı. Başkanımız Rıfat da iyi oynayanlardandı. Ben ise onlardan gördüğüm kadar, aslında berbat bir satranççı idim. Bir turnuvada ben de oyuna katıldım. Rakibim iyi satranççılardan Reşit Agi idi. O beni küçümsediğinden mi, dikkatsizliğinden mi bana karşı mağlup olunca, herkesin alayına maruz kalmış ve hayli gülmüştük. Yeni Yıl partilerinin dışında iki üç defa kıyafet balosu da düzenledik. İlkine (5 Şubat 1966) sekreterimiz Adile Doybak, Feride Biçuri ve ben 1920’li yılların kadınları kıyafetinde katıldık. Kadın ayakkabısını bulmak zor olduğu için Rıfat’ın firmasındaki sekreteri oldukça uzun boylu bir Ermeni Bayan Şake’den ödünç aldığımızı, Adile’lerin evinde giyininip, makyaj yaptığımızı ve Osmanbey’de bir fotoğrafıda resim çektiirdiğimizi ve tuhaf tuhaf bakan insanlar arasından dernek binasına gittiğimizi hatırlarım. Yıllar sonra eski eşim ile nişanlanmak için babası ile tanışmıştık. O kızına bu senin nişanlın artist demiş olduğunu öğrendim, çünkü o aylarca vitrinde kalan bizim balo fotoğraflarımızı görmüşmüş. Gençken insan çılgın oluyormuş demek ki.

Yukarıda bahsettiğim üzere bizlerin en büyük meşgalesi geceler düzenlemek oluyordu. Bu sayede hem kültürümüz ile tanışıyor, gençlere bir gaye veriyor ve sonuçta kulübü devam ettirecek parayı kazanıyorduk. Tukay Bayramı veya Kazan Şenliği adlı gecelerde programlar oldukça standarttı. Başta başkan ve herhangi

tanınmış bir şahıs konuşma yapardı. Ardından varsa bir perdelik bir Tatarca oyun sahnelenirdi. Arkasından Tukay'ın birkaç şiiri okunurdu. Bunun dışında bir folklor gösterisi, Tatarca şarkılar icra eden bir koro, açık artırma ve piyango düzenlenirdi.

İlk Tukay Bayramı kulüp açıldıktan beş ay sonra, yani Nisan ayında gerçekleştirildi ve salonda tahminen 500- 600 kişi vardı. 13 Nisan 1965'te ikincisi düzenlendi. Örnek vermek gerekirse Ali Asgar Kamal'ın Bulek İçin (Nisan 1964), Birinci Teatr (2 Nisan 1966) ve Kazan Türkleri Şenliğinde (28 Ekim 1968) Şahveli Klevli İlder'in Aslamçı gibi birer sahnelik komedileri sahnelendi.

Tiyatro konusunda en büyük atılım ise Çarlık dönemi Tatar yazarlarından M. Ayaz İshaki (İdilli) (1878-1954)'nin Jan Bayeviç adlı dört perdelik komedisini sahneye koymak olmuştur. Yazar bu eserini ülkesi dışında Berlin'de iken yazılmış ilk olarak 1923 daha sonra 1938'da ikinci baskısını yapmıştı. Eser Arap harfleri ile yazıldığından başta Latin harflerine çevrilmesi gerekmişti. Tabii bu da kendine göre bir işti. Eserin sahnelenmesi için 20 kişilik bir kadroya ihtiyaç vardı. Bu oyunun daha önce Çin'de ve Finlandiya'ya sahneye konduğunu biliyoruz. Bu eseri görenlerden Reşit Aygının adlı biri de oyunun rejisörlüğünü üstlendi. Provalar kulübün lokalinde sürdü. Oldukça zorlandık. Neticede hiç birimiz profesyonel oyuncu değildik. Başrolü ben üstlendim ve dernekdeki herkes, bu arada Dr. Mahmut Alukay da sahnede yer aldı. Benim kızım rolünde Neriz Kuguş (Akçura) vardı. Hatırladığım kadarıyla eşim Sahip Cemal rolünde Reşide Deuş ve diğerler vardı. Rol alanların bir kısım gencin Tatarcaları pekiyi olmamasına rağmen rollerin ezberlediler. Bir arkadaşımız suflörlük yaptı, yanılmıyorsam Ferit Agi idi. Grafına (kontes) rolünde ise Feride Biçuri vardı.

Eserin başkahramanı Şakircan Minglibayev köyden şehre göçmüş ve burada yaptığı ticaretle zengin olmuş sonradan görme bir şahıstı. Kültürlü olmak gerektiğine inanmış ve Rusça tabirlerle konuşmaya, Tatar kıyafetlerinden vaz geçerek onlar gibi giyinmeye başlar ve adını Jan Bayeviç olarak değiştirir. Karısını da kendi gibi davranmaya zorlar. Sabahları artık çay içmez kahve kullanır. Gazete okumuş gibi yapar. Çünkü aslında Rusça okumasını bilmemektedir. O kendi halkından uzaklaşarak kültürlü olacağına inanmış bir şahıs canlandırır. Bunu yaparken de hayli komik durumlara düşer.

Tabii böyle bir eseri koyacak bir sahne bulmamız gerekiyordu. İstanbul'da o dönemde özel tiyatrolar pek yoktu. Şehir veya devlet tiyatroları sahnesinden yararlanmak ise söz konusu değildi. Yine de sorunu Çağaloğlu'nda Türk Talebe Birliğinin sahnesinden yararlanarak çözdük. Ancak salon da sahne de oldukça bakımsızdı. Perdeleri kapanmıyordu. Dekor için orada mevcut sandalye, masa gibi

dekor eşyalarını kullandık. Bunları bir yerden getirmek gerekmedi. Az maz olsa da onardık, etrafı biraz temizledik, ancak ısıtma sorunu çözemedik. Bu eseri Tukay Bayram'ı çerçevesinde hazırlamıştık. 24 Mart 1967 tarihinde, yani o yılın Kurban Bayramının dördüncü gününde Cağaloğlu'na TTB sahnesine misafirlerimizi davet ettik. Bayramın dördüncü günü bir Cuma olmasına, yemek içmek olmamasına rağmen gelen bir hayli kişi vardı.

Neticede oyun başladı. Sufiörümüz gayet iyi iş yaptı. Salon soğuk olduğu için oyuncular biraz üşüdüler. Doğal olarak bazı duraksamalar oldu. Ancak ciddi hiçbir hata olmadı. Oyun esnasında Jan Bayevic'in konyak içmesi gerekmekteydi. Bana uşağım rolündeki Mahmut Alukay içkimi getirdi. Ben de büyük bir yudum aldım ve boğazımın yandığını hissettim. Bu sahne çok doğal olmuştu, çünkü sesim çatlak çıkmıştı. Sahne arkasındaki arkadaşlar kadehe çay yerine hakiki konyak koymuşlar. Daha sonra sorduğumda ısınasın diye yaptık dediler ve gülüşmeye vesilesi oldu. Dört perdelik oyunu kazasız belasız atlattık. Alkışlandık. Ancak Tukay Bayramı'mız bununla sonlanmamıştı. Sahneye çıkan bazı arkadaşların da katıldığı folklor dansları yapıldı. Epipe, Avıl Yeşleri ve Bılbıl adlı oyunlar beğenildi ve hayli alkışlandı. O dönemde pek yaygın olmadığı için fotoğraf çekilmemiş olmasına bugün dahi üzülürüm. Türkiye'de bir daha bu gibi büyük bir Tatarca oyun sahnelenmedi. Ancak 1990'lardan, yani SSCB'nin yıkılmasından sonra Tataristan'dan gelen birkaç profesyonel tiyatronun oyunları sergilendi.

Gençlerimizin ekserisi folklorla ilgi gösteriyordu. Ferit Agi ile Feride Biçuri halk danslarını en iyi oynayanlar olarak dikkati çekiyorlardı. Feride yeni kreasyonlar da düzenliyordu. Çünkü biz Tatar halk danslarının nasıl olduğu hakkında bir fikrimiz yoktu. Kulüp kurulmadan önce biz Tatar dansı olarak bir kere Şan sinemasında düzenlenen (şimdi öyle bir salon yok) Dış Türkler festivalinde Reşide Kalka'nın bir delikanlı ile yaptıkları dansları görmüştük. Ancak bu danslar ne kadar otantik idi bilemiyoruz. Sovyetler Birliği ile temas soğuk savaş dönemi olduğu için tabu idi. Zaten biz onlardan ürküyorduk. Sovyet korkusu hepimizde vardı. Türkiye'de de her şeye gomonist (Komünist) deme alışkanlığı vardı. Neticede bu dansları Çin'de iken icra eden büyüklerden öğrenmek gerekiyordu. Ancak onların çoğu da unutmuşlardı. Neticede orijinal olarak Epipe dansını şarkısı ile birlikte bilenler vardı. Tabii tek bir dans yeterli değildi. Neticede Feride bir takım Tatar dansları kitabı buldu. Oradaki koreograflardan yararlandı ve Avıl Yeşleri (Köy Gençleri), Balamışkin vb. gibi danslar icat etti. Zaten modern dönemdeki halk danslarının çoğu bir takım koreografların katkıları ile ortaya çıkmıştır. Yoksa köylerde bu kadar uyumlu danslar yapıldığını hiç zannetmiyoruz. Bugün dahi herkesi yaptığı kol-kola tutuşup hora tepmektir. Bu düğün dernekte de, mitinglerde de, protesto toplantılarında da

yapılır. Neticede Tukay Gençlik Kulübünde başta dört beş çiftle başlayan folklor ekibimiz en faal zamanında 24 kişiye kadar ulaşmıştı. Bizim gibi çok mahdud sayıda üyesi olan bir dernek için ciddi bir başarı ide. Tabii bu folklorcularımıza hanımlar elbiseler diktiler. Çizmeler alındı. Tatarlarda davul, zurna veya saz gibi müzik aletleri bulunmadığından folklorcularımıza akordeon veya piyano eşlik ederdi.

Eskişehir Kuruhöyük kökenli Rahmi Oruç Güvenç Tümeta adlı müzik gurubu ile Türk çalgıları, saz, tef, kanun gibi enstrümanlarla Tatar müziği yapmaktadır. Onlar da Türkiye’de 19. Yüzyıl sonunda göç eden bir köyde yetiştiklerinden, Tatar müziğinin gelişmeleri hakkında bilgi sahibi değillerdi. Israrla Türk veya Arap çalgıları ile Tatar müziği yapmak aslında dinleyiciyi kandırmaktır. Orijinal Tatar müziği pentatoniktir ve Türk kulağına oldukça yabancı gelmektedir. Çin müziği de pentatonik olduğu için bir Tatar müzik gurubu Çin’de konser verdiğinde büyük alkış aldığını bana söylemişlerdi. Biz genelde folklor gösterisine gittiğimizde teyp kullanırdık. Çünkü ayrıca bir müzik gurubumuz yoktu. Ben benim gibi birkaç beceriksizin dışında kulüpteki gençlerin ekserisi halk dansları yapmayı en azından bir kere olsun denemişlerdi.

İlk en büyük gösterimiz 23 Nisan 1966’da Spor ve Sergi Sarayında Folklor Festivalinde gerçekleşti. Zaten daha önce 2 Nisan 1966’da Beşiktaş Çam Düğün Salonunda Tukay Bayramını gerçekleştirmiştik. 25-30 kişi gibi kalabalık bir ekiple düzenlediğimiz gece olmuştu. O yıllarda çocuk olan Şamil Alukay ve Sait Ramazan Tukay’ın çocuk şiirlerini okumuşlar, Naile Torpiş, Ferit Agi, Feride ve Ferit Bıçuri ve benim rol aldığımız Ali Asgar Kamal’ın Birinci Teatr adlı bir perdelik eseri sahnelenmişti. Ankara’dan gelen Ravil Bağdaş, Nuriye Kudeki (piyano), Abdullah Agi, Elmira Kudeki ve Nerkiz Kudeki’ler canla başla yardım etmişlerdi. Bir haylisi hanım olan 25 kişilik korumuz ile Tatarca şarkılar icra etmiştik. Merhum Rıfat daha sonraları “25 sesli korumuz” diye bu olayı hatırlatarak bizi güldürürdü. Koro şefimiz genelde Reşit Kudeki olurdu. Aynı gecede ise Nuriye Merdi, Reşide ve Rüştü Deuş, Edip Kudeki, Adile Doybak, Feryal Pak, Feride Bıçuri, Gökçen ve Kerim Akidil, Ferit Agi, Nerkiz Kuguş, Ferit İstarki, Rüstem Vagas, Adnan Akçoral ve daha adını hatırlayamadım on kişiden oluşan halk oyunları ekibimiz izleyicileri en fazla etkileyen gösteriler yaparlardı. İşte bu dans ekibimizle bugün artık mevcut olmayan Spor ve Sergi Sarayında büyük bir kalabalık karşısında ilk ciddi sınavımız verdik. Neticede birçok folklor ekibi vardı ve seyirci bizden değildi. Fakat yeterince alkış aldığımızı hatırlıyorum. Genç Devrimciler Derneğinin “Altaylardan Tunaya” adlı folklor festivalinde sınavı geçmiş ve tecrübe toplamıştık.

Anlaşılan şöhretimiz başka yerlere de ulaşmış ki Haziran ayında tekrar bir davet aldık. 25 Haziran 1966'da Bakırköy Halk Evinde yanılmıyorsam Dış Türkler folklor gösterisine katıldık. Gösteriden sonra soyunma odamıza o dönemin İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Kırımlı hemşerimiz Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın hepimizin elini sıkıp tebrik etmesi güzel bir hatıra olarak kaldı. 16 Mart 1968'de yine Spor ve Sergi Sarayında (bugünkü Lütfü Kırdar Salonu) gerçekleştirilen "Bozkurtlar Gecesi"ne dans ekibiz ile katıldık. Burada da büyük bir ekip çıkarmıştık ve bu geceye MHP lideri Alparslan Türkeş de katılmıştı. Ancak ne Türkeş ne yaverleri Fahrettin Kerim Gökay gibi gelip bizi tebrik etmediler. Bu bize biraz dışlanmışlık duygusu verdi. Neticede biz bu gösteriler için her hangi bir ücret almıyor. Giyim-kuşam, nakliye masraflarının hepsini kendimiz karşılıyorduk.

Ayın yılın Ekim'inde ise yine davetle gittiğimiz Çınar Otelinde düzenlenen 17. Uluslararası Göçmenler Kongresinde halk dansları gösterisine katıldık. Anlaşılan şöhretimiz hala vardı. Fakat daha sonraları eski performansımız kalmadığı için bu nevi gösteriler katılmamaya başladık. Her ne kadar siyasetle ilgilenmemek prensibimize sıkıca sarılmışsak da folklor gibi davetlere katılmanın mahsurunu görmüyorduk. Ancak bu ilgi romantik hayaller çerçevesi içinde idi.

O yıllarda tanıdığım "Komünizmle Mücadele Derneği" başkanının komünizmin ne olduğunu bilmediğini anlayarak şaşkınlığa düştüğümü hatırlıyorum. Bugün dahi Türk Dünyası denilince pek az kişinin gerçekleri bilmediğini görürseniz şaşırmayın. Herkesin Türk olduğu ısrarcı varsayımla bir yere varılmayacağını anlayanlar hala ortaya çıkamıyor.

Zaten o yıllardan sonra Türkiye ciddi olarak karışmaya başlamış, protestolar, terör olayları, grevler ve buna bağlı huzursuzluk artmıştı. Mayıs 1963 ile 1964 tarihleri arasında Ankara, İstanbul ve İzmir'de o dönemki adı ile örfi idare (sıkı yönetim) olduğundan, her türlü izini Selimiye kışlasından alırdık. Diğer zamanlarda dernek işlerine Sirkeci Emniyet Müdürlüğündeki 1. Şube bakardı. Yıllık yönetim seçimi toplantılarına bu şubeden bir komiser veya bir görevli katılırdı. Ben bu makamlara gidip dilekçeler verdiğimi hatırlıyorum. Kısacası biz devlet ve kurumlarından gizli bir şeyler yapmayı düşünmezdik. 1968'de Türkiye daha fazla karıştı ve 12 Mart 1970 muhtırası ile askeri bir müdahale yapılmış oldu. İsrail Başkonsolosu El Rom'un Deniz Gezmiş ve arkadaşları tarafından kaçırılması üzerine İstanbul'da sokağa çıkma yasağı uygulandı ve 25 bin asker ve binlerce polis ev ev arama yaptılar. Aslında bu arama faydasız oldu, konsolos ölü bulundu.

Ben o dönemde oturduğum apartmanın yöneticisi idim. Kapıcı kapıma bir teğmen ve bir askerle geldi. Subay bana sizden başka birileri var mı diye sordu. Ben de ısrarla eve davet ettim. Neyse girmediler ve o zaman bir felaketten kurtulduğumu anladım. Çünkü iki odalı bodrum katında salonda benim içinde Rusça veya Rus harfli Tatarca kitaplarım bulunuyordu. Şayet onu görselerdi beni mutlaka tutuklardı.

Çünkü böyle bir olay eski başkanımız Rifat Muhtesip 'in başına geldi. Ertesi gün Rifat'ın 4. Levent'teki evine yemeğe davetliydik. Eşimle gittik, kapıyı açan olmadı. Evi çatı katında olup, etrafı teras idi. Çevresini dolaştık onu göremedik. Komşularına sorduk ve o beyi dün polis ve askerler götürdüler deyince başımızdan kaynar sular döküldü. Apartmanda yaşayan bir emekli subay ev ev arama yapan askerlere yukarıda bir bekâr var, şüpheli demiş. Rifat sarışın ve mavi gözlü idi, yani yerli Türk'e benzemiyordu. Bunun üzerine o sıralarda bizim yeni binaya taşınmamıza vesile olan ve maddi destek veren hemşerimiz varlıklı Ahmet Veli Menger'e gittim. Durumu anlattım, onun bir takım bağlantıları vardı. Ancak iki-üç gün hiçbir haber alamadık. Rifat'ın hayatından endişe etmeye başladık. Dördüncü veya beşinci gün ortaya çıktı eli ve gözü şişmişti. Rifat gelişmeleri şöyle özetledi: "Eve bir subay ve polisler geldiler, arama yapmaya başladılar. Kitaplığımda İngilizce kitapları sordular. Kitaplar arasında Stalin'in biyografisi de vardı. Birkaç kitabı aldılar ve beni de askeri bir araca bindirdiler, yolda topladıkları birkaç kişiyi bir kahvehaneyi açturdılar ve bizleri oturdular. Bir müddet sonra tekrar araçlara bindirirken subay o kitabı ben de biliyorum, siz burada kalın dedi. Ancak ben bundan sonra ne olacak diye araca bindim". Fazla merak zararlı olmuştu.

Daha sonra tutuklananlar Sirkeci'de 1. Şubenin hapishanesine doldurulmuş. Burada sıra dayığı atılmış. Tutuklananlar arasında Alman Lisesi fizik öğretmenini de varmış. Onu da evinde telsiz var diye tutuklamışlar. Sorguda "bununla Türkiye'yi Ruslara satıyorum mu?" diyorsun demişler. Rifat'ı bulamamızın nedeni ise onu araca bindirirken her hangi bir tutanak hazırlamamalarından, yani kaydının hiçbir yerde olmamasından kaynaklanıyor. Tutuklu iken Kırım Tatarı olduğunu söyleyen bir polis köpeği eğitmeni bir polis memuru daha sonra Rifat'ın evine dadandı. Kendisi seni ben kurtardım demeye getirmek istiyordu. Şüphesiz kurtulmasında A.V. Menger'in rolü oldu.

Tekrar dernek olaylarına dönersek en fazla Ankara'da 1965 yılında kurulan Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği ile İdil-Ural Derneği ile ilgilendiğimizi belirterek söze başlamak uygun olacak. 1965 yılının sonlarında Ankara'daki genç ve yetişkinler bir araya gelerek Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği adında bir

dernek kurdular. İlk başkanı Reşit Aygün oldu. Yalçın Özeke, Feride Tiniş, Safa Devletşah, Yakup Muzaffer, Talip Niver, Rauf Kiriş, Ravil Bağdaş, Nuriye ve Elmira Kudekiler, Nerkiz Kutnay gibi ekserisi genç faal üyeleri vardı. 29 Ocak 1966'da Ankara'da düzenlenen "Kazan Gecesi"ne birkaç kişi olarak katılmıştık. Ekserisi Çin'den bir kısmı Japonya'dan gelen bu Ankaralı Tatarları oldukça tanıyorduk ve aramızda ilişki başladı. Kardeş dernek olma teklifimizin teyidi 5 Mayıs 1966'da Reşit Aygün'ün imzası ile kulübümüze geldi. Biz onların onlar da bizim toplantılarımıza katılmaya başladılar, böylece iki arada bir kaynaşma oldu. 8 Nisan 1967'de Ankara'da düzenlenen ikinci "Kazan Gecesi"ne temsilciler yolladık. Bu ilişkiler bu şekilde devam etti. Gençler arasındaki bu birliktelik bir takım evliliklerin de gerçekleşmesine neden oldu. İstanbul veya Ankara'da tanışan gençler bu şekilde kaynaşması büyüklerimizi de mutlu ediyordu.

Ankara'dakilerin Türk adını kullanmamalarını nasıl yorumlamak gerek bilemiyorum. Ama Kazan Türkü adına bir tepki olarak da algılayabilir. Peki, o zaman neden Kazan'ı kullandılar denilebilir. Belki Tatar adını kullanmaya cesaret edememişlerdi. Tatar adına sırf Rusya'da değil, Türkiye'de de alerji olduğu bir gerçektir. Ruslar 250 yıl kadar süren Cengiz Hanın torunu Batu Han tarafından kurulan Altın Orda Devleti dönemine "Tatar Boyunduruğu" derler. Türk ders kitaplarında ise Yıldırım Bayezid'i yenen Emir Timur'un ordusunda Kara Tatarlar'ın ihanetinden bahsedilir. Ayrıca Viyana kuşatması esnasında tekrar Tatar ihanetinden bahsedilir. Halk arasında da "pis Tatarlar" veya "Tatar suratlı" gibi aşağılama maksadıyla kullanılan sözcükler vardır. Tatar olduğumdan dolayı ben de işimden olmuştum. Ancak bir ulusun kendi adından utanmasını anlamak veya utanması gerektiğini empoze etmek anlaşılır şey değildir. Ankara'dakiler kendilerine göre bir formül buldularsa da biz İstanbul'dakiler hala Kazan Türkleri adını koruyorduk. Hatta Tukay Bayram'larından vazgeçerek, onun muadili olarak 28 Ekim 1968'de düzenlediğimiz ilk geceye "Kazan Türkleri Şenliği" adını verdik. Tukay Bayram'ının adı da zamanı da değişmişti. Biraz politik olmaya başlamıştık.

İdil-Ural Derneği ile birleşme konusunu Rıfat Muhtesip Tukay Bülteni'nin Haziran 1966 tarihli 15. Sayısına yazdığı bir makale ile gündeme getirdi. Tukay Gençlik Kulübü başkanı olarak üyeleri de ikna etmeye çalışan yazısında bir şehirde iki ayrı Tatar derneğinin bulunmasının acayipliğine vurgu yapmıştı. O iki derneğin kendini feshederek, "İstanbul Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği" adıyla kurulacak yeni bir dernekte birleşmesini teklif ediyordu. Bu makale hayli ses getirmiş olmalı ki, Bültenin Temmuz 1966 tarihli 17. Sayısında Ferit Bıçurı, geçmişten gelen kapanmaz yaralardan bahis ile istiyorlarsa onlar bizim kulübe katılsınlar şeklinde farklı bir teklif getirdi. Yine aynı sayıda benim "Kazan Türkleri ve Ferdiyetçilik"

adlı bölünmemek için fikirlerin zorla kabul ettirilemeyeceğini belirttiğim daha ılımlı makaleyle birleşmeye karşı olmadığımı ifade ettim. Mete Akidil ise Ferit Bıçuri'yi tenkit ederek birleşme taraftarı olduğunu ifade ediyordu.

Birleşme arzusu aslında maddi gücümüzün yetersizliğinden de kaynaklanıyordu. Bültenimizi çeşitli sayılarında gerek Rifat Muhtesip'in, gerek benim, gerek ise birkaç başka kişinin ilgisizliğin artmasından, aidatların ödenmemesinden şikâyet eden yazıları çıkmıştı. Kulübümüzün aidat ve gecelerde topladığımız paraların dışında başka her hangi bir geliri yoktu. Dr. L. Karan'ın vefatından sonra kızları binayı satacaklarından oradan ayrılmak zorundaydık. Ayrıca alt komşuların devamlı şikâyetlerine maruz kalıyor, onları teskin etmek için Feride Bıçuri canla başla çalışıyordu. Bayramlarda birkaç kişi ile komşuları ziyaret ediyor, çikolata götürüyor, onları yukarı davet ediyorduk. Bir müddet Başkurt kökenli yaşlı birini de kulüp binasında barındırmaya başladık. O soba yakmak ve biraz ortalığı toplamak ve bekçilik yapmakla yükümlüydü. Üç odadan birini ona vermiştik. Yaşlı adamın konuşması pek anlaşılmaz, bizim dağınıklığımız söylene söylene toplardı. Unutamadığım bir durum ise soba üzerinde kemik kaynatması ve o ağır kokunun bütün eve dağılması idi. Bir müddet sonra daha halsiz düşünce kendisini Darülaceze'ye yatırmıştık. Darülaceze'de on kadar kimsesiz hemşerimiz vardı. Onları Ramazan ayında iftara getirir, bayramlarda ziyaret ederdik.

4 Aralık 1966 tarihinde 6. yönetim kurulunun görevi sona erdi. Yapılan yeni seçimlerle aşağıdaki İdare ve Murakebe Heyetleri seçildi¹¹⁷.

Ocak 1966'da Tukay Gençlik Kulübü aşağıdaki yeni yönetim ve murakebe heyetini seçti¹¹⁸.

İdare Heyeti

Başkan : Rifat Muhtesip

B. muavini : Ferit Ağı

Katibe : Adile Doybak

Muhasebe : Kameriye Aydar

Üyeler : Edip Kudeki, Mete Akidil, Ferit Bıçuri

117 Sait Akçura, "Kulüp Faaliyetleri", *Tukay Bülteni*, sayı 23 (Ağustos 1968), s.15.

118 Nadir Devlet, "Umumi Heyet Toplantısı Ardından", *Tukay Bülteni*, sayı 9 (Ocak 1966), s. 7-8.

Murakebe Heyeti

Başkan : Nadir Devlet

Üyeler : Reşit Agi, Naile Torpiş

4 Aralık 1966'da yapılan Umumi Heyet Toplantısından sonra ise aşağıdaki gibi yeni İdare ve Mukakebe Heyetleri seçildi 19.

İdare Heyeti

Başkan : Nadir Devlet

B. Muavini : Mete Akidil

Muhasip : Rüştü Deuş

Sekreter : Hüseyin Aydar

Bakım Kolu : Ferit Biçuri

Mübayaa : Edip Kudeki

Dış İşleri : Erdoğan Yaşar

Murakebe Heyeti

Başkan : Rifat Muhtesip

Azalar : Kameriye Aydar, Ferit İstarki

İdil-Ural Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği ile ilişkilerimiz henüz bozulmadığı dönem olmalı ki Derneğimiz 24 Ocak 1966'da Beyazıt Beyazsaray Hanı Abdullah Düğün Salonunda gerçekleştirdiği geceye çelenk yollanmış.

Nisan 1967'de Feriköy Pasajının en üst katında genişçe bir mekânı kiralayarak oraya taşındık. Tek bir odası geniş bir alanı vardı. Ayrıca büyükçe bir terası

bulunuyordu. Bir şekilde dekore ederek orada faaliyetlerimiz sürdürdük. Gece saat 22-23'lerde pasaj kapandığı için bekçiyi bulup kilidi açtırmak, kepenkleri kaldırtmak gibi bir sıkıntısı vardı. Ayrıca beşinci katta olması gençlerin için olmasa da yetişkinler için zorluk hâsıl ediyordu. Daha iyi bir mekân için paramız kâfi gelmiyordu. Üyelerimizin en fazla olduğu dönemde 56'ya çıktığını, Ocak 1967'de 33'e kadar düştüğünü görüyoruz. Nedeni ise aidat ödemeyenleri ihraç etmemizdi. Ağustos 1968 verilerine göre kulübün 37 asli ve 36 fahri, toplam 73 üyesi bulunuyordu.

İdare Heyeti

Başkan : Nadir Devlet

B. Muavini : Ferit Agi

Katip : Hüseyin Aydar

Muhasip : Reşide deuş

Üyeler : Ferit Biçuri, Adnan Akçoral, Atilla Erol

Murakebe Heyeti

Başkan : Rifat Muhtesip

Üyeler : Reşit Agi, Sait Akçura

Ciddi olarak desteğe, birleşmeye ihtiyacımız vardı. Rifat Muhtesip'in bu konuda kaygıları devam ediyordu. Bültenin Kasım-Aralık-Ocak 1966/1967 sayısında "Karışık İsim" adlı bir makalesi çıktı. O "kendimize ne diyeceğiz Tatar Türkleri mi? Kazan Türkleri mi? Kazan Tatar Türkleri mi?" diyerek hepimizi kimlik adımız hakkında düşünmeye yönlendiriyordu. Görüleceği üzere Bülten işi de tavsamaya başlamıştı. Çünkü Tukay Bülten'i birkaç kişinin gayreti ile çıkıyordu. Daktilo ile metin yazma işini ben yüklenmiştim. Bültenin her sayısında standart bir-iki Tukay şiiri ve onun Türkçe çevirileri konulur, son sayfada ise Reşit Rahmeti Arat'ın İslam Ansiklopedisi'nde yayımlanmış "Kazan Hanlığı" maddesi yerleştirilirdi. Bunun dışında Feride Biçuri'nin yazıları ve birkaç alıntı makale, haberler olurdu. Baskıda

Çınar Dörtbudak yardım ederdi. Ferit Biçuri dağıtım işini hallederdi. Bültenleri bedava dağıtıtsak da pek fazla ilgi gördüğümüz söylenemez.

Bülten’de taşınmada gösterdikleri yardım ve fedakârlık için asil üyelerimiz Reşide Deuş, Reşide Ural, Rıfat Muhtesip ile Edi Bakırcıyan’a, fahri üyelerden Ravile Musabay ile Bibinur Deuş’a teşekkür edildi. Bu yeni mekânda yapılan ilk faaliyetlerden biri kıyafet balosu oldu. Fakat artık eski ruh da kalmamış, yeni mekân o kadar cazip de olamamıştı. 1968 yılında Rıfat’ın 40 yaşını geçmesi dolayısıyla Ocak ayında yapılan seçimlerde beni başkan seçtiler. Bu görevi 1972 Ocağında Almanya’ya gidene kadar beş yıl sürdürdüm. Benden önce ise Rıfat Muhtesip beş yıl başkanlık yapmıştı. Fakat kulübü daha cazip hale getirmek için elimde maddi imkân yoktu. Parasızlık o derecede idi ki Bültenin yayını bir yıl durdurduk. 23-ncü sayı Ağustos 1968’de çıkabildi. Son 24. sayı ise Eylülde çıktı. Tukay Bülteni’ni hazırlamak, yazı bulmak, bastırmak ve dağıtmak külfetli hale gelmişti. Fakat gene de o kadar sayının çıkarılmış olması dolayısıyla gurur duyuyorum.

İdil-Ural ile maceramız devam etmiş ve Ağustos 1968’de Rıfat Muhtesip, Ferit Agi, Ferit Biçuri, Hüseyin Aydar ve ben bu derneğe üye olmuştuk. Dördümüz yönetim kuruluna, birimiz denetleme kuruluna seçildik. Çünkü seçime katılanlar bizden azdı. Biz hemen defterleri ve üye kayıtlarını incelemeye başladık. Hiçbiri usulüne göre yapılmamıştı. “Türk Göçmen Dernekleri Federasyonuna” bağlı olduklarından yılda bir kere dış ülkelerden göçmenler için gelen yardım malzemelerinden onlara düşen payı bu kayıtlara göre dağıtıyorlardı. Biz bu işlemi üstlendik yardım alanlara mektuplar yollayarak, kendi kulüp binamızdan (Feriköy) yardım malzemelerini dağıtacağımız duyurduk. Gelenler arasında varlıklı kimselerin de, gelen yardım malzemelerinden kendilerine verileni değil, seçtiklerini almaya çalıştıklarını tespit ettik. Bunun üzerine gelmeyen ve bu gibi varlıkları listeden çıkardık. Yardım alanların sayısı 20-25’e inde. Bizim bu davranışlarımız İdil-Ural’ın eski yöneticilerini rahatsız etti ve hakkımızda dedikodular çıkardılar. Bunlardan en ağır “Tukay Gençlik Kulübünde Stalin için kadeh kaldırıyorlar” olanı idi. Bunun üzerine İdil-Ural yönetim toplantısında derneği lav etmek istedik, çünkü yönetim kurulunda bizler çoğunluktaydık. Ancak Rıfat müdahale etti ve biz de derneği terk ettik. Böylece birleşme konusu gündemden düştü. Bu bir kere daha farklı kültür çevrelerinden gelenlerin kökenleri aynı dahi olsa anlaşılmayacaklarının göstergesi idi. Konu her ne kadar İdil-Ural adını korumak gibi gözükse de, esas endişe iktidarı başkalar kaptırmamaktı.

Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği:

Mart 1969'da olağanüstü kurul toplantısında Tukay Gençlik Kulübü adını Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği olarak değiştirme, yaş haddini kaldırma, kadınlar ve gençler kollarını kurma kararı alınıyor. Bu kararla bir gençlik organı olmaktan vaz geçmiş oluyor, asli ve fahri üyelik farkını ortadan kaldırmış oluyorduk. Böylece artık İdil-Ural Derneği ile hiçbir uzlaşma olmayacağı tescil edilmiş oluyordu. Ayrıca altı yıl kadar süren Tukay Gençlik Kulübü adından da vazgeçilmiş oluyordu. Zaten son yıllarda Tukay Bayramı adından vaz geçilerek “Kazan Türkleri Şenliği” düzenlemeye başlamıştık. Bu değişikliklerle İdil-Ural Derneği ile bir uzlaşma sağlamak istemiştik. Ancak İdil-Ural adının ne anlama geldiğini dahi bilmeyenler bu adı korumada ısrar ettiler. Bugünkü aynı adı taşıyan dernek mensuplarının bu adın nereden çıktığını bildiklerine şüphe ile bakıyorum. Düzenledikleri toplantılarında İdil-Ural konseptine ters düşen Tataristan ve Başkurdistan Cumhuriyeti bayraklarını kullanıyorlar. İdil-Ural ile ilgili tek bir sembol bulunmuyor, Başkurtlar para vermediği için parayı veren Tataristan Temsilciliği ile sıkı fıkılar.

Kulübümüzün adını değiştirdikten sonra ister istemez Alman Mercedes Firmasının Türkiye temsilcisi Ahmet Veli Menger'e yanaşmak zorunda kaldık. Aslında başta bizi desteklemediği için ona karşıydık. Ancak bükemediğimiz eli öpmek zorunda kaldık. Onu derneğimizin Fahri Başkanı seçtik. Menger Çin'de de dernek işlerinde faal olan ve maddi destek veren şahıstı. Ancak bu bağımlılık bizi yavaş yavaş inkıraza (çöküş) da götürdü (Ayaz İshaki'nin 200 yıldan sonra inkıraz adlı eseri çağırıştı). Çünkü Menger maddi ihtiyaçlarımızı karşılamaya başlamıştı. Bu ise bizim aidat toplama işimizi gevşetmişti. Mayıs 1970'te daha iyi semt olan merkezi Osmanbey'de Şair Nigar Sok. no. 59'da Kızılay Apartmanının bodrum katında yeni mekânımıza taşındık. 150 m²'den büyük bir alanı olan bu yeni mekânı separeyleler bölerek bir-iki oda elde ettik. Daha önce burada bir bar varmış, ondan kalan tezgâh da duruyordu. Tek mahsuru karanlık olmasıydı.

Bir odayı büro, bir odayı da kütüphaneye tahsis ettik. Çünkü bu yeni mekâna siyasetçi, gazeteci ve tarihçi Abdullah Battal Taymas (1883-1969)'ın 150 kadar kitabını getirmiştik. Kendisi bir yıl önce ölmüş, daha önceleri kulübümüzde konuşmalar yapan bir büyüğümüzdü. Her ne kadar bizim gençler ve yetişkinler okumaya pek meraklı değilseler de ben bizim gibi bir dernekte kütüphane olmaması eksiklik diye düşünüyordum. Taymas vefat edince birkaçımız oğlu Dr. Bilgivar Taymas'ı ziyaret edip, babasının kitaplarını bize bağışlamasını rica ettik. O ikiletmedi ve bizi bahçedeki kömürlüğe götürdü. Bir de ne görelim Battal'ın kitapları kömür yığınlarını üstüne atılmış, muhtemelen kışın yakılacaktı. Hemen o kitapları

toparlayıp yükleyip derneğe gittik. Paralanan kitapları elimizden geldiği kadar eski haline getirmeye çalıştık. Daha sonra ben o kitapların bir listesini çıkardım. O liste hala elimde mevcut. Ancak bu kitapların kaderi de, merhum Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti ve merhum Ahmet Veli Menger (1891-1978)'in kaderine benzedi. Çünkü her üç şahsın da kitapları Ankara'da bulunan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü kütüphanesine bağışlanmıştı. Ancak enstitü oradan oraya taşındı ve Bahçelievler'deki binası restore edildi. Tekrar o kitaplar geri geldiğinde ne kadarı kayboldu meçhul ve kullanmaya açık değil. Türkiye'de kurumlar şahıslarla yaşıyorlar, onlar ayrılınca veya ölünce kurumlar da gayelerinin dışına çıkıyor veya kayboluyor. Ben enstitüye kitapların kaderi ne oldu diye sorduğum için beni üyelikten çıkarmaya kalktılar.

Kazan Dergisinin ilk sayısında (Eylül 1970) Rıfat Muhtesip “Derneğimiz” adlı makalesinde son yedi yılda derneğimizin zorluklarla ilerlediğini fedakârlıkla çalışanların hepsinin adını saymak isterdik dediği son paragrafında şöyle devam ediyordu. “Yalnız en ağır mesuliyetleri yüklenen Nadir Devlet, cemiyetimizin neşe kaynağı olan ve folkloru düzenleyen Ferit Agi, kâtiplik ve daktilo yükünü omuzuna alan Adile Aygün (Doybak), bunu devam ettiren Reşide Deuş, lokalin bakımını yürütmüş olan Ferit Biçuri’leri saymadan geçemeyeceğiz.”

Erkeklerin ekserisi tahsillerini tamamladıktan sonra askerlik görevleri nedeni ile en azından 1,5 yıl kulüp veya dernekten uzakta kalıyorlardı. Bir kısmı yurt dışına staj gibi vesilelerle gidiyor ve aramızda olmuyorlardı. Yukarıdan adı geçenlerden ilk olarak Adile Doybak Ankara derneğinin başkanı Reşit Aygün ile evlenerek Ankara’ya gitti. İkinci olarak 1968 yılında Feride Biçuri Helsinki İslam Cemaatindeki çocukları Tatarca eğitmek için öğretmen olarak gitti. O ayrılınca Ankara’da yaşayan Naile Binark iki yıl bu görevi sürdürdü. 1969 yılında ise Ferit Agi Münih’e Azatlık radyosuna gitti, 1972’de ben de onun yolunu takip ettim. Kısa bir müddet önce ise Rıfat işyeri tarafından İngiltere’ye yollanmıştı. Kısacası Tukay Gençlik Kulübünü kuran, daha sonra bu kulübü Kazan Türkleri derneğine çevirip, Menger’le anlaşmayı yapan ana ekibin elemanlarının çoğu İstanbul’dan ayrılmışlardı.

2 Mayıs 1970’te Osmanbey’deki yeni lokalimiz Kızılay apartmanına taşınmıştık. 1970 yılı başında ise dernek yönetim yapısında da bazı değişikliklere sahne oldu. İdare ve Murakebe Heyti tabirlerinden vaz geçildi. Mütevelli heyeti, hanımlar kolu, gençler kolu ve fahri başkanlık tesis edildi. Buna göre aşağıdaki şahıslar bu görevlere seçildiler¹²⁰.

120 “Dernek Haberleri”, *Kazan, sayı 1 (Eylül 1970)*, s. 57.

Yönetim Kurulu:

Başkan - Nadir Devlet

B. yardımcısı - Rüştü Deuş

Sekreter - Attila Erol

Muhasip - Ravile Kuğuş

Azalar - Dilek Devlet, Rüştü Deuş, Attila Erol

Denetim Kurulu: **Başkan** - Rifat Muhtesip

Azalar - Aliye Agi, Ferit Biçuri

Mütevelli Hey'eti: Emrullah Agi, Hüseyin Biglitsi, İlhan Musabay (vefat etti),
Zarif Niyazi

Hanımlar Kolu : **Başkan** - Sara Niyazi

Azalar - Naile Agi, Bibinur Deuş

Gençlik Kolu : **Başkan** - Edi Bakırcıyan

Azalar - Cengiz Erol, Nerkiz Kuğuş, Nail Laiş

Fahri Başkan : Ahmet Veli Menger

16 Ocak 1971'de olağan Genel Kurul toplantısı yapıldı Derneğin 20 bin Tl parasının olduğu, ancak üyelerin aidatlarını ödemedikleri belirtildi. Yeni yönetim aşağıdaki şekilde teşkil edildi¹²¹.

Yönetim Kurulu:

Başkan - Nadir Devlet

B. yardımcısı – Rüştü Deuş

Sekreter - Attila Erol

Muhasip - Ravile Kuğuş

Yedek üyeler - Emrullah Agi, Reşit Agi

¹²¹ "Dernek Haberleri", Kazan, sayı 3 (Mart1971), s. 59.

Denetim Kurulu:

Başkan - Rifat Muhtesip

Üyeler - Reşide Deuş, Dilek Devlet

Hanımlar Kolu:

Başkan – Aliye Agi

Üyeler - Naile Agi, Dilek Devlet

Gençlik Kolu:

Başkan - Edip Kudeki

Üyeler - Rüstem Vagas

Maalesef bundan sonraki yıllardaki yönetim ile ilgili haberlerde yapılan seçim neticeleri kaydedilmemiş. Ancak 1975 yılındaki yeni yönetm seçimi ile ilgili aşağıdaki bilgiler mevcuttur¹²².

Başkan : Ferit Biçuri

B. yardımcısı : Rüstü Deuş

Muhasip : Reşit Agi

Sekreter : Reşide Biçuri

Üye : Mahmut Alukay

Yedek üyeler : Naile Laiş, Rifat Muhtesip, Edip Kudeki

¹²² "İstanbul Haberleri", Kazan, sayı 14 (1975), s.55.

Aynı yılda 23 Nisan'da çocuk bayramı ve 10 Mayıs 1975'te Tukay günü kutlandı. Bu ikinci toplantının başarısı ise toplantının Hürriyet Gazetesinde "Kazan Türkleri ile bir tarih yaşadım" başlıklı bir haberin çıkmasına vesile olmasıdır¹²³.

Ancak faaliyetlerin eski ihtişamı kalmamıştı. Gençler artık orta yaşlara ulaşmış, evlenmiş bir takım mesuliyetler üstlenmişlerdi. Zaten 1975'in sonlarına doğru Ahmet Veli Menger'in hastalığı dolayısıyla Kızılay'daki binadan ayrılmak gerekti. Çünkü kızı Safiye İmre firma hesabından kira ödemek yerine derneğin İç Levent'te Mengerler Holding'e ait bir vilaya taşınmasını söyledi. Bina boş ve bakımsızdı, ancak Mengerler buraya kira ödemiyorlardı. Bir miktar onarıldıktan sonra dernek oraya taşınmıştı. Fakat onarım uzun sürmüştü, dernek neredeyse iki yıl mekânsız kalmış ve dolayısıyla üyelerin ilgisi de neredeyse hiç kalmamıştı. Böylece yönetim seçimi ancak 12 Şubat 1977'de bu yeni mekânda yapılabildi¹²⁴.

Yönetim Kurulu

Başkan : Ferit Biçuri

B. yardımcısı : Rüştü Deuş

Muhasip : Rüstem Vagas

Sekreter : İslamiye Tahir

Yedek Üye : Mahmut Alukay, Reşit Agi, Şamil Alukay

Denetleme Kurulu

Başkan : Rifat Muhtesip

Üyeler : Atilla Erol, Edip Kudeki

¹²³ "Kazan Türkleri ile bir tarih yaşadım", (Hürriyet, 15 Mayıs 1975.), Kazan, sayı 16 (1975), s. 50.

¹²⁴ "İstanbul Haberleri", Kazan, sayı 19 (1977), s.63.

Yılların geçmesi ile pek fazla genç de kalmadı. Derneklerimizin bir faydası da belki evliliklere vesile olmasıydı. Hatırladığım kadarıyla İstanbullu Reşit Ağı Kameriye Aydar'la, kardeşi Fuat Ağı Naile Torpiş'le, ben Dilek Orakoğulları ile Atilla Erol Çiçek Orakoğulları'yla, Sait Akçura Nerkiz Kuguş'la, Edip Kudeki Naile Laiş'le, Nuriye Merdi Rafael İsgül ile Ferit Biçuri Reşide Ural'la, evlendiler. Bunlara ek olarak Ankaralı Murat Çuraki İstanbul'dan Saadet Zilinki ile aynı şekilde Reşit Aygün Adile Doybak'la, Edip Kudyaki Reşide Deuş'la evlendiler. Mete Akidil Naciye ile Ferit İstarki de Ankara'dan bir Tatar kızıyla evlendiler. Bunlardan ayrı olarak yurtdışına göçenler de oldu. Ferit İstarki ve eşi, Ferit Biçuri'nin bacanağı Ferit Ural eşiyle bunlara birkaç örnek teşkil eder. Daha önceden Hüsnullah Seyitali ailesiyle Kanada'ya, kardeşi Kasım Seyitali Finlandiya'ya, kız kardeşleri Medine Seyitali ise evlilikle İsviçre'ye gidenlerdendi. Kısacası derneğe yeni gençler gelmiyor, ilk katılanlar da yaşlanarak çoluğa çocuğa karışıyor, dernek işlerine koşturacak, fedakârlık edecek kimse kalmıyordu. Yaşlılar ise bir biri ardından bu dünyadan göç ediyordu.

Tekrar Kazan Dergisine ve o dergide faaliyetlerle ilgili yazılanlara dönersek aşağıdaki tespitlerimizi aktarabiliriz. Eylül 1970 tarihli ilk sayıda Yönetim Kurulu Başkanlığına tekrar benim seçildiğim, Denetim Kurulu Başkanlığını ise Rıfat Muhtesip'in üstlendiğini anlıyoruz. En önemli gelişme ise Ahmet Veli Menger'in Fahri Başkan seçilmesi idi. 2 Mayıs 1970'te Prof. Dr. Ahmet Temir ve eşi, Prof. Dr. Talip Yücel (1921-2011), merhum Reşit Rahmeti'nin eşi Dr. Rabia Arat (1901-1974) ve Doçenti Ali Karamanoğlu, Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Başkanı Özbek kökenli Dr. Naim Öktem, Kırım Tatarlarının Dergisi Emel'den Dr. Abdullah Soysal, Anadolu Ajansından İbrahim Özkan, Hürriyet gazetesinden iki muhabir, Ankara Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneğinden temsilciler ile yüz kişinin üzerinde bir katılımı Osmanbey'deki yeni lokalimizde yapılan açılış törenini gerçekleştirdiğimiz anlaşılıyor.

16 Ocak 1971'de dernekte tekrar seçimler oldu ve başkanlar bir önceki gibi kaldılar. 31 Ocak 1971'de derneğin son "Kazan Türkleri Şenliği"ni gerçekleştirdik. Harbiye'de Kervansaray Salonunda 15:00-19:00 arasında bir toplantı düzenledik. Bu salon turistik bir mekân olduğundan akşam kendi programları oluyordu. Biz de mecburen toplantımızı öğlen saatine alarak bir çay toplantısına dönüştürdük. Eski toplantılarda olduğu gibi fazla kalabalık olmadı ancak 250-300 kişi katıldı. Dans ekibimiz de ilk defa dans eden acemilerle dolu idi. Feride Biçuri ve Ferit Ağı gibi ustalar yoktu. Yani programımız eski ihtişamlı günlerimizi yansıtmadı. Fakat gene de gelen misafirler memnun olarak ayrıldılar. Japonya'dan, ABD'den, Finlandiya'dan da katılanlar vardı. Derneğin gücü sekiz yıldan sonra kaybolmaya başlamıştı.

Maddiyat endişesi kalkmış olmasına rağmen büyük folklor gurubu, korosu ve hatta tiyatro kuracak ekipler kalmamıştı. Belki yaşların ilerlemesi ile buna heves edenler de yok idi. Gençlerden bir tek Dr. Mahmut Alukay'ın oğlu Şamil değişik etkinliklere katılan, yazılar çeviren bir genç olmuştu. Ancak o da Türkiye'de kazandığı Yıldız Teknik Üniversitesinde talebe olayları artınca ailesi tarafından Amerika'ya yollandı.

Dernek faaliyetleri artık lokal ile sınırlandı. Tek dış etkinlik küçük bir dans gurubu ile Bakırköy Ruh Sağlığı Derneği başkanı Dr. Faruk Bayülgen'in daveti ile 3 Mart 1971'de İstanbul Hilton otelindeki bir etkinliğe katılmamız oldu. İftar, bayram, 23 Nisan gibi toplantıları sürdürmeye devam ettik. Feriköy'de olduğu gibi bu yeni mekânda da merhum Mollamız Evhadi Tokay'ı bayram namazlarını kıldırma davet ediyorduk. Nedense kendi imamıyla daha mutlu oluyorduk. 18 Nisan 1971'de büyüklerimiz için Evhadi Tokay hatim duası yaptı. 23 Nisan'da ise Fuat Agi'nin rejisinde Abbas Süleyman'ın "Öylene almagan yigitler korıltayı" (Evlennemeyen gençler kurultayı) adlı oyunu sahnelendi. Sait ile Rauf Ahtem, Rüştü Deuş, Rüstem Vagas, Attila Erol ve Edip Kudeki rol aldılar.

Kazan Dergisi 7. Sayısını zamanında çıkaramadı ve 7/8 (Mart Ağustos 1972) olarak çıktı. Neticede dergiyi çıkaranlar maaşlı şahıslar değildi. Boş zamanlarını bu işe vakfeden gönüllülerdi. Veli Menger dernekleri canlandırmak için Ankara ile İstanbul derneklerine birer televizyon hediye etti. 1972 Münih olimpiyatları dolayısıyla iki derneğin de mekânlarının oldukça dolduğunu öğreniyoruz. O dönemlerde herkesin evinde televizyon yoktu ve tek TRT yayınları mevcuttu.

Ben ailem ile birlikte 16 Ocak 1972'de Almanya'ya gittim. Fakat yine de neredeyse son dakikaya kadar derneğin işleri ile fiilen meşgul olmak zorunda kaldım. Üç-dört yıldan beri Prof. Dr. Ahmet Temir'in Başkanlığını yaptığı Ankara'daki Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün (TKAE) İstanbul'daki sözlük bürosunda çalışıyor, üniversiteye devam ediyordum. Evlendiğim ve aldığım maaş yetmediği için Karaköy'de önceleri kulübe destek veren Çınar Dörtbudak'ın arkadaşı Asaf Güneri'nin Zihni Vapur Acentasında da part-time çalışıyordum. A.V. Menger bize Kızılay apartmanında lokali bulunca, onun da bazı taleplerini yerine getirmek bana düşmüştü. Sanki lokali bana almışlardı. Neyse Prof. Temir benim patronum olarak bizim lokali bilimsel toplantılar için de kullanma kararı alınca biz dernek olarak karşı gelmedik, çünkü az bir miktar para da alıyorduk. Enstitünün bu İstanbul'da gerçekleşen Bilim Kurulları ekseri hafta sonları oluyordu. Dolayısıyla o dönemde bu toplantılar için sıkıyönetimden izin almak ve lokali temizletmek, masaları hazırlamak, içecekleri ayarlamak ve lokali açıp-kapamak gerekiyordu. İzin alma işlerini her zaman ben hallediyordum ve toplantı boyunca hocaların isteklerini

karşılama için lokalde kalıyordum. Tutuğum notlara göre TKAE'nin ilk Bilimsel Toplantısı 30 Eylül 1970'de yapılmış. Ardından 30 Aralık 1970, 23 Mayıs 1971, 8 Ağustos 1971, 16 Ekim 1971 ve 11 Aralık 1971 tarihleri için sıkıyönetimden izin almışım. Aslında 24 Haziran 1971'der TKAE bütçe yetersizliği dolayısıyla İstanbul bürosunu kapamış ve işime son verilmişti. Diğer bir ifade ile ben artık TKAE'nin memuru olmadığımı göre onların İstanbul'daki toplantıları ile ilgilenmemem de olurdu. Ancak bu sefer bizim derneğin lokalini kullandıkları için yine kabak benim başıma patlıyordu. Kısacası bizim gibi derneklerde başkanlık yapmak hamallığını da üstlenmek demek oluyordu.

Yaz aylarında Menger'in Silivri'de sahildeki arazisinde kamp yapma şansımızı da doğmuştu. Çünkü o sahil arazisinde iki katlı bir küçük binanın dışında kocaman bir yurt (keçeden yapılmış bir çadır) vardı. Menger bu yurt'u İstanbul'daki Kazaklara yaptırmıştı. 1970 ile 1972 yazlarında bir iki hafta burada kamp yaptığımız olurdu. Hatta yurtdışından gelen bazı Tatar gençleri de bizim kampa katılırlardı. Bunlardan biri ABD'den profesörler Yulay(Uli) ile kardeşi Prof. Dr. İdil (Edl) Schamiloğlu'ları idi. Silivri'de kamplar birkaç sene devam etti.

Ben ayrıldıktan sonra başkanlık görevine Dr. Mahmut Alukay ve 1975'te ise Ferit Bıçuri seçiliyorlar. Ancak her ikisi de derneği değişik nedenlerden eskisi gibi canlandıramıyorlar. Belki 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile kapatılan derneği tekrar tescil ettirip İdil-Ural Derneğinin yaptığı gibi açtırabilirlerdi. Ancak İdil-Ural gibi lokalsiz bir çanta içinde dernek mi olurdu tahmin etmek zor. Gerek Mahmut Alukay, gerek Ferit Bıçuri derneğin ilk kuruluşundan beri çok emek veren iki zattı. Onların da bu kadar sene sonra yorulmuş olmaları da doğaldı.

Ancak 1977'dan sonra Menger hayli rahatsızlandı. En son onu evinde ziyaret ettiğimde, tabiri caizse bir deri bir kemik kalmıştı. Almanya'da Münih'te kalbine pacemaker (Schrittmacher), yani pil takılmıştı. Daha sonra göremiyorum diye şikâyet ettiğinden katarak ameliyatı yapılmış, kirpikleri kaldırılmıştı. O yıllarda bu ameliyatlar o kadar basit değildi. Bir keresinde kalp pili durdu ve ondan sonra kendisini toparlayamadı. Kendisine "Veli Abzi" derdim ve her vesile ile görüşmeye çalışırdım, o da beni her zaman davet ederdi. Tatar halkına sevgisinin derin olduğunu biliyorduk. 10 Kasım 1978'de 87 yaşına bir ay kala vefat etti. Son birkaç yılında zaten dernekle ilgilenebilecek gücü yoktu. Derneğin Kızılay binasından ve vefatından önce İç Levent'te Fulyalı Sokaktaki yeni mekâna taşınmasında Ahmet Veli Menger'in ne kadar rolü olduğunu da bilmiyorum. Kazan Dergisinden 5 Şubat 1978'de resmi açılışın yapıldığını anlıyoruz. 26 Şubat'ta da bir çay toplantısı yapılmış, İdil-Ural Derneğinden birkaç kişi gelmiş ve şimdiki Başkan Gülten Urallı

şarkı söylemiş. Veli Menger'in vefatı ile faaliyetlerin neredeyse durma noktasına geldiği anlaşıyor. Kazan Dergisinin 22. Sayısı 1978 son 23. Sayısı ise iki yıldan sonra çıkabiliyor. Bu sayıda da herhangi bir etkinlikten bahsedilmiyor.

Kazan Dergisi

A.V. Menger'in bizi yeni bir mekâna taşımasının dışında en kalıcı faaliyeti bir dergi çıkarmak için verdiği maddi destek olmuştur. Onun sayesinde üç aylık Kazan adlı bir dergi yayınlanmaya başladı. Kapağında derneğin adı ve Tatarların sembol olarak kabul ettikleri Süyümbike abidesi (minaresi)'nin fotoğrafı bulunuyordu. Ruslara teslim edilen Safa Giray Hanın eşi olan Süyümbike hakkında şiirler, hikâyeler yazılmıştı. Kazan'da tepedeki Kremlde (sur içi) yedi katlı bir gözetleme kulesine de onun adı verilmişti. Aslında bu kule Ruslar tarafından yaptırılmış, Rusya'nın çeşitli yerlerinde örneği olan bir yapı olmasına rağmen Tatarlar nedense onu kendi Han Bikelerine (hanım) yakıştırmışlardı. 1917 devrimi esnasında tepesine hilal konulmuş, Sovyet döneminde kızıl yıldız yerleştirilmiş, 1992'den sonra ise tekrar hilal konulmuştur. Aslında Tatar tarihinin acılı günlerini sembolize eden bir anıttır. Bugün bir kadınlar dergisinin adıdır. Ben bir toplantıda kendimiz mağlubiyet değil kahramanlık sembolleri bulalım deyince çok kimse kızmıştı. Bana göre, Süyümbike Tatarların mağlubiyet sembolüdür.

İşte bu Kazan dergisi 1970'den 1980'e kadar 23 sayı yayımlanabildi. Ölçüleri Türk Kültürü Dergisi formatındaydı. Çünkü dergimiz aynı Ayyıldız Matbaasında basılıyordu ve mizanpajını ise Türk Kültürü Araştırma Enstitüsünde çalışan hemşerimiz Saide Arslanbek yapıyordu. Bu imkânı da Enstitünün başkanı olan Prof. Dr. Ahmet Temir sağlamıştı. Her ikisine de çok şey borçluyduk. Sahibi Rifat Muhtesip, Yazı İşleri Müdürü Nadir Devlet, Sekreter Saide Arslanbek, redaksiyon heyeti üyeleri Prof. Dr. Ahmet Temir, Mahmut Tahir (1922-1991) ve Nadir Devlet'ten oluşuyordu. Ben yurtdışına gidince Aralık 1971-Şubat 1972 tarihli 6. sayıdan itibaren sahibi Dr. Mahmut Alukay (1925 -2001), Yazı İşleri Müdürü Reşit Agi oldu. Bu son 23.cü (1980) sayıya kadar böyle devam etmiştir. Dergi 22. Sayısını 1978'de çıkarmış ve son 23. sayısını iki yıl sonra 1980'de çıkabilmişti.

Tukay Bülteni veya Kazan Dergisi'nin sayfaları incelenirse bazı sayılarda 5-10 hatta daha fazla ölüm haberi olduğunu görürüz. 23 sayıda Çin'de veya Rusya'da doğup da Türkiye'de ölenlerden 30 kadar kişinin, Finlandiya, Çin ve Almanya'da ölen 5 kişinin biyografileri yerleştirilmişti. Böylece dernekçilik faaliyetlerine eskide ve son zamanlarda destek verenler tanıtılmış oldular. Ayrıca Rusya'da Tatar kültürüne hizmet eden 20 küsur kişiyi de biyografisi yerleştirerek geçmişle bağı kuvvetlendirme arzusu da görülüyordu.

Dergi üç ayda bir çıkmasına rağmen yazı bulmada sıkıntı çekiyordu. Amatörce yapılan işlerde her zaman bu böyle olur. “Vatan millet için ancak bu kadar” der insanlar sonunda. Dergimizin yaşamasında esas destek başta bahsettiğimiz gibi Prof. Dr. A. Temir ve Saide Arslanbek tarafından sağlanmıştı. Bilhassa dergi konusunda İstanbul’da ben, Ankara’da ise Mahmut Tahir çok uğraştık. Derginin sayfalarını doldurmak için bir hayli makaleyi adlarımızı koymadan yayınlıyorduk. Böylece sanki geniş yazı kadrosu varmış intibaini vermek istiyorduk. Yazarlar arasında Mühendis Mahmut Tahir, Naile Binark (15 sayıda, bazılarında ise birkaç yazısı var), Ahmet Veli Menger, Ahmet Temir, son sayılarda haberler ile Emrullah Agi ve bendenizi saymak gerekir. Şairler arasında başta Abdullah Tukay ise de, ikinci sırada Şahveli Klevli İlder geliyordu¹²⁵. Merhum Menger “bu dergi sayesinde meşhur olacaksınız” derdi. Şöhret kısmını bilmiyorum, ancak bu satırları yazarken Kazan dergisinden çok yararlandığımı ifade etmem gerek. Demek ki tarihe belge bırakmışız.

Menger’in kol kanat girmesi başta bir canlılık sağladı. Ben Almanya’ya gittikten sonra çeşitli araştırmalarımı yollamaya devam ettim. Diğer taraftan Finlandiya’dan dönen Naile Binark da Ankara’dan büyük destek veriyordu. Hemen her sayıda onun bir veya birkaç yazısına rastlamak mümkündü. Emrullah Agi’nin yerel haberleri de unutulmamalı. Bunun dışında Prof. Dr. Ahmet Temir de makalelerini Kazan Dergisinde yayınlıyordu.

Lokal konusu

Hamimiz Ahmet Veli Menger bizimle ilgilenmeye başladığında 80’nine merdiven dayamıştı. Daha önce Ankara’dakiler “kendi aranızda para toplayın, sizin topladığınız kadarını da ben size veririm, bir lokal satın alırsınız” diye vaatte bulunmuş ve vaadini tutmuştu. Neticede bugün Ankaralılar hem dernekleri mevcut hem de bir mekânları var. Biz bu durum karşısında Menger’i ikna ederek bize lokal almasını gündeme getirsek de o avukatlara sorduralım gibi bahanelerle işi geciktiriyordu. Daha sonra bu işi kızı Safiye İmre tarafından engellendiğini öğrendik. Babasına vergi sorunları çıkar şu anda olmaz diyerek onu ikna etmişti. Ben 1975 yılının ortalarında askerliğimi yapmak için ailece İstanbul’a dönmüştüm. 1 Haziran 1975 ile 31 Ekim 1975 tarihleri arasında İzmir Bornova’da 58. Er Eğitim Tümeninde eğitim gördüm ve topçu asteğmen olarak terhis oldum. Ailem İstanbul’da kalmamızı istiyordu. Bir tarih mezunun öğretmenlikten başka şansı yoktu ve bir göreve tayin edilmek için bekleme süreci hayli uzundu. Bunun üzerine ben Menger’e gittim. Artık o 84 yaşında bir şahıstı. Bana kendisinin sekreteri olmamı teklif etti. Mengerler Holding’in Baş

125 A. Tümen Somuncuoğlu, “Kazan Dergisi (1970-1980)”, TSA, 13. yıl, sayı 1 (Nisan 2009), s.71- 90.

sekreteri unvanı ile firmaya kaydım yapıldı. Adı oldukça büyük, ama fonksiyonu haftada iki üç gün Menger'in arzularını yerine getirmek, eski mektuplarını tasnif etmek gibi bir takım ıvır zıvır işlerle meşgul olmak gerekiyordu. Günlerden bir gün Mengerler Şirketinin o zaman Taksim Meydanındaki bürosunda otururken, kızı Safiye hanımla damadı İzzet Bey beni yanlarına çağırdılar. Safiye hanım "Biz babamızın bu Tatarlık işi ile ilgilenmesini istemiyoruz, biz hepimiz Türk'üz. Öyle değil mi İzzet ?" deyince, ben de "Bu sizin babanızın arzusu, kendisine söyleyin" diyerek yanlarından ayrıldım. Baktım parayı kontrol eden onlar, Veli Menger yaşlı ve hasta, yaptığım iş iş değil, İstanbul'da başka iyi bir iş bulma ihtimali de yok. Bir yılımı doldurmadan tekrar Münih'e dönme kararı verdim. Bu arada İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Umumi Türk Tarihi Kürsüsünde doktora kaydımı yaptırdım ve Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu benim hocam olmayı kabul etti. Bu benim için büyük bir mutluluk oldu. Çünkü o yıllarda hocalar pek kolay kolay doktora öğrencisi kabul etmezlerdi.

1976'nın Haziran veya Temmuz ayında ailece Münih'e döndük. Benim ayrılmamdan sonra Menger'in kızı ile damadı babalarını ikna etmişler ve derneğin Kızılay apartmanından çıkmasını sağlamışlardı. İç Levent'te Fulyalı Sokak 14'te firmaya ait bir villaya dernek taşınmak zorunda kalmış. Ancak oldukça bakımsız kalan bu mekânı restore etmek, kalorifer, gibi tesisatlar yapmak bir-iki yıl kadar vakit alınca dernek faaliyetlerine de menfi etkisi olmuş, üyelerin ilgisi de o derecede düşmüş oldu.

O villanın tek bir faydası belki de annemle babama oldu. Kurtuluş'ta birlikte yaşadıkları Naime ve Hüseyin Kısmetoğlu adlı çiftler kendi evlerinin inşası bitince 1978 başlarında taşınınca, annemler de tek başlarına kirayı karşılayamayacaklarından, annemin kuzeni dernek başkanı Dr. Mahmut Alukay'ın oluru ile geçici olmak üzere yeni dernek binasında bir odaya sığındılar. Ev eşyalarının çoğu, dernek eşyaları gibi dağıldı. Babam Ahtem Devlet orada ancak birkaç ay yaşaya bildi ve 18 Mayıs 1978'de kalp krizi geçirerek vefat etti. Yaşlıların mekân değiştirmesi bedbinliğe kapılıp mutsuz oldukları hakkındaki söylem sanki en azından babam için doğru çıktı. Annem Aynicemal Devlet'i de ablam Reşide Buri Paris'e yanına aldı. Zavallı kadın tek kelime Fransızcası olmadığından 12 yıl kızını bekleyerek ve hayli bedbin bir şekilde son günlerini geçirdi. Aslında annemle babamın başlarına gelen nahoşsuzluklar ileri yaşta, parasız başka bir ülkeye göçen muhacirlerin başına gelenlere tipik bir örnek teşkil eder.

Kazan Türkleri Derneğini dağılmasını ise 12 Eylül 1980 askeri darbesi neden oldu. Çünkü bütün dernekler kapatıldı. Ankara Derneği bir istisna teşkil eder.

Nedense ona gösterilen anlayış, İstanbul'daki derneğe gösterilmemiştir. Aslında bu Sıkı Yönetim kurumlarının birbirinden habersiz, keyfice hareket etmesinden kaynaklanmış olabilir. Derneğin kalan bir parça eşyası ise Ferit Bıçuri'nin fabrikasında bir müddet muhafaza edildi. Ancak şimdi dernekle ilgili ne resmi ne de özel her hangi bir kayıt yok. Yani bir dönem tarihin çukurunda kayboldu gitti.

Tukay Gençlik Kulübü ve akabinde Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneğinin kuruluş ve gelişmesinde canla başla çalışan gençler, ya çoluk çocuğa karıştı, ya ülke dışına gittiler. Ferit İstarki, Kameriye Aydar, Naile Torpış, Ayaz İşkin, Emrullah, Şemsinur, Fuat ve Reşit Agiler, Şamil Alukay ABD'ye gittiler. Feride Bıçuri Finlandiya'ya, Ferit Agi Almanya'ya gitti. Ben bile 12 yıl Almanya, 1,5 yıl ABD'de bulundum. Rifat Muhtesip, Mahmut Alukay, Hüseyin Aydar, Kerim Akidil gibi temel direktleri ise kaybettik. Aynı şekilde Ankara'dan da bir hayli hemşerimiz ABD'ye göçtü. Bunda bir hikmet olsa gerek.

Ankara'daki Dernek mekânı olduğu için hala faal, ama İstanbul'daki eski üyeler birbirlerini ancak düğün ve daha sıkça gerçekleşen cenazelerde görüyorlar. Onların çocukları bile şimdi 40'larına geldi ve çoğu Tatar kültürü ve dili ile büyümediklerinden sırf hemşeri oldukları için bir araya gelmek gibi arzuları yok.

Ahmet Veli Menger Vakfı

Safiye İmre (1927-2000) hanım yaşlılığında merkezi İsviçre'de olan "Ahmet Veli Menger Vakfı"nı kurdu. Bir seferinde neden orada dediğimde, vergi yüzünden demiş idi galiba. Bize lokal alınması konusuna engel olduğu zaman da vergi bahanesi ileri sürülmüştü.

Merhume Safiye İmre babası gibi sert ve inatçı bir karaktere sahipti. Ben Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Müdür iken beni ziyaret etmişti. Kendisinden enstitü için koltuk vs. istemiştim. Devlet kurumlarının acı durumu da ayrı bir konu. Onları yolladı ancak yayınlamakta olduğu kitapların redaksiyonunu yapma teklifimi reddetti. Babası için hazırladığı hatıra defterinde benim yazdıklarımın bir kısmınadasansür uyguladı (Vakıf benim İsmail Bey Gaspıralı adlı kitabımın tıpkıbasımını yayımladı). Netice olarak Kazan'da birkaç kitap yayınlandı. Bir iki öğrenciye burs verildi. Türkiye'de yayınladıkları ise dağılmadı. Böylece babasına karşı vicdanını rahatlatmış bilemiyorum. Ölümü ile birlikte vakıf fonksiyonsuz hale düştü. Çünkü oğlu Veli Ergin İmre (1958-) annesi tarafından olan hemşerilerine ilgi göstermedi. Tek bir sefer 1992'de karısı Kazan'a gelmişti, o zaman henüz kaynanası hayatta idi. Tataristan Temsilciliği kendisi ile kaç defa ilişkiye girmek istediye de o ilgilenmedi. Ne diyebiliriz ki?

İdil-Ural Türkistan Ayaz İshaki- Tahir Çağatay Vakfı

Ayaz İshaki'nin kızı Prof. Dr. Saadet Çağatay da ölmeden önce “İdil-Ural Türkistan Ayaz İshaki- Tahir Çağatay Vakfı'nı” kurdu. Kuruluş safhasında iken bana da danıştı ve ben konum Türki halklar olduğu için “iki ulusu bir araya getirecek vakıf kurma, aralarında tatsızlık olur, anlaşamazlar” demiştim. Bana kızmış ve kendi bildiğini yapmıştı. Neticede resmi makamların müdahalesi ile Tatarlık veya Türkistanlık ile alakası olmayan birini Vakfı başkanı yaptılar. Daha önce devlete yakın bir başka vakıfta bulunan Dr. Tülay Duran koltuğa oturur oturmaz Tatar üyeleri de bir bir uzaklaştırdı Prof. Dr. Ahmet Temir, Müh. Mahmut Tahir, Saide Arslanbek, Dr. Gönül Pultar bu vakfın eski Tatar üyeleri idi. Saadet hanım ise benim konu hakkındaki görüşümden dolayı beni üye seçmemişti. Vakıfta şimdi tek bir Tatar üye kalmadı. Malum devlet yararlanmamış sonucunda resmi toplantılara protokol olarak katılan yöneticisi ve yardımcısı var. Arada bir Kazan'a da giderek Ayaz İshaki'ye ait bazı eşyaları götürdüler. Neticede resmi organlarının azınlık dernek ve vakıflarına müdahaleleri hala devam ediyor. Ancak bunu kimse dillendiremiyor. Neticede vakfın Tatarlara pek bir faydası olmadı. Daha önce Berlin'de yayınlanmış Yaş Türkistan Dergisinden derlemeler (Ahat Andican-Tülay Duran) (2006) ve Vakfın kurucusu Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın bilimsel makalelerini (2008)'de yayınladılar. 2005'te düzenledikleri Altın Orda ve Varisleri 2. Uluslararası Konferansın bildirimlerini ise yayınlanamadı. Çünkü konferansta sunulan tebliğleri derleyip yayına hazırlamaya üstlenen Timur Kocaoğlu ve Yulay Şamiloğlu bunu gerçekleştirmediler ve Tatarlar için önemli bir toplantının malzemeleri kayboldu gitti. Kısacası her iki vakıf da kurucularının egoları sonucunda Tatarlara pek bir faydası sağlayamadı.

Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği (1965)

Henüz Ankara'daki dernek kurulmadan Tukay Bülteni'nde Ankara'daki Tatarlarla ilgili bir nekrolog, bir de Tukay Kulübü hakkında intibalar yazısı yayımlandı. İlki “Şehit Paraşütçü Kardeşimiz Veliye Bayar (4 Mayıs 1948-7 Ağustos 1965)” başlığı ile çıktı¹²⁶. 17 yaşındaki Veliye paraşüt idmanı yaparken kazaya uğramış ve ölmüş, cenazesi askeri törenle kaldırılmış. Reşit Latif ise yazısında Tukay Gençlik Kulübünde edindiği deneyimleri paylaşmıştı¹²⁷.

Aralık 1965'te Ankara'da “Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği” kuruldu. Kurucuları Reşit Aygün, Yakup Muzaffer, Talip Niver, Yalçın Özeke, Sait Teniş ve Seyfullah Zilniki idi.

¹²⁶ Arkadaları, “Şehit Paraşütçü Kardeşimiz Veliye Bayar”, *Tukay Bülteni*, sayı 7 (Eylül 1965), s.8

¹²⁷ Reşit Latif, *Bir Ankaralı Gözünden Tukay Gençlik Kulübü ve Faaliyetleri*, *Tukay Bülteni*, sayı 7 (Eylül 1965), s.1.

Bu konuda Tukay Bülteni Ocak 1966 sayısında Ferit Agi'nın yazdığı haberi aynen vermek uygun olacaktır diye düşündük. Çünkü bence en iyi belge bu yazıdır.¹²⁸

Geçen sayımızda sizlere Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği hakkında daha etraflıca bilgi vereceğimizi belirtmiştik.

Dernek Bahçelievler 66. Sokaktadır. Ev iki katlı olup, dernek sadece alt kattan istifade etmektedir. 800 liraya kiralanın bu binanın alt katında 6 oda, mutfak, tuvalet ve gardrop bulunmaktadır.

Aralık ayında 115 üyesi bulunan kulübe kayıtlı olmak isteyenlerden 35 lira giriş, 15 lira kayıt masrafı ve 10 lira aidat olmak üzere 60 lira alınmaktadır. İki üyenin tavsiyesi de şarttır.

Ocak ayı sonunda bir gece tertipleek niyetinde bulunan bu derneği Reşit Aygün, Yalçık Özeke, Yakup Muzaffer, Sait Tiniş ve Sayfullah Zilinki kurmuşlardır.

İlk umumi heyet toplantısında yapılan seçim sonunda idare heyeti (yönetim kurulu) aşağıdaki şekilde iş bölümü yapmıştır.

Başkan : Reşit Aygün

Bşk. Yardımcısı : Yalçın Özeke

Genel Sekreter : Feride Tiniş

Muhasip : Safa Devletşah

Üyeler : Yakup Muzaffer

Talip Niver

Ravil Kiriş

Mürakabe heyeti (denetleme kurulu) Tayyip Kilki, Alihan Feyzullahoğlu, Leyli Bikmullin.

128 Ferit Agi, "Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği", *Tukay Bülteni*, sayı 11 (Ocak 1966), s.9

Haysiyet divanına ise Sayfullah Zilinki, Nuriye Özeke ve Reşit Agi (Ankara) seçilmişlerdir.

Dernek Salı, Perşembe, Cuma günleri saat 23:30'a, Pazar günü 22:00'ye ve Cumartesi de saat 24:00'e kadar açıktır.

Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneğinin kısa zamanda gelişerek çeşitli kültürel faaliyetler geçmelerini ve işlerinde muvaffal olmalarını temenni ederiz.

Dernekle kulübümüz arasında sıkı rabıtalara kurabilmek amacıyla Aralık ayı içinde eski idare heyeti azalarından Nadir Devlet ve Ferit Agi Derneği resmen ziyaret ederek ön konuşmalar yaptılar. Bu teşebbüsün yeni idare heyeti tarafından ele alınarak kısa bir zamanda bir neticeye varılmasını dileriz.

Bu temenni kısa bir sürede gerçekleşti ve aşağıdaki resmi mektup Tukay Kulübü'ne geldi:129:

5 Mayıs 1966

Tukay Gençlik Kulübü Başkanlığı

İstanbul

Çalışmalarımız teşvik eden ve bize yeniden hamleler ilham eden candan mektuplarınıza teşekkür ederiz.

Derneklerimizin "KARDEŞ" ilan edilerel karşılıklı üyelik tekliflerinizi sevinçle kabul ettik.

Siz de üyelerinize üye kartı verir ve ibraz mecburiyeti koyarsanız, tatbikte doğacak aksaklıkları önlemiş olur, böylece üye kartı göstererek derneğimize gelecek üyelerinizin aynen Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği üyesi gibi karşılanacağını bildirmekten sevinç duyarız.

Bu vesile ile kardeş Tukay Gençlik Kulübü üye ve idarecilerine en içten sevgi ve saygılarımızı iletir, çalışmalarınızda muvafaakiyetler dileriz.

Reşit Aygün

Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başkanı

Reşit Aygün'den bir yıl sonra dernekte Fuat İşmak Başkan ve yardımcısı olarak Reşit Aygün'ü görmekteyiz 1968 yılında yeni Başkan olarak ise Talip Dibirdi seçilmiştir.¹³⁰

27 Aralık 1970 tarihinde yeni yönetim seçildi ve aşağıdaki iş bölümü gerçekleşti¹³¹

Başkan : Rauf Kiriş
Başkan yrd. : Edip Akış
Sekreter : Kamile Akçora
Muhasip : Rakip Agi
Üyeler: Şefika Selihmet
Refik Kudeki
Edip Niver
Yedek üyeler: Ferit Tiniş
Zakir Dibirdi

1972 yılında Başkanlık makamına Yalçın Özeke seçilmişti¹³².

7 Nisan 1974 günü Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği yeni yönetimini seçmişti.

Başkan : Sadiye Kiriş
Başkan yrd. : Cevdet Aygim
Muhasip : Alihan Feyzullahoğlu
Sekreter : Ferit Tiniş
Üyeler : Ferit Aygün, Rasim Bağdaş, Şeyhullah Zilinki
Haysiyet Divanı: Reşit Aygün, Nuriye Özeke, Nuriye Zilinki.
Denetleme Kurulu: Yalçın Özeke(1930-1975), Rukiye Kudeki, Safa Devletşah¹³³
1976 yılında Rauf Kiriş yeniden başkan seçildi.

¹³⁰ *Tukay Bülteni, sayı 23 (Ağustos 1968), s.3.*

¹³¹ *"Muhtelif Haberler", Kazan, sayı 4 (Haziran 1971), s. 62.*

¹³² *"Muhtelif Haberler", Kazan, sayı 7-8 (Mart-Ağustos 1972), s.115.*

¹³³ *"Türkiye'den Muhtelif Haberler", Kazan, sayı 11 (1974), s.63-64.*

1977 yılında Dernek Yönetimi aşağıdaki şekilde oluştu¹³⁴.

Başkan : Veliye Kudeki

Başkan yrd. : Reşit Aygün

Muhasip : Mahmut Tahir

Sekreter : Taliye Selihmet

Üyeler : Ferit Aygün, Rafet Mert, Yakup Muzaffer

Denetleme Kurulu : Enver Muzaffer, Rukiye Kudeki, Şamil Çuraki

Haysiyet Divanı : Nuriye Özeke, Şevket Kudeki

Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başkanları¹³⁵

Reşit Aygün: 1965-1966

Fuat İşmak: 1966-1967

Talip Dibirdi: 1967-1968

Sait Vagas: 1968-1969

Safa Devletşah: 1969-1970

Rauf Kiriş: 1970-1971

Yalçın Özeke: 1971-1973

Rauf Kiriş: 1973

Reşit Aygün: 1973-1974

Sadiye Kiriş: 1974-1975

134 "Ankara Haberleri", Kazan, sayı 20 (1977), s.61.

135 Fuat Tiniş'ten 04 Eylül 2015'te alınan e-Mailden edinilen bilgiler.

Rauf Kiriş: 1975-1977
Veliye Kudeki: 1977-1979
Mesut Ülkü: 1979-1980
Faile Tiniş: 1980-1982
İbrahim Ağış: 1982-1983
Mesut Ülkü: 1983-1985
Mesut Ülkü: 1985-1987
Rasim Bağdaş: 1987-1989
Gayaz Akçurin: 1989-1991
Mesut Ülkü: 1991-1992
Mesut Ülkü: 1992-1994
Rauf Kiriş: 1994-1997
Rauf Kiriş: 1997-1999
Rasim Bağdaş: 1999-2001
Şerafettin Koç: 2001-2003
Fuat Tiniş: 2003-2005
Fuat Tiniş: 2005-2007
Fuat Tiniş: 2007-2009
Enver Muzaffer: 2009-2011
Enver Muzaffer: 2011-2013
Fuat Tiniş: 2013-2015
Fuat Tiniş : 2015-

Yukarıdaki tabloya baktığımızda Derneğin 50 yıllık tarihinde 31 kere Yönetim Kurulu seçimi olmuştur. En uzun başkanlık yapan iki kişi Rauf Kiriş ile Mesut Ülkü olmuşlardır. Şimdi tekrar seçilen Fuat Tiniş altı yıllık başkanlıktan sonra şimdi 7. yılını sürdürmektedir.

04 Ekim 2015 tarihinde yapılmış olan olağan genel kurulunda seçilen yeni Yönetim Kurulu üyeleri ve bu üyelerin görev dağılımı aşağıdaki gibi olmuştur:

Fuat TİNİŞ –	Başkan
Rahile AGİ –	Başkan Yardımcısı
Rafet MERT –	Genel Sekreter
Vildan AYGÜN –	Muhasip
Enver MUZAFFER –	Üye
Şerafettin KOÇ –	Üye
Küşat YAZICIOĞLU –	Üye

Dernek faaliyetleri

Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneğinin ilk kapsamlı faaliyeti 29 Ocak 1966'da Akalın Düğün Salonunda düzenlenen “Kazan Gecesi” olmuştur¹³⁶.

İstanbul ile Ankara dernekleri arasındaki işbirliğine örnek ise 2 Nisan 1966'da İstanbul'da Tukay Gençlik Kulübününün düzenlediği “Tukay Gecesi” ne Ankara'dan gelen gençlerin filen katkı sağlamaları olmuştur. Bu gençler sırasıyla Ravil Bağdaş, Nuriye Kudeki (Elmira'nın annesi), Elmira Kudeki, Abdullah Agi ve Nerkiz Kudeki'dir¹³⁷.

Kazan Derneği kuruluş sonrası çok faal olmuştur. Mayıs 1966'da yine Abdullah Düğün Salonunda “Tukay Gecesi” düzenlemiştir. Bu gecede Naile Binark'ın yazdığı Tukay'ın Hayatı adlı piyes sahnelenmiştir. Bu piyes Tukay Bülten'inde dört sayıda yayımlanmıştır. 23 Nisan 1966'da Çocuk Bayramı ve 19 Mayıs Gençlik Bayramı dolayısıyla bir toplantılar düzenlenmiş. Yönetim kurulu derneğe bir orkestra davet ederek, gençlere sürpriz yapmıştır. Cumartesi günleri ise danslı toplantılar düzenlenmiştir¹³⁸.

136 *Tukay Bülteni*, sayı 12 (Şubat 1966), s.3.

137 *Tukay Bülteni*, sayı 13 (Nisan 1966), s.2.

138 *Tukay Bülteni*, sayı 16 (Temmuz 1966), s.3.

10 Eylül 1966'da Edip Ağış'ın yönetiminde dernekte bir kitaplık açılmıştı. 8 Nisan 1967'de Akalın Düğün Salonunda "Kazan Gecesi" düzenlendi.

2 Mayıs 1970'te artık Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği adını alan Tukay Gençlik Kulübü'nün yeni lokaline (Kızılay apt. No. 59, Şair Nigar Sok., Osmanbey) taşınması dolayısıyla bir tören düzenlenmişti. Bu törende Ankara Derneği adına Reşide Şeyheddin bir tebrik konuşması yaptı. Ankaralı Sufiye Hanım ve Edip Kudeki şarkıları ile toplantıya renk kattılar¹³⁹.

Yine Mayıs 1970'te İstanbul Derneği Kervansaray salonunda "Kazan Şenliği" adlı bir toplantı düzenledi. İlgi yüksek oldu, Almanya, Japonya ve Ankara'dan misafirler vardı. 400 kişi kadar katılımlı bu geceye Ankara'dan da destek geldi. Nerkiz hanım gecenin takdimcisi oldu. Sufiye hanım piyanoda Edip Kudeki'ye eşlik etti¹⁴⁰.

Ankara'da vefat eden şaire Zahide Tahir (1907-1970) hakkında Kazan Dergisinde Ankaralı (Mahmut Tahir) imzasıyla bir nekrolog çıktı¹⁴¹.

Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği 27 Şubat 1971 Ankara'da bu sefer Dedeman Otelinde gece düzenledi. Her gecede olduğu gibi başta "EPIPE" ve diğer folklor dans gösterileri ve solo şarkılar söylendi. İstanbul'dan Mete Akidil solo şarkıları ile katkı sağladı. Diğer solist ise İstanbul'daki gecelere katılan Edip Kudeki idi. Ayrıca Sadiye Akış vardı (piyanoda Nuriye Kudeki). İstanbul'dan onur konuğu olarak Ahmet Veli Menger Kazan dergisi sahibi Rifat Muhtesip ve İstanbul Derneği başkanı olarak ben vardım. Ayrıca Ankara'dan hemşerimiz profesörler Ahmet Temir ile Saadet (İshaki) Çağatay eşleri ile katıldılar¹⁴².

Kazan Dergisinin 4. sayısında Suzan Devletşah'ın Ankara'da Akalın Düğün Salonunda gerçekleştirilen 23 Nisan Bayramı kutlamaları hakkında yazısı yayımlandı¹⁴³.

9 Ekim 1971'de İstanbul Derneğinin 8. kuruluş yıldönümü dolayısıyla düzenlenen toplantıya Ankaralıların da katkısı oldu. Mühendis Mahmut Tahir ile Nuriye Kudeki'nin hazırladıkları "Tatar musiki tarihi" banntan gösterildi.

139 "Dernek Haberleri", Kazan, sayı 1 (Eylül 1970), s.58.

140 Rifat Muhtesip, "Kazan Tatarlarında Gece Toplantıları, Kazan, sayı 2 (Aralık 1970), s. 10.

141 Ankaralı, "Zahide Tahir (1907-1970), Kazan, sayı 2 (Aralık 1970), s. 22-25.

142 "Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin Milli Gecesi", Kazan, sayı 3 (Mart 1971), s. 61-64.

143 Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin Küçük Kardeşlerinden Suzan Devletşah'ın 23 Nisan Bayramı İntibaları", Kazan, sayı 4 (Haziran 1971), s. 60-61.

Faaliyetlerle ilgili ayrıca bazı filmler gösterildi¹⁴⁴. Aynı dergide Ziya Devletşah'ın Devlet Konservatuarı imtihanını kazandığı ve tanınmış Profesörümüz Akdes Nimet Kurat'ın bir trafik kazasına kurban gittiği de yazılmıştı.

23 Nisan 1972'de Ankara'da Yıldız Salonunda “Çocuk Bayramı” kutlanmış, 6 Mayıs'ta Demirspor Lokalinde “Milli Gece” düzenlenmiştir. Bunun dışında lokalde 14 Mayıs'ta “Anneler Günü”, 19 Mayıs'ta “Gençlik ve Spor” ve 27 Mayıs'ta “Hürriyet” bayramları kutlanmıştır¹⁴⁵.

Ankara Derneği tarafından 22 Nisan 1973'te Yıldız Salonunda “Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı” ve 5 Mayıs 1973'te ise “Kazan Milli Gecesi” düzenlenmişti¹⁴⁶.

22 Nisan 1974 günü Dernek lokalinde “Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı” ile “Tukay'ı Anma Toplantısı, akşamında ise eski yönetime teşekkür toplantısı yapılmıştır¹⁴⁷. Anlaşılan Derneğin artık bu nevi toplantıları değişik mekânlar kiralayarak yapacak maddi gücü kalmamıştı. Ayrıca üyeleri folklor, koro, şarkı veya tiyatro oynamak gibi faaliyetler motive etmek zorlaşmıştı. Aynı durum İstanbul Derneği için de geçerli idi.

Kazan Dergisinde Saide Arslanbek'in “Alime Topbaş (1946-1974)” adlı nekrolog yayımlandı¹⁴⁸. Mançurya doğumlu genç arkeoloğun vefatı herkesi üzmüştü. Gündüz çalışarak, gece okuyarak bir meslek kazanmış, ancak ömrü vefat etmemiştir.

15 Şubat 1975'te Bahçelievler Akalın Düğün Salonunda “Milli Gece” düzenlenmiş, bu geceye katılan Ahmet Veli Menger alkışlarla karşılanmıştır. Bu sevgi gösterisinin daha sonra Ankara Derneğine faydası olacağını göreceğiz. Gecede İstanbul'dan Mete Akidil şarkı söylemiş. Gecenin müzik bölümünü piyanoda Nuriye Kudeki, akordeon da ise şimdi tanınmış çocuk beyin cerrahı olan Prof. Dr. Gayaz Akçura yürütmüşlerdir¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Edip Kudeki, “Dernek Haberleri”, *Kazan*, sayı 5 (Eylül-Kasım 1971), s.59.

¹⁴⁵ “Muhtelif Haberler”, *Kazan*, sayı 7-8 (Mart-Ağustos 1972), s.115-116.

¹⁴⁶ “Türkiye'den Muhtelif Haberler”, *Kazan*, sayı 10 (Aralık 1973), s.64.

¹⁴⁷ Türkiye'den Muhtelif Haberler”, *Kazan*, sayı 11 (1974), s.64.

¹⁴⁸ Saide Arslanbek, “Alime Topbaş (1946-1974)”, *Kazan*, sayı 13 (1974), s. 48.

¹⁴⁹ “Ankara Haberleri. Milli Gece”, *Kazan*, sayı 14 (1975), s.58.

Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin kendi lokali

1975 yılı Ankara Derneği için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bugünkü adresi Gabdulla Abdullah Tukay Caddesi (Akdeniz), No. 26/A, Emek Mahallesi'dir. Bu sayede 40 yıldan beri kendi lokallerinde yaşamaktadırlar. Kimse ellerinden alamaz. On yıllık bir süre içinde bunu başarmalarının nedeni ise mal sahibinin bulundukları katı tahliye etme talebi olmuştur. Ankara'lılar başta Ahmet Veli Menger'e başvurmuşlar, o da "siz kendi aranızda ne kadar toplarsanız, ben de o kadar veririm" diye vaatte bulunmuş. Neticede Tatarlar kendi aralarında yeni lokal için para toplamaya başlamışlar ve yetmeyen kısmı da A.V. Menger vermiş¹⁵⁰. Olayın içinde bizzat bulunan Reşit Aygün'ün versiyonu ise biraz başka: "1975 de dernek binasının sahibi boşaltmamızı isteyince, dernek için yer aramaya başladık. O zaman dernek için uygun bina olan şimdiki lokali bulduk. Satın alabilmek için bütün hemşerilerimizden (ev ev dolaşarak) katkıda bulunmalarını istedik. Çoğunluk bu fikri destekledi ve ellerinden gelen her türlü yardımı yaptılar. Bu arada Rahmetli Ahmet Veli Menger de bizim bu proje ile ilgilendi ve destekledi. Kendisini her zaman rahmetle anıyoruz"¹⁵¹.

Mahmut Tahir'in M.T. imzası ile çıkan makalesinde yeni dernek binasının açılışını 6 Ekim 1975 olarak veriyor. Ramazan Bayramı olması dolayısıyla Tatarlar bu yeni binada imam Aldülkebir Ağı'nın kıldırıldığı bayram namazına katılmışlar. İmam binanın satın alınmasında bağışta bulunup da vefat edenlerin ruhuna da dua okumuş. Asıl açılış ise saat 21.00'de dernek başkanının konuşması ile yapılmış. Başkan açılış için İstanbul, Ankara ve Finlandiya'dan yollanan hediyeler için teşekkür etmiş. Toplananlar geç saatlere kadar eğlenerek bu tarihi günü kutlamışlar¹⁵².

23 Nisan 1975'te yeni lokalde "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" düzelenmiş. Nisan'ın son günlerinde ise Ahmet Veli Menger yeni binayı gezmiştir.

Bugün Dernek binası çok hisseli bir mekân durumunda bulunmaktadır. Hissederlerden biri bu hissesini talep ederse ne olacaktır? Hisseyi alanların bir kısmı artık hayatta değildir. Onun mirasçıları vardır. Ümit ederiz böyle talepte bulunan çıkmaz, çünkü cüzi bir miktar için akla gelmeyecek hukuki zorluklar çıkabilir.

Kazan Dergisinin aynı sayısında dernek yönetiminde bir ara başkan olan ve çok faal katkılarda bulunan genç yaşta vefat eden Yalçın Özeke (1930-1975) için bir nekrolog yayımlandı¹⁵³.

150 "Ankara Haberleri", *Kazan*, sayı 15 (1975), s.63.

151 Reşit Aygün'ün bana 21 Ağustos 2015'te yolladığı e-Mailden naklen

152 M.T., "Ankara Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneğinin yeni Binası", *Kazan*, sayı 16 (1975), s. 52.

153 "Yalçın Özeke (Nisan 1930-21.6.1975)", *Kazan*, sayı 16 (1975), s. 51.

Kazan Dergisinde 1976 yılında Naile Binark'ın Ankara'lı Kemal Lokman hakkında nekrologu yayımlandı¹⁵⁴.

23 Nisan 1976'da yeni dernek mekânında "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı", 19 Mayıs'ta "Gençlik ve Spor Bayramı", 20 Haziran'da ise Ahmet Veli Menger'e çay toplantısı düzenlendi¹⁵⁵.

5 Şubat 1977'de ise Bahçelievlerde Akalın Düğün Salonunda geleneksel "Milli Gece" düzenlediler¹⁵⁶.

1977 yılında gerçekleştirilen diğer faaliyetler şunlar olmuştur: 23 Nisan 1978'de Dernek binasında "Çocuk Bayramı" ve "Abdullah Tukay'ı Anma", 8 Mayıs'ta "Anneler Günü" ve 19 Mayıs'ta "Gençlik ve Spor Bayramı" kutlanmıştır. Bu arada Dernek seçimleri de gerçekleştirilmiştir¹⁵⁷.

1978 yılında Ankara'lı Tatarlar ile bazı sanat haberlerine rastlıyoruz. Suzan Devletşah ile Refik Tiniş İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi sınavlarını kazanarak Akademiye öğrenci olarak kabul edilmişler¹⁵⁸.

1980'nden sonra Kazan Dergisi yayımlanmadığı için Kazan Derneğinin son 35 yılı ile ilgili elimde bilgi yok. Tek 1980 yılında SıkıYönetim Komutanlığının 16.12.1980 tarihli kararı derneğin açılmasına müsaade edilen dernekler arasında olduğu resmen bildirilmiş. Çünkü kapansa idi, mal varlığına da el konulurdu. Bu bakımdan Ankara'daki hemşerilerimiz şanslı olmuşlardır.

Son yıllarda Fuat Tiniş'in başkanlığı ile bir web sayfası açılmış <http://www.kazankultur.org/home>. Burada son dört yılda derneğin gerçekleştirdiği faaliyetler ve başka haberler yerleştirilmiş.

¹⁵⁴ Naile Binark, "Kemal Lokman (1899-1976), Kazan, sayı 18 (1976), s.51-56.

¹⁵⁵ "Ankara Haberleri", Kazan, sayı 18 (1976), s.63-64.

¹⁵⁶ "Muhtelif Haberler", Kazan, sayı 19 (1977), s.64.

¹⁵⁷ "Ankara Haberleri", Kazan, sayı 20 (1977), s.61.

¹⁵⁸ S. Arslanbek, "Sanat Haberleri", Kazan, sayı 21 (1978), s.57

Etkinlikler kısmında aşağıdaki kayıtlar vardır. Üzerini tıklarsanız teferruat bilgiyi göreceksiniz.

- 1- Gabdulla Tuqaynı iske alu tantanasına Razil Waliyev ham Enver Muzaffer da qatnaştı
- 2- “Tatar Dünyasına Seyahat/Tatar Dönyasına Səyahət/Journey to the Tatar World” Konferansı (Nadir Devlet)
- 3- “Japonya’da Türk-Tatarlar” Konferansı (Merthan Dünder)
- 4- Tatarstan milli kitapxanəse Törkiyədə
- 5- Zühre Kiriş’i Anma Günü
- 6- Törkiyədə Ğabdulla Tuqayğa həykəl açıldı
- 7- İstanbul’da Tukay Parkı
- 8- Abdullah Tukay’ı Anma Gecesi
- 9- Pamukkale Gezisi
- 10- Haylar, Harbin ve Beijing Fotoğraf Gösterisi
- 11- KKYD 40 ıncı Yıl Kutlamaları (2005)

KKYD’nin 2015 yılındaki en büyük faaliyeti derneğin kuruluşunun 50. yılını büyük bir törenle kutlaması oldu.

Ankara’da Mövenpick Otelinin salonunda 07 Kasım 2015’te saat 19:30’dan 24:00’e kadar süren kutlama töreni olağanüstü oldu. Derneğin oluşturduğu koro ve gençlerden oluşan folklor gurubu, ayrıca Kazan’dan gelen iki sanatçı geceyi hatırlarda kalacak bir kutlama merasimine çevirmiş oldular¹⁵⁹.

Diğer Dernekler

Eskişehir’in Çifteler kazası Osmaniye (Kuruhöyük) köyünde 1895 yılında yerleşen Tatarların büyük bir kısmı şehre göçmüşler ve 1992 yılında Eskişehir’de “Kazan Tatarları Kültür ve Yardımlaşma Derneği”ni kurmuş bulunuyorlar. Ancak

159 Надир Дәүләт, “Анкарадагы татар оешмасы 50 еллыгын зурлап билгеләде” Азатлык радиосы (10.11.2015) <http://www.azatliq.org/articleprintview/27354155.html?displayOptions=3>

kiralık bir yerdeler ve üye sayıları çok kısıtlı. Şehirdeki Tataristanlı öğrencilerle ilgilenen, köylerini de unutmayan, bir kısmı Kazan ile de ilişkide bulunan bir dernek durumundadırlar.¹⁶⁰

Bunun dışında Batum üzerinde gelerek Osmanlı Devletine sığınan ve 1899'da Samsun ili Havza ilçesi Hilmiye köyüne yerleşenler bulunmaktadır.¹⁶¹ 1910 yılında Konya'nın Cihanbeyli ilçesi Böğrüdelik (Reşadiye) köyüne yerleştirilenler ise Batı Sibirya'dan Osmanlı Devletine göç etmişlerdir. Bunları 2007 yılı ortalarında kurdukları derneğin adı "Böğrüdelikliler Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği" adını taşımaktadır (Şu andaki başkanı İrfan Yıldırım). Bunun dışında Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesi Çampınar köyü¹⁶², Kütahya'nın Çavdarhisar ilçesi Efendiköprüsü köyü gibi yerlerde de eski Tatar yerleşimleri mevcut olduğu biliniyor. Kütahya'da Mart 2006'da "Kazan Kültür Derneği"ni kurdular. (Şu andaki başkanı Abdullah Atasever). Manisa'nın Alaşehir ilçesine bağlı Karakova (Gürsu) ile Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesi Çampınar köyünde de 1890'lı yıllarda gelmiş Tatarların mevcudiyeti bilinmektedir.¹⁶³

2 Mart 2010 tarihli kuruhoyuk web sayfasında aşağıdaki dikkat edici haber çıkmıştı¹⁶⁴:

27 Şubat 2010 tarihi Türkiye'deki Tatarlar için önemli bir gün olacak artık. Bu günde İSTANBUL İDİL URAL TÜRKLERİ KÜLTÜR VE YARDIMLAŞMA DERNEĞİ Başkanı Gülten Urallı, Başkan Yardımcısı Yakup Akçura, Yönetim Kurulu Üyesi Attila Küntüz, dernek üyesi Taci Küntüz ESKİŞEHİR KAZAN TATARLARI KÜLTÜR VE YARDIMLAŞMA DERNEĞİ Başkanı Vahit İrden, Yönetim Kurulu Üyesi İhsan Yafay, KÜTAHYA KAZAN KÜLTÜR DERNEĞİ Başkanı Abdullah Atasever, Başkan Yardımcısı Cemalettin Doğanay, dernek üyesi Celal Ergünay; İstanbul Topkapı Kültür Merkezi Türk Dünyası restoranında yapılan toplantıda bir araya gelerek yapılan istişareler ve müzakereler neticesinde ortak hareket etme kararı almıştır. Bunun duyurulması ve alınan bazı kararların ilan edilmesi işi de Attila Küntüz'e tevdi edilmiştir.

Bu bildiride bu üç küçük mekânsız (teki hariç) derneğin Türkiye'deki bütün Tatarlar adına hareket ettiklerini iddia etmeleri Uzak Doğudan göçenleri bu kategoriye sokmadıklarının bir işaretidir. Aslında İdil-Ural Derneğinin düzenlediği

160 <http://www.kuruhoyuk.com>

161 <http://www.hilmiye.com>

162 <http://www.campinar.com>

163 Bu bilgiler dönemin Tataristan Yetkili Temsilciliği başkan yardımcısı İlşad Nazipov tarafından verilmiştir.

164 <https://www.facebook.com/wwwkuruhoyukcom-92379051246/notes> (Erişim: 11.11.2015)

faaliyetlere ne İstanbul ne de Ankara'daki Tatarlar, KKYP'nin faaliyetlerine ise diğerler katılmamaktadır. Ayrıca büyük iddialarla kurulan bu itifakın son altı yılda göze çarpan her hangi bir faaliyeti gerçekleştirdikleri de görülmedi. Her yıl yapılan Sabantuy ve "Tukay" toplantılarının finansörü ve yönlendiricisi her zaman Tataristan Cumhuriyetinin Türkiye Cumhuriyetindeki Vekâletli Vekilliği olmuştur.

Arşiv belgelerinde ise 1900 yılında 32 hane Tatarın Kütahya sancağı, Tavşanlı Nahiyesi Hamidabad köyüne yerleştirildiği veya 1896 yılında 480 Tatar muhacirinin Aydın vilayetinde iskân için bekletildiği belirtilmektedir.¹⁶⁵ Şimdiye kadar deşifre edilebilmiş Osmanlı belgelerinde Rusya'dan sığınan veya göçen Tatarların yerleştirildikleri diğer yerlerle ilgili de bilgiler bulunmaktadır.¹⁶⁶

1990'lı yıllarda Türkiye'ye gelenler (yerleşenler):

Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in inisiyatifi ile T.C. devleti 1992-1993 ders yılında 3 bini orta öğretim öğrencisi ve 7 bini yükseköğretim öğrencisi olmak üzere toplam 10 bin gibi çok yüksek sayıda öğrenciyi devlet burslusu olarak ülkemize getirmiştir.

Projenin hayata geçirildiği günden bugüne kadar, toplam 32.595 kontenjan tanınmış, ilgili ülke ve topluluklar bunun 21.863'nü kullanmışlardır. Belki de haklı nedenlerden 10 bin kadar kontenjana ülkeler iltifat etmemişlerdir. Geçen on yıllık süre zarfında ancak 1004'ü orta öğretim, 4015'i yükseköğretim olmak üzere toplam 5019 öğrenci mezun olmuştur. Bu rakamlar başarının çok düşük olduğuna işaret etmektedir. Çünkü gerek verilen burs, gerek eğitim ve gerekse yaşama şartları gelen öğrencilerin çoğunluğunu tatmin etmemiştir. Başta Türk cumhuriyetleri ile Rusya Federasyonu'nda (RF) gerekli antlaşmalar yapılmadığı için bizde dört yıl onlarda ise beş yıl olan yükseköğretim süresinin denkliği sağlanamadığından, bir hayli mezun öğrenci de mağdur olmuştur. Gene de bu çerçevede Rusya Federasyonunun Tataristan, Başkurdistan ve başka bölgelerinden yüzlerce öğrenci tahsil için Türkiye'ye geldi. Bunların bir kısmı Yüksek Lisans programlarına da katıldı. Fazla sayıda olmamakla birlikte bir kısmı burada evlenerek yeni hayat kurdular. Türkiye'nin değişik kentlerinde eğitim alan 150-200 civarında öğrenci bulunmaktaydı. 2015 Kasımından itibaren bugün Türkiye'de Rus kökenli kaç öğrenci kaldı, söylemesi zor. Memleketteki ebeveynlerin korku ve baskısı bir haylisinin RF'ye dönmesine sebep oldu şeklinde duyumlar almıştık.

165 A. Ocaklı, *İdil-Ural Bölgesinden Göçler, Neden ve Sonuçları, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul 2001), s. 52.*

166 *Fazla bilgi için bk. Osmanlı Belgelerinde Kazan, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın. 2005)*

Öğrencilere ek olarak bazı resmi kurumların bazı bilimsel projelerine katılan ve bir süre Türkiye’de kalan ilim adamları da olmuştur. Ancak son yıllarda siyasetin değişmesi neticesinde bu nevi projeler finansman bulamadıkları için ortadan kalkmıştır. Gene de bazı üniversitelerde sözleşmeli statü ile geçici süre çalışan Tatar ilim adamları bulunmaktadır.

Tabii turistik bir ülke olan Türkiye bilhassa yaz aylarında Rusya Federasyonundan çok sayıda turist çekmektedir ve bunların arasında Tatarlar da bulunmaktadır. Fakat Türkiye-Rusya arasında ilişkilerin kopmasından sonra turistik seferler sona ermiştir.

Tatarların Türkiye’den Göç Etmelerinin Nedenleri

1950’li yıllarda Uzak Doğudan Türkiye’ye serbest göçmen olarak gelen Tatarların beş, on veya onbeş yıl sonra Türkiye’den başka ülkeler göç ettiklerine şahit olduk. Onlar özellikle ABD, Kanada ve Avustralya gibi İngilizce konuşulan zengin ülkelerini tercih ettiler.

Tatarlar 2. Dünya Savaşında Japonların mağlup olması, Mançurya’nın Kızıl Ordu işgali, Japonya’nın ABD işgali ve Çin’de ise Komünist ve Milliyetçi Çinliler arasındaki çatışma ortamında kalmışlardı. Bu belirsizlik, sefalet ve geleceğe güvensizlik onları korku içinde bırakmıştı. Çünkü aralarında Komünist Rusya’ya sürülenler, Kızıl askerler tarafından öldürülenler oldu. 1949 yılında ise Mao’nun Tayvan, Hong Kong ve Macau hariç bütün kıta Çin’i ele geçirmesi endişeyi son haddine ulaştırmıştı. Mao yabancılara ya Çin vatandaşlığını kabul edin veya ülkeden gidin ultimatomeni vermişti.

Tatarlar yerel halklar gibi 1938’den beri olağanüstü işgal ve savaş şartlarında yaşıyorlardı. Gün geçtikçe savaş dolayısıyla pahalılık artıyor, iş bulmak zorlaşıyor, bir sürü gıda maddesi bulunamaz hale geliyordu. Üstelik Japon askerlerinin işgal ettikleri Mançurya, Kore ve Çin’in kuzey bölgelerindeki mezalimlerine bizzat şahit oluyorlardı. Bu konuda büyüklerimizin anlattığı korkunç olaylar vardı. Her ne kadar Japonya’da yaşayanlar bunu görmemişlerse de, savaşın yarattığı kıtlık ve huzursuzluğu onlar da yaşamışlardı.

Tatarlar Uzak Doğuda yaşadıkları hiçbir ülkenin gerçek vatandaşı olamamışlar, ancak rejimlerin tahammül edilen unsurları şeklinde yaşamışlardı. Dolayısıyla buraları terk etmek duygusal olarak onlar için pek de zor olmamıştı. Onların derdi canlarını kurtarmaktı. Zaten çoğu varlıklı değildi, neticede maddi kayıpları da çok yüksek olmadı.

Hristiyan yardım kurumları onların göç masraflarını karşıladı. Çok az bir kısmı ABD'ye gitti. Çoğunluk ise ırkdaş ve dindaş Türkiye'ye gitmek istedi. Demokrat Parti onlara fazla zorluk çıkarmadan vize verdi. Japonya'dakilere ise Türkiye bulundukları yerde T.C. vatandaşlığı vermişti. Neticede neredeyse Türkiye'ye topyekün bir göç gerçekleşti. Bizim gibi bazı erken gelenler de olmuştu (1949). Ekseriyet ise 1955 ve sonrasında Türkiye'ye göç ettiler. Savaş ortamının yarattığı yıkık dökük, ekonomik sıkıntılarla boğuşan ülkelerden sağ salim kurtulmuşlardı. Ayrıca az çok dilini anladıkları bir ülkeye gelmişlerdi. Din hasreti o kadar fazlaydı ki, ilk yıllarda babam bizi hafta sonları cami cami dolaştırırdı. Ancak göç ettikleri yeni vatanları da müreffeh bir yer değildi. Türk halkı fakirdi ve bir hayli eksiklikleri vardı. Tatarların adaptasyon sorunlarının yanında, iş ve konut bulma gibi ciddi maddi sorunları vardı. Her ne kadar bir müddet sonra çalışkanlık ve dürüstlükleri ile işverenin gözüne girdilerse de, yaşı veya mesleği uygun olmayanlar için zorluklar devam etti. Sonunda belki de onlarca hemşerimiz Darülace'de hayatlarının sonunu gördüler.

Tatarların bir kısmının Türkiye'ye hicretlerinin arifesinde bilhassa İstanbul'da yaşayan Tatarların gözünü korkutan 6-7 Eylül 1955 olayları gerçekleşti¹⁶⁷. Olaylarda 10-15 kişi ölmüş, gayr-ı Müslimlere ait ibadethaneler, mezarlıklar ve işyerleri tahrip edilmiş, 400 civarında kadına tecavüz edilmiş, toplam 5300'den fazla mekân ağır zarar görmüştü.

Bu olayları İstanbul Kurtuluş'ta henüz 11 yaşında iken bizzat yaşadım ve etkisi hala üstümdedir. Gece vakti eli sopalı çapulcular sokaklarda "Bayrak as, bayrak as!" diye bağırarak dolaşıyorlar, pencereleri, kapıları kırıyorlardı. Biz fakir bir aileydik, bayrak almak gerektiğini düşünecek veya buna ayıracak parayı daha gerekli yerlere harcamıştık. Zavallı anneciğim büyük telaşla evde bulduğu tek turuncu bir beze, beyaz bir bezden ay-yıldız dikti ve balkondan bunu astık. İyi ki elinden dikiş geliyordu. Neyse kimse bu ne biçim bayrak diye saldırmadı. Böylece o korkunç geceyi atlattık.

Ertesi gün Kurtuluş'tan Pangaltı'ya uzanan caddede bütün dükkânların tahrip edildiğini, yerlerde kumaş, alet-edevat, gıda maddelerinin sürüklenmekte olduğunu gördük. Bizimkilere bu olay şüphesiz Japonların ve Kızıl ordunun mezalimini hatırlatmıştı. Benim için ise halk ayaklanması ile ilgili ilk tecrübem oldu.

167 https://tr.wikipedia.org/wiki/6-7_Eyl%C3%BCl_Olaylar%C4%B1 (Erişim: 11.11.2015)

Beş yıl sonra, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ise ayrıca korkulu aylar yaşatmıştı. Mutlaka yetişkinlerimiz huzursuz olmuşlardı. Darbeden önce radyolarda saatlerce “vatan cephesine katılanlar listesi” okunurdu. Darbeden sonra ise Yassıada mahkemeleri yayınlanmaya başladı. Türk halkı Eylül 1961’de Başbakan Menderes ile iki bakanın Zorlu ve Polatkan’ın idamlarına şahit oldu. Darbeden sonra İstanbul, Ankara ve İzmir’de sıkıyönetim olmasına rağmen, 1963 Kasımında Tukay Gençlik Kulübünü açtık. Ancak her çeşit faaliyet için izin alma mecburiyeti getirilmişti. O dönemde izin almak için ekseri ben Emniyetin 1. Şubesine giderdim. 1967’de Kıbrıs krizi patlak vermişti.

1970 Martında başlayan öğrenci olayları 12 Mart 1971’e kadar sürdü. O günlerde İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom kaçırılmış ve daha sonra öldürülmüştü. Başkonsolosu kurtarmak için büyük şehirlerde bir günlük sıkıyönetim ilan edilmişti. Asker ve diğer güvenlik güçleri her yeri ev ev aramışlar ve şüpheli bulduklarını hapse atmışlardı.

Bu ve başka çatışma ve darbe teşebbüsleri üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri

Cumhurbaşkanına 12 Mart 1970 muhturasını vererek hükümeti değiştirmişti. Bu hükümet değişikliği de pek fayda etmedi, başka terör olayları oldu. Birkaç tanesine ben şahit oldum. İ.Ü. Edebiyat Fakültesinin dördüncü katında Coğrafya son sınıf öğrencisi Yusuf İmamoğlu bıçaklanarak öldürüldü. Daha önce sol guruplar derslerimiz basar ve herkesi foruma davet ederlerdi. 1971 Haziranı’nda ise üniversite üç ay kapatılmıştı.

1974 Kıbrıs çıkarması halkın dikkatini başka yöne çekmişti. Kıbrıs’ın bir kısmı Türk Ordusu tarafından işgal edilmiş ve böylece buradaki Türk soyluların can güvenliği sağlanmıştı. Ancak dünya bunu böyle görmedi ve Türkiye ABD’nin ambargosuna maruz kalındı. Bu ise ekonomik sıkıntı demektir. 1976’da ülkede tekrar olaylar patlak verdi. 1979’a geldiğinde ise insanlar sokağa çıkamaz hale gelmişlerdi. Çünkü sağ ve sol çatışması kanlı bir şekle dönüşmüştü. Kim vurduya gıtmek işten bile değildi. Hemşerilerimizden Prof. Dr. Ahmet Temir böyle bir kaza kurşunu ile vurulmuş, ciddi şekilde yaralanmıştı. 1980’de bilhassa gençlik arasındaki çatışmalar had safhaya ulaşmıştı. Canınan korkan bir hayli sağcı ve solcu genç Almanya’ya sığınmıştı. Nihayet 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile bu çatışmalar sona erdi. Herkes askerler yönetimi ele geçirdiler diye sevinmişti. O derece ki askerlerin hazırlattığı anayasa referandumuna % 91,37 evet oyu çıkmıştı.

1983’te Jivkov’un Bulgarlaştırma siyaseti yüzünden Bulgaristan’dan 300

bin göçmen gelmişti. Bu bizimkilerin kaderine benziyordu. Eski hatıralar tekrar canlanmıştı. Çevresi huzurlu olmayan bir ülkede yaşandığı gerçeği tekrar gündeme geldi. 1984'te ise Kürt yeraltı örgütü PKK'nın saldırıları başladı. O güne kadar adlarından bahsedilmeyen bir değişik halkın mevcudiyeti gündeme gelmişti. Kaderleri az çok Tatarlara da benziyordu. Ancak kimse bunu telaffuz etmedi.

Kısacası bu nevi huzursuzluklar bir takım huzursuzlukları, korkuları depreştirdi ve aramızdakilerden bazıları radikal kararlar aldılar. Bu ise ikinci bir göçü göze almak şeklindeydi. Ekserisi ABD'ye göç etti. Hatta babam da başvumuş ve vizemiz gelmişti. Ancak ben itiraz ettiğim için gitmemiştik. Bazen yanlış mı yaptım diye düşünüyorum. Fakt babam o zaman 70'ne, annem ise 60'na merdiven dayamıştı. ABD'de ne iş yapacaklardı. Türkiye'ye geldiğimizdeki sıkıntıları tekrar yaşayacaktık. Ayrıca dili de hiç bilmediğimizden büyük sıkıntıya düşecektik. Ben çalışmak zorunda kalıp, yüksek tahsil yapma imkânı bulamayacaktım. Biraz ilerleyen yaşta gidenler tabii ki sıkıntı çektiler. Bina yöneticiliği görevi bulanlar nispeten rahat etti. İkinci neslin büyük çoğunluğu tahsil yaptı ve bugün Amerikanın orta sınıfına dâhil oldular. Oldukça güvenli zengin ve dünyadaki en prestijli ülkede yaşıyorlar. Yurt dışında pasaportları saygı ile muamele görüyor. ABD'nin yurtdışındaki temsilcilikleri yurtdışındaki vatandaşlarını her zaman kolluyor. Bizdeki gibi kapısından sokulmamak gibi bir şey yok. Bugün New York, San Fransisco (Burlingame), hatta Kanada'da bizler gibi başta Türkiye'ye hicret etmiş ve bu saydığımız yerlere 2. hicretlerini gerçekleştirmiş birçok hemşerimiz var. Onlarla da oldukça iyi irtibattayız. Anladığımız kadar durumlarından memnunlar, arada bir buraya da geliyorlar. Mesela 07 Kasım 2015'te Ankara'da Mövenpick oteli salonunda Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneğinin 50. Yılı kutlamasında ABD'den, biri New York Tatar Derneği Başkanı Orhan Ağış olmak üzere en azından beş kişi saymıştım. Zaten oraya göç edeneler bir iki yıl sonra krediye aldıkları evleri veya otomobilleri önünde çektiardıkları fotoğrafları yollarlardı. Şemsiye Apakay'ın anneme bayramlarda 10-15 Amerikan doları yolladığını hatırlıyorum. 1960, 1970'li hatta 1980'li yıllarda Türkiye'de bizim gibilerin otomobil alması hayali bile yapılmazdı.

Türkiye'deki bizler 1970-1980'li yıllardan itibaren bir konut, daha sonra araba ve hatta yazlık satın almaya başladık. Yani ekonomik durumlarımız hayli düzeldi. Dolayısıyla da artık aramızdan gençler hariç yabancı ülkelere gitme hevesi pek kalmadı.

Türkiye ile Tataristan Arasındaki İlişkiler

Başta Türk işadamlarının Tataristan'a ilgisi pek fazla değildi. Rusya Federasyonu'na yönelik "bavul" ticaretinden Tataristan da payına düşeni almaktaydı, ancak bunun kalıcı veya sürdürülebilir bir ilişki olamayacağı anlaşıldı. Tataristan'la Türkiye arasındaki ticari ilişkilere Ertürk Değer'in Tataristan ile ortak kurduğu "Taturos" firmasında çıkan yolsuzluklardan dolayı gölge düşmüştü. Tatar tarafı, Değer'in kendilerini 23 milyon dolar dolandırdığını iddia etmişti. Konu mahkemeye intikal etti ancak Tatarları tatmin edecek bir sonuç ortaya çıkmadı.¹⁶⁸ Bu olay iki ülke arasındaki itimadı sarstıysa da durum sonradan düzeldi. Bu nahoş örneğin dışında, Tataristan'da inşaat sektöründe oldukça başarılı faaliyet gösteren Türk şirketleri bulunmaktadır. "Odak" inşaat Zareçiyeye ve Akbars bankalarının binalarını, buna ek olarak da Kazan'ın en büyük oteli "Safar"ı (1997 Haziran) başarı ile tamamladı.¹⁶⁹ Bunun dışında "İlk Umut" inşaat da Sverbank banka binasını tamamladı, 400 konutluk apartmanlar ve Kazan Kremil (Kale İçi)'nde Kul Şerif Camiinin inşasını başarı ile tamamladı. Türk Hava Yollarının 1998 yılının Martından itibaren İstanbul-Kazan arasında haftada iki gün olmak üzere (pazartesi ve perşembe) başlattığı direkt seferleri bir müddet sonra kesilmiş, 2007 yılında (salı ve cuma) tekrar başlatmıştır. Tataristan Havayollarının ise haftada iki gün İstanbul ve yaz aylarında Antalya seferleri devam etmektedir. Ancak iki yıl önceki elim uçak kazasından sonra bu şirket ve tabii seferler ortadan kalktı. 2015 yılının sonunda Rusya ile ilişkiler bozulunca THY'nin Kazan seferlerinde hayli iptaller oldu.

Tataristan ile Türkiye arasındaki ticari-ekonomik ilişkiler Tataristan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri arasında 22 Mayıs 1995 tarihinde imzalanan 'Ticari, Ekonomik, Bilimsel, Teknik ve Kültürel Alanlarda İşbirliği Sözleşmesi' ile başlamış olup, bu sözleşme ikili işbirliğinin temel çerçevesini oluşturmaktadır. Hükümetler düzeyinde atılan bu adımlardan önce ise, Ekim 1993 tarihinde Tataristan Cumhurbaşkanı M. Şeymiyev Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Daha sonraki dönemlerde Şeymiyev Aralık 2004'te Rusya Federasyonu Devlet Başkanı V. Putin'in Türkiye ziyareti sırasında Rusya heyetinde yer almış, 1-2 Şubat 2007 tarihlerinde Rusya-İslam Dünyası Stratejik Vizyon Grubu'nun İstanbul'da yapılan 3. toplantısına katılmıştır. Ayrıca, iki taraf arasında belediyeler, bakanlıklar, sivil

168 "İşadamı Değer, hâkim önüne çıktı", *Yeni Yüzyıl*, 3.7.1997, s.4.

169 "Odak our motto is quality!", *Business Tatarstan (Delovoy Tatarstan)*, sayı 1, (1998).

toplum örgütleri düzeyinde temaslar yapılmaktadır. Bu ziyaret ve temaslar Türkiye ile Tataristan arasında ticari-ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesine önemli katkıda bulunmaktaydı.¹⁷⁰

Mintimir Şeymiyev Türkiye'ye on defadan fazla gelmiş bulunmaktadır. Kendisi ve eşi hemen her sene Antalya'da yaz tatillerini geçirirlerdi. 2010 yılında Moskova'nın aday gösterip de Tataristan Yüksek Sovyeti (parlamentosu) tarafından onaylanan R.N. Minnihanov, önceleri Başbakan olarak Türkiye'ye gelmiştir. Devlet Başkanı sıfatı ile ziyaretlerde bulundu. 11-12 Mayıs 2010'da Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Dimitri Medvedev'in heyeti ile Türkiye'ye geldi. İzmir'deki Ford fabrikasını gezmek üzere 6 Eylül 2011'de iş gezisi çerçevesinde Türkiye'de bulundu.

Türkiye'nin bölgeye verdiği önem ise gerek Cumhurbaşkanı ve gerekse Başbakanın RF ziyaretlerinde Kazan'a da uğramalarında görülmektedir. İlk olarak 14-15 Şubat 2009'da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Moskova'dan dönerken bir gün Kazan'a uğramıştır. 16-17 Mart 2011'de ise Başbakan R. Tayyip Erdoğan gene Moskova dönüşü Kazan'ı ziyaret etmiştir.¹⁷¹

Ülkemizle Tataristan arasındaki ticaret hacmini yansıtan gerçek rakamlar, gümrük işlemlerinin hem Tataristan gümrüklerinde hem de Rusya'nın diğer gümrüklerinde yapılmasından dolayı, net olarak ortaya konamamaktadır. Bununla birlikte, Tataristan Cumhuriyeti Türkiye Temsilciligi tarafından açıklanan rakamlara göre, ikili ticaret hacmi son yıllarda büyük artış göstermektedir. Nitekim 2001 yılında sadece 7,7 milyon dolar olan karşılıklı ticaret hacminde sonraki yıllarda çok hızlı bir artış yaşanmış ve bu rakam 2015 yılında 3 milyar dolara ulaşmıştır. 2016'dan sonra herşey değişti. Ticari ilişkiler durma noktasına geldi.

Türkiye ile Tataristan Arasındaki Bilim-Eğitim-Kültür İlişkileri

Tatar ilim adamları Türk Dil Kurumumu ile Atatürk Kültür Merkezi'nin değişik yayın projelerinde görev almışlar, bazı ilim adamları ders vermek üzere bir müddet Türkiye'de bulunmuşlardır. Aynı şekilde inceleme, araştırma ve Türkçe ders vermek üzere Marmara ve diğer bazı üniversitelerden Araştırma Görevlileri belli sürelerle Tataristan'da kalmışlardır. On kişilik bir Türk bilim heyeti ilk

170 Fazla bilgi için bk. DEİK Rusya Ülke Raporu (İstanbul 2006); Sotruniçestvo Respubliki Tatarstan s Turetskoy Respublikoy (14.09.2011'de İstanbul'daki Tataristan Yetkili Temsilciliğinin bilgi notu)

171 Sotruniçestvo Respubliki Tatarstan s Turetskoy Respublikoy (14.09.2011'de İstanbul'daki Tataristan Yetkili Temsilciliğinin bilgi notu)

defa olarak 1992 Haziranında Kazan'da düzenlenen "Uluslararası Türkoloji Kongresi"ne katılmıştı. Bundan sonra ise çeşitli sayıda Türk bilim adamını Kazan'da düzenlenen seminer, sempozyum, konferans veya kongrelere katılmaya devam etmektedirler. Rus Türkolog, Moskovalı ilim adamı İgor Kormuşin başta Marmara Üniversitesinde çalışmış ve daha sonra Doğu Akdeniz Üniversitesinde istihdam imkânı bulmuştur. Türkiye'de geçici veya sürekli çalışan Tatar kökenli olan ve olmayan Rusyalı bilim adamlarının sayısı bir dönem artmış. 1916'dan sonra bu nevi kültürel ilişkiler sona erdi. Tatar bilim adamları da dünyaya çıkış kapılarını kaybetmiş oldular. Ancak uçak krizinden 7 ay sonra TC ile RF arasında buzlar erimeye başladı. Karşılıklı müspet bildiriler yapıldı. İki devlet başkanının buluşması bekleniyor. Ancak 15 Temmuz 2016'da Türkiye'deki darbe teşebbüsü Ankara'nın dikkatini başka yere yöneltti.

Marmara Üniversitesi (MÜ) Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Faaliyetleri:

1990-2000 yılları arasında Tataristan, Tatarlar ve Rusya ile ilgili en fazla faaliyetin M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yapıldığını görmekteyiz. Tevazuyu bırakarak, benim orada olmamın bir etkisi de olmuştur, diyebilirim. 10 Mart 1992'de "Türk Dünyası içinde Sadri Maksudi Arsal" konulu bir toplantı; daha sonra 26 Nisan 1995'te "95. yılında Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti'yi anma"; 17 Mayıs 1995'te "Prof. Dr. Ahmet Temir'e Şükran" toplantıları ve 17 Aralık 2003 "Stalinizm ve Türk Dünyası" Sempozyumu düzenlendi. Aynı enstitünün haftalık toplantıları çerçevesinde ise Rusya, Tataristan ve Tatarlarla ilgili bir hayli bilimsel konuşmalar da yapıldı.¹⁷²

Diğer üniversitelerde veya konuyla ilgilenen vakıf ve derneklerde de bu konularda bilimsel toplantıların yapıldığını bilmekteyiz.

172 Nadir Devlet, "Kazan'da Düzenlenen Altın Orda Devletinin 750. Yılı Kongresi" (24 Kasım 1993).
Nadir Devlet, "Tataristan İzlenimleri" (1 Aralık 1993).
Erdal Şahin, "Tataristan İzlenimleri" (31 Mayıs 1995).
Nadir Devlet, "İdil-Ural'da Din (Slaytlarla)" (1 Kasım 1995).
Yuri Konoplev-Cemil Zeynullin (Kazan Devlet Üniversitesi, Rusya Federasyonu) "Kazan Devlet Üniversitesi" (7 Mayıs 1996).
Göksel Öztürk, "Başkurdistan İzlenimleri" (5 Haziran 1996).
Sevim Çivicioğlu (Kadıköy Anadolu Lisesi) "Tataristan'da Türkçe Öğretimi" (26 Mart 1997).
Arzu Ocaklı, "Tataristan İzlenimleri" (9 Nisan 1997).
Laisian Şahin, "Kazan Etnoğrafyası-Maddi Kültür" (30 Nisan 1997).
Nadir Devlet, "Tataristan'ın Bağımsızlık Şansı Var mı?" (24 Eylül 1997).
Cemil Zeynullin (Kazan Devlet Üniversitesi), "Rusya Federasyonu'nda Türkoloji ve Şarkiyat Kurumları" (20 Haziran 2000).
Nadir Devlet (Yeditepe Üniversitesi), "Kazan'ın 1000. Yılı" (6 Aralık 2005).

Çeşitli Türk üniversitelerinde oldukça sayıda doktora tezinin savunulduğuna da şahit olduk. Bunlar başta dil ve edebiyat, daha sonra tarih, uluslararası ilişkiler, ekonomi, ilahiyat gibi konuları kapsamaktaydı. 1992'den itibaren eskisi ile mukayese edilemeyecek kadar çok yüksek lisans ve doktora tezleri ortaya çıkmıştır. Tespit edebildiğimiz doktora tezlerinin (2007'e kadar) sayısı 25'i geçmiştir.¹⁷³

173 Türk Üniversitelerinde savunulan Tatarlarla (Türki) ve Rusya ile ilgili doktora tezleri

(Dil ve Edebiyat)

- (1992) Zühral Yüksel, Gazi Üniversitesi - Türk Dili ve Edebiyatı, "Kırım, Kazan ve Başkurt Türkçelerinde fiil", (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun);
- (1992) Fatma Özkan, Gazi Üniversitesi- Enstitü Sosyal Bilimler Enstitüsü " Abdullah Tukay'ın şiirleri (metin-aktarma-inceleme)", (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun);
- (1995) Mustafa Öner, Ege Üniversitesi - Türk Dili ve Edebiyatı, "Kıpçak Türkçesi, Tatar, Kazak ve Kırgız şivelelerinin karşılaştırmalı grameri", (Danışman: Prof. Dr. Günay Karaağaç);
- (1996) Mustafa Akbaş, İstanbul Üniversitesi- Türk Dili ve Edebiyatı "Tatar şair ve yazarı Abdullah Tukay'ın eserlerinden seçmeler ve bunlardaki dil özellikleri", (Danışman: Prof. Dr. Nuri Yüce);
- (1998) Roustem Soultsev, Ege Üniversitesi - Türk Dili ve Edebiyatı, "Edige Destanı'nın Tatar anlatımları üzerinde bir inceleme (2 cilt)", (Danışman: Prof. Dr. Fikret Türkmen);
- (1999) Alsu Kamaleva, Gazi Üniversitesi- Türk Dili ve Edebiyatı, "Ayaz İshaki'nin piyeslerinde sosyal ve siyasi konular", (Danışman: Prof. Dr. Alemdar Yalçın);
- (1999) Fatma Türkyılmaz, Gazi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitü, "Kırım-Tatar-Başkurt Türkçelerinde isim", (Danışman: Prof. Dr. Leyla Karahan);
- (1992) Ercan Aklaya, Fırat Üniversitesi -Enstitü Sosyal Bilimler Enstitüsü, "Kuzey grubu Türk lehçelerinde edatlar", (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Buran)
- (2002) Özkan Öztekten, Ege Üniversitesi - Türk Dili ve Edebiyatı, "Şeyhzade Babiç'in şiirleri -giriş-metinler-dizin" (Danışman: Prof. Dr. Günay Karaağaç);
- (2002) Adnan Rüştü Karabeyoğlu, İstanbul Üniversitesi -Türk Dili ve Edebiyatı, "Çağdaş Tatar Türkçesinde zaman morfemleri" (Danışman: Doç. Dr. Musa Duman);
- (2002) Gülhan Atınur, Atatürk Üniversitesi -Türk Halk Bilimi Bilim Dalı, "Başkurt ve Tatar efsaneleri üzerine karşılaştırmalı motif çalışması" (Danışman: Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu);
- (2002) Ercan Aklaya Fırat Üniversitesi Enstitü Sosyal Bilimler Enstitüsü, "Kuzey grubu Türk lehçelerinde edatlar", (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Buran);
- (2003) Mustafa Toker, Selçuk Üniversitesi -Türk Dili ve Edebiyatı, "W. Radloff'un "Opis Slovary Tyurkskih Nareçiy" adlı eseri ve eserde geçen Tatar lehçesine ait kelimelerin incelenmesi (3 cilt)" (Danışman: Doç. Dr. Yakup Karasoy);
- (2004) Ayşen Uslu, Ege Üniversitesi Enstitü -Türk Dili ve Edebiyatı, "Tatar edebiyatında modern hikâye ve roman (XIX. yy. sonları XX. yy. başları)", (Danışman: Prof. Dr. Yavuz Akpınar);
- (2006) Caner Kerimoğlu, Ege Üniversitesi -Türk Dili ve Lehçeleri "Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin karşılaştırmalı söz dizimi" (Danışman: Prof. Dr. Zeki Kaymaz).
- (Tarih, uluslararası ilişkiler, ekonomi, ilahiyat)
- (1999) İsmail Türkoğlu, Marmara Üniversitesi -Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, "Rızaeddin Fahreddin (1858–1936) ve İdil-Ural Tatarlarının Kültürel, Sosyal Hayatının Yenileşme Tarihi, (Danışman: Prof. Dr. Nadir Devlet);
- (2000) İbrahim Maras, Ankara Üniversitesi Enstitü Sosyal Bilimler Enstitüsü, "İdil-Ural Türklerinde ceditçilik (Yenilikçilik) hareketi (1850–1917)", (Danışman: Prof. Dr. Hayrani İlgar);
- (2001) Ayşe Gün Soysal, Marmara Üniversitesi -Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü "20. Yüzyıl Başında Tatarlarda Kimlik Arayışı ve Diğer Türk Topluluklarıyla İlişkiler", (Danışman: Prof. Dr. Nadir Devlet);
- (2001) Arzu Ocaklı, Marmara Üniversitesi -Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, "İdil-Ural Bölgesinden Göçler, Neden ve Sonuçları (XIX Yüzyıl ve XX Yüzyıl Başı)", (Danışman: Prof. Dr. Nadir Devlet);
- (2003) Saima Selenga Gökgöz, Hacettepe Üniversitesi -Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, "İdil-Ural'da İslam karşıtı misyon hareketi: Yevfimiy Aleksandroviç Malov", (Danışman: Doç. Dr. Mustafa Yılmaz);
- (2003) Giray Sayınur Marmara Üniversitesi -Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, "Tercüman gazetesine göre, 1905–1907 yılları arasında Rusya Müslümanlarının siyasi kimlik arayışı", (Danışman: Prof. Dr. Nadir Devlet).

Resmi kurumların faaliyetleri:

Türk dünyasının altı bağımsız ülkesi olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın Kültür Bakanları, 1992 yılının Haziran ayında TÜRKSÖY'ü (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi) kurdular. Daha sonra bu anlaşmaya gözlemci üye statüsüyle Rusya Federasyonu dâhilinde bulunan Tataristan, Başkortostan (Başkurdistan), Tıva, Saha (Yakut) cumhuriyetleri ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Moldova Cumhuriyeti'nin Gagauz Yeri Özerk Bölgesi katıldı.

Bütün resmi kurumlarda olduğu gibi burada da anlaşılan koyu bir bürokrasi mevcuttur. Ancak ülkeler arasında başka türlü tesis edilemeyen resmi kültürel ilişkilere de katkısı olduğu inkâr edilemez. TÜRKSÖY bir takım toplantı faaliyetlerinin dışında yayınlarda yapmaktadır. Ancak bu eserlerin sayısı on yılda 20'yi aşmamıştır.¹⁷⁴

Diğer kurumlar arasında en faali olarak Türk Dil Kurumu'nu gösterebiliriz. Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı adlı dergisinde yeri geldikçe Tatarlarla ilgili makaleler yayımlanmıştır, ayrıca bir edebi eser de yayınları arasında çıkmıştır.¹⁷⁵ Türk Tarih Kurumu ise son yıllarda genel olarak Türkler özel olarak Tatarlar ile ilgili birçok eser basmıştır. 1999'da benim iki kitabım çıkmıştır.¹⁷⁶ 2014 yılında A.N. Kurat'ın Rusya Tarihi adlı eserinin 5., benim Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917) adlı eserimin 3. baskısı çıkmıştır. 2015'te ise Abdülkadir İnan'ın Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar adlı eserinin 8. baskısı yapıldı. Aynı yılda İdil-Ural Tarihi Sempozyum'un tebliğleri 2 ciltte çıktı. Ayrıca Akdes Nimet Kurat'ın Makaleleri iki ciltte neş edildi. Son olarak da Ayaz İshaki'nin İdil-Ural Devleti adlı Fransızca ve Rusça çıkan eserinin çevirisi basıldı. Kültür Bakanlığı da Başlangıçtan Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi serisinde 2001 yılında üç ciltlik (17,18. ve 19.) Tatar Edebiyatı ve 2006 yılında da iki ciltlik (29. ve 30.) Başkurt Edebiyatı antolojilerini yayımlamış bulunuyor. Avrasya Yazarlar Birliğinin

174 Bugüne kadar TÜRKSÖY'un yayımladığı Tatarca ve Başkurtça kitaplar:

Metin Ergun-Gaynislam İbrahimov (haz.), Başkurt Halk Destanı, Ural Batır, (Ankara 1996).

Gaynislam İbrahimov (haz.), Türkçe-Başkurtça Konuşma Kılavuzu, (Ankara 1996).

Rüstem Sultı (haz.), Edigey, (Ankara 1998).

Metin Ergun-Gaynislam İbrahimov (haz.), Başkurt Halk Destanları, (Ankara 1999).

Rafael Veliyev, - Cemil Muhammetşin (haz.) (Çev: Fazıl Ağış), Büyük Bolgar Bolgar-Tatar Uygarlığının Anıtı, (Ankara 2000).

Zeki Velidi TOĞAN, Başkurdistan Tarihi, (Ankara 2004).

Başkurt Kahramanı Salavat Yulayev, (Ankara 2004).

175 E. Şahin, Yurt konulu Cırlar (Ankara: TDK Yayın. 1999).

176 N. Devlet, İpek Yolu (Ankara: TTK Yayın. 1999); N.Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele tarihi (1905-1917), 2. bsk.(Ankara: TTK Yayın. 1999).

9 yıldır çıkardığı Kardeş Kalemler Dergisinde sıkça Tatar-Başkurt yazar ve şairlerinin eserleri tanıtılmaktadır.

Ancak bundan sonra Rusya Federasyonu'ndaki Türki halklar TÜRKSOY'da temsil edilemeyeceklerdir. Ayrıca Türkiye'nin başka resmi veya özel kurumları ile ilişki kuramayacaklardır. Bu hem Türkiye hem de onlar için büyük bir kayıp olacaktır.

Avrasya Yazarlar Birliği-Kardeş Kalemler

Avrasya Yazarlar Birliği Türk Dünyasının yazar ve şairlerini bir araya getirmek için kurulmuş yarı resmi bir kuruluştur. Değişik toplantılar düzenler, Türk Dünyasından şahısları bir araya getirir. Bunun dışında 9 yıldan beri ayda bir çıkan Kardeş Kalemler adlı bir dergi yayınlar. Bu dergide her ne kadar bütün Türki dillere falan Türkçesi, filan Türkçesi denilse de, çeviri sözü yerine aktarma sözü kullanılsa da, değişik ülkelerin yazar ve şairlerinin, hikâye ve şiir çevirileri yerleştirilir. Bu dergiden Türk okuyucu bir hayli Tatar-Başkurt yazar ve şairini öğrenme onların eserlerini tanıma imkânı bulmuştur. Ayrıca paralel bir yayınevi olan Bengü Yayınevi Türk Dünyasından bir hayli kitap çevirmiş ve yayınlamıştır.

Kazan'da yaşayan Fatih Kutlu adlı bir Türk mükemmel derecede Tatarca öğrenmiş ve Tatar hikâye ve romanlarını Türkçe'ye çevirerek Bengü'ye yollamaya başlamıştır. Anlaşılan Bengü-Fatih Kutlu-Kazan üçgeni oluşmuştur. Türkçeye çevrilen eserlerde hangi kriterler aranmaktadır, bunu bilmiyoruz. Şimdiye kadar Bengü 30-40 küsur çeviri kitap yayınlamış ve bunun beş tanesi Tatar yazarlarına ayrılmıştır. Çağdaş Tatar Edebiyatından seçmeler ihtiva eden Sessiz Kuray (2013) ve Fildişi Çakı anonim eserlerdir. Bu iki antolojiye alınacak yazar ve şairleri hiç şüphesiz Fatih Kutlu yapmıştır. Bunun dışında Ayaz Gilacev'in Cuma Günü, Akşam ve Bir Avuç Toprak adlı iki eser yine 2013'te basıldı. Bunun dışında 2012'de Rabit Batulla'nın Cengâver Alp'in Kahramanlıkları adlı eseri bu kitapların beşincisi idi. Tatarların en azından yüzden fazla tanınmış yazar, dramaturg ve şairleri var. Şüphesiz bunlar arasından seçim yapmak kolay olmasa gerek. Ancak Bengü Yayın neden aynı yılda aynı yazarın iki kitabını yayınlamış anlamak zor.

Özel yayınevlerinin faaliyetleri:

Süyümbike süjesi Tatar hanlık tarihinin acı bir safhasını canlandırmakta olup, bu sembol yurt dışındaki Tatarlar tarafından da benimsenmiştir. Örnek vermek gerekirse Türkiye'de yayımlanan Kazan dergisi de dış kapağında bu sembolle çıkarılmıştır (Tataristan'da çıkan Kazan Utları'nda olduğu gibi). Bu tarihi figür

Türk kamuoyunun önüne ilk olarak İlğaz Nouruzhan'ın Süyümbike adlı romanı ile çıkmıştır. Bundan sonra bu konuda bir hayli kitabın yayımlandığını görürüz.¹⁷⁷

Komünizmin çökmesinden sonra Tatar dil ve edebiyatı ile en fazla ilgilenen hiç şüphesiz Ege Üniversitesi Profesörü Mustafa Öner olmuştur. Onun son yıllarda Kıpçak Türkçesi, Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü (Ankara: Türk Dil Kurumu 2009) akademik dünyada da prestijli iki eser olmuştur.

Sözlük denilince ilk akla gelen iki eser tanınmış sözlük uzmanı Prof. Dr. Fuat Ganiev'in harıladığı iki eserdir. Ahmet Veli Menger Vakfı maddi desteği ile basılan bu iki eser şunlardır: Fuat Ganiev, Tatarca-Türkçe Sözlük (Kazan-Moskova: İnsan neşriyatı 1997) ve Fuat Ganiev, Türkçe-Tatarca Sözlük (Kazan-Moskova: İnsan Neşriyat 1998). Ancak bu iki sözlük de Kril harflerinin bilenlere yaramaktadır. Sözlük alanında en son eser ise Ercan Alkaya'nın Mişer Tatar Türkçesi (İstanbul: Kesit yayınları 2014) adlı 671 sayfalık kapsamlı yayındır. Klasik anlamda bir sözlük olmayıp, Mişercenin çeşitli ağızlarından da örnekler veren kapsamlı bir akademik çalışmadır. Ben Mişerce mi, Tatarca mı, Türkçe mi diye adını tenkit etmiştim. Maalesef Türkiye'de bütün Türki dilleri Anadolu Türkçesine bağlama hastalığı böyle ilginç adların çıkmasına da neden oluyor.

Son dönemlerde Bolşevik ihtilali döneminde yetişen meşhur Tatar sosyalistlerinden Mirsait Sultan Galiyev'e ilginin hayli arttığını görmekteyiz. Sultan Galiyev ile ilgili eserlerin bir kısmı Türkçeye çeviriler şeklinde ulaşmış veya orijinal yapıtlar ortaya çıkmıştır. Bu nevi yayınların tespit edebildiğimiz kadar sayıları ona ulaşmıştır.¹⁷⁸ 2007 yılında Türkiye'de Tatar edebiyatı ile ilgili yayımlanan eserlerden biri de Tataristan parlamentosu üyesi, yazar, şair ve dram yazarı Razil Veliev'in şiir kitabıdır.¹⁷⁹

177 Nevruzhan, İlğaz Vahap, Süyüm Bike - Sevim Bike (tarihi roman), 3. bsk. (İstanbul: Burak Yayınları 1998) (İlk baskı İstanbul 1945); Ahmed Lebib Karan, Süyümbike Han: Aning Turmuşu hem Tüşünçeleri (şiirsel roman), (İstanbul: Tan Matbaası 1963); H. Doğan, Moskova Önderinde Talihşiz Bir Türk Sultani Süyün-Bike (roman) (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları 1999); Hadi Atlasi, (çev. Hakan Coşkunarslan), Kazan Hanlığının çöküşü ve Süyün Bike, (Konya: Kömen Yayınları 2004); Muzaffer Kaya, Kazan Malikesi Süyümbike (piyes), (yayınlanmamış).

178 Renad Muhammedi (çev. Mustafa Öner), Sırat Köprüsü Sultan Galiyev, (İstanbul: TDA Vakfı Yayınları 1993); Erol Kaymak, Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı, (İstanbul: İrfan Yayınları 1993); Alexander A. Benningsen, Sultan Galiyev ve Soruyetler birliğinde Milli Komünizm, (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi 1995); Mehmet Bedri Gültekin, Sultan Galiyev Eleştirisi, (İstanbul: Kaynak Yayınları 1999); Oğuz Şaban Duman, Doğu Batı Meselesi ve Sultan Galiyev, (İstanbul, TDA Vakfı Yayınları 1999); Erol Kaymak, Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı, 2. bsk. (İstanbul, 2000); Halit Kakinç, Sultangaliyev ve Milli Komünizm, (İstanbul: Bulut Yayınları 2003); Halit Kakinç, Destansı Kuramcı Sultangaliyev, (İstanbul: Bulut Yayınları 2004); Alexandre Bennigsen, Chantal Quelquejay, M. Fatih Topaloğlu (haz.), Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları, (Ankara: Elips Kitap 2005); Erol Cihangir, Sultan Galiyev Davası, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi 2006); Sabri Gürses (çev.), Sultan Galiyev Bütün Eserleri, (İstanbul: İleri Yayınları; 2006).

179 R. Veliev, Mavi Hüzün, (İstanbul: DA Yayıncılık 2007).

Türkiye’de son 20 yılda Tatarlarla ilgili basılan kitapların sayısı yirmiden fazla olmuştur. Ekserisi tarih ile ilgili kitaplardır. Bunun dışında Türk Dil Kurumu Fatih Urmançı’nın Tatar Destanları adlı eserini 2 cilt olarak (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2007) yayımlamıştır. Aynı şekilde Başkurt Destanları da 4 cilt olarak basılmıştır. Mustafa Kaçalın’ın Macarcadan çevirdiği Kazan Tatar Manileri de dikkati çeken yayınlar arasındadır. Bunuun dışında adını sayamadığımız söz bilimi ile ilgili başka eserlerde TDK tarafından basılmıştır. Fatma Özkan’ın Abdullah Tukay’ın Şiirleri, İnceleme-Metin-Aktarma (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 1997) de Tukay’ı Türk okuyucusuna tanıtmaya büyük katkı sağlamıştır. Bunu dışına İsmail Türkoğlu Tatar aydınları hakkındaki çalışmaları ve yayınları ile tanınan bir bilim adamıdır. Konuyu daha fazla uzatmamak için burada noktalıyorum.

Tatar öğrencileri Türkiye’de/Türk öğrenciler Tataristan’da

1997 yılında T.C. Marmara Üniversitesi ile Kazan Devlet Üniversitesi arasında bir işbirliği projesi imzalanarak, ufak çapta da olsa ikili öğrenci ve öğretim elemanı mübadelesine başlanmıştır. Türkiye’nin başka üniversitelerinin de bu nevi işbirlikleri olduğu duyumunu almaktayız. Tataristan İlimler Akademisi Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü ¹⁸⁰ ile M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü işbirliği ile bir bilimsel ekspedisyona gerçekleştirilmiştir. ¹⁸¹

En yoğun ilişkiler belki de eğitim sahasında kendini göstermektedir. Tataristan’da 4–5 adet Türk-Tatar Lisesi faaliyet göstermiş ancak kapatılmıştır. Türkiye’de Fethullah Gülen Hocanın okulları da olarak bilinen bu liselerde Tatarca ve Rusçanın dışında, Türkçe ile İngilizce öğretilmekte idi. Ekim 2007 başında Moskova’dan gelen savcılık müfettişleri bu okulları incelemeye başlayarak, eğitimin genel Rus eğitim sistemine uygun olup olmadığı veya dini unsurlar içerip içermediği konusu araştırmaya başlamıştı. ¹⁸² Neticede bu okullar kapatılmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere 200 civarında Tataristanlı öğrenci de Türk üniversitelerinde tahsil görmektedir.

Şu anda Kazan Federal Üniversitesinde iki Türk doktora öğrencisi eğitim görmektedir. 2016’dan sonra kaderlerinin ne olacağı meçhuldür.

¹⁸⁰ 1997’de adı geçen enstitüden Tarih bölümü ayrılarak müstakil enstitü olmuştur.

¹⁸¹ N. Devlet, *İdil-Ural Ekspedisyonu. Tatarlar-Başkurtlar-Çuvaşlar*, (Ankara: M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını 1997).

¹⁸² “Русия Прокуратурасы Казандагы татар-төрөк лицейларын тикшерә”, Azatlık radyosu (30.09.2007).

Tatar bilim adamları Türkiye’de/ Konferanslar:

Henüz SSCB dağılmadan önce Tataristan’dan Türkiye’yi ilk ziyaret eden bilim adamları, ikisini de kaybettiğimiz, profesörler Yahya Abdullin ile Ebrar Kerimullin olmuşlardır. Onlar İstanbul’da Marmara Üniversitesi tarafından 21–25 Ağustos 1989 tarihleri arasında düzenlenen “Milletlerarası 5. Türkiye Sosyal ve Ekonomi Tarihi Konferansı”na katılmışlardı. Daha sonra yine Marmara Üniversitesinde benim düzenlediğim 18-20 Kasım 1991’deki “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu”na, şimdiki Rusya Federasyonundan şu şahıslar katılmıştı¹⁸³: Prof. Dr. Mirfatih Zekiev, Dr. Rafael Muhammetdinov, yazar ve milletvekili Razil Veliev, yazar Rabit Batulla Müslihoğlu (Tataristan) ile Prof. Dr. Talmas Garipov ve Doç. Dr. Almas Şeyhullov (Başkurdistan). Bu, akademisyenlerin (Zekiyev hariç) Türkiye’ye ilk ziyaretleri olmuştu.

Yukarıda da bahsedildiği üzere bundan sonra gerek Kazan’da gerek Türkiye’nin başta İstanbul olmak üzere, Ankara, İzmir ve diğer şehirlerdeki bilimsel toplantılarına her iki taraftan da katılımlar artmıştır. Bu bilimsel toplantıların ilki 27 Şubat 2003’te İstanbul’da Marmara Üniversitesinde düzenlenen “Tatarlar ve Tataristan: geçmiş, bugün ve gelecek” adıyla bilinir. İkincisi 20–21 Şubat 2004 tarihlerinde Ankara’da Bilkent Üniversitesinde düzenlenen uluslararası “Volga-Ural Çalıştayı”na diğer ülkelerden olduğu gibi Tataristan’dan da katılım olmuştur. Her ikisi de Dr. Gönül Pultar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ankara Milli Kütüphanesinde ise 26 Eylül 2004 tarihinde “Ayaz İshaki’yi anma” toplantısı yapılmıştır.

Kazan Şehrinin 1000. Yılı Akademik ve Kültürel Faaliyetleri:

Kazan şehrinin 2005 yılındaki 1000. yıl kutlamaları akademik, kültürel ve basın yönünden de etkili olmuştur. 22–24 Nisan 2005’te İstanbul’da “Ayaz İshaki-Tahir Çağatay İdil-Ural-Türkistan Vakfı”nın desteği ile Doç. Dr. Timur Kocaoğlu tarafından “Altın Orda ve Varisleri 2. Uluslararası Konferansı” düzenlendi. 29 Mayıs 2005’te Tarık Zafer Tunaya Salonundan İstanbul Büyük Şehri Belediyesi ve Tataristan Yetkili Temsilciliğidesteği ile Prof. Dr. Nadir Devlet tarafından “Kazan Şehrinin 1000. Yılı Sempozyumu” düzenlendi. Ayrıca Marmara ve Yeditepe Üniversitelerinde bu konuyla ilgili konuşmalar yaptım.

183 N. Devlet (haz.), *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu*, (İstanbul: M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 1992).

1000. yıl ile ilgili Türk basınında çeşitli haberler çıktı. TC'nin resmi yayın organı TRT ile CNN-Türk gibi özel televizyon kanallarında olayla ilgili özel programlar yayımlandı. Türk Hava Yollarının Skylife dergisi 2006 Mart sayısında “Bin Yılın Kenti Kazan” adıyla, seferleri yeniden başlattığı hakkında bir tanıtma da yapılmıştı.¹⁸⁴ Kısacası bu yıldönümü özel olarak Tataristan'ın genel olarak Rusya Federasyonunun Türkiye'de daha fazla tanınmasına yol açtı.

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin de 30 Haziran 2005 tarih ve 762 sayılı kararnamesi ile Tataristan Cumhuriyeti başkenti Kazan'ın gelişmesine önemli katkılardan dolayı “Kazan bin yıl dönümü” anısına madalya verilmesini uygun gördü. Türkiye'de aralarında Tatarların da bulunduğu on-on beş kişiye bu madalyalar 15 Aralık 2005'te Rusya Federasyonunun İstanbul Başkonsolosluğunda düzenlenen bir tören ile Başkonsolos A. Krivenko tarafından verildi.

11–12 Kasım 2006 tarihlerinde Dr. Gönül Pultar tarafından Kütahya'da Tataristan'dan bilim adamlarının da katıldığı “Uluslararası İdil-Ural Sempozyumu” ve 13 Mayıs 2007'de de Gülnur Üçok tarafından İstanbul Tarık Zafer Tunaya salonunda “Sadri Maksudi Arsal'ın 50 ölüm yıldönümü dolayısıyla anma” toplantısı düzenlendi.

En son bilimsel toplantı Ankara'da gerçekleştirildi. Türk Tarih Kurumu ve Tataristan Bilimler Akademisi Şehabetdin Mercani Tarih Enstitüsü işbirliği ile 10-12 Ekim 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilen “İdil-Ural Tarihi” adlı sempozyuma Tataristan'dan 16 bilim adamı katılmıştı.

Tataristan Yönetiminin Türkiye'deki Kültürel Faaliyetleri

Tataristan'ın Türkiye'deki kültürel faaliyetlerini sergilemesinde TİKA, TÜRKSOY gibi devlete bağlı kurumların dışında bilhassa İstanbul Büyükşehir Belediyesinin rolünü vurgulamak gerekir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. 2001'de “Türk Dünyası” etkinlikleri çerçevesinde, Tataristan Cumhuriyeti Devlet Sinematografya Orkestrası ile Tataristan Müzik ve Dans Günleri etkinliğini, 8–9 Mayıs 2003'te “Tataristan Müzik ve Dans Günleri”ni gerçekleştirmişti. 7–8 Mayıs 2004'te “3. Türk Dünyası Opera Günleri” nedeniyle Cemal Reşit Rey (CRR) salonunda gerçekleştirilen şölene, Tataristan'dan Musa Celil Akademik Opera ve Bale Tiyatrosundan iki sanatçı katılmıştı. 1 Temmuz 2004'te ise İstanbul Şehir Tiyatrosunun düzenlediği “1. Uluslararası Tiyatro Festivali”ne Kazan Gali Asgar

184 <http://www.tby.com/tr-tr/corporate/skylife/article.aspx?mkl=60>

Kamal Tiyatrosu katıldı. Bu yıllarda yapılan buna benzer daha ufak çaptaki sanat gösterileri burada yaşayan Tatarların çok ilgisini çekmişse de, genel olarak Türk seyircisini kendine pek fazla celp edememişti.

Ancak Tataristan'ın Türkiye'deki kültürel etkinliklerindeki atılımı Tataristan Kültür Bakanı Zile Veliyeva'nın gayretleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesinin maddi katkıları ve T.C. Kültür Bakanlığının da destekleri ile gerçekleştirilen son etkinliklerinde kendini gösterdi. 2–3 Mayıs 2006 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen "Tataristan Kültür Günleri" gösterileri eskileri ile karşılaştırıldığında Tatarlar dışında büyük sayıda Türk seyircisini çekmesi açısından da başarılı idi. Tataristan Şarkı ve Dans Asamblesinin İstanbul ve Eskişehir'de düzenlenen Sabantuy¹⁸⁵ festivallerine katılması da Türkiye'de yaşayan Tatarların bir kısmının da ilgisini çekti. Aynı şekilde 7–10 Haziran 2007 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen "Tataristan Kültür Günleri" Taksim ile Sultanahmet meydanlarında verilen sokak konserleri dışında CRR salonunda ve ayrıca İstanbul ile Kütahya Sabantuylarındaki gösterilerle Türkiye'de daha büyük bir kesime ulaşma başarısını sergiledi. 2007 yılındaki gösteriler "Türkiye'de Rusya yılı" olması dolayısıyla hem Tatar hem de Rus dans ve şarkı kültüründen örnekler vererek Rusya Federasyonunun milli ve kültürel yapısını tanıtmaya da hizmet etmiş oldu.

2008'den itibaren Türkiye'de büyük çaplı toplantılar düzenleme konusunda Tataristan'ın katkıları azaldı. Onun yerine her yıl bir şekilde İstanbul'da ve bazen Anadolu'daki birkaç Tatar köyünde düzenlenen Sabantuylara Tataristan'da şarkıcı ve dansçılar yollandı.

2009 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Topkapı'da kurulan Türk Dünyası Kültür Mahallesinde bir evi Tataristan'a hediye etti. Bu mahallede bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin adlarını taşıyan evler bulunmaktadır. RF'na dâhil özerk cumhuriyetlerden ise Başkurdistan ile Tataristan'ın birer evi bulunuyor. Aslında bunlara ev demek ne kadar doğrudur bilemiyoruz. İki odası olan bu 25 m karelik evciklerde pek de fazla bir etkinlik gerçekleştirmek mümkün olmayacaktır. Öte yandan sayıları çok az olan Tatarların veya Başkurtların dernekler üzerinden bir mekân satın almaları veya kiralamaları zaten mümkün olamayacaktı. Dolayısıyla İstanbul Büyükşehir Belediyesi bu gibi topluluklara bir lütufta bulunmuş oluyor.

185 Sabantuy: "Sapan düğünü" anlamına gelen yazın geldiği ve ekinlerin toplanmasına başlanması dolayısıyla yapılan, çok eski bir geleneği yansıtan köy festivali. Son yıllarda Tatarların bulunduğu hemen her coğrafyada Rusya Federasyonu, Finlandiya, Almanya, Türkiye, ABD v.b. düzenlenmeye başlandı. Fazla bilgi için bk. <http://www.sanalhaber-merkezi.com/Release/060503fu.htm> ve <http://en.wikipedia.org/wiki/Sabantuy>

6 Haziran 2009'da ise Kültür Bakanı Zile Veleva ile İstanbul Büyükşehir Başkanı Kadir Topbaş'ın katılımı ile Topkapı meydanında adı Sabantuy olan bir etkinlik gerçekleşti. Bu durum artık Kazan'ın parasının kalmadığı şeklinde yorumlandı. Çünkü gösteri alanında taşlar üzerinde, güneşin altında oturmak gerekiyordu. Zaten buna bizim Uzak Doğulu hemşerilerimiz katılmadılar.

26 Nisan 2010'da benim de bir konuşma yaptığım ve dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Ankara'da Tukay'ı anma toplantısı gerçekleştirerek, gerek Tatarların gururunu okşadı, gerekse RF yöneticilerine 'Türkiye orada yaşayan soydaşlarını unutmamıştır' mesajını verdi.

27 Mayıs 2011'de Tataristan Cumhuriyeti Meclis Başkanı Ferid Muhammetşin ve Kültür Bakanı Ayrat Sibgatullin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş ile tekrar buluştular. Eyüp'te Tataristan Milli Şairi Gabdulla Tukay'ın adı verilen Haliç kıyısındaki parkın açılışını gerçekleştirdiler.

Daha önce 6 Ocak 2009'da Ankara'da Akdeniz caddesinin adı Abdullah Tukay Caddesi olarak değiştirilmişti. Bu nevi resmi müdahalelere halkın menfi tepkisi de oluyor. Bu da bir gerçektir.¹⁸⁶ 25 Ocak 2011'de ise aynı sokağın başına (G)abdulla Tukay büstü konuldu. Sokağın adı Abdullah Tukay, büstün açıklama plaketinde şairin adının Tatarca olan telaffuzu ile Gabdulla İstanbul'daki parkta olduğu gibi yazılmış olması da kafaları karıştıracak. Altında hiçbir açıklama olmadığından Ankaralılar bunu anlamıyorlar. 12 Eylül 2011'de ise Tarsus'ta bir caddeye Abdullah Tukay Caddesi adı verildi. 2010'da bir caddeye ise Zeki Velidi Togan adı verilmişti. Bunlar TÜRKSOY'un teşebbüsleri ile gerçekleşti¹⁸⁷.

27-29 Ekim 2011'de İstanbul'da gerçekleşen 5. Uluslararası Avrasya Dünya Mirası Şehirleri Konferansına Kazan Şehri Belediye Başkanı İlsur Metshin katılmıştı.

Tatar muhalefетinin Türkiye'deki faaliyetleri

1990'lı yıllar başında Tataristan Yüksek Sovyeti (parlamentosu) üyesi olan siyasetçi, yazar Fevziye Bayramova keskin muhalefeti ile tanınan bir şahıstır. Çeşitli kereler mahkemeye de verilmiştir. Fazla rağbet edilmeyen "Milli Meclis" adlı sivil toplum örgütünün başkanıdır. Defalarca uyarılmış, mahkemelere düşmüş, hatta mahkûm edilmiş olağanüstü bir siyasetçidir.

186 <http://www.eksisozluk.com/show.asp?t=abdullah%20gabdulla%20tukay%20caddesi> ; <http://www.aleviweb.com/forum/showthread.php?t=32985>

187 Fazla bilgi için bk. Nadir Devlet, "Tataristan'da Siyasal Süreç", Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu, III. Kitap (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını 2012), s.189-254.

Onun inisiyatifi ile 2008 yılında Kazan'da "Yurtdışındaki Tatar Hükümeti" Türkçe ifade ile Sürgündeki Tatar Hükümeti adıyla bir oluşum gerçekleştirildiği belirtilmişti. Ancak bu açılım ne taraftar buldu, ne de yabancılar tarafından ciddi bir hareket olarak yorumlandı. Yine de o ve birkaç taraftarı Türkiye'de bir takım faaliyetler gerçekleştirdiler.

Sürgündeki Tatar Hükümeti Başkanı olarak Prof. Dr. Vil Mirzayanov'un belirlendiği ilan edildi. Kendisi ABD'de yaşayan RF muhalif bir bilim adamıdır. Sürgündeki hükümetin diğer üyesi Milli Meclis Başkanı Fevziye Bayramova olmuştur. Üyeler olarak Yrd. Doç. Dr. İklil Kurban ile eşi Roza Kurban'ı görmekteyiz. İklil Kurban Doğu Türkistan'da Tatar bir ana ve Çinli babadan doğmuştur. Hemen herkese saldıran ve ithamkar yazıları ile bilinir. Ben de bu saldırılardan nasibi almış, hatta'hain' diye bile ilan edilmiştim. Onun ikinci veya üçüncü eşi olan Tataristanlı Roza Kurban kocası gibi saldırgan üslup kullanır.

Bu siyasi hareketin ilk ve son oturumu Türk Ocakları Genel Merkezi ile Milli Kütüphane Başkanlığı'nın ortaklaşa düzenlediği, "Geçmişten Günümüze İdil-Ural'da İnsan Hakları ve Demokrasi" konulu panelde 7 Mayıs 2009 Perşembe günü Milli Kütüphane Konferans salonunda yapıldı. Bu konferansta Fevziye Bayramova ile Türkiye'de yaşayan yurtdışı temsilcisi Roza Kurban ve ABD'de yaşayan Prof. Dr. Vil Mirzayanov Tataristan'daki Rus baskısını telin eden konuşmalar yaptılar. Ancak bu muhalefet hareketinin arkası gelmedi. Gelmesi de pek mümkün değildi. Bu hareketin içinde olanlar hemen herkesi Rus işbirlikçisi olarak suçluyorlardı. Diğer ifade ile kendilerine taraftar celp edemediler. Yine de bir teşebbüs olduğu için bahsetmeden geçemedik.

15 Aralık 2009'da Bursa'da Ahıska Türk Dernekleri Federasyonu koordinatörlüğünde Bursa Büyük Şehir Belediyesi ve TİKA desteğinde "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin kabulünün 61. yılında, "Yakın Tarihimizde Türk ve Müslüman Soydaşlarımızın Maruz Kaldığı İnsan Hakları İhlalleri Sempozyumu" gerçekleştirilmişti. Devlet Bakanı Faruk Çelik'in toplantıyı açmıştı. Bir Bakanın böyle bir sempozyumu açması tabii ki ikkati çekmişti. Sempozyumda 22 ülkeden 32 bildiri sözlü olarak toplam 4 oturumda sunuldu. Fevziye Bayramova da burada bildiri sundu. Böylece en azından Rus esareti altında bulunan Tatarların bir sesi olmuştu.

Talepler kısmında 14 madde olarak, "Kazan Tatarları başta olmak üzere bölgede yaşayan halkların okullarının kapatılması ve nükleer atıkların bölgede depolanmasına yönelik sürecin durdurulması, Kazan Tatarları Milli Meclis Başkanı

Fevziye Bayramova ile ilgili göz hapsinde tutulma ve soruşturma süreçlerinin durdurulması” istendi¹⁸⁸.

Tatar muhalefet hareketinin en önde giden lideri Fevziye Bayramova’ya memleketinde baskılar ise devam ediyor. En son olarak 3 Ekim 2011’de FSB (eski KGB) görevlileri Tataristan’ın ikinci büyük şehri Çallı’da yaşayan Bayramova’nın evine girerek, onu savcılığa götürdüler. Bir Tatar savcı kendisini Rusça olarak “radikalizm”(?) ile uğraşma diyerek sertçe uyardı. Bayramova da Tatar halkının hakları için mücadeleden vazgeçmeyeceğini yazarak, kendisine verilen uyarı belgesinin altını imzaladı. “Ben ölsem de eserlerim bu yoldaki mücadelemi sürdürecektir” dedi.¹⁸⁹

2015 yılındaki en ilginç gelişme 01 Mart tarihinde ise Eskişehir Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Konya Böğrüdilik Sibir Tatarları ve Miras Dernekleri Tataristan Yönetime Refis Kaşapov ile Fevziye Bayramova baskının durdurulması için yaptıkları başvuru olmuştur. Bayramova ve Kaşapov mahkeme kararı beklemekteler. Kaşapov ise aylarca soruşturm başlatılmadan hukuksuz şekilde hapiste tutuluyor.

Başvuruda şunlar yazılmış: “Kazan Tatarları yüzyıllarca Rusya imparatorluğunun soykırım ve kolonizasyonuna maruz kaldılar. Halkımız zorla Hristiyanlaştırmak, milli ve ruhi bağlarından koparmak, ahlaksızlığa ve alkolizme teşvik Moskova siyasetinin esas noktalarıdır. “Rus Dünyasında” Ortodoks dini ve Rus milletinden başkasına yer yok. Müslümanlar ve milli mücadeleçiler etrafında gerginliği Kreml ve özel istihbarat teşkilatı (FSB) çıkarıyor. Bayramova ile Kaşapov’un tutuklanmaları ve onlara yapılan suçlamalar Moskova tarafında hazırlanıyor”¹⁹⁰.

Kısacası Fevziye Bayramova’yı destekleyen, ardından giden pek yok. Bunun çeşitli nedenleri var. Tatarlar haklarının kısıtlandığının farkında, ancak ülkedeki baskı bunu demokratik olarak ortaya koyma imkânlarını daraltmış bulunuyor. Belkide Stokholm Sendromu etkisi altında kaldılar. Hatta bazı Tatarlar daha ileri giderek “Rusça mı, Tatarca mı farketmez, biz birlikteyiz “ demektedir.

188 <http://www.facebook.com/topic.php?uid=120405376348&topic=12651>

189 Tatar Nationalist Leader Warned Over 'Extremist' Views; http://www.rferl.org/content/tatar_nationalist_leader_warned_over_extremist_views/24347935.html
3 Ekim 2011.

190 “Төркия татарлары Татарстан житәкчелегенә мөрәжәгать итте”, Azatlık Radiosı (01.03.2015)
<http://www.azatliq.org/archive/news/20150301/570/570.html?id=26875016>

Tataristan Cumhuriyeti Temsilciliği

Uzak ve yakın diasporada yaşayan Tatarlar kendilerinin manevi ve hatta tarihi devletlerinin başkenti addedtikleri Kazan ile ilişki kurmayı her zaman arzulamaktadırlar. Şimdi Kazan Tatarların ancak % 25-30'nun yaşadığı Rusya Federasyonu içinde ufak yüzölçümlü (özerk) Tataristan Cumhuriyetinin başkenti konumundadır. İşte şimdi de uzak diasporadaki (ABD, Avrupa, Avustralya, Türkiye ve diğer ülkelerdeki) Tatarlar Kazan ile temas kurmaya can atmaktadırlar.

Tatarların büyük kısmı çarlık döneminde, Osmanlı ile Rusya arasında savaşlar olmadığı zamanlarda, hacca giderken, eğitim için, ticaret maksadıyla veya sığınmak için İstanbul'a gelip giderlerdi. Fatih Kerimi'nin İstanbul Mektupları (Orenburg, Vakıf Gazetesi Neşriyatı 1913) adlı eseri Osmanlının 1912 ile 1913 yıllarındaki Balkan savaşı esnasındaki durumunu inceler. Kendisi Vakıf gazetesinin muhabiri olarak bulunur ve yazıları tefrika halinde bu gazetede basılır. Daha sonra kitap şeklinde çıkar. Şimdi Latin harfleri ile Türkçe baskısı da vardır. Yani Tatarlar muhabir yollayacak kadar Türklerle ilgilenmişlerdir. Bu savaş esnasında Tatar gönüllü hemşerileri yaralı Osmanlı askerlerini bakmıştır. Hatta İstanbul'da hacıların kalacağı Kazan Tekkesi diye bir binaları da varmış.

1914 yılında bir tarafta Osmanlı diğer tarafta Rusya'nın olduğu 1. Dünya Savaşı patlak verince iki ülke arasında seyahat imkânı ortadan kalkmıştı. Tek 1917 Şubat ve Ekim ihtilallerinden sonra Bolşevik hükümeti ile isyancı Türkiye hükümeti arasında bazı ilişkiler kurulunca kısıtlı bir seyrüsefer olmuştu. Ancak Rusya'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulup, Türkiye'de Komünizme karşı bir politika uygulanınca seyahat imkânı ortadan kalktı. Bu durum 1985'te Gorbaçov'un SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri olana kadar devam etti.

2016 yılında Rusya-Türkiye ilişkileri bozulunca 1990'larda başlayan seyahat imkânları neredeyse sona erdi. Nisan 2011'de Türkiye vatandaşlarına Rusya'ya turistik girişte vize kaldırılmıştı. 30 gün vizesiz kalınabiliyordu. Ancak son olaylardan sonra bu da kaldırıldı. Yani Türkiye vatandaşı olan Tatarlar da artık Rusya Federasyonu konsolosluklarından vize almak zorundalar. Bu işlem hem pahalı hem de red edilme ihtimaliniz var. Ayrıca Rusya'da Türk düşmanlığı artığında kim cesaret edip turistik bir ziyaret riskini üstlenir.

Dünya Tatarları Kongresi

Daha önce “vatandaşlık cemiyetleri” yurt dışındaki soydaşlarla ilgilenirdi. Sovyetler Birliği dağılınca ile Tataristan'ın dışında yaşayan Tatarlar ile ilişki

kurmak maksadı ile “Dünya Tatarları Kongresi” adlı bir resmi teşkilat kuruldu. Böylece Sovyetler Birliği döneminde pek mümkün olmayan cumhuriyet dışındaki Tatarlar ile ilişki kurmak istendi. Bilindiği üzere Rusya Federasyonunda Tatarların neredeyse % 70-75’i Tataristan dışında yaşıyor. Sovyetler Birliği dağılınca eski Sovyet cumhuriyetlerinde yerleşen Tatarlar da var. Uzak diasporadakiler sayıca az olsa da Kongre onlarla da ilişki kurdu. İşte böylece ilk olarak 1992 yılında Kazan’da ilk toplantı yapıldı. Büyük bir katılım vardı. Çünkü Kongre bütün masrafları karşılıyordu. Bizler Musa Celil Opera ve Bale Tiyatrosunda toplanırken, sokaktaki gösterişçiler ise gerçek bağımsızlık sloganları atıyorlardı. Böylece başlayan ilişkiler sayesinde Türkiye’de yaşayan bir miktar Tatar Kazan’a ve civarına gitti. Bir kısmı akrabalarını aradı, bir kısmı iş imkânları araştırdı. Bir kısmı kız baktı. Oradaki Tatarlarda bu gelenlerden yararlanarak Türkiye’ye gelme yollarını araştırdılar. Çünkü baskı rejiminden kurtulmak istiyorlardı. Ayrıca Türkiye’yi bolluk ve zenginlik ülkesi olarak bellemişlerdi. Başlarda iki tarafında heyecanı fazla idi. Kazan’dan kim gelirse onu karşılanmaya koşuyorduk. Ancak zaman içinde iş tavsadı. İki ayrı rejimde ve yüzlerce yıl birbirinden kopuk yaşayan bu insanların pek de ortak yönü yoktu. Bunun dışında her iki tarafın dil sorunları ortaya çıktı. Rusya’dan gelenler genelde Rusça konuşuyorlardı, bizimkiler ise Türkçe. Oradan gelenlerden Tatarca bilenler ise burada pek az Tatarca bilen muhatap buluyorlardı. Mentalite çok farklı idi. Belki aynı sözcüğü kullanıyor, ama başka anlamlar yüklüyorduk. Dolayısıyla anlaşıyorlardık. Zaman kavramı, söz verme kavramı çok farklı idi. Kazan’da biri size saat falanda gelirim derse, mutlaka üç-dört saat geç geliyordu. Aynı şeyi buraya gelince de yapıyorlardı. Dolayısıyla 25 yılda iki arada pek fazla ciddi dostluklar geliştirilemedi.

İkili temsilcilikler

1 Eylül 1996 tarihinde Kazan’da Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu, 13 Eylül 1997 yılında ise İstanbul’da Tataristan Cumhuriyeti’nin Türkiye Yetkili Temsilciliği açılmıştır. Kazan’daki Başkonsoloslukta sırasıyla Alphan Şölen, Ahmet Rıza Demirel, İsmail Safa Yüceer, Ahmet Tuta, Ahmet Akıntı, Sabri Tunç Angılı ve 11.09.2014 yılından beri Turhan Dilmaç bulunuyor. Onun süresi de dolmak üzere: Moskova acaba buradaki başkonsolosluğunuzu kapatın dermi, bilemiyoruz.

İstanbul’daki Tataristan Temsilciliğinde ise ilk temsilci Marat Murtazin olmuş, sonra sırasıyla Ramil Mavlyutov, Radik Gimadinov ve şimdi Aydar Gaşıgullin bulunmaktadır. 2000 yılların başında resmi adı “Tataristan Cumhuriyetinin Türkiye Cumhuriyetindeki (Tam) Vekâletli Vekili”, yani temsilciliği kuruldu. Yanlış anlaşılmasın bu siyasi bir temsilcilik değil, ticari bir temsilciliktir. Yani Rusya

Federasyonu'nun Ankara'daki Elçiliğine veya İstanbul'daki Başkonsolosluğuna bağlıdır. Her ne kadar ticari temsilcilik olsa da, kültürel faaliyetlere de bir şekilde katılmaktadır. Tataristan Ticaret Evi ile Temsilcilik aynı binadadır. Ramil Mavlyutov bunun başkanıdır.

Türkiye'de Tatarları temsil edecek güçlü bir dernek veya vakıf olmadığından İdil-Ural Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği ile iş birliği yapmaktadır. Bu işbirliği aslında temsilciliğin talimatı çerçevesinde her yıl gerçekleştirilen Sabantuy, Tukay Gecesi ve Tataristan'lı Üniversiteli Öğrencilerin yarışmasıdır. Çünkü parayı Tataristan Ticaret Evi vermektedir. Ne demişler “parayı veren düdüğü çalar”, bilhassa Sabantuylar Temsilciliğin/Tataristan Ticaret Evinin davetlileri ile resmi bir görünüm arz eder. Son yıllarda bu toplantılar dua ile başlatılmaktadır. Tatarca bilen ve 1950'li yıllarda Uzak Doğudan gelen Tatarlar ve çocukları bunu çok yadırgamışlardır. Ayrıca köy âdeti olan bu geleneğe pek alışık da değillerdir. Dolayısıyla o kesimin katılımı çok düşmüştür. Sabantuylar artık genellikle çoğunluktaki Türklerin katıldığı İstanbul Büyük Şehir toplantısı şekline dönüşmüştür. Tukay Geceleri de Kazan'da olduğu gibi Tatarca bilmeyenlere yapılan göstermelik toplantılar şeklini almıştır. Fakat şunu itiraf etmek gerekir ki şayet Temsilcilik insayatif göstermese, maddi desteği sağlamasa ve Kazan'da sanatkarları getirmese buradakiler hiçbir faaliyet düzenleyemeyeceklerdir. Bu ifadeler dernek mekanı olmayan İstanbul'dakiler için geçerlidir.

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Mart 2011'de Moskova ziyaretinden dönerken Kazan'a uğraması buradaki Tatarları memnun etti desek yanlış yapmamış oluruz. Bu ziyaret Türkiye'nin Tatarlara önem vermesi şeklinde algılandı. Çünkü Kazan'da bir hayli Türk yatırımcısı, dükkâncısı, işçisi hatta talebesi var idi. Türk inşaat firmaları Kazan'da bir hayli inşaatla imzalarını attılar. Kreml (sur) içinde Kul Şerif camiinin mimari projesi Tatarlar tarafından yapılmışsa da, inşası bir Türk firması tarafından gerçekleştirildi. Yani ticaret olunca siyasetçiler oralarda bulunurlar.

Başkurtlar

Tatarlardan bahsederken Başkurtları anmamak çok büyük hata olurdu. Çünkü bu iki Türki topluluk aynı coğrafyada, yani tarihi toprakları İdil-Ural bölgesinde, daha doğrusu Orta Volga'da yaşarlar. Her iki topluluk aslında birbiri ile kaynaşmıştır. İki arada çok evlilikler olmuştur. Çarlık döneminde her ikisi aynı medreselere giderlerdi, yazı dili olarak o dönemin Tatarcasını kullanırlardı.

Ancak 1917 Şubat ve ardından Ekim ihtilali döneminde liderliğini Zeki

Velidi'nin (Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan 1890-1970) üstlendiği bir Başkurtçuluk hareketi başladı. Başkurtlar çarlık döneminde bazı haklar ve geniş araziler elde etmişlerdi. Devrim ile bunu kaybetmek istemiyorlardı. 1917 Mayıs'ında Moskova'da Genel Rusya Müslümanları Kurultayında Rusya'nın gelecek yönetiminde Tatarlar kültürel özerklik talebini desteklerken, aralarına Zeki Velidi'nin de bulunduğu Başkurt delegasyonu toprağa bağlı özerklik talep ettiler. İşte Tatarlar ile Başkurtlar arasındaki siyasi çatışma böylece çıktı.

Kasım 1917'de bugünkü Başkurdistan Cumhuriyetinin başkenti olan Ufa'da "İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının Millet Meclisi" açıldı. Bunda Zeki Velidi'nin kendisi de üye olmasına rağmen, daha sonra Aralık 1917'de Başkurdistan Geçici Yönetimi kuruldu. Böylece İdil-Ural bölgesindeki iki kardeş topluluk birbirine rakip haline geldi. Neticede Komünistler iktidarı ele geçirince Aralık 1919'da daha önce ilan ettikleri Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyetinden vaz geçtiler. Daha önce ise Zeki Velidi komutasındaki 50 bin civarındaki (hepsi değil bir kısmı) Başkurt askerleri (aralarında Tatarlar da vardı. Başkomutan Tatar İlyas Alkin idi) Mart 1919'da Bolşevikler safına geçmişti. Ardından Başkurdistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Tatarlara ise ancak 27 Mayıs 1920'de ufak yüzölçümlü bir cumhuriyete sahip olma hakkı tanındı¹⁹¹. Tatarların önemli bir kısmı Başkurdistan'da kaldı.

İşte böylece siyasi anlamda birbirine rakip haline getirilen bu iki kardeş topluluğun liderleri, siyasetçileri, akademisyenleri ve aydınları birbirini devamlı iğnelemektedirler. Halkın arasında bu anlamda bir husumet yoktur. Fakat onlar da kendi büyüklerinden, gazetecilerinden bir şekilde etkilenmektedirler. Dolayısıyla bugün maalesef Tatar-Başkurt husumetinden bahsedebiliriz. Diğer bir ifade ile Rus yönetimi "böl, parçala, yönet" prensibini bu halklar üzerinde çok iyi bir şekilde uygulamışlardır. Böylece İdil-Ural bölgesinde bir Türk-Tatar Birliği gerçekleşememiş ve iki topluluk dolayısıyla güç kaybetmiştir. Başkurtlar zaman içinde sayılarının da az olması dolayısıyla Tatarlardan önce dillerini ve kimliklerini kaybedeceklerdir.

Uzak diasporadakiler aslında bu gelişmelerden bihaber olmuşlardır. Dolayısıyla biz muhacerette Başkurtları ayrı bir unsur olarak görmedik, çünkü birlikte yaşadık. Mesela Tokyo İmamı Kurban Ali Başkurt idi. Tatarlar biz Başkurt imam istemeyiz demediler, hatta Ayaz İshaki ile çatışmasında bir haylisi onun yanında oldu. Türkiye'de bazı meşhur Başkurtlar vardır. Başta tabii ki Prof. Dr.

¹⁹¹ Nadir Devlet, 1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi, (İstanbul: Ötüken Neşriyat 1998). Tatarcası için bk. Надир Дәүләт (Тәржемә Р. Кадыйров) Милләт Мәжлесе (Казан, Жигән һәм Милли Китап нәшрияты 2008).

Ahmet Zeki Velidi gelir. Kendisi yıllarca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk tarihi kürsüsünde hocalık yapmıştı. 1969 yılında benim de “Cengiz Han” dersimde hocam olmuştu. Feriköy’deki derneğimizi de ziyaret etmişti. Onun iki çocuğu da Türkiye’de tanınmış bilim adamları oldu. Anneleri Romanya’lı bir Kırım Tatarı olan Prof. Dr. İsenbike Togan ile Prof. Dr. Sübütey Togan’dır. Diğer meşhur Başkurt âlimi ise Prof. Abdülkadir İnan (1889-1976) (memleketeki adı Fethulkadir Süleymanov)’dır. Ahat Salihov makalesinde Dr. Hamit Zübeyir Koşay (1897-1984)’ı da, pek inandırıcı olmasa da, Başkurt kökenli olarak saymaktadır¹⁹². Ayrıca daha az meşhur Başkurtlarla karşılaştığı belirtilir. Bugün İdil-Ural Türkleri Kültür ve Yardımlama Derneği Başkanı Gülten Urallı’nın babası Mahmut Urallı da Başkurt diye addedilirdi. Ancak dediğim üzere Rusya’daki Tatar-Başkurt sürtüşmesi uzak diasporada mevcut olmadı.

Fakat Rusya Federasyonunda devam etmektedir. 2 Eylül 2015’te Başkurdistan Cumhurbaşkanı Röstem Hemitov’u Kazan havalanında adaşı Tataristan Cumhurbaşkanı Röstem Minnihanov karşıladı. Rusya’daki gelenek çerçevesinde milli kıyafetli iki genç kız karşıladı. Birisi Rus’u temsil ediyor ve elinde ekmekle tuz bulunan tepsiyi, Tatar’ı temsil eden ikinci kız ise tepsinde Çekçek (milli Tatar tatlısı) tutuyordu. Başurdistan Cumhurbaşkanı ekmek ile tuzu tattı. Adaşı “Çekçekten de buyurun!” dediyse de muhatabı aldırmadı¹⁹³. Yani Tatarın tatlısını yemeye tenezzül etmedi. Bu gibi Moskova’nın tayin ettikleri adamlarla iki halk arasında dostluğu yeniden tesis hayli zor gözüküyor. Başkurdistan’da yaşayan Tatarlara yönetim devamlı çeşitli zorluklar çıkarıyor. Bunu yaparken arkalarına Rusları alıyorlar. Aslında acı bir tablo. İki Türki topluluk Rus’a dayanarak birbirine düşmanlık yapıyor. Belki de bu bağımsız olmayan toplulukların kaderidir.

Türkiye’deki Tatarların sosyal hayatları

Çin, Japonya ve Kore’den 1950’li yıllarda Türkiye’ye serbest göçmen statüsü ile gelen Tatar-Başkurtlar yerli halktan farklı adet-örf, müzik zevki, yemek kültürü ve sosyal hayata sahip olduklarını anladılar. Hatta dini konularda da farklılıklar var idi. Kendilerinin yerlilerden farklı olduklarını zaten çevre onlara anlatıyordu. Ben çocuk yaşta olduğumdan her şeyi pek kavramamıştım, ama yaşım ilerledikçe ben ve arkadaşlarım da farklılıklarımız kavramaya başladık. Daha doğrusu sağ olsunlar bizim farklı olduğumuzu yerliler bize öğretti. Daha yeni Kurtuluş Eşref Efendi Sokaktaki

¹⁹² Ahat Salihov, “Muhacir Başkurtların Türkiye’deki ve diğer ülkelerdeki faaliyetleri”, s.2593-2606 (kaynak tespit edilemedi)

¹⁹³ Римма Эбдрәштова, Ике Рәстәм очрашуы: гади күрешүме, якынаю билгесеме? Азатлык радиосы (02.09.2015), <http://www.azatliq.org/content/article/27222487.html>

apartmanımıza taşınmıştık. Şimdi mühendis olan Reşit Latif ile eve dönüyorduk ki, arkamızdan 10-15 çocuk koşuyor ve “Çinli! Çinli!” diye bağırarak bizi kovalamaya başlamışlardı. Canımızı zor kurtardık dersek yanlış olmaz. Bayağı korkmuştuk. Apartmanın ağır demir kapısını kapayarak onların elinden kurtulmuştuk. Ağı ailesinin bizden birkaç yaş büyük olan Fuat ve Reşit Ağı’lerin her gün okuldan kavga ederek, yara bere içinde döndüğünü duyuyorduk. Büyüklerimiz dilleri dolayısıyla yadırganıyor hemen “Nerelisiniz?” sorusuyla karşılaşıyorlardı. Ekserimiz “Çin’den geldik” diyorduk. Bize Çinli diye saldırımlarının nedeni bu olsa gerek. Ağustos 2015’te ülkücülerin Koreli turistlere Çinli diye saldırımları gibi. Böylece Çinlilerin Uygurlara yaptıklarının intikamını alacaklarını zannediyorlardı.

Eti (babam) bu nevi hitaplardan kendini korumak için oldukça iyi bir formül bulmuştu “Hakiki Türkçeyi biz konuşuyoruz” diyordu. Uzak Doğudan gelen hemşerilere de “Tatarca fiillere ‘yor’ ekleyin, işte size Türkçe” diyordu. Altmış yaşını aşmış bir insan için oldukça geçerli bir formüldü, yeniden Türkçe öğrenecek değildi ya. Bize Türkçedeki gelecek zaman kipi “yor” (bu ancak Türkmencede var. Onlarda yayarak ‘yer’ şeklinde kullanıyorlar) başka Türki dillerde olmadığından bizimkilerin dikkatini çekmiş olsa gerek. Ben ilk geldiğimiz yıllarda bu formülü kullandığımı biliyorum. Mesela “su sipiyor” derdim.

Dil konusunda bir de yanlış anlaşmalar oluyordu. Gözeyir abzi adlı bir hemşerimiz Belediyenin o dönemde Nafia denilen, yol işlerinde çalışmaya başlamıştı. Bir gün bir meslektaş ile ağır bir demir putreli kaldırımları gerekmiş, ucundan tutmuşlar bir miktar kaldırmışlar, meslektaş seslenmiş “kaldırsana!” diye, bizimki de bırakıvermiş ve putrel diğerinin ayağına düşmüş. Tabii kıyamet kopmuş. Nedeni basit Tatarca “kaldır” bırak demek. Bizimki de komutu alınca bıkarılmış. Bir anekdot daha: Hanımlardan biri kasaba girmiş ve “it bar mı?” demiş. Kasap da “bizde it bulunmaz, sokakta çok var” diye kızarak cevap vermiş. Malum Tatarca’da biz ete “it”, ite (köpeğe) de et (kapalı ‘e’ ile) diyoruz. Yetişkin yaşta gelip de Türkçe öğrenenlerimizin dili Tatarca’ya çalardı ve dolayısıyla yabancı oldukları anlaşılırdı. Dilleri çalmasa tipleri batardı. Bana hala esnaf, bilhassa turistik eşya satan dükkânlarda, yabancı zannedip, İngilizce, Almanca, Rusça hitap etmektedir. Hemen herkes “Nerelisiniz?” diye sorar. Başta “Tatarım” derdim, bu sefer de “Benzemiyorsunuz” derlerdi. “Estarfurullah” diyenler de çıkıyordu. Malum Tatar olmak o kadar da hoş bir şey addedilmiyordu. “Tatar suratlı” olmak çirkinlikle denkti. Bir de “Tatar” ihaneti var. Gerçi gibi bizim zamanımızda hayli kozmopolit olan İstanbul’da kaynayıp gidiyorduk. Ancak 6-7 Eylül 1953 olaylarından (gayrı-Müslimeler saldırıdan) sonra bilhassa Rumlar, arkasından Ermeniler, hatta Yahudiler ülkeyi terk edince, fazlasıyla İslamlaşma oldu. Bizler de rahatsız olmaya başladık.

Hazır bu İslam konusu gelmişken bizlerin İslam'a bakışımızı da açıklamak doğru olacaktır.

Uzak Doğudan gelen herkes en az dört yıl anadil ve din eğitiminden geçmişti. Çünkü mahallelerimizin bir mescidi veya ibadet odası bulunurdu. Ramazan'da teravih namazları, bayram namazları topluca kılınırdı. Cuma namazlarına iş şartları el verenler katılırdı. Mevlit ayında dualı toplantılar olurdu. Kendi imamlarımız vardı. Bütün bu dini faaliyetler halktan toplanan paralarla gerçekleştirilirdi. Türkiye'ye gelince cami veya mescit yapma gereği kalmadı. Daha sonra annem Türkiye'yi İslam ülkesi olduğu için tercih ettiğini söylemişti. Oysaki Amerika'ya gitme şansımız varmış. İlk geldiğimiz yıllarda İstanbul'un bütün büyük camilerini dolaştığımızı hatırlıyorum. Anlaşılan gayr-ı Müslimler arasında yaşamak canlarına tak etmişti. Babam oldukça dindar bir adamdı, Ufa'da medresede okumuş, gençliğinde yaz aylarında Kazak bozkırlarında imamlık yapmıştı. İstanbul'da ise adet olarak Perşembe günleri (kıçatna) banyo yapılır, hepimiz yıkanırđık. Su ancak haftada bir ısıtılabilirdi. Sonra babam oturur Kur'an okurdu. Ablam da son on-on beş yılında, kendisi aşırı bir sosyalist olduğunu iddia etse bile, Perşembeleri yıkanır ve Kur'an okurdu. Çocukluğunda aldığı terbiyeyi sürdürdü. Babam Cuma günleri ise camiye giderdi. Babamla annem sabahları birlikte namaz kılarlardı. Ancak babam her ne kadar beş vakit kılsa da, annem tek bir sabah namazı ile yetinirdi. Annem ibadet dışında başını örtmezdi. Bizim Tatar hanımlarında da kara çarşaf giyme, ibadet dışında baş örtme, tesettür gibi adetler yoktu. Zaten tesettür denilen şey 2002'de AK partinin iktidara gelmesi ile kırsal kesim ve kasaba kültürü ile yetişenlerin şehirlere akmasıyla yaygınlaştı. Biz siyah başörtüsünü Rum ve Ermeni kadınlarında görürđük. Rumlarda eşi ölen bir hanım ölene kadar siyahlar giyerdi. Yani katı gelenekleri vardı.

Cenaze adetlerimiz de biraz farklıydı. Biz ölünün üçü, yedisi, kırkı ve yıl dönümünde anardık. Biz ölünün ardından camide mevlit okutmazdık. Anma merasimlerimiz yemekli olurdu. Başta imam kısa bir dua okurdu. Tercihan kendi aramızdan imam olmasını isterdik. Aramızda imamlık edecek kimse kalmayınca mecburen Türk imamları çağırılmaya başladık ve onlara da dua faslını kısa tutmaların tembihledik. Evlere imamlardan kurulu mevlithanlar çağırma âdetimiz olmadı. Ölünün ardından bağıra çağıra ağlamak bizde ayıp sayılırdı. Dolayısıyla ölünün ardından üst-baş paralarcasına matem tutulmazdı. Bizdeki anlayışa göre, bu Allah'ın arzusuna karşı çıkmak olurdu. Matem yemeklerinin kendine has bir standarttı olurdu. Yemeğe ölünün akrabaları, yakın dostlar çağrılırdı. Evler küçük olduğundan bu 15-20 kişiyi geçmezdi. İlk olarak sofraya şehriyeli (tukmaç) tavuk suyu gelirdi, ardından haşlama tavuk, haşlanmış, bazen kızartılmış bütün patatesler ve yanında ekseri havuç gelirdi. Ardından ise kuru üzüm ve kuru siyah mürdüm erikli tatlı pilav dağıtılırdı. En

son olarak ise büyük fincanlarda çay verilirdi. Çayın yanında mutlaka çeşitli reçeller, kuru ve taze meyveler, değişik Tatar tatlıları bulunurdu. Büyüklerimiz çaylarına elma doğrayarak veya limon koyarak içmesini severlerdi. Bazıları da kuru meyveler koyarlardı. Çok çay içilirdi. Hatırlarım babam banyodan (munça) sonra bir koca çaydanlık çay içer ve devamlı terlerdi. Tatarlar memlekette munça denilen Fin hamamına gitmeyi çok severler. Babam munçaya girip karlar üzerinde yuvarlandığını anlatırdı. İşte bu terleme seremonisi munça nostaljisinin bir tezahürü idi. Ben Türkiye’de ilk munçayı Eskişehir Kuruhöyük (Osmaniye) köyünde görmüştüm. Sonra Almanya’da tadına varmıştım. Kazan’da da fırsat buldukça girmiştim.

Bizlerde her türlü Kandil hatırlanmazdı. Ancak Kadir (Kıçesi) Gecesi ve Mevlüdünnebi (yani Peygamberin doğumu) daha ziyade bizimkilerin Uzak Doğudayken bir araya gelip dua edilen bir etkinlikti. Türkiye’de buna gerek de kalmadı. Çünkü zaten AK parti ile her kandili byram gibi anmak âdeti topluma monte edildi.

Bayramlarda ancak çok zenginler kurban keserlerdi ki bizde öyle zenginler yoktu. Ancak babamla bir Tatar zenginin evine gidip, onun koyun kesmesini izlemiştim. Biz fakirdik. Babama kurban kestiği için bir miktar para ve kestiği hayvandan bir parça et verilirdi. Türk evlerinde bayramlaşma oldukça basit olurdu. Bayramlaşmaya giderseniz, size çikolata veya bir şekerleme verilir ve kahve ikram edilir. Bizimkiler ise sofra donatırdı. Bir gün önceden birkaç hanım bir araya gelerek, çekçek hazırlarlardı. Çekçek yağda kızartılmış ufak hamur parçacıklarının bal ile kalıba sokulmuş Milli Tatar Tatlısıdır. Rusya’da Tatarlar ileri gelenleri bir yabancıyı çekçekle karşılarlar. Ruslar ise tuz ve ekmekle karşılarlar. Bu bir hoş geldiniz seremonisidir.

İşte 20-30 veya kırk yumurtadan yapılan çekçeğin hazırlanış prosedürü hayli zaman alıcıdır. Başta yumurta, un ve su ile yoğrularak hamur hazırlanır. Bu hamur oklava ile masada yayılır, sonra ince şeritler kesilir, biraz kuruyunca şeritlerden ufak bilye büyüklüğünde parçalar kesilir. Bunlar kızgın yağda kızartılır. Soğumaya bırakılır. En son ise büyük ve yüksek tencere içinde bal ile karıştırılır. Oldukça zor bir iştir. Çünkü balın miktarını iyi hesaplamak lazımdır. Tenceden düz bir tabağa aktarılırken kalıbın bozulmaması, dağılmaması gerekir. Balı az ise veya hava sıcaksa ballanmış hamur parçacıkları dağılabilir. Daha sonra bu çekçeğin üstüne renkli şekerler ile süslemeler yapılır.

Bunun ile bayram hazırlığı bitmez. Çeşitli belişler (turtalar/börekler) (бәлеш) yapılır. Şimdilerde apple pie (elma turtası) denilen çeşitli tatlılar yapılır. Genelde kuru kayısı, siyah erik ve elmadan pişirilir. Bunun dışında bizim tvorok (irimçik) (творог-еремчек) dediğimiz lor veya quark peynirine benzeyen sütlü bir madde bu turtalara içlik olarak kullanılır. Bunun için bizim hanımlar Kurtuluş’tan Beyoğlu’na giderlerdi, orada bir Bulgar mezeciden tvorok ve smetan (сметана) (bir nevi kaymak)

alırlardı. Bununla da sofrta hazırlıkları tamamlanmaz. Hamurdan kuşdili veya başka addaki üstü pudra şekeri ile kaplanan pişmiş hamurlar, pirok (пирок) veya mikado adlı pastalar yapılırdı. Böylece bayram sofrası neredeyse hazır olurdu, ek olarak sofraya türlü şekerlemeler ve reçeller (biz varenya derdik, daha sonra Tatarca'da kaynatma da dediklerini öğrendik) (варенье) konulurdu. Kadınların işi bununla bitmez, ev temizliği yaparlardı.

Bayram sabahı ise erkekler namaza gider ve onların dönüşüne genelde peremeç pişirilirdi. Bizim peremeçlerin Kazan'dakilerden farklı olduğunu oralara gidince gördük. Bizimkiler genelde basık olur ve yağda kızartılırdı. Bu Mişer usulü peremeç idi. Uzak diasporadaki bütün Tatarlar bu peremeci bilir. Mayalı olan ve kabarık peremeçler pek yapılmazdı. Bazen ise piraşki (Rusçası пирожки) yapılırdı. Tatarca adının somsa olduğunu sonradan öğrendik. Bu da hamurdan bir bohça olup, içinde genelde kıyma olur. Bazen ise lahana konulur ve yağda pişirilir. Fırında pişirilme şekli de vardır. Bir de çok yaygın olan Türklerin mantı dediği, ancak farkı bir mantı yemeği vardır. Biz buna pilmen deriz (Ruslar ise пельмени der). Büyüklüklerine göre farklı olabilirler. Şekilleri yuvaraktır ve içine genelde kıyma konulur. Çorba suyunda pişirilir. Çin lokantalarında won-ton denilen mantıya benzerler. Zaten mantı dediğimiz yiyecek Çin'den gelmiştir. Men-man Çine hamur demekmiş. Mesela Pilmen'deki men de demek ki hamur anlamındadır. Neticede makarna, mantı ve benzer yiyeceklerin Marco Polo ile Avrupa'ya geldiği inanılıyor. Çay da Çin'in dünyaya hediyesidir. Ruslar, Türkler çayı kuzeyden aldıkları için oranın telaffuzu ile Çay diye kullanırken, güneyden alan İngiliz ve batılılar Tea diye telaffuz ediyorlar. Her neyse pilmene dönersek içinde lahana veya patates püresi konulan daha büyüklerine de kalduni (колдуны) derdik. Bunun dışında bilin (белен) (Ruslar блины der), yani pan cake veya krep sevilen bir yemektir. Üstüne reçel sürülerek de veya içine kıyma konulup, dürülerek de yenilirdi. En yaygın bir hamur işi ise beliş, bir nevi böreğe benzeyen, üstü ve altı kapalı olup, fırında pişirilerek hazırlanan bir yiyecek türüdür. Onun etlisi, lahanalısı, patateslisi, balıklısı olur. Tatlısının içiği ise kurutulmuş kaysı, mürdüm eriği, elma, tvarok (lor peyniri) ve benzeri malzemelerden olurdu.

Kazan'a gidene kadar Gübediye (Губедия), öç poçmak (өч почмак), ürdek belışı (үрдәк бәләше) gibi yemekleri bilmiyorduk¹⁹⁴. Bizim evde kullandığımız yemek tabirlerinin çoğunun Rusça olduğunu farkında değildik sanki veya aldırmiyorduk. Mesela kaşık, bıçak diyorduk ama çatala (Tatarca'sı чәнечке) yerine vilka (Rusçası:вилка) diyorduk. Bazı kelimelerin Rusçadan ödünç alındığını aramızda Rusça bilenler farkındaydı, benim gibi sonradan öğrenenler, daha sonra aydılar.

Neticede Orta Asyalı göçebe bir halktan yerleşik hayata geçen ve tarımla uğraşan, doğu-İslam kültürü ile yoğrulmuş Tatarların Avrupa etkisinde gelişen Ruslardan ve onların kültüründen ödünç kelimeler alması da doğaldı. Örnek vermek gerekirse östel (өстәл) Rusçadaki stol (стол) sözünden alınıp Tatarcalaştırıldığına şaşmamak gerekir. En nihayetinde Ruslar da medeniyeti batıdan aldıklarından bu kelimeyi de Almanlardan almış bulunuyorlar. Neticede Orta Çağlarda Tatarlarda masa olmaması doğal bir şeydi. Tataristan'da dolaşırken Tatar köylerinde bezemeli evler gösterilirdi. Aslında bu nevi evler bütün Rus coğrafyasında mevcuttur. Nasıl ki "Süyüm Bike Minaresi" dediğimiz kulenin benzerlerinin birçok Rus şehirlerinde olması gibi. Bence bunu kompleks haline getirmemiz ve halkı uydurma şeylerle avutmamız gerekli. Süyüm Bike Ruslara teslim edilen bir Hanın karısıdır. Bir kahramanlık sembolü değildir. Tarihimizin acı bir sayfasıdır, bunu devamlı neden hatırlamak ihtiyacını hissettik anlaması zor.

Tekrar yemek bahsine dönersek bizim yemeklerimiz hamur ve ete dayanır. Sebze neredeyse yoktur. Çünkü bizim coğrafyamızda Türkiye'deki gibi bol sebze yetiştirmek için iklim müsait değildir. Sekiz ayı kış şartlarında geçen bir ülkede bütün Rusya ve Tatarlar da şehrin biraz dışında daça adı verilen 100, 200 m²lik veya daha büyük içinde ufacık bir evcik bulunan arsalarına giderler. Burada mevsim müsait olduğunda havuç, turp, patates gibi toprak altında yetişen veya domates, hıyar, patlıcan gibi yer üstünde biten sebzeler ve bir miktar da ağaçlarda kışa da dayanıklı meyveler yetiştirilir. Bunların mahsulü yaz aylarında toplanır ve kış için muhafaza edilir. Salatalık, domates gibi sebzelerin turşuları hazırlanır. Diğerleri ise ambarlarda muhafaza edilir. Hatta Sovyet döneminde halkın ihtiyacının 1/3'i bu daçalarda elde edilirdi.

Biz (bilhassa Çin'den gelenler) sebze yemeklerini Türkiye'de öğrendik. Bizim evde her gün yenilen standart yemek tukmaçlı (salmalı) çorba, arkasından çorba için suda kaynatılmış et ve yanında patates olurdu. Bazen pilav veya başka şeyler pişirilirdi. Annem Türk yemeklerine merak sarınca karnıyarık gibi patlıcan yemekleri de yapmaya başlandı. Genel olarak lahana ve salatalıktan turşu yapılırdı. Salata olarak ise taze hıyar ve domates yenilirdi.

Peki, muhacir Tatarlar geçimlerini nasıl sağlardı? Çin'den gelenlerin benim gibi çocuk yaşta olanların dışında hepsi Rusça biliyordu. Ancak o dönemde son 25 yılda geçer akçe olan, ancak tekrar gündemden düşen, o Rusçaları işe yaramadı. Çünkü Rusça'ya ihtiyaç olduğunda onlar yaşlanmıştı. Çince bilenleri pek yoktu. Babam gibi Japonya'da seyyar satıcılık yapanlar bir parça ve tabii ki orada doğup büyüyenler mükemmel derecede Japonca biliyorlardı. Ancak bu bilgiler de işe

yaramadı. Gençlerden bir şekilde İngilizce bilenler iyi işler buldular. Ablam Fransız okulunda okuduğundan Fransızca ve İngilizce de öğrenmişti. İyi bir iş buldu. Zaten o para kazanıp bize destek olmasa idi, durumumuz fecaat idi. Meslekli, yani tıp doktoru, mühendis gibi olanlar kendi meslekleri ile ilgili işler buldular. Mesleği olmayıp ta İngilizce bilenler yabancı hava şirketlerinin bürolarında çalışmaya başladılar. Babam gibi yaşlıların bazı meslekleri varsa da, buralarda geçerli olmadı. Mesela kürkçülük ticaretinde çalışanlar için o dönemlerdeki fakir Türkiye’de pek iş yoktu. Netice de ileri yaştakiler Çin ve Japonya’da yaptıkları gibi artık belki sırtlarına değil, ellerine bavullar alarak, kapı kapı dolaşarak Çin’den gelen örtü vs. satmaya çalıştılar. İstanbul’un yokuşlarında, büyük bir şehirde bu işi, bir de veresiye yapmak birkaç misli zordu. Babam öldüğünde alacakları varmış, ancak kimse getirip vermemiş. Hanımların elinden gelenler biçki-dikiş, tamirat işleri ile üç-beş kuruş kazanmaya çalıştılar. Neticede eğitimi, mesleği ve geçer akçe dili olanlar daha iyi işler buldular. Bilhassa Tatar hanımlarının işe girdikleri yerlerde çalışkanlıkları ile dikkati çektiler. Patronları onlara hemşerilenizi varsa çağırın deyince, aynı firmada birkaç Tatar hanım birden çalışmaya başladılar. Mesela Şişli’deki Çukurova şirketi ofisinde İslamiye Tahir, Zühre Alukay, Reşide Kalka, Reşide Deuş benim hatırladıklarım idi. Çok sayıda olmamakla birlikte tıpçılarımız, diş tabiplerimiz, hemşirelerimiz, masörlerimiz vardı. Çocuk ve gençlerin hemen hepsi eğitim aldı, sonraları meslekli insanlarımız yetişti. Hatırladığım kadarıyla Alman Lisesine Tatarların rağbeti hayli yüksek oldu. Paralı olmasına rağmen sınav kazanarak bu okula girenler Şermin Arslan-Alyanak (Profesör), Vildan Apakay (San Fransisco’da), Rüstem Akçura (Norveç’te) ve kız kardeşi Nerkiz, Şamil Pak (vefat) ve kız kardeşi Feriyal (Almanya’da), Hafız Halidi ve ben (Profesör). Bunun dışında İstanbul Teknik Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi gibi mühendislik okullarından mezun olanlar oldu. Aramızda Ahmet Veli Menger’in dışında cidden zengin diyebileceğimiz pek kimse yoktu. Aklımda kalanlar Numan Ait’in seyahat acentesi, Osman Bayhuca’nın tuhafiyeye mağazası, Kebir Kambir’in plastik imalatçısı, Mahmut Urallı’nın yedek parça dükkanı gibi ufak çaplı iş yerleri idi. Zaman içinde ileri yaşıta gelenler hayli sıkıntı çektiler, bazıları Darülaceze’ye (kimsesizler bakım evine) düştü, çocuksuz olanlar yalnızlıkta ya hastalıkla ya eceliyle öldü. Mesela bizim imamlarımızdan Evhadi Abzi Tokay Mengerlerin Topkapı’daki tamirhanesinde bekçilik yapar ve karısı Hatice apa da onlara yemek pişirirdi. Amerikan Kolejinde bekçilik yapan başka bir hemşerimiz vardı.

Neticede gençler kendilerine daha iyi hayat kurdular. Dernekler sayesinde tanışıklıklar oldu, Tatarlara birbirleri ile evlendiler. Büyüklerimiz buna seviniyordu. Yine de aramızda Türkiye’de yaşamaktan mutlu olmayan çokça insan çıktı. Ekserisi

ABD'ye göçtü. Bizimkiler de başvurmuş, vize gelmiş, ben itiraz ettim diye gidilmedi. İnsan bazen yanlış tercih de yapıyor mu acaba?

Müzik zevkimiz farklı demiştim. Nedeni basit. Ben müzikçi değilim ama şöyle açıklayayım. Orijinal Tatar müziği pentatonik (beş sesli) müziktir. Pentatonik müzik dünyanın çok çeşitli yerlerinde yaygındır. Keltler (Seltik) bugün İskoçya, İrlanda ve Gallerde yaşayan halklardır. Tatar müziği ile İrlanda müziği benziyor varsayımı, işte bu beş seslilikten kaynaklanmaktadır. Ona bakarsanız Çin, Kore, Japon ve Hindi Çini müziği de pentatoniktir. Kazan'da bana bununla ilgili bir olay anlatmışlardı. Bir Tatar müzik gurubu konser vermek üzere Çin'e gitmişler. Seyirciler bayılmış. Ben bile bazen Çin müziğini Tatar müziğine benzetiyorum. Orta İdil'de Mari, Çuvaş ve Tatarlar, Orta Avrupa'da ise Macarların müziği pentatoniktir. Bunun dışında Batı Afrika'da rastlarsınız. Amerika'da ise Jazz, kilise müziği Gospel, Amerikan folk müziği pentatoniktir. İlginç olan şu ki Tatar müziğinin hiçbir Türki ulusun müziği ile benzerliği yok. Dolayısıyla bu beş seslilik Tatarlara nereden geldi sorusu da akla geliyor? Çin'den gelmiş olsa, o aradaki Türki ve diğer halkları etkilemedi? Ancak Moğolları etkilemiş onlarınki de pentatonik. Batu Han ile mi geldi Rusya'nın Avrupa kısmındaki Volga boyuna yoksa? İşte müzikologlar için bilmece.

Tatarların kendilerine bir müzikleri ve müzik anlayışları vardır. Klasik Tatar müziği pentatonik (beş sesli), yani bir oktavda 5 nota içerdiğinden, Türk müziğinden tın olarak ayrılır. Tatar musikisini ilk olarak annemden duydum. O bilhassa yemek yaparken şarkı söylemesini severdi. Tatarca'da şarkı söylemenin fiili "cırlamaktır", oysaki Türkçede cırlamak hoş bir şey değildir. Ne yapalım biz şarkıya cır (yır) diyoruz. Annemin şarkılarını ezberlemediysem de, kulağıma yer etmiş, şimdi bile Tatarca dinlemekten zevk alıyorum. Tabii bu başka müzikleri sevmeme engel değil. Ancak Tatarca yırlar beni daha fazla hassaslaştırıyor desem yalan olmaz. Beni çok etkilemiş olan bir yır "Şomurtum" (bir nevi böğürtlen) idi. Bu bir ski şarkı olduğu için Tataristan'da söyleyen kimseyi pek duymadım. Mutlaka bizimkilerle birlikte eski yırların bir haylisi kaybolup gitti. Neticede hepsi halk şarkısı idi. Tatar yırları kısa küy (кыска көй) (kısa hava) ve uzun küy (озын көй) (uzun hava) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Eski Tatar yırları hüznü olur, memleket hasreti, sıldan bahseder. Neşeli şarkılar karşılıklı atışmalar içeren "takmak"lardır. Tabii bir de folk dansı yapılan, en meşhuru "Epipe" olmak üzere, oyun havaları vardır. Şarkılardaki hüzüne Tatarlar moң (моң) derler ve bunun hiçbir dilde karşılığının olmadığını iddia ederler. Çünkü bu melodide ahenk anlamına da gelir. Veya konuşmada moңлану (моңлану) hüznülenmeyi anlatır. Bugünkü modern enstrümanlarla ve batı usulünde çalınan parçalara artık moңlı yırlar dememiz mümkün değildir. Zaman içinde şarkı janrı da değişti, Rus ve batı müziğinden etkilendi. Belki sözleri Tatarca kaldı, ancak melodilerdeki Tatar ahengi kayboldu.

Zaten Çarlık Rusya'sı Bolşeviklerin hâkimiyeti altına geçince her alanda pey der pey değişiklikler oldu. Bu en fazla belki de eğitim sahasında sezildi. Modern müzik eğitimi verilmeye ve sanatkârlar yetiştirilmeye başlandı. Dolayısıyla Tatarlara arasından da kompozitörler, bestekârlar, opera sanatçıları, estrada şarkıcıları, çeşitli müzisyenler yetişti. Bazıları dünya çapında şöhrete erişti. Tatar kompozitörleri arasında yanılmasam en verimli ve en meşhuru Necip Cihanov (1911-1988) olmuştur. 8 opera, 3 bale müziği ve 17 senfoni kaleme almıştır. Bizim ailece tanıma şerefine eriştiğimiz ise dört senfonik eseri ile şöhret olan Almaz Monasıypov (1925-2008) idi. Aynı zamanda tanınmış halk şarkıcısı İlham Şakirov ile birkaç sefer birlikte olma şansını da yakaladık. Kısacası Tatar musikisi, gelişmelerini, sanatkârlarını, bestecilerini kapılar açıldıktan, yani 1990'dan itibaren yavaş yavaş tanımaya başladık. Şimdi internetten bazı Tatar FM radyolarını dinlemek, TNV TV kanalını izlemek mümkün.

Tatar müzik aletleri nelerdir? Klasik döneme, ortaçağa ait kubız (Avusturya köylerinde de kullanılan etrafı madeni ortası titreşime uygun ince dilli) , kuray (kaval) ve dombrayı (ufak davul) duyanlar vardır. Ancak şimdiki Tatar müziği yüz yıldır pek bu ilkel aletler kullanılmadan icra edilmeye başlamış. İki çeşit akordeon, garmun (гармун) ve talyan garmun (тальян гармун) yaygınlaşmış. Köy çocukları garmun çalarak kızları celp etmeye çalışmışlar. Bunun dışında keman da çalınmaya başlamış. Evlerde konserlerde ise Tatar yırlarına piyano da eşlik etmeye başlamış. Arkaik çalgı aletleri ile müzik yapan Surnay adlı bir gurup var. Türkiye'de klasik Türk sazları ile Tatar müziği yapılacağına inanan bazı guruplar vardır (msl. Tümeta). Ancak onlar Tataristan'da hiçbir şekilde benimsenmemişlerdir. Her yıl Kazan'da akordeoncuların büyük festivali olur, akordeonu kapan buraya gelir ve yarışır. Tatarlar Sovyet döneminde tiyatrolarda müzik dinlemeye alışmışlar, bu alışkınlıklarını şimdi de devam ettiriyorlar.

Muhacirlikte aramızda birkaç piyano ve akordeon çalan arkadaşımız vardı. Onlar gecelerimizin can simidi idi. Bir gecede büyük başarı göstermiş genci, yaşlısı, kadını ve erkeği 20 kişilik bir koro çıkarmıştık. Sahneye çıkıp yırladık ve alkışladılar da bizi. Daha sonra dönemimizin başkanı merhum Rifat Muhtesip birilerine :“biliyor musunuz biz büyük bir başarıya imza atmış ve 20 sesli koro yapmıştık,” deyince hepimiz kahkahadan yerlere yuvarlanmıştık.

Türkiye'deki Kazan Tatarlarının 1970'lerdeki sosyal konumu

Elimizde bu konuda merhum Mahmut Tahir ile benim birlikte hazırladığımız, amatörce olsa da, bir çalışma var. Bunu Kazan Dergisinin 6. sayısında (Aralık 1971-Şubat 1972) “Türkiye'de yaşayan Kazanlıların sosyal vaziyetine istatistiki bir bakış” adlı makalede incelemiştik¹⁹⁵.

1917 Rus ihtilalinden önce gelip yerleşenler Türkiye'nin muhtelif yerlerinde dağınık halde yaşadıklarından, şimdilik bunları araştırmamıza dâhil edemedik. Gayemiz Kazan Tatarlarının sayılarından ziyade sosyal vaziyetlerini ortaya koymaktı.

Cinslere göre tasnif ettiğimizde kadınlar % 55,7, erkekler ise % 44,3 oranına sahiptiler. Aslında bu dengesizlik pek önemli değildi. Yaş oranları daha önemliydi.

Yaşlara göre tasnif (0-19 yaş arasındakiler dâhil edilmemiştir.):

Yaş	Oran %
20-30	18,15
30-40	14,90
40-50	21,85
50-60	22,3
60-fazla	22,8

20 ile 50 yaşlar arasında, yani en üretken yaşta olanların toplam oranının yüzde 55'e (54,9) yaklaştığını görüyoruz. 0-19 yaş arasındaki çocuk ve gençleri tespit için yeterli zaman olmadığından onlar bu istatistiklere dâhil edilememiştir. Genç ve orta yaşlı ailelerin ortalama iki çocuğu olduğu düşünülürse, bu kategori % 20'lik bir orana ulaşabilir. Yani böylece 50 yaşına kadar olan Tatarların oranı % 65-70'lere ulaşacağını var sayabiliriz. Ancak bu araştırma 44 yıl önce yapıldığına göre, şimdiki oranlar çok değişmiştir.

Eğitim düzeyine göre tasnif

Eğitim Durumu	Erkek %	Kadın %	Toplam %
İlkokul	16,85	17,00	33,85
Orta ve lise	20,48	29,34	49,82
Yüksek	11,33	5,00	16,33

Kadınlarımız, lise tahsili sonuna kadar tahsil faktörünü erkeklere nazaran daha ileri olarak ellerinde tutmaktadırlar. Gelenekleri, dini ve dili yaşatan ekseri kadınlar olduğu için ve kadınların daha muhafazakâr olduklarını ve ayrıca çocuklarıyla küçük yaştan uğraşarak onları yetiştirdiklerini ve eğittiklerini de nazar-ı itibara alırsak, millî hayatımızın yaşamasında büyük rol oynadıkları anlaşılır. Kadınlar, tahsil faktörünün de yüksek olması dolayısıyla, erkeklere nazaran hem ruhen hem de kültür yönünden yukarı seviyede olmaları sebebiyle Tatarlar arasında millî ruhun muhafazasında esas rolü oynamışlardır.

Sosyal hayatta, kültür ve iş hayatında önemli rol oynayan bir araç ise dil olmuştur. Yabancı dil bilmek insanlara bilgi yanında ayrı bir görüş te vermektedir. Yabancı dili öğrenen biri, o dille birlikte o milletin düşünce yapısını, kullanılan kelimelerin felsefi değerini vs. de birlikte öğrenir. Yabancı dil bilmenin manevi gurur ve hazzından ayrı olarak, iş sahasında faydalanılması da maddi kazanç sağlar. İşte bizim dış ülkelerden gelen hemşerilerimiz esas olarak Rus boyunduruğunda yaşadıklarından, hükümet dili olan Rusçayı o dilde eğitim görmemiş olsalar da, orta bir seviyede bilmekteydiler. Gerçi asırlar boyu büyük bir ekseriyet Rusça öğrenmeğe karşı dini sebeplerle karşı koymuştu. Fakat medeniyet yayıldıkça Rusça öğrenmenin faydaları da görülmüştür. Tabii ki Rusya dışında doğanların hepsi bu dile vakıf değildirler. Kalanlar ihtiyaca göre herhangi başka bir dil de öğrenmiştir. Aşağıdaki rakamlar sizlere daha kesin ve teferruatlı malumat verecektir.

Yabancı dil bilenlerin oranı (Tatarca dışında)

Bilinen yabancı dil sayısı	Oran %
1	17,70
2	60,55
3 veya daha fazla	21,75

Burada bilmekten kasıt mükemmel bir seviyeyi belirtmemektedir, belki de anlamak, günlük konuşmaları sürdürmek, alış-veriş yapabilmek, önemli bir konuda uyarılar yapabilecek seviyede bilmeyi kastetmektedir. Gerçek anlamda herhangi bir yabancı dil bilenleri (tam anlamı ile) % 30-35 olarak kabul edebiliriz. Fakat gene de ister mecburiyet olsun, ister şahsi arzularla olsun hemşerilerimizin büyük ekseriyeti en az bir yabancı dile vakıftırlar.

Uzak Doğudan gelip, orada tahsil görenler Tatarca dışında az çok ülkenin dilini biliyorlardı. Çin'den gelenler Çince den ziyade Rusçayı iyi derecede biliyorlardı. Japonya'dan gelenler ise Japonca biliyordu. Gençler ise ekserisi yabancı okullara gittiklerinden başta İngilizce sonra Fransızca da (Çin) öğrenmişlerdi. Türkiye'ye gelince Türkçe öğrenmek gerekti. Tatarcaya akrabalığı dolayısıyla bu dil daha kolay hazmedildi. Ancak okullarda eğitim görmeyen hemşerilerimizin dili kırıkty. Finlandiya'ya yerleşenler Fince, İsveççe ve İngilizce öğrenirler. ABD, Kanada, Avustralya'ya gidenler ise İngilizce öğrenirler. Avrupa'nın Almanya, Fransa gibi ülkelerine yerleşenler o ülkelerin dillerini öğrenirler. Kısacası ebeveynlerinin bildiği Rusçaya ihtiyaç kalmamıştır.

Yabancı dil bilme hususiyetini inceledikten sonra hemşerilerimizin sosyal durumlarını en açık ortaya koyacak olan husus muhakkak ki mesleki durum çizelgesi olmuştur.

Meslek durumlarına göre tasnif

Mesleğin adı	Oranı %
Ev işinde çalışan (temizlik, çocuk vs.)	21,4
Sekreter, muhasebeci vs.	19,25
Seyyar satıcı	7,09
İşsiz, emekli	5,35
Talebe	10,25
Şirket, dükkân sahibi	3,35
Doktor, dişçi, eczacı	4,35
Teknisyen	8,35
İşçi	6,85
Terzi, el sanatkârı vs.	1,85
Mühendis	3,9
İdareci, şirket müdürü	1,2
Mali müşavir	1,5
Şoför	2,04
Öğretmen	1,03
Kâhya, bekçi	0,5
Sağlıkçı	0,85
Profesör, akademisyen	0,5

1970’lerdeki meslek durumlarını incelerken en yüksek oranı evde çalışanların teşkil ettiği anlaşılmıştır. Aslında bu bir sürü ülkedeki sosyal yapıya uygundur. Buna rağmen Türkiye ortalamasının çok altındadır. Kadınlar genellikle para getirmediği için önemli gözükmeyen, fakat aslında yaşayışımızda gayet önemli rol oynayan işleri başarmaktadırlar (ev ekonomisi, düzeni, çocuk bakımı vs.). Sekreterler gurubundakiler yüksek tahsil yapamayanlar, daha doğrusu hayat şartları dolayısıyla tahsil fırsatı bulamayan genç yaşta iş hayatına atılarak resmi veya hususi işyerlerine girmişlerdir. Ekseriyeti Türkiye hayat şartlarına göre iyi para ödenen, yani geçim indeksine göre daha yüksek ücretler ödenen işyerlerine yerleşme imkânına sahip olmuşlardır. Yukarda da belirttiğimiz gibi yabancı dil bilme bu hususta büyük avantaj

sağlamıştır. Ayrıca genelde göçmenlere has olan çalışkanlıkları ile patronlarının dikkatlerini çekmişler ve bir iş yerinde bir Tatar varsa, onu başkaları takip etmiştir. Bu tablodaki tıp, mühendislik, yöneticilik ve akademisyenlik mesleğinde olanların oranı, öğrencilerle eşit olup % 10'a ulaşmış olması da dikkat çekicidir. Ekserisi Uzak Doğuda iken yüksek eğitim alıp meslek sahibi olmuşlardır.

Türkiye'ye göçtüklerinde yaşları ileri olan ve geçecek meslekleri bulunmayan ve ayrıca dile de iyi vakıf olamayan kesimin işçi, seyyar satıcı, kâhya, bekçi veya işsiz olduklarını görüyoruz. Bunların oranı ise neredeyse % 13'e yaklaşmıştı. Bu kategoride olup, ailesi bulunmayanların ekserisinin hayatı Darülaceze'de sonlandı.

40-50 yıl sonra bu tablo şüphesiz değişti. Çünkü artık tabii ki aramızda ülkenin kötü ekonomik şartları nedeniyle işsiz kalanlar mevcut. Ancak Uzak Doğu'da ve bir müddet Türkiye'de olduğu gibi seyyar satıcılık, işçilik veya şoförlük yapan kimse kalmadı. Gençlerin büyük çoğunluğu yüksek tahsil yaptılar. Yapmayanlar ise geçer akçe mesleklere sahip oldular. Büyük şehirlerde yaşamaya devam ettiler. Ancak emekliliklerinde sahil şehirlerinde yerleşenler mevcut. Ekseriyet bir araç ve ev sahibi oldu. Hatta yazlık olarak ikinci evleri olanlar da bir haylidir. Yani Amerikan rüyasını burada gerçekleştirdiklerinden, bu kategoridekiler başka bir ülkeye göç etmeyi düşünmüyorlar. Çünkü 50 yıl sonra Türkiye'ye entegre oldular. Onların çocukları ise Tatarca'yı unuttular ve cemiyet hayatı cazibesini kaybetti. Diğer ifade ile Türk toplumu içinde asimile oldular.

1970'li yıllarda baktığımızda Türkiye'deki Uzak Doğudan gelen Tatarları doğum yerlerine baktığımızda burasının onlar için ikinci veya üçüncü ülke olduğu da anlaşılmaktadır.

Doğum yerine göre tasnif

Doğum yeri	Oranı %
Rusya	35,9
Çin	45,9
Kore veya Japonya	10,0
Türkiye	8,2

Bu tablodan neredeyse o yıllarda Türkiye'deki Tatarların % 92'sinin başka ülkelerde doğduğu anlaşılmaktadır. Ekserisi 1950'li yılların ortalarında Türkiye'ye göç eden Tatarların yaşlı neslinin en son olarak 1917 Ekim Devriminden sonra

Çin'e mülteci olarak geldikleri anlaşılıyor. O dönemde onlar 20 yaşlarında ise, Çin'i terk etmek zorunda kaldıkları 1955 yılında 40 yaşları dolaylarında idi. Ancak Çin'e Demiryolu inşaatı döneminde gelenler 1900'lerden beri Çin'de yaşamaktaydılar. Dolayısıyla o kategoridekiler Türkiye'ye geldiklerinde kabaca 60 yaşındaydılar. Başka bir ifade ile Rusya'da doğmuş, bir müddet orada yaşamış, Çin'e göçmüş veya hicret etmiş ve sonuçta Türkiye'ye serbest göçmen olarak gelmişlerdi. 2015 yılında artık bu nesilden kimse kalmamış bulunuyor. Çin'de (Japonya, Kore) doğanlar dahi bugün 70'lerini aşmış bulunuyor. Demek ki Türkiye'de Tatar ana-babadan doğanlar artık çoğunlukta değiller. Dolayısıyla onlar ne Rusça, ne Japonca, ne Çince biliyorlar. Kolej tahsilliler bir yabancı dil öğrenmiş bulunuyorlar, belki çat-pat Tatarca da anlıyor ve konuşuyorlar. Artık onlar bizler gibi kendilerini göçmen hissetmiyorlar.

Türkiye'deki Uzak Doğudan kökenli Kazan Tatarlarının sosyal yapılarını incelersek aşağıdaki sonuca ulaşırız.

Okuma-yazma sorunu yoktur. Ekserisi yüksek eğitim almıştır. Ana-babaları gibi yabancı dile önem verirler.

Çoğunluğu meslek sahibi olduklarından gelirleri ortalamanın hayli yükseğindedir. Dolayısıyla geçim endişesi taşıyanları çok azdır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere 40 yaş üstü nesil kendi toplumundan kopmuştur. Tatar olma şuuru kaybolmuş, onun yerini "Tatarlık" almıştır. Bu da mesela sohbet ortamların da "benim falanım da Tatar idi" gibi kullanılmaktadır. Böylece kendisinin Tatar olmadığını, kökeninde bazı kırıntılar mevcut olduğunu söylemenin başka bir yoludur. Yani Tatar toplumuna her hangi katkısı olmayan bir şekle dönüşmüştür. Asimilasyon her etnik topluluk için bir sonuç, bir kaderdir.

Tatarların Türkiye'ye katkıları

Yukarıda çeşitli vesileler ile bilhassa sosyal bilimler alanında çok sayıda Tatar kökenli akademisyenin çalıştığından bahs ettik. Bunların bir kısmı kalıcı dev eserler bıraktılar, bugün dahi onların kitaplarının yeni baskıları yapılmaktadır. Tıp alanında da bir-kaç profesörümüz, tıp doktorlarımız, diş tabiblerimiz ve hemşirelerimiz olmuştur. Bunun dışında gerek devlet katında gerek ise özel sektörde çalışan mühendislerimiz, işletmecimiz, yöneticilerimiz olmuştur. Aramızda fazla zenginimiz olmamasına rağmen Aliye Yahşi (1992-1999) ve Habire Yahşi (1927-1992) adlı iki himayetperver hemşerimiz biri Ankara'da diğeri İstanbul'da iki okul

inşa ettirmişlerdir. Her iki okul da dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in katılımı ile açılmıştır. Ankara'daki Balgat semtinde 1995 yılında açılmış olup, şu andaki son isim ve statü değişikliği ile Aliye Yahşi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olmuştur¹⁹⁶. İkincisi İstanbul Ataşehir'de Habire Yahşi Anadolu Lisesi adını taşımaktadır. Ablasına bıraktığı vasiyet ile Aliye hanımın ölümünden sonra 1996'da açılmıştır¹⁹⁷.

Türkiye'de Kırım Tatarlarının açtığı Çiğbörek (veya başka) adlı bir hayli vasat çapta lokantaları bulunmaktadır. Bu lokantalarda Kırım Tatarlarına has çiğbörek ve mantı gibi yiyecek servisi yapılır. Bu tip lokantalara başlıca İstanbul ve Eskişehir'de rastlarsınız. Başka cins Kırım Tatar yemekleri servis edilmez. Kazan Tatarlarının yemekleri ise daha farklıdır. En meşhurları peremeç, öçpuçmak, beliş gibi hamur ve etle yapılan yemeklerdir. İstanbul'da Kazan Tatarlarının yemekleri de servis edilen bir lokanta İstanbul/Zekeriya köyde Peremeç Cafe adıyla açılmıştı. Ancak tutulmadığı için kapandı. 2015 yılında ise Ankara /Gölbaşı'nda İdilya Restaurant&Cafe adıyla açıldı. Buranın menüsünde Tatar yemekleri olarak Tatar çorbası, pilmen, kıstıbiy, peremeç ve üçpuçmak bulunuyor. Ancak bunun dışında borşç (Rus lahana çorbası) çiğbörek, Tatarbörek (Kırım Tatar mantısı), Buhara pilavı, Türkistan mantısı, Gulaş (Macar yemeği) bunlara ek Türk yemekleri kuru fasulye, gözleme, zeytinyağlılar, salatalar, kahvaltı tabağı gibi çeşitler var. Böylece sırf Kazan Tatar yemekleri satan İstanbul'daki lokantadan daha fazla yaşama şansı var. Malum Türkler bildiklerinin dışında yemezler. Mesela hangi ülkeye giderlerse gitsinler, ilk sordukları Türk lokantası nerde olur.

196 http://aliyeyahsiktml.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/06/06/973946/icerikler/tarihcemiz_407167.html?CHK=-749508bf29e2b1bfb14aca871bbfb1f4

197 http://habireyahsi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/34/34/969688/icerikler/yahsi-ailesi_112825.html?CHK=b8d-b3fdb47d082c2336801623a8b67c2

Özet

İstanbul'daki Uzak Doğudan gelen Tatarların 1963 ile 1980 yılları arasında 17 yıllık macera hakkında ne söyleyebiliriz? Çin, Kore ve Japonya'daki Tatarlar ve onların çocukları Türkiye'de de kendi benliklerini korumayı içgüdüsel olarak gerekli sayıyorlardı. Bir hayli azınlık gibi İstanbul ve Ankara'da aynı semtlere yerleşmişler ve bir birleri devamlı kontakta idiler. Kurdukları dernekler de ekserisi için yürüme mesafesinde idi. Kurtuluş'ta yaşayanlar Feriköy'ün biraz içerlek olan ilk mekânına, Kurtuluş Caddesinin başlangıcındaki Feriköy pasajındaki ikinci mekânına ve Osman Bey'deki üçüncü mekânına yürüyerek ulaşıyorlardı. 1978'de geçtikleri İç Levent'teki lokal ise bir haylisi için uzak kalmıştı. Zaten dernek ondan sonra fazla yaşayamadı.

Ankara'daki Uzak Doğulu Tatarların Derneği ise kendi mekanına sahip olma başarısını göstererek 50 yıldan beri hayatietini korudu.

1950'li yılların ortaları ile 1960'lı yılların başlarında Türkiye'ye göçen Tatarları bir birine bağlayan önemli bir unsur ise her gün kullandıkları Tatarca idi. Ben evde annemin yemek pişirirken söylediği Tatarca şarkılarla büyüdüm. Aslında Kurtuluş'ta en uzun süre yaşadığım ikinci apartmanda daireyi bir Tatar ailesi ile paylaşıyorduk, altımıza annemin yeğeni Dr. Mahmut Alukay eşi, oğlu ve annesi ile yaşıyordu. Onların karşısında Mahmut'un karısının akrabaları Biçuri'ler yaşıyordu. Bir odayı ise 35 yaşında Türkiye'ye göçen Rıfat Muhtesip bir odayı paylaşıyordu. En alt bodrumda ise Dr. Zinnet ile yaşlı babası Aşur abzi yaşıyordu. Beş katlı on dairesi apartmanda üç-dört dairede Tatarlar vardı. (Şimdi New York'ta yaşayan Prof. Dr. Rıfat Tabi de talebeliği esnasında bir müddet burada yaşamıştı) Dolayısıyla kulüp fikrinin ağırlıkla bizim apartmandan çıkmış olması da doğaldı. İkinci büyük gurubu Agi kolonisi teşkil ediyordu. Çünkü üç oğlan Reşit, Fuat ve Ferit'e ek olarak yeğenleri Ayaz İşkin ile büyük bir gurubu teşkil ediyorlardı. Uzak Doğu'dan gelenlerin çoğu Tatarların bir boyu olan Mişer olduklarından akrabalık bağlarına çok önem verirlerdi. Hatta evlilikler dolayısıyla da bu yeni akrabalarını da kollarlardı. Bu yüzden de kulüp kurma fikri ortaya atılınca destekleyenler hayli oldu. Büyükler Uzak Doğudaki o renkli günlerini hatırladılar anlaşılan.

Büyüklerimiz ve yeni gelen gençler Türkiye'ye intibakta zorlanıyorlardı. Ancak çok ufak yaşta ve benim gibi 1949 yılında İstanbul'a gelenler daha kolay uyum sağlamışlardı. Aslında ben de ilkokula başlayana kadar pek Türkçe

bilmiyordum. Dolayısıyla ilkokuldan hemen herkes pekiyi derece ile mezun olurken, iyi derece ile mezun oldum, ama bu durum Alman Lisesinin sınavını kazanmam engel olmadı. Lise sonda ise kompozisyon dersinden ikmale kalmam Türkçe'min yetersizliğinden miydi bilemiyorum. Bu konuda edebiyat hocamı suçlamak istemem. Çünkü öğrenci iyi notu kendi alır, kötü notu ise öğretmeni verir. Bunu uzun yıllık hocalık tecrübemden biliyorum.

Bugün Türkiye'deki Tatarları temsil edecek güçlü bir kurum bulunmuyor. İstanbul'daki İdil-Ural Derneğine Uzak Doğudan gelenler ve onların çocukları ilgi göstermiyor. Bunun bir nedeni ise düzenledikleri Sabantuylara (bahar piknikleri) dini unsurları fazlaca sokmaları, Tatarca bilmemeleri ve Tataristan Temsilciliği veya Büyükşehir Belediye'sinin tanıdığı imkânların dışında hiçbir şey gerçekleştirememeleridir. Diğer bir gerçek ise Tukay Gençlik Kulübü dönemindekilerin hayli yaşlanmış, çocuklarının Tatarlıktan kopmuş olmasıdır. Bu benim çocuklarım için de geçerlidir. Kısacası Türkiye'ye göç edenler iki nesil sonra asimile olmuşlardır Bilhassa etnik tartışmaların arttığı bir ortamda bu tarihi gelişme Türkiye için faydadır. Ancak yine de benim gibi ömrünü Tatarları tanıtmak için harcayan biri için acıdır. Fakat eşyanın tabiatı budur. En azından bu satırları yazarak gelecek nesil araştırmacılar için bir belge bıraktığımı bildiğim için müsterihim.

Rusya Federasyonu'nun Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerle ilişkilerinde Tatarlara da önemli rol vermesi diasporadakileri de mutlu etti. Çünkü diasporadakiler ile Rusya'daki Tatarlar ancak 15–16 yıldan sonra birlerini tanımaya başladılar. Türkiye'dekiler ile anavatanda kalanlar bu uzun sürede değişik rejimlerde farklı hayatlar yaşadılar. Birbirlerini tanıma sürecinde Türkiye'dekiler de Rusya'dakilerin bir haylisi de ana dillerini unuttuklarını veya düşük seviyede bilmekte olduklarını keşfettiler. Daha sonra rejim farklılıkları, siyasi, ekonomik ve sosyal şartlar nedeniyle aynı kavramları kullandıkları durumlarda da farklı şeyler söylediklerini anladılar. Her ne kadar Türkiye'ye yerleşenler anavatanla kültürel bağlarını bir takım dernekler ile korumaya çalışmışlarsa da, anavatandakilerin onlardan habersiz yetiştiklerini gördüler. Gene de uzun bir dönem geçmiş olmasına rağmen peremeç¹⁹⁸, pilmen¹⁹⁹ gibi yemek, İdil-Kama Bulgarları, Kazan Hanlığı, Süyümbike, Sabantuy, Tukay gibi tarihi şahıs ve kavramların hala her iki tarafta da yaşadığını, bir hayli ortaklıklarının ve akrabalarının olduğunu keşfettiler.

198 <http://www.ekolay.net/yemek/BuYemegiNasilYapsam.asp?tarifID=938>

199 <http://www.sozlukmetre.com/showTitle.php?t=tatar+yemekleri>

Tatarlardan kendi dillerine vakıf olanları Türkiye'ye geldiklerinde Türkçe ve Tatarca'nın ne kadar yakın olduğunu ve yerli halkla da kolayca anlaşabildiklerini gördüler. Türkiye'de yaşayan bilhassa dini geleneklerin, babalarından, dedelerinden duydukları geleneklere çok benzediğini öğrendiler. Kısacası onların Türkiye ile Rusya arasında köprü olmaları için doğal yetenekleri, tarihten gelen birikimleri vardı. Zaten Türk halkının mühim bir kısmı da onları kaybolan akrabaları gibi gördü.

Her ne kadar Türkiye'dekiler için o kadar kolay olmasa da, Rusya'dakiler için artık Türkiye'ye iş, eğitim, ziyaret veya turistik olarak gelmek bir sorun olmaktan çıkmış bulunuyordu. Bütün bu faktörler iki ülkenin her geçen gün bir birini daha iyi tanımasına, yaklaşmasına yol açıyordu. İnsanlar tarihi düşmanlıkları değil bugünü yaşıyorlar. Bunu en iyi yaşayanlar da bir birlerinden uzun yıllar kopmuş olanlardı. Dolayısıyla büyük çoğunluk ilişkilerin daha da gelişmesini, huzur içinde birlikte yaşamayı arzuluyordu²⁰⁰.

(Ataşehir, 09 Mart 2013-04 Eylül 2015)

200 Yukarıdakilerin Rusça özeti: Надир Девлет, "Татары и их исторические связи с Турцией", Российские соотечественники в Турции, история и современность (Стамбул:2008), стр. 156-159.

24 Kasım 2015 TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN BOZULMASI

(Türkiye hem Rusya’da yaşayan Tatarlara etkisi)

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin’in insiyatifi ile Ağustos 2008’de Gürcistan’ın Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin koparıp alınması Moskova’nın gelecek niyetlerinin göstergesi idi. Şubat 2014’te ise Ukrayna’nın (Özerk) bir cumhuriyeti olan Kırım’da Moskova’nın desteği ile buradaki Rusların ayaklanması tezgâhlandı. 16 Mart 2014’te Kiyev’in itirazına rağmen yapılan referendum sonucu Rusya Federasyonu Kırım’ı ilhak etti. Ardından Ukrayna’nın Rusların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde Odessa, Harkiv, Donetsk gibi şehirlerinde protesto gösterileri ve Ukrayna hâkimiyetine baş kaldırırlar organize edildi. Neticede Moskova’nın desteği ile bu bölgelerde isyancılar kontrole ellerine geçirdiler. Türkiye bu gelişmelerden hayli rahatsız olmuştu. Bu da yetmezmiş gibi Rusya Federasyonunun Türkiye, ABD ve AB ülkelerinin karşı olduğu Asad rejimini silahlı olarak desteklemesi araların daha da gerilmesine neden oldu. Rusya ve Türkiye arasında krizin patlak vermesi ise 24 Kasım 2015’te bir Rus savaş uçağının bir Türk askeri uçağı tarafından düşürülmesi olayına dayanmaktadır.

Bu olaydan sonra Putin ile Erdoğan’ın, dolayısıyla RF ile Türkiye’nin arası ciddi şekilde bozuldu. Rusya ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yasaklar getirdi. İki ülkenin ticari ilişkileri sarsıldı, Rusya’dan turist akımı durdu, öğrenciler zor durumda kaldı, iki ülke üniversiteleri arasındaki ilişkiler koptu, Tatar-Başkurt ve daha dört Türki cumhuriyetin üye olduğu TÜRKSOY ile ilişkiler koparıldı, Yunus Emre Enstitüsünün Kazan şubesi kapatıldı. Neticede Tatar-Başkurtların dış dünyadaki en önemli kapısı olan Türkiye onlara kapandı. Tataristan ve Başkurdistan’dan bir hayli yazar, çizer, ressam, müzisyen kısacası sanatkar, akademisyen, öğrenci, gazeteci ve Antalya’da Ruslarla birlikte yaz tatilini geçiren sıradan Tatar-Başkurtlar için de ziyaret yasakları getirilmiş oldu. Türkiye’den oralara gitmek isteyenlere ise vize mecburiyeti yeniden ihdas edildi. 25 yıllık dostluk birkaç saniyede yok oldu. Evlilikler, arkadaşlıklar, işbirlikleri bundan çok zarar görecek. Türkiye’deki Tatarlar artık ata vatanına gidemeyecekler. Çünkü Ruslar onlara düşman gözüyle bakacak. Esir olduğunuzda her zaman sahibiniz ne derse onu yapmak zorundasınız. Zaten Tatar yöneticilerin derdi yatırımlarını kurtarmak. Moskova 9 Türk şirketine işlerini devam etme izini verdi. Bu Tatar bürokratları için yeterli. Türkiye’deki Tatarların artık Rusya’ya ellerini kollarını

sallayarak gidemeyeceklerine göre, Kazan'ın ancak Finlandiya, ABD, Avustralya ve Tataristan'dan son yıllarda göçen Rusça konuşan diaspora ile ilişkisi olacak. Acı bir durum²⁰¹.

Haziran 2016 donunda Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında dostane ilişkileri yeniden kurma konusunda ümit doğdu. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Rus uçağının düşürülmesi dolayısıya üzüntülerini belirttiği ve bir nevi af dilediğini belirten resmi mektup yolladı. Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin de bunu talep ettiği özür olarak kabul etti. Böylece iki arada kesilen ilişkilerin canlanması için yeni ortam oluşmaya başladı. Ancak tekrar eski haline gelmesi hayli zaman alacağı benziyor.

201 Надир Дәүләт, “Төркия Русия низагы Татарстан һәм татарларга нинди йогынты ясар?”, Азатлык радиосы (07.12.2015).
Надир Дәүләт “Русия Төркия низагы татарларга төрекләр белән сабуулашу вакыты життеме” Азатлык радиосы (24.12.2015).

FİNLANDİYA TATARLARI

Uzak diasporada sayıları oldukça az olmasına rağmen en iyi organize olan, varlıklı ve dolaysızlığıyla etkili Tatar topluluğu Finlandiya'da yaşar. Finlandiya bağımsızlığına kavuşmadan önce İsveç Kraliyetinin hâkimiyeti altındaydı. 1809'da İsveç ve Rusya arasında yapılan Frederikshamm antlaşması ile Finlandiya Büyük Dukalığı Rusya'ya bağlandı. Yüz yıldan biraz fazla (1809-1917) süre Çarlık Rusya'sının özel bir yönetimi ile idare edildi. 1917'de Çarlık Rusya'sında Şubat (Ekim'deki Bolşevik devrimi ile karıştırılmamalı) devrimi ile bağımsızlığını ilan etti.

Tatarların, o dönemde bu adı kullanıyorlar mıydı, yoksa sadece kendilerine Müslüman mı diyorlardı bilemiyorum, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Finlandiya'ya gelip yerleştiler. Esas dalga 1910 ve 1920 arasında olmuştu. 1930 başlarında demir perdenin sıkıca kapanmasıyla artık kimse Finlandiya'ya gelememi. Neticede Finlandiya'ya gelenlerin hepsi Rusya vatandaşı idi ve onlar için Finlandiya yabancı bir ülke değil, çarlığın bir bölgesi idi, yani Rusya içinde seyahat ediyorlardı. İşte insanların, bilhassa azınlıkların kaderi, siyasi değişikliklerle belirleniyor. Genelde bu gibi değişiklikler kötü olur, ancak Finlandiya'ya yerleşen Tatarlar açısından çok iyi olmuştur. Sonuçta özgür demokratik bir yönetimin ve serbest ticaretin olduğu bir ülke vatandaşı olmuşlardır.

Gelenlerin ekserisi Nijni Novgorod eyaletinden Sergaç üyezdi (nahiyesi) köyleri sakinleri olup, Mişer boyuna aittiler. Bugün Avrupa ülkelerine yerleşen bizim Türk ve Kürt gurbetçiler gibi maksatları bölgenin kötü ekonomik şartlarından kurtularak uzak diyarlarda ticaret yaparak para kazanmaktı. Başta sokak veya Pazar satıcısı olarak çalışmaya başladılar. Daha sonraları kürk, tekstil ve giysi satılan mağazalar işletmeye başladılar. Geldikleri köylerin sayısı kesin olmamakla birlikte 20 civarında diye tahmin ediliyor. Finlandiya'da işlerini kurabilenler, zaman içinde ailelerini de getirtmişlerdir. Tatarlar Helsinki başta olmak üzere, Tampere (Tamerfors), Kotki, Turku (Abo), Rauma (Raumo), Pori (Björneborg), Kemi, Järvenpää (Träskända), Lappeenranta (Villmanstrand), Varkarus ve Kuopio gibi irili ufaklı yerleşim yerlerine yerleşmişlerdir²⁰².

202 Okan Daher, "Orthographical traditions among the tatar minority in Finland", *Studia Orientalia* 87, Helsinki 1999, pp. 41-48

Bugün Tatarlar yoğunlukla iki merkezde başkent Helsinki ile Tampere'de yerleşmişlerdir. Her iki şehirde de dernekler (cemaat-cemiyet) mevcuttur.

Finlandiya 1809 yılında Rus hâkimiyeti altına girince, buraya Rus askeri birlikleri yerleştirildi. Bu birliklerde görevli Tatar askerleri de bulunuyordu. Sveborg adındaki kalede hizmet eden Tatarlar hakkındaki bilgileri, oradaki askeri imam tarafından tutulan defterlerden bazıları (1836, 1850, 1871 yıllarına ait bu defterler) Helsinki Üniversitesi arşivinde saklanmıştır. Bu kayıtlarda Sveborg'taki Tatarların bir kısmının Nijniy Novgorod eyaletinin Sergaç bölgesine bağlı köylerden olduğu anlaşıyor. Fin âlimi Henry Hallen'e göre, geçen yüzyılın ortalarında Finlandiya'ya gelen Tatar göçmenlerinin köklerini bu askerlerin nesilleri oluşturmuş, çok sonraları onlara Petersburg'ta ve Moskova'da ufak ticaretle uğraşan hemşehrileri, yani seyyar satıcılar, çerçiler katılmışlar. 1870-1871 yıllarında Helsinki'de yaşayanlar hakkındaki bilgilerde Molla Gıyzetulla Timir Galiyev adı anılır. Toplam olarak bu yıllarda Helsinki'de yaşayan Tatarların sayısı kırk altıya ulaştığı ifade edilir.

Bu şekilde Finlandiya'ya yönelen göçmenlerin en önemli kısmını 20. yüzyıl başına denk gelenler oluştur. Bu zamandaki göç hareketinin tarihi zemini hakkında açıklama yapmak için biraz örnek verelim. Finlandiya'da uzun yıllar geçirmiş olan Hasan Aga Hamidulla'nın (1895-1988) el yazması hatıratında şöyle satırlar bulunuyor: “Babam Hamdulla Petersburg'ta tüccar olarak yaşarken, 1868 yılında Finlandiya'ya gider ve oradaki Viipuri şehrine yerleşir. Ondan sonra Sergaç bölgesinin Katük köyünde yaşayan oğulları Hayretidin, Hisametdin ve Nizametdin'e (sonuncusu babam) mektup yazar. Yazın bitmesiyle buraya gelin, der. Üçü de seyyar satıcı olarak çalışmaya başlarlar. Aktük'e geri dönerler. Evlenmeyenler evlenir. Zamanla ailelerini de yanlarına aldırırlar, para kazanınca dükkân açarlar. Ben babamın daveti üzerine Finlandiya'ya 1915 yılında geldim. O zamandan beri burada yaşıyorum.” (Bu hatırat Hasan Aga'nın oğlu Ömer Hamdulla'da bulunmaktadır).

Helsinki Üniversitesi'nde öğretim üyesi Doç.Dr. Gomer Tahir'in bir makalesinde: “Babam Zarif, Finlandiya'ya geçen yüzyılın sonlarında Segaç yakınlarında Kuysuk köyünden gelmiş ve ticaretle uğraşmış. Vatanı için zor geçen 1921 yılında (açlık yılları) beni ve iki kardeşimi yanına aldırdı. O zamanlar ben henüz on bir yaşındaydım” (Kazan Utları, 1986, sayı 4, s. 116).

Finlandiya'da tüccarlığın yanında topluma da hizmet etmiş olan İbrahim Arifulla'ya (1901-1955) ait uzun biyografiden bir bölüm ise şöyle: “İbrahim Yanapar köyünde doğar, 1914 yılında Finlandiya'ya babası Abdulfettah'ın yanında işe başlar. Aynı zamanda özel kurslara da devam eder. 1925 yılında Camaletdin'in Helsinki'deki firmasına işçi olarak girer...” (Mahalle Haberleri, Helsinki, 1955, sayı 12-13, s. 12).

Aynı derginin “Finlandiya İslam Cemiyeti”nin fahri üyesi Gomer Abdrahim’in 80 yaşının dolması münasebetiyle 1962 yılında çıkmış sayısındaki bir habere göz atalım: “Umer Abdrahim Efendi 24.03.1882 tarihinde Rusya’nın Nijniy bölgesindeki Aktük köyünde dünyaya gelir. 1898’de Helsinki’de ticaretle geçimini sürdüren ağabeyi Halil Nasibulla’nın yanına gelir. 1903 yılının baharında Aktük’a gelip Alime Sadık’ın kızı Safiye ile evlenir. Sonbaharda yeniden Helsinki’ye dönüp ağabeyinin dükkânında ticarete devam eder.

1905 yılından itibaren kendi işini açar. Bundan sonra Helsinki’nin saygın tüccarlarından biri olur” (Mahalle Haberleri, 1962, sayı 27, s. 13).

Son örnek, Helsinki’de tekstil dükkânı sahibi Nuri Semerhan hakkında basılan bir makaledir (İ, Nadirov, Yanavaz, 1991, Nisan, sayı 7). “Nuri’nin babası Finlandiya’ya 1915 yılında gelir, hemşehrileri ile birlikte ticarete atılır. Yirmili yılların başında Kuopio adındaki küçük bir şehirde dükkân açar, durumu iyileşince ailesini yanına aldırır. 1924 yılında henüz beş yaşında olan Nuri annesi, ağabeyi bir ablası ve ninesi ile Finlandiya’ya gelir. Bir süre Nuri Fin mektebinde okur, Tatarca için kurslara gider, dini derslerini imamdan alır. Tüccar olarak birçok şehirde bulunduktan sonra 1975 yılında Helsinki’ye yerleşir. Onun dört çocuğu ve altı torunu vardır”.

Verilen örneklerde Finlandiya’ya göçmüş Tatarlar’ın tarihine has ortak özellikleri içeriyor.

Yirmili yılların sonunda Finlandiya ile Sovyetler Birliği arasındaki sınırlar tamamen kapandı. Ancak Gorbaçov’un son yıllarında açıldı. Neredeyse 70 yıl kapalı kaldı.

Finlandiya Tatarlarının asıl memleketleri Nijniy Novgorod eyaletinin Sergaç bölgesinden ekserisi Aktük (eski adı Yanapar) köyünden gelir. Bundan başka Kuysu, Urazavıl, Suksu, Çömbeli, Öçkül köylerini de eklemeliyiz.

Adı geçen köylerden göçenler Finlandiya’ nın nerelerine yerleşmilerdir?

Mahalle Haberleri dergisinin (Helsinki, 1955, sayı 10.-11, s.18-19) 1958 yılında dernek aidatlarını ödemiş üyelerin adlarına yer verilmiştir. Bu sayede on altı yerleşim adına ulaşıyoruz. Finlandiya’ nın nüfusu 50 bini aşan yedi şehiri var. Bunun üçünde Tatarlar mevcut. Kalan yerleşim yerleri kasaba ve köyler. Zaten Finlandiya’ nın nüfusu ancak 5 milyon 450 bin. Helsinki’de (626.305) 500’den fazla Tatar yaşasa da, Tampere’de (223.238) 160, Turku’da (184.190) 105, Järvenpää’de 70, Kotka’da (54.441) 30, Rauma ve Vassa şehirlerinde yirmişer, Huvinke’de 10 üzeri, Kokkola,

Kuvopio, Ovlı ve Pori şehirlerinde beş-altı arasında, Lahti, Varkavs, Karkku, Forssa şehirlerinde iki-üç kişi yaşıyor diye varsayılıyor. Buna göre 20-30 yıl önce 900 ile bin arasında bir Tatar nüfusundan bahsediliyordu.

Yaşlı nüfusun erkekleri genellikle ufak çaplı ticaret yaparlar. Başta kürk olmak üzere, halı, kumaş ve giyim-kuşam mağazalarına sahiptirler. 50 yaşın altındaki gençlerin ekserisi baba zenaatını sürdürmezler. Çünkü ekserisi üniversite mezunu olup, hukuk, tıp, mühendislik, işletmecilik gibi mesleklerde çalışmaktadırlar

Finlandiya'nın değişik yerlerine yayılan Tatar aileleri incelendiğinde genelde tek tip ailelere sıkça rastlanır. Şakir, Gaynetdin, Hayretdin, Hamdulla soyadlı ailelerin sayısı otuz-kırka ulaşır. Segdetdin, Camaletdin, Ali, Bedretdin gibi soyadlara sahip olanlar elli ile yetmiş arasındadır. Bu kadar benzer soyadların olması akraba evliliklerinin çok olduğuna işarettir²⁰³.

Suomen Islam-Seurakunta (Finlandiya İslam Cemaati) Helsinki

Bu cemiyet 24 Nisan 1925'te Helsinki'de "Suomen Muhamettilainen Seurakunta (Finlandiya Cemaati İslamiyesi)" adı ile kurulur. O dönemde Müslümanlara Muhammedi denildiği için Fincesinde bu ad alınmıştır. Adı 1963'de değiştirilir ve bugünkü şeklini alır. Görüleceği üzere derneğin adında etnik kimlik belirtilmemiştir. Nedeni kurucularının köy kökenli aşırı dindar kişiler olması ile açıklanabilir. Bu katı tutum yıllarca sürmüş, aralarından biri bir Finli ile evlenmişse, o ve çocukları aforoz (bu söz aslında kiliseden atılmayı anlatır) edimekteydi. Ancak son yıllarda bu katılıktan vazgeçme eğilimi başlamıştır. Bunun iki sebebi olabilir. En önemlisi üye sayılarının her geçen gün azalmasıdır. Akrabalık evliliklerin artması ve kendi aralarında evlenecek kimse kalmadığı için bir hayli kız ve erkek bekâr kalmıştır. Erkekler şimdi nispeten Tataristan'dan gelin bula bilirken, kızlara böyle bir imkân da yoktur. Neticede Finlilerle evlenince ise cemiyetten afaroze edilmekteydiler. Şimdi kararlarını değiştirmelerinin ikinci bir nedeni bir nebze de üyelerin ekserisinin yüksek eğitimli olması ve çevredeki medeni şartlara uymanın gerekliliğini telkin etmeleri olsa gerektir.

Yabancılar ile evlenenleri aforoz etme âdeti ile ilgili bir belge

Finlandiya'ya yerleşen köy kökenli Mişerler dinleri, yani İslam'a çok sıkı bağlıydılar. Dini ve milli kimliklerini ancak böyle saklayabileceklerini inanıyorlardı.

203 İlbaris Nadirov (çev. M.Y. Kaya), "Finlandiya Tatarları", *Yörte bizni yazmışlar* (Kazan 1992), s. 199-226'dan özetlenerek alındı. Türkçesi *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 226, 227, 228 ve 229 sayılarında tefrika edildi.

Köylerinde Rusya'da Müslüman köylerinde adet olduğu üzere imamın verdiği dini eğitimi alıyorlar, Tatar dili, edebiyatı ve kısacası kültürü hakkında bir bilgiye sahip olmuyorlardı. Her ne kadar ticaret yapsalar da sonuçta cahildiler. Rusçayı az çok biliyorlar, ama ancak o kadar. Finlandiya'ya göçünce de Rusya'daki reflekslerini sürdürdüler. Finliler içinde yok olma korkularını, dinlerine ve birbirlerine sıkıca sarılarak yenmeye çalışıyorlardı. Cemiyeti korumanın ana kuralı ise yabancılarla cinsi veya evlilik ilişkisi kurmamaktı. Böyle yolu seçenler ise cemiyetten aforoz ediliyor. Kimse onlarla görüşemiyor, hatta mirastan bile men ediliyorlardı. İşte Zinetulla Ahsen Böre hakkında yazılan Fince eserin eklerinde, adı geçenin kendi kalemi ile yazdığı vasiyetinden aşağıdaki satırlar eklenmiş. Bu satırlardan yazanın dile yeterince vakıf olmadığı, yani eğitimsiz olduğu kadar, basit ve bağnaz görüşlü biri de olduğu anlaşılıyor. Alınanlar olacaksa da, gerçek şu ki, verdiği örnek çocukça, çocuklarını evlatlıktan aforoz ederken kullandığı tabirler çok aşağılayıcıdır. Bu satırlar onun ilkel bir kapitalist olduğunu gösteriyor. Parası bol olduğundan anlaşılan cemaat onu hiçbir zaman tenkit etmeye cesaret edememiş. Benzer örnekleri her yerde görüyoruz.

Viite 334: “Çünkü ecnebi ile evlenen bir irkek yahud bir kız onlar milliyetlerin mehu ederek artık kendi milletinden ayrılmış bulacaklardır, evladları da şu evlendikleri millete mensup olarak evladsız kalaçaklardır. Mesela onların hayati yapan ürdeklerin yomurtaların bularak tavuk astına kuyarak ürdek balası çıktıktan sonran su kuşu suyi gördikten sonra derhal suya atlagan gibi, tavuk ise, sudan kurktuğu gibi çıkardığı balalar suya kider tavuk ise hamanda kür kür ederek kuruda kalır. Bir vakıt kuşalara kanat üstükten sonra eski babaları gibi tekrar yapane uçar. Amma zevalli tavuk suyle zehmetlerden sonra balalarından mehrum kalır.”

Viite 388: “Vasyetim üzerine oğullarımdan kızlarımdan gayri müslim bir ecnebi ile evlenirlerse yahut evlenmeden gayri meşruu olarak yaşarlarsa o çocuk yahut kız benim mirasımdan tamamen mehrum kalaçaktır. Şu cehetten Oğlum Feyzi ecnebi ile evlendiki için mirasımdan mehrum olduğu gibi, kızım Gülanberde artık mirasımdan mehrumdur. Ben artık ani kızım diye tanumayorum oda beni artık Ata diye tanumasın. Diye aramız üzülmüştür. Dimek ki, bir bala kendi milletinden kendine bir iş bulamadımı başkalar ile katnaştımı o adam yahut kız Ata ve Ana hemde kardeşlerinden ayrılarak bütün millettten ayrılmış en dünyanın hur ve zelih adami yahut hatunu olmuştur. O adam yahut o kız ne o millete faydalı ve nede bu millete faydalı, hicbir tarafada faydasız bir rezil mahluktur.”²⁰⁴

204 Mikko Suikkanen, *Yksityinen Susi: Zinetullah Ahsen Bören (1886-1945) eletty ja koetta elämä (Tampere: Hubti-kuu 2012), s. 150.*

İslam fobisi

Bugüne kadar Finlandiya’da Müslüman olmak kendilerine bir rahatsızlık vermemiştir. Ancak son yıllarda Avrupa’nın hemen her ülkesinde anti İslam eğilimler güçlendi. Mesela Amerika’da bazı hemşerilerimizin ad ve soyadlarını değiştirdiklerini duyuyoruz.

Avrupa’da İslam fobisinin artması bizim derneği diğer Müslüman örgütlerinden uzak tutuyor mu? İslam fobisi konusunda gayri Müslimler tepki göstermekte pek de haksız değiller. Çünkü 11 Eylül 2001’de ABD’ye yapılan saldırıdan sonra Müslümanlar terörist oluyorlar şeklinde bir şüphe altında kaldılar. 2015’te ise Paris’te 7 Ocak ve 14 Kasım tarihlerinde olan kanlı saldırıdan sonra Avrupa’da Müslüman azınlık istenmeyen bir unsura dönüştü. En son 22 Mart 2016’da Belçika’da 34 kişinin ölümü ile sonuçlanan üç ayrı yere yapılan terör saldırılarını IŞİD üstlendi. Yani tekrar İslami terör gündeme gelmiş oldu.

Daha önce, 15 Kasım 2014’te Birleşik Arap Emirliklerinin (BAE) ilan ettiği terörist kuruluşlar listesinde Suomen Islam-seurakunta’nın adının da bulunması ciddi endişeye ve diplomatik seyrüsefere yol açmıştı. Dış İşleri Bakanı Erkki Tuomioja Abu Dhabi hükmetine burada açıkça bir hata olduğu anlaşıyor şeklinde bildireceklerini belirtti²⁰⁵.

Rusça bir haber kaynağında ise Kafkasya Emirliği ile Finlandiya Tatarları terör listesinde denildi²⁰⁶.

Finlandiya’da da diğer İskandinav ülkelerinde olduğu gibi ırkçı söylemler üste çıkmaya başladı. Hükümet koalisyonunun bir üyesi olan sağcı Fin Partisinin üyesi Olli Immonen Facebook’a şu satırları yazmıştı:”Çok kültürlülük kâbusunu yenecek güçlü, cesur bir ulus hayal ediyorum.” Bu beyan üzerine 29 Temmuz 2015’te Helsinki’de 15 bin kişinin katılımı ile büyük bir protesto mitingi yapıldı²⁰⁷. Bu gelişmelerden sonra Finlandiya Tatarlarının dini faaliyetlerini abartmamaları ve imamlarını ön safa çıkarmaktan imtina etmeleri akıl karı bir iş olacaktır gibi geliyor.

²⁰⁵ „Finnische Tataren auf VAE Terrorliste”(16.11.2014), <http://lorf.at/stories/2253989/>

²⁰⁶ Власти ОАЭ внесли в список «террористов» татар Финляндии и Имарат Кавказ, (17 ноября 2014), <http://www.kavkazcenter.com/russ/content/2014/11/17/106921/vlasti-oe-vnesli-v-spisok-terroristov-tatar-finlyandii-i-imat-kavkaz.shtml>

²⁰⁷ „Kundgebung in Helsinki”, (29.07.2015), <http://www.spiegel.de/politik/ausland/finnland-tausende-demonstrieren-fuer-multikulturelle-gesellschaft-a-1045754.html>

15 Kasım 2015'te Tataristan Prezidenti bir heyetle Finlandiya İslam Cemaatine bir ziyaret gerçekleştirdi. Minnihanov Helsinki RF Büyükelçiliğinde "Finlandiya-Tataristan İş Formu"na katılmak için gelmişti. Cemaatin Başkanı Atik Ali 13 Kasım'da Paris'te gerçekleştirilen terör saldırılarını hatırlatarak sözüne başladı: "Bir kaç yıl önce bizi terrorist listesine almışlardı. Dışişleri Bakanlığı olamaz bu hatalıdır dedi ve cidden hatalı bir haberin dağıtıldığı anlaşıldı. Paris olaylarından sonra bir kaç söz söylemek gerekiyor. Bu olayın İslam ile alakası yok. Helsinki'de Hristiyan, Yahudi ve Müslümanların ortak bir Dinler Cemiyeti var. Beni geçenlerde başkan seçtiler. Bu bize olan saygıyı gösteriyor. Din bizi korudu. Dil de bizi koruyor. Altı nesilden beri burdayız. 600 kişi kaldık. Yine de Tatarstan'a faydamız dokunuyor. Helsinki-Kazan seferlerinin açılmasında rolümüz oldu. Aynı zamanda turizm konusunda da katkı sağladık"208. Başkanın bu ifadeleri ufak Tatar topluluğunun tedirginliğinin arttığı bir göstergesi olabilir. "Bunun İslam ile alakası yok" demekle Hristiyan çoğunluktaki İslam fobisini yok etmenin mümkün olmayacağını Atik Ali de farkındadır zannederek.

Suomen Islam-Seurakunta'nın İşleyişi

Finlandiya Tatarları başta İslam Cemiyeti'ne temel atacak dört kişiyi seçmişlerdir. Bunlar: Gomer Abdrahim, Gıymadetdin (İmad) Camaletdin, Nurmöhemmet Ali ve Veliahmet Hakim'den ibaretti. Bunlar, cemiyetin tarihine ebediyen yazılan ünlü isimlerdir.

Cemiyet başkanlarından Zuhur Tahir 1955 yılında yaptığı bir konuşmada, başta anadili (Tatarca) korumayı, eski örf-adet ve gelenekleri unutmamayı; yabancılarla evlenmemeyi; İslam'ı bütün kuralları ile yaşatmayı talep eder (Mahalle Haberleri, 1955, sayı 10.-11, s. 20). Zuhur Tahir böylece bir şekilde Finlandiya Tatarlarının anayasasını da vaz etmiş oldu. Cemiyet hayatında zengin tüccarların maddi olduğu kadar manevi etkileri bu kuralların yıllarca yaşanmasına temel teşkil etti.

İslam Cemiyeti'nin faaliyetlerini mahallenin imamı ile mütevelli heyetinin başkanı yönlendirirler. İmam dini faaliyetleri, yani ibadet işlerini organize eder ve çocuklara din dersi verir. Mütevelli heyeti başkanı kalan başka faaliyetlerden sorumludur.

208 "Татарстан президенты Финляндия сәфәрен татарлар белән очрашудан башлады", Азатлык Радиосы, <http://www.azatliq.org/content/article/27368477.html> (16.11.2015).

Zamanında zenginlerin büyük bağışları ve cemaatin katkısı sayesinde Helsinki’de dört katlı bir bina ve başka mülkler satın alınmıştır. Bu, cemiyet hadimlerinin en büyük başarısıdır. Ekserisinin tüccar olması bu ileri görüşlülüğe neden olmuştur. Bugün bu dört katlı binanın iki katı cemiyet faaliyetlerine ayrılmışken, iki katı kiraya verilerek oldukça iyi bir gelir elde edilmektedir. Sırf üyelerin aidatına kalsaydı şüphesiz Finlandiya Tatarları ne bugüne kadar yaptıkları faaliyetleri gerçekleştirirler, ne sürekli imam ve öğretmen istihdam edebilirler, ne çocuklar için yaz kampı düzenleyebilirler, ne yurt dışından birçok kimseyi davet edebilirler, ne dergi çıkarabilirlerdi, ne de diğer kültürel ve sportif faaliyetleri organize edebilirlerdi. Bu sayede onlar uzak diasporadaki Tatarlar arasında çok saygın bir konuma ulaşmışlardır. Kazan’da yarı Tatarca yayın yapan TNV televizyonunda devamlı onlarla ilgili haber ve röportajlar yayınlar. “Dünya Tatarları Kongrelerine” sayılarının nisbeti üzerinde davet edilirler.

Bundan da önemlisi Türkiye Cumhuriyetinin cumhurbaşkanı, başbakanı, bakanları ve büyükelçileri Helsinki’ye uğradıklarında mutlaka cemiyeti ziyaret ederler. Böylece Ankara’nın bu ufak topluma verdiği önemi vurgularlar. Aynı şekilde hemşerilerimizin Fin siyasi dairelerinde de özel konumları vardır. Bu konumları ile uzak diasporadaki bütün dernekleri kışkırttıkları da bir gerçektir.

Cemiyetin kültürel ve sosyal faaliyetleri

2005 yılının 1-5 Aralık tarihlerinde cemiyetin kuruluşunun 80. yılı dolayısıyla büyük bir merasim yapıldı. Türkiye Ankara’dan mahallenin eski İmamı Ahmet Naim Atasever ve eşi Münevver, Eskişehir’den eski İmam Abdurrahman Kaya ve İstanbul’dan ben (Prof.Dr. Nadir Devlet) davet edilmiştik. Rusya Moskova’dan müftü Ravil Gaynetdin (Müftüler Şurası Reisi ve Rusya’nın Avrupa kısmı Müslümanları Diniye nezareti başkanı), Sankt Peterburg’tan Leningrad bölgesi müftüsü Cafer Ponçayev ve oğlu Ravil Ponçayev, Kazan’dan Tataristan o dönemdeki müftüsü Gosman İshaki ve Dünya Tatarları Kongresi Yönetim Kurulu Başkanı Rinat Zakirov, Tatarstan dergisi Yazı İşleri Müdürü Rifat Fattahov ve Ufa’dan Başkurdistan müftüsü Nurmuhammed Nigmatulla davet edilen misafirler idi 209. Bu benim Finlandiya’ya ikinci defa davet edilmem olmuştu. İlki 1997 yılında Helsinki’ye gerçekleşmişti. Bu arada T.C. Fahri Konsolosu Enver Sameletdin (1914-2003) evinde konuk edilmiştim.

2005 yılındaki büyük merasim esnasında cemiyeti, azalarını ve faaliyetlerini yakından tanımak fırsatı da elde etmiştim. Bu merasim çerçevesinde bizi Järvenpää'deki ahşap camiye götürdüler. Buradaki faaliyetler ile tanıştık. Çok mesut bir tesadüf olarak İstanbul'dan arkadaşım, şimdi ise San Fransisco Burlingame'de yaşayan Vildan ve Meryem Apakay'ın kızı ile tanıştım. O buradaki bir Tatar genci ile evlenmişti. Nereden nereye. Daha sonra ise Tampere'ye gittik. (Bu konuyu aşağıda işleyeceğiz).

Helsinki cemiyetinin mütevelli heyetinde uzun yıllar Zuhur Tahir, Osman Ali, Abdulla Ali gibi şahıslar hizmet etmişler. 1988-2012 yılları arası ise yani 24 yıl ise Okan Daher Mütevelli Heyeti Başkanlığı görevini yürütmüştür. Kendisi Finlandiya'da yaşayanlar arasında ortaya çıkan nadir akademisyenlerden Doçent Dr. Gomer (Ömer) Tahir'in oğludur. (2009'da ise Samil Aledin Ticaret Bilimi Doktoru unvanını kazanmıştır). Dostum Okan ile onun davetleri sayesinde Helsinki'de, Dünya Tatar kurultayları vesilesi ile Kazan'da ve İstanbul'da sıkça karşılaştık. Telefon ve e-Mail ile haberleşmelerimiz de hayli sürdü. Kendisi hukukçu, aynı zamanda Helsinki üniversitesinde Tatarca dersler de vermektedir. Cemiyetin kendi iç faaliyetleri dışında dış ilişkileri de başarı ile yürütmüştür. Okan Daher başta Tataristan'ın cumhurbaşkanları Şeymiyev ve Minnihanov, Türkiye cumhurbaşkanları Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan, Finlandiya cumhurbaşkanları Marti Ahtisari ve Tarya Halonen ile iyi ilişkiler geliştire bilmiş ve bu cumhurbaşkanları küçücük Finlandiya İslam Cemaatini ziyaret etmişlerdir. Bu topluluk için çok önemli bir olay olmuştur. Bunun dışında Türkiye'den bakanlar, büyükelçiler, Tataristan'da aynı şekilde yüksek dereceli resmi şahıslar, akademisyenler, gazeteciler ve din adamları bu toplulukta büyük hüsnü kabul görürler. Tabii ki İslam mahalesi bu gibi kabulnameler, davetler ve organizasyonlar için hayli masraf yapmak zorunda kalır. Ancak prestij için değer.

2012 yılında ise 130 kişinin katılımı ile yapılan seçimde Atik Ali Başkan seçilmiştir. Daha önce Başkan yardımcısıydı. Kendisi tanınmış bir hukukçudur. 230 kadar makalesi mevcuttur, yani hukuki konularla akademik olarak da uğraşmaktadır. Kendisi 1982-1988 yıllarında başkan olan Abdullah Ali'nin (ölm.2014) oğludur ve Rusya'dan bir Tatar hanım ile evlidir. Dindar tarafı güçlü bir şahıs olarak tanınmaktadır²¹⁰.

210 Landiř Harrasova, "Финляндия татарларының яңа рәисе итеп Атик Али сайланды", 27.03.2012 , <http://www.azatliq.org/content/article/24529333.html>

Eskiden Tatarlar satıcı (dükkân sahibi) iseler de şimdi Finliler gibi değişik mesleklere sahipler. Ali Atik kendisi Fin, İsveç, İngiliz, Tatar ve az Rus dili biliyor. Tatarca'sı kırık. Karısı Kazan'da yetişmiştir. Bu yıl Londra'daki Tatarlar ile toplanmışlar. . Kendi tarihleri hakkında 2015 yılına cemiyetin 90 yılı dolayısıyla 3 adet kitap çıkaracaklardı. 2012'de dernek binasında Finlandiya'daki 60 binlik diğer Müslümanların temsilcileri ile uzun günlerde oruç tutma konusunda bir toplantı yaparak, bir karar verdiklerini söyledi. 2012'de Avrupa Tatarları Allians'ına katılmasalar da bir gözlemci yollamışlar. Tatar gençleri formunun Helsinki yapılmasını arzuluyorlardı. Ayrıca Helsinki-Kazan arasında direkt uçuşların başlamasını talep ediyordu ki, bu gerçekleşti.

Mütevelli Heyeti Başkanları

Ad-Soyad	Görev Başlangıcı	Görev Sonu
Weli Ahmed Hakim	1925	1926
Kemal Baibulat	1926	1928
İsmail Arifulla	1928	1929
Zuhur Tahir	1929	1961
Osman Ali	1961	1982
Abdullah Ali	1982	1988
Okan Daher	1988	2012
Atik Ali	2012	

Finlandiya İslam Cemaati'nin faaliyetlerini incelemek için çok iyi bir kaynak cemiyetin her yıl (o yıl için) yayımladıkları İŞ RAPORI (Faaliyet raporu)'larıdır. Biz son yıllara ait iki raporu peş peşe inceleyerek derneğin faaliyetlerine ışık tutmak istiyoruz. 2009 EŞ RAPORİ'nda ana başlıklar olarak şunları görüyoruz:

1. OMUMİ
2. İDARİ EŞLÄR
- 2.1 CIYILIŞLAR

2.2. FİNLADİYA İSLAM CEMAATİNEŇ 2009 YILGI HEZMÄT İYÄLÄRE

1. Dini eşlär häyäte
2. Sosial eşlär häyäte
3. Kaberstan eşläre häyäte
4. Ukıtu häm nәşriyat eşläre häyäte
5. Belderü eşläre häyäte
6. Maddi eşlär häyäte
7. Tışkı eşlär häyäte
8. Suğış veterannarı häyäte

2.3. KANSLİA HABÄRLÄRE

Kanslia eşläre

OMUMİ FÄALİYÄTLÄR

DİNİ EŞLÄR

Dini bäyrämlär häm kiçläär

Namazlar

Dini vaazlar

Şähitläär köne

Dini takvimnäär

İmamçılık vazifäse

Möäzzinlek vazifäse

Başka dini vazifälär häm mäsälälär

UKITU EŞLÄRE

Kış kursları

Cäy kursası

Äti-änilär fäaliyäte

Balalar bakçası

NÄŞRİYAT EŞLÄRE

SOSIAL EŞLÄRE

KABERSTAN EŞLÄRE

SUGIŞ VETERANNARI EŞLÄRE

BÄYSEZLEK KÖNE

MADDİ EŞLÄR

Tözätü häm yañartu eşläre

Mähällä yortı- Fredrikinkatu 33

Fredrikinkatu 20 B 20

Fredrikinkatu 29

Järvenpääädäge yort-cirlär

Järvenpää mäçet yortı, Keskitalontie 3

B. Shamaletdin yotr-cire/Tataarikuja 5 häm Kinnarinpolku 9

Villa Träskkulla

Kiraçı mäsäläläre

Fredrikinkatu 29

Albertinkatu 27 A 8

As Oy Untamonkatu, Fredrikinkatu 24 A 5

LAivanvarustajankatu 1 D 31

As. Oy Tuomiokirkonkatu 23, Tampere

Bostands Ab Regina, Turku

As. Oy Kotkanjousi, Puutarhakatu 3-5

Fondlar

(Kabirleri koruma fonları)

Mähäläbezdän yardım häm hədiyyələr

(2009 yılında toplam 42.084.18 Euro tutarında harcama yapılmış)

BAŞKA CƏMİYƏTLƏR HƏM TARAFLAR BELƏN ELEMENTLƏR

ÇİT İLLƏR BELƏN MÖNƏSƏBƏTLƏR

İZAHAT EŞLƏRE

AZAMƏSƏLƏLƏRE

(2009 yılında Bir erkek, 3 kız doğmuş. 3 erkek ile 6 kadın vefat etmiş. 2010 yılında birer erkek ve kız doğmuş, 9 erkek ile 3 kadın vefat etmiş).

Yukarıdaki ve diğer faaliyet raporlarından anlaşılacağı üzere Finlandiya İslam Cemaatinin yoğun bir faaliyet halinde olduğu anlaşılıyor. Programdan milli kültürel faaliyetlerden ziyade özellikle dini faaliyetlere önem verildiği görülüyor.

Finlandiya'daki ilk İslami kuruluş olduğundan Türkiye'den ve diğer islami ülkelerden gelen resmi şahıslar buraya yönlendiriliyor. Türkiye'den gelen elçiler, konsoloslar, ateşeler, bakanlar, ayrıca başbakanlar ve cumhurbaşkanlarının ziyaret programında da bu cəmiyyət binası bulunuyor. Dolayısıyla Finlandiya İslam Cemaati belki de kendi gücünden daha fazla bir sorumluluk üstlenmiş durumda. Uzak diasporadaki hiçbir Tatar Derneği bu konuma ulaşmış değil. Cemaatin maddi yapısının gücü hiçbir diaspora derneğine nasip olmamış. Cemaatin zaafı nüfusunun azalması ve büyük bir servete sahip olsalar da bunu durdurmaları mümkün gözüküyor.

Elimde mevcut 1987-2010 yıllarına ait (üç yılı eksik) raporlara göre 23 yılda (üç yıl olmadığına göre 20 yılda) 51 erkek, 52 kız çocuğu doğmuş. Yani Finlandiya cemaate 103 kişi artmış. Ancak aynı sürede 106 erkek ve 111'i kadın olmak üzere 227 kişi vefat etmiş. Bu rakama göre cemiyet en azından % 50 nüfus kaybına uğramış. Her geçen yıl üye sayısının azalması faaliyet raporlarında da kendini gösteriyor. 1987 yılında cemaatin 820 üyesi var ise, 2010'da bu rakam 645'e inmiş bulunuyor. Tabii bu raporlardan melez evlilikler, üyelikten atılan, ayrılan veya üye olmayan kaç kişi var pek anlaşılmıyor. Ancak Finlandiya'da Mişer cemaatinin azaldığı bir gerçek. Bu kötü durum bütün uzak ve yakın dispora ve Rusya Federasyonundaki Tatarlar için de geçerli. Tatarlar nüfus kaybıyla kendi kültürlerini de kaybediyorlar. Son 15-20 yıl bu kötü durumdan dinle kurtulmak yolları aranmaya, hatta resmi makamlarca da böyle bir telkin yapılmaya başlandı. Neticede din enternasyonal bir olgu, onu etnik veya kültürel yapı ilgilendirmiyor. Bir şahsın Müslüman olması yeterli, onun milliyeti önemsiz sayılıyor.

Dini yapı:

Cemiyetin adından da anlaşılacağı üzere İslam mahallenin temelini teşkil etmektedir. Cemiyet binasının bir salonu (100-150 kişi alabilecek) bir camiye çevrilmiştir. Cuma günlerinde ibadete gelenler bulunuyorr, gelenler ise çoğunlukla Araplardan oluşuyor. Ben orda iken Arapların ancak farzı kılıp gittiklerini görmüştüm. Dolayısıyla onların Cuma ibadeti bizimki gibi uzun sürmüyor. Finlandiya İslam Cemaatinin diğer İslami derneklerle ilişki kurmaktan çekindiği sezilmektedir. Rusya'dan getirtikleri henüz otuzuna basmamış imam Ravil Bilayev zeki bir din adamıdır, Fince de öğrenmiştir ve Helsinki üniversitesine devam etmektedir. Dini konularda yeni başkanla iyi anlaştıkları görülmektedir.

Finlandiya İslam Cemaatinin ilk baş imamı, bugün dahi adı saygı ile anılan ve en uzun görev yapan Weli-Ahmed Hakim (Sergaç-Olı İrbıça 1882- Helsinki 1970) olmuştur. O Rusya'da çeşitli medreselerde eğitim almış, Kasım şehri ve Moskova'da imam ve muallim olarak çalışmıştır. 1907'de haca gitmiş, 1910'da Aliye Sadri ile evlenmiştir. 1914 yılında Finlandiya Tatarları onu davet ederler. O aynı yılda Ufa'daki "İç Rusya ve Sibirya Müslümanları Mahkeme-i Şerriye" (Müftülük)'nde imamlık imtihanı verir ve sertifikasını alır ve (paçotlu=tanınmış) imam olur. Henüz o yıllarda Helsinki'de ortada bir dernek veya cemiyet yoktur. Müslümanlar Pohjoisesplasnadii no.7'da bir kiralık mekânda ibadet ediyorlardı.

Hakim 45 yıl Helsinki'de baş imamlık yaptı. 1962'de 80 yaşına bastığında görevini devr etti. Hatta Tampere'ye Habibur-Rahman Shakir (Şakir) gelene kadar

oradaki nikâh, sünnet, mevlit, cenaze gibi ritüelleri de o gerçekleştirdi. Rusya'da 1917 Ekim devriminden sonra Finlandiya'ya sığınan aydınlara ve din adamlarına yardım etmek için hayli uğraştı. Kendisinin yurt dışındaki Tatarlarla ilişkisi vardı²¹¹.

Veliahmet Hakim'den sonra yerini Türkiye'den Tatarca bilen Ahmet Naim Ataserver davet edildi. Helsinki'de yirmi yıl kadar hizmet ettikten sonra, bir müddet Avustralya'daki Tatar mahallesine imamlık yaptı. Daha sonra Helsinki camisinin baş imamı, Tatar kökenli Abdrahman Kaya olmuştur. 2004 yılında ise Rusya'dan davet edilen Ramil Belayev imamlık görevini üstelenmiştir.

Ravil Belayev Rusya Federasyonu vatandaşı olduğundan kökeni, eğitimi dolayısıyla Rusya'ya yakın bir şahıstır. Son 20 yılda Rusya'da din adamlığı geçer akçe bir meslek oldu. Müslümanlar müftülük makamı için yarışıyorlar. Nereye bakma bir müftü var. Eğitimlerinin seviyesi hakkında pek bilgimiz yok. Ancak basına verdikleri beyanlardan seviyelerinin çok düşük olduğu anlaşılıyor. Çarlık dönemindeki gibi yüksek seviyeli din adamları Tatarlar arasından çıkmadı henüz. Sovyet döneminden kalan bir Talgat Tacetdin var. O da acaip bildiri ve yorumları ile gündemde kalmaya çalışıyor ve başarıyor da. Müftü olunca cemaat büyüyor ve gelir de artıyor. Herkes pahalı arabalar alma peşinde. Cemaatteki müritler sayısı fazla olsun diye imamlar Rusça hutbe okuyorlar. Yani onların öncelikli derdi Tatar ulusunun menfaatlerini kollamak, dilini ve kültürünü korumak değil. Çünkü camilere Tatarlardan daha ziyade Kafkasyalılar ile Orta Asyalılar geliyor.

İşte şimdiki Helsinki imamı da Rusya'daki meslektaşları gibi hırslı gözüküyor. Cemiyetin her türlü faaliyetine bir çeşit katkısı var. Yöneticiler belki de kendileri sırtından bir hayli sorumluluk düştüğünden memnunar. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere imamımızın Rusya kökenli olması onun Rusça basın tarafından takip edilen bir şahsa dönüştürüyor. Dolayısıyla basın organlarına verdiği bilgiler veya röportajlardan Finlandiya Müslümanlarını yönlendiren bir şahıs intibası da bırakmıyor değil. Kendisi, “beni on aday arasında seçtiler” diyor. Eşi Zülfiye, 12 ve 10 yaşında iki çocuğu var²¹². Aynı yayın organına verdiği röportajda Belayev “Finlandiya Tatarları Mahalle sisteminde yaşıyorlar” şeklinde bilgi aktararak, aslında pek gerçeği yansıtmayan bir tablo çizmiş. Yarı gerçeklerle iş yapmak Rusya'daki bütün Tatar aydın, akademisyen, siyasetçi ve gazetecileri için geçerlidir. Nedense Rusya'daki Tatarlarda ve uzak diasporadakilerde de zaafı gizlemek, yapılanları ise aşırı yüceltmek gibi bir alışkanlık var. Sordukları kişiyi, yapıyı veya olayı methetmezseniz size küserler.

211 Muazzez Baibulat, *age.*, s.51

212 Рамиль Беляев: «Татары Финляндии живут по системе «Махалля» (9.05.2012), http://www.info-islam.ru/publ/intervju/ramil_beljaev_tatary_finljandii_zhivut_po_sisteme_makhallja/4-1-0-1448

Olmayı var göstererek hayalleri yüceltme aslında bir zavallılık göstergesi oluyor. Belayev bundan önceki röportajlarında da benzer beyanlarda bulunmuştu.

Finlandiya’da diğer Müslümanlar 50 binlik nüfusları ile Tatarları nüfusça fersah fersah geçmişlerdir. Onlar 2006’da Finlandiya Müslüman Birliği (SINE) kurmuşlar. Finlandiya’nın başkenti Helsinki’de, ilki 2008 yılında SINE (Finlandiya Müslümanlar Birliği) tarafından düzenlenen İslam-Expo’nun ikincisi 4-5 Mart 2011 ve üçüncüsü 22-24 Kasım 2013’te yapılmıştır. Belayev’in ifadesine göre ikincisine Tatarlar aktif katılmışlardı²¹³. Ancak bu beyan hakikati yansıtmıyor olsa gerek. Çünkü “Suomen İslam-Seurakunta” ne organizasyonda ne de konuşmacılar arasında bir üyesi bulunmamıştı. Aynı mülakatta Belayev “Benim iş dilim Tatarca, ayrıca tabii ki Rusça biliyorum, Arapça da konuşuyorum, ayrıca Helsinki üniversitesinde “Finlandiya Tatarları Tarihi” hakkında İngilizce doktora hazırlıyorum” demiş. 700-800 kişilik bir toplumun tarihi çok dar bir doktora konusu olacaktır ve bir din adamı dogmalardan uzak tarafsız ve bilimsel eser ortaya koyabilecekmidir, göreceğiz. Anlaşılan Belayev İlahiyat konusunda derinleşmek istemiyor. Gelecek için başka planları olabilir. Haksız da değildir, bu ufakık topluluk aslında bir gelecek vaad etmekten hayli uzak.

Ramil Belayev’in ambisyonlarına bir örnek de onun dokümanter film çekme merakı olarak karşımıza çıktı. İmamın liderliğinde iki üç amatör elde mevcut eski video ve belgelerle Finlandiya İslam Cemaati tarihin yansıtan bir dokümentar yapmışlar. Bu artık profesyonelizme saygısızlığın tipik bir örneği. Cemiyetin parası olmasa idi, bu bir çocukça heves der geçer idik. İmam Finlandiya’daki Tatarların tarihini doktora konusu aldığına göre, bu işi de kotaracağına inanmış. Ne diyelim köylü cesareti²¹⁴.

İlginç bir olay da Ramil Belayev’in 27 Kasım 2012’de Moskova İslam Üniversitesinin düzenlediği BDT ülkelerindeki Müslüman cemaatlerini birleştirme: maksatlar” konulu VIII Müslüman formuna katılması olmuştur²¹⁵. Finlandiya Bağımsız Devletler Topluluğu (yani eski Sovyetler Birliği) üyesi değildir. Helsinki imam-hatibinin bu toplantıya katılması kolaylıkla Finlandiya Tatarlarının Moskova emrine olmasa dahi etkisi altına girdiğinin bir aksi olarak yorumlanmaya çok müsaittir.

3 Ocak 2013’te çıkan bir haberde ise artık Ramil Belayev hazret ünvanı ile anılıyor. Oysaki Hazret Rusya’da müftüler için kullanılan bir sıfat. Bu haberde

213 Рамиль Беляев: «Татары в Финляндии создали работоспособную модель исламского социума в немусульманской стране», Ислам Минбаре №185, (19.04.2011), <http://idmedina.ru/minbare/?2261>

214 Алсу Кормаш, Финляндия татарлары турында беренче фильм чыкты (20.04.2012) Б.Азатлык радиосы, <http://www.azatliq.org/content/article/24554875.html>

215 Рамиль Беляев Во взаимодействии с мусульманской общиной финские власти опираются на татар-мусульман, 28 ноября 2012, <http://www.dumrf.ru/dumer/speeches/5479> (Erişim:28.07.2015)

kendisinin 11 Eylül 2012’de federal makamlarca resmi diyalog için davet edildiği ifade ediliyor. Moskova anlaşılan cemiyetin başkanı Atik Ali ile değil de doğrudan kendi vatandaşı Belayev ile ilişki kurmak istemiş. Bunun bir anlamı Finlandiya Tatar cemiyetine Rusya’nın etkisini yaymak olabilir. Aynı haberde bizim hazret Helsinki de herkes camiye geliyor, bilhassa Ramazan aylarında gençler teravih namazına katılıyorlar şeklinde beyanda bulunmuş²¹⁶. Gençleri kutlamak gerek 20 rekât namaz kılmak demek bir saatten fazla zaman ayırmak demektir. Yukarıda bahsettiğim gibi abartmadan mülakat vermek hayli zor oluyor anlaşılan.

İmam Ramil Belayev bir başka mülakatında Finlandiya’da yaşayanların memleketlerini özlüyorlar, dönmek istiyorlar gibi hamasi beyanlar vermiş. Finlandiya’da doğup, büyümüş ve oraya entegre olmuş olanlar nasıl oluyorda dedelerinin köylerini özlüyorlar? Pek aklımız almadı.

Mülakatı yapan onu “bizim kahramanımız” diye okuyucuya takdim ettikten sonra “Ramil Hazret siz Safarçay köyünde doğdunuz, orada bu yıl 47 kişi öldü, ancak üç doğum oldu. Finlandiya’da da durum benzer değil mi?” şeklinde soru soruyor. Hazret bu iki olay birbirine benzetilemez diye geçiştiriyor. “Ayrıca bizde her yıl 400 çocuğa saat bazında din dersi veriyoruz, yani din ve dili koruyoruz” şeklinde bir şeyler söylüyor²¹⁷. Nüfusu 600’lere düşen bir topluluktan nasıl 400 çocuk çıkmış, bu da kendine göre bir muamma. Tabii ki bu rakamlar da apartılı, Helsinki’de 500-550 kişi varsa, bunun ancak olsa olsa % 10’u çocuktur. Yani sayın hazret bu rakama nasıl ulaşmış anlamak zor.

Cemiyet çeşitli yayınlar yapmış ve bunların ekserisi dini eserler olmuştur. Cemiyetin ilkokul yaşındaki çocuklar için verilen kurslarda dini eğitim yapılmaktadır. Dine karşı bu ilgiyi cemiyetin kuruluş felsefesi ile de açıklamak mümkündür. 80. kuruluş yılı kutlama törenine bu kadar çok sayıda müftünün ve iki eski imamın daveti edilmesi de Avrupa’da yaşayan bir toplumun tercihinden ziyade, geleneklerinden kaynaklanıyor olabilir. Bu katı dini tutum anlaşılan üyeleri uzaklaştırmış, hele gençler hiç gelmez olmuştur. En azından ben toplantılarda hiçbir genç görmemiştim. Zaten Finlandiya Tatarları yaşlanmakta olan bir topluluktur. Dolayısıyla cemaati bir arada tutmak için dönemin şartlarına göre tedbirler almak gerekebilir. Bunun için aslında maddi açıdan bir engel yoktur.

216 Татары в этно мусульманской мозаике Финляндии, 03 января 2013, http://islam-today.ru/islam_v_mire/ostalnoj-mir/tatary_v_etnomusulmanskoj_mozaike_finlyandii/

217 Финская махалля или Как Мишарстан переехал из Сергача в страну Суоми, <http://etatar.ru/top/38810> (Erişim:28.07.2015)

Dini neşriyat

Bugüne kadar Tatarca yayımlanmış olan dinî eserlerden bazıları şunlardır: Tefsir-i Nu'mani (Helsinki 1958 [Kazan 1911 neşriden tıpkıbasım]). Weli Ahmed Hakim, Türk Balalarına Din Dersleri (Helsinki 1939). Hasan Hamidullah, Yaña İman Şartı Häm Belemleklär (Kemi 1944; Helsinki 1968). Cuma Hötbäläre (Helsinki 1973). Zâkir Kâdirî, Din Sabaqları 1-2. 1: İnanu (İman), 2: Arulıq (taharet) (Helsinki 1938) ve Din Sabaqları 3: Namaz (Helsinki 1938). Ahmet Naim Atasever, İlmihal (Helsinki 1968), Din Beleme (Helsinki 1973); Abdurrahman Kaya'nın hacimli üç eseri ise İman ve İbadet (Helsinki 1986), 161 sayfa, İmanın Şartları (Helsinki 1988), 108 sayfa, İslâm'ın Şartları (Helsinki 1989) 203 sayfa, İman ve İbadet (Helsinki 1988) ve İslâm'da Ahlâk²¹⁸ adlarını taşımaktadır.

Ayrıca Habibur-Rahman Shakir (Kazan 1903-Afganistan-Tampere 1975) dini konularda sekiz kitap ve Abdullah Tukay'ın şiirlerini yayımlamıştır. O dini eserler konusunda Hasan Hamidulla'dan sonra en verimli yazar olarak göze çarpmaktadır.

A.Kaya 1992'de ayrıca Ramazan turında mäg'lümât adlı bir broşür yayımlamış ve halka dağıtılmıştır. Aynı yılda İmam yardımcısı Enver Yıldırım'ın Fince hazırladığı İslamin opin perusteet adlı kitabının 2. baskısını cemiyet aynı yılda yaptırmıştır. Aynı şahsın Hotbälär adlı eseri ise yine cemaat tarafından bastırılmıştır (Helsinki 1995). Bundan sonra dini yayınlarda uzun bir bekleyiş dönemi olmuştur. 2003 yılında Abdurrahman Kaya'nın Kril harflerinde Latin harflerine çevirdiği Koren ukırğa öyränäbez adlı derlemesi 2003 yılında 150 adet bastırılarak, dağıtılmıştır. 2004 yılında ise yeni imam Ravil Belayev'in Rusçadan çevirdiği Ruşan Abbasov eseri Aräpçä öyränäbez 200 adet basılmıştır. Son bilgilerimize göre 2011 yılında tekrar eski imam Abdurrahman Kaya'nın Finlandiyada dini konferanslar häm hötbälär adlı eseri (Helsinki 2011) bin adet bastırılmıştır.

İlk Müslüman Tatarların Finlandiya'ya yerleşmesinden yaklaşık yarım asır sonra çeşitli İslâm ülkelerinden değişik maksatlarla gelen başkaları da oldu; ancak yabancı işçi alınmadığı için sayıları belli bir rakamı aşmadı. 1985 yılına kadar diğer İslâm ülkelerinden gelip burada kalanların sayısı 500-600 civarındaydı. Bu tarihten sonra ise Somali ve Bulgaristan'dan toplu ilticaların vuku bulması, dünya ülkeleri arasında eğitim, kültür ve ticaret ilişkilerinin gelişmesi, özellikle son yıllarda turistik yollarla yapılan tanışmalar sonucu yabancılarla evlenmelerin çoğalması gibi sebeplerle Müslümanların sayısı artmaya başladı. 1987'de daha ziyade Arap asıllı

218 Abdurrahman Kaya, "III. Finlandiya- Ülkede İslamiyet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt 13, s. 113-114.

cemaat tarafından “Suomen Islamilainen Yhdyskunta” adıyla yeni bir dinî dernek kuruldu ve cami olarak kullanılmak üzere bir bina kiralandı; böylece Helsinki’deki cami ve dinî dernek sayısı ikiye çıkmış oldu. Şu anda bütün Finlandiya’da camimescid hüviyeti taşıyan altı bina bulunmakta ve bunlardan ikisi Helsinki’de, diğerleri ise Tampere, Turku, Järvänpää ve Kotka’da yer almaktadır.

(Diğer dini faaliyetlere yıllık raporları incelediğimizde değineceğiz.)

Kültürel yapı:

Finlandiya Tatarlarının yetişkin nesli Tatarca’yı bilmektedirler. Dolayısıyla da Kazan’daki yarı Tatarca yayın yapan TNV programlarını izlemektedirler. Bir kısmı Kazan’a ve dede veya babalarının doğdukları köylere ziyaretler yapmışlardır. Finlandiya gibi bir ülkede ancak evde kullanmanın dışında bir fonksiyonu olmayan bir dili nasıl muhafaza edebilmişler sorusu akla gelir. Bunda şüphesiz aileler kadar, kısıtlı da olsa Tatar dili derslerinin önemi ve etkisi olmuştur.

1948 yılında Turkilainen Kansakoulu açıldı. İlkokul seviyesinde ve dört yıl süreli olan bu okulda öğrenciler ana dillerinin yanında millî ve dinî kültür dersleri de okudular ve Fin okullarına geçiş yaptılar. Fakat yirmi yıl kadar faaliyetine devam eden okul yeterli sayıda öğrenci bulunamadığından 1969’da kapandı ve bu tarihten sonra millî ve dinî bilgilerin Suomen İslam Seurakunta bünyesinde açılan kurslarla verilmesine çalışıldı

Finladiya Cemiyeti çocuklara anadili dersleri vermek üzere sürekli olarak bir hoca tutmuştur. Bu dil sınıfında Gomer Tahir, geçici olarak Abdullah Battal Taymas, Galimcan İdrisi, Zakir Kadiri, Saniye İffet çocuklara anadili dersleri vermeye çalışmışlardır. 1970’li yıllarda Ankara’dan Naile Binark, daha sonra İstanbul’dan Feride Biçuri çalışmışlardır. Feride Biçuri’nin bir Finli ile evlenmesi dolayısıyla kötü örnek oluyor diyerek işine son verilmiştir. Bu da cemiyetin katı tutumunun bir göstergesidir. Yukarıda sayılanların hiç biri dilci olmayıp, pedagojik formasyonları da yoktur. Yani dil eğitim metotsuz, herkes bildiğince yürütülmüştür.

Faaliyetlerle ilgili bir örnek vermek maksadıyla öğretmen Naile Binark’ın makalesinden özet bilgiler naklediyoruz: 21 Kasım 1971 tarihinde, yani Ramazan Bayramının 2. gününde Helsinki’de adı geçen cemaatların kendi binasında “Çocuklar Günü” yapılmıştır. Naile Binark’ın Kazan şivesine (yani Tatarca) çevirdiği “Karın ağrısı” (İç Avırtı) adlı bir perdelik komedi çocuklar tarafından oynanmıştı, rolleri Dina Abdul, Varol Abdrahim, Gölnaz Bedreddin ve Saynur İmadiddin paylaşmışlardır. Şiirler Fehime Sadık, Aynur Nizameddin, Tulan Aineddin, Kenan

Haireddin, Aynur-Tinet Nizameddin, Haris Bedrettin, Arif Şakir, Fuat Aineddin, Akif Ali, Suna Safkan ve Adil Bedrettin okumuşlar²¹⁹. Görüleceği üzere 1971 yılında Helsinki'de 15 kadar Tatar çocuğu varmış. Şimdi bu çocuklar artık 50'sini aşmış yetişkin bireylerdir. Aldıkları eğitimden ne kadar yararlanabildiklerini ancak onlar söyleyebilir.

Naile Binark'ın bildirdiğine göre, yaz aylarında 4 haftalık anadili ve din dersleri kursları tertiplenmektedir. Buraya Finlandiya'nın çeşitli şehirlerinde yaşayan ebeynler çocuklarını bu kampa yollamaktadırlar. Bütün masraflar Finlandiya İslam Cemaati tarafından karşılanmaktadır. Kampa 6-15 yaşındaki çocuklar kabul edilmektedir. İmam, öğretmen ve birkaç görevli bu yatılı kampı yönetmektedirler. Şüphesiz çocuklar için farklı bir tecrübe olmaktadır²²⁰.

Bu kamp geleneği hala devam etmektedir. Hatta Finlandiya dışından katılanlar da olmaktadır. Ancak kampa katılan çocuklar sayısı azalmış ve dolayısıyla kamp süresi kısaltılmıştır.

Järvänpää şehrindeki faaliyetler ile ilgili Abdulhak Safiulla Kazan Dergisine iki defa kısa haberler yollamış bulunuyor²²¹. Bu yazılardan adı geçen şehrin 15 bin nüfuslu olduğu, şimdi 70 kadar Tatarın yaşadığını ve 1942'de cami için arsa aldıklarını öğreniyoruz. Bugün burada faal halde ahşap bir camii var. Cevher Tuganay'ın Kazan Dergisine gönderdiği habere göre ise, 1975 yılı Finlandiya Tatarları hayli yoğun geçmiştir. 3 Mayıs 1975'te Jarvenpää'de bir gece düzenlenmiştir. Finlilerin de katılımı ile başarılı bir toplantı olmuş. 18 Mayıs 1975'te ise Helsinki'de kiralanan bir tiyatro salonunda Finlandiya İslam Cemaatinin kuruluşunun 50. yılı kutlanmıştır. Bu anma toplantısına hayli uzaklardan gelen misafirler de katılmıştır. Ayrıca bu yılda Finlandiya'da adet olduğu üzere liselerden mezun 8 Tatar genci beyaz şapka takmışlardır²²². Birkaç yıl önce ise Finlandiya İslam Cemaati Jarvenpää mescidini restore etti ve gerektiğinde buraya imam yollamaktadır.

Yukarıdaki faaliyetlerden dini eğitime verilen önemin anadili eğitimine pek verilmediği anlaşılmaktadır. Helsinki'de 1980'li yıllarda Fazile Nasrettdin, 1990'dan

219 Naile Binark, "Finlandiya Türkleri Tarafından Şeker Bayramı Münasebetiyle 21.XI.1971 Tarihinde Helsinki'de Tertiplenen Çocuklar Günü", Kazan, sayı 6 (Aralık 1971-Şubat 1972), s.55-57.

220 Naile Binark, "Finlandiya'da Kurulmuş Olan cemiyetler", Kazan, sayı 15 (1975), s1-8. (s.5).

221 Abdulhak Safiulla, "Finlandiya'da Jarvenpaa Şehrindeki Kültür Bayramı", Kazan, sayı 12 (1974), s.57-58. ayn.yazar, "Jarvenpaa Cemiyeti (Finlandiya)", Kazan, sayı 14 (1975),s. 42-43.

222 Cevher Tuganay, "Finlandiya Haberleri", Kazan, sayı 16 (1975), s. 53.

itibaren ise Hamide Çaydam öğretmenlik vazifesini sürdürmektedir. Belki de mütevellî heyeti dil eğitimi üzerinde, zaten kullanılmadığından ve unutulmaya mahkûm olduğundan pek durmamış, dini kimliği oluşturmaya önem verilmiştir. Cemiyetin neredeyse bütün faaliyetleri ya dinle ilgili veya din ağırlıklıdır.

Yayınlar

Kitap neşriyatına bazı zamanlarda önem verilmiş, ancak bunda da cemiyet harf değişiminin kurbanı olmuştur. Başta Arap harfleri kullanılıken, Sovyetler Birliğindeki Türki halkların 1926'da Latin harflerine geçmesi, Türkiye'nin ise 1928'de bunu takip etmesi kafaları karıştırmıştır. Sovyetler Birliğinde Türki halklara 1940 yılında Latin'den Kril'e (Rus) geçmeleri emredilince Finlandiya Tatarları tekrar bir sorun ile karşı karşıya kaldılar. 1935'lerde cemiyet artık Latin'e geçmek gerektiği düşüncesi etrafında dolaşmaya başladı. 1935 yılında basılan Elifba (Alfabe) kitabında artık Latin harfleri de eklenmişti. Hatta kitapçığın sonuna Abdullah (Gabdulla) Tukay'ın iki şiiri ("Bäyräm Bügen" ve "Tugan Tel") Latin harfleri ile basılmıştı. Kitapçığın arkasındaki bu ilan ise ilginçtir: Beldereş: Törkiyä comhuriyäte mägarif väkaläte tarafından kabul itelgän, milli-dini tärbiyä birü öçen kiräkle kitablar (yanğa xäreflär ilä) häm bu "älifba" Finlaniya Cämagatı İslamiyäsä idaräsendä daima bulunmaktadırlar"²²³.

Diğer eserler arasında G. Tukay'ın Mektepte Milli Edebiyat Dersleri (Helsinki 1953, 137 s.) dikkati çeker. İslam Cemiyetinin belki de en önemli yayını 1949 ile 1963 yılları arasında sürekli, daha sonra ise arada bir çıkan Mähallä Habärläre adlı periodik yayındır. Burada Tatar toplumsal hayatının önemli gelişmeleri kaydedilmekteydi. Tam koleksiyonun nerede olduğunu bilen varmıdır? Bilemiyorum.

Finlandiya Tatarları arasındaki yayım faaliyetleri hakkındaki en derli toplu ve bilimsel çalışmayı araştırmacı Harry Halén yapmış bulunuyor. Bu konudaki tafsilatlı makalesi 1979'da basıldığından ondan sonraki faaliyetler hakkında bilgilerimiz maalesef bölük pörçük. Halén makalesinin giriş kısmında 1870'te 46 Tatar vardı diyor ve 1978'de sayıları 938'e ulaştı diye kaydediyor. Bir ilginç husus da Finlandiya Tatarlarının akrabalık bağları ile verdiği rakamlar. Buna göre, Samaletdin (65 kişi), Bedretdin (54), Ali (51), Saaderdin (50), Hayretdin (37), Aynetdin (37), Haynidulla/Hamidullen (34), Shakir (34), Hasan (34), Arifulla/Arifutlen (27), Sadik (23), Alkara (21), Aziz (20), Beşir (20), Osman (19), Nizametdin (16), Fethulla

223 *Elifba*, (Helsinki 1935), 51 s.

(16), Wafın (15)224. Bu rakamları topladığımızda 573 sayısını buluyoruz. Diğer bir ifade ile 800 kişinin nerdeyse 600'ü ya aynı soydan, ya evlilikle akraba olmuşlar, ya kökleri aynı köyden veya soyad benzerliği var. Böyle sıkı akrabalık bağları dayanışma kadar, bir takım sürtüşmeler yol açıyordur. Gençler ise bunalıma giriyorlardır. Bazen bu kadar yakınlık fazla diyenlerin sayısı bir haylidir diye tahmin edebiliriz.

Harry Halén makalesinde toplam 157 eserin künyesini vermiş. Finlandiya Tatarları arasındaki en verimli yazar hiç şüphesiz Hasan Hamidulla (1900-1988) olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk yayın faaliyeti 1925'te ancak üç sayı çıkan Mâgrifât adlı dergi olmuştur. Esas faaliyetine 1945'te başlayıp ölümüne kadar olan 32 yıl sürdürmüştür. Hary Halén onun eserleri ile ilgili 45 künye hazırlamış bulunuyor. Yazarın bu başarısı yaşadığı Kemi'de kendi ufak çaplı bir matbaasının olmasından kaynaklanıyor da diyebiliriz. Yayınlanan 45 eserinden 12'si dini eserlerdir. Bunun dışında 7-8 tiyatro eseri, roman, tarih ve şiir kitapları kaleme almıştır. Bu tiyatro eserlerinin hiçbir Finlandiya Tatar topluluğu tarafından sahnelenmemiştir. Dolayısıyla onun bu eserlerinin Finlandiya Tatar cemaatinde etkisi olmadığı anlaşıyor. Son yıllarda adından hemen hiç bahsedilmemesi eserlerinin topluma az katkısı oldu şeklinde bir yorum yapmamıza neden olmaktadır225.

Bir tüccar olan İ.Z. Ahsen Börü (1886-1945) tanınmış beş eserin basılmasını sağlamış, kızı Safiye bintü Kemaletdin Ahsen Böre ilki 30 sayfalık Fince, ikincisi 75 sayfalık Türkçe iki eseri neşr etmiştir. Bu derleme İmam Lutfi El İshaki Hazretleri adını taşımakta olup, 1922 yılında Finlandiya'ya sığınan bu şahısın Fin Türk mektep cemiyeti ve Tampere cemiyeti ile ilgili belgesel yazışmalar ile doludur226.

Fikirleri kitaplaşan bir şahıs ise kürk tüccarı ve Prometheus Liginin Finlandiya branşı kurucularından İbrahim Arifulla (1901 Pori- 1955 Helsinki)'dir. Prometheus Ligi SSCB'de yaşayan azınlıklara adalet istemek için kurulmuştur. Finlandiya bölümünde Prof. C.J. Ramstedt ve Prof. V.J. Mansikka gibi tanınmış Finliler bulunuyordu. Arifulla editörler arasında idi ve ayrıca geçici mütevelli heyeti üyesiydi. 30 Ocak 1933'te gerçekleştirilen "Türk Gecesinde" o İdil-Ural Türklerinin bağımsızlık mücadelesi hakkında bir bildiri sunmuştu. Bu tebliğ Helsinki Prometheus Kulübünün ilk yayını olarak kabul edilmişti227.

224 Harry Halén, *A bibliographical survey of the publishing activitie of the Turkic Minority in Finland*, *Studia Orientalia* (Helsinki 1980), s. 4-5.

225 Harry Halén, a.g.e., s.9-12.

226 Safiye bintü Kemaletdin Ahsen Böre (nşr.), *İmam Lutfi el İshaki Hazretleri*, (Tampere: Hämeen Kirjapaino Oy, 1945), 75 s.

227 Harry Halén, a.g.e., s.14

Hasan Hamidulla'dan sonra en verimli şair, yazar, tiyatro yazarı Sadri Hamid (Yağapar 1901- 1988) olmuştur. Oulu'da yaşamış ve eserlerini burada kaleme alıp, bastırmıştır. 17 ayrı künyede eserleri derlenmektedir. Ak Yul adlı bir dergi de neşretmiştir²²⁸.

Eğitim ile ilgili (bilhassa okuma kitapları) Saniye İffet (Çistopol 1899-Ankara 1957) ile öğretmenlik yapan eşi Zakir Kadiri (Samara 1877-Ankara 1955)'nin birer, Gabdulla Murtazin'in (Turkistan 1895-Helsinki 1968), Feride (Biçuri) Wahlroos (Harbin 1944-) ile Naile Binark (Kore 1940-) üçer, Önder Çaydam (İzmir 1949 -)'ın bir kitabı basılmıştır. Finlandiya Cemaati İslamiyesi adına ise 3 okuma kitabı basılmış bulunuyor. Görüleceği üzere cemaatin felsefesi doğrultusunda yoğunluk din dersleri ve dini kitaplar üzerine olmuştur.

Cemiyetin diğer yayın faaliyeti ise 2004 yılından başlayarak tekrar çıkarmaya başladığı Mähallä Habärläre adlı periodik yayınıdır. Bu 1949-1963 yılları arası sürekli çıkan dergisini canlandırma teşebbüsüdür. İlk sayısı 1 Ekim 2004 (Ramadan 1425) tarihinde çıkmıştır. 8 sayfadan ibarettir ve çeşitli fotoğraflar ihtiva eder. Başlıkta “Finlandiya İslam Cemaatinin dini, milli-mâdâni gazitâse” diye yazılmıştır. 2007 yılı gazetenin en faal yılı olmuş ve dört sayı birden çıkmıştır. Bana ulaşan son nüshası 14 Eylül 2009 tarihini taşır ve gazetenin 14. sayısındır.

Milli kültürü canlandırmak anlamında aslında 1935'te kurulan “Finlandiya Türkleri Birliği” (1980'e kadar) 1935-1978 yılları arasında onbir tiyatro eseri ile 1952-1955 yılları arasında yedi şarkı kitabı yayımlamıştır. “Tampere Türk Birliği” de üç şarkı kitabı ile bu kervana katılmıştır²²⁹.

Finlandiya'da doğrudan Tatarlarla ilgili olmamakla birlikte Tatarların da dâhil olduğu bir yayın organı vardır. O da Turan dergisidir. Aslında Finlandiya Turanizm'e pek de yabancı bir ülke değildir. Matthias Alexander Castrén (Tervola 1813-Helsinki 1852) Fin milliyetçisi ve dilci olarak Pan-Turanizm fikrinin ateşli savunucusu idi. O bir gün Ural-Alтай halklarının radikal bir şekilde birleşeceğine inanıyordu. O ayrıca Finlilerin Orta Asya'da (Altay Dağları) çıktığına inanıyordu. Küçük ve izole bir halk olduklarından Macarlar, Türkler ve Moğollar gibi daha geniş bir siyasanın parçası olduğunu tahmin ediyordu. Azerbaycan'dan başta İstanbul'a sığınan Mehmet Sadık adlı aydın bir gazeteci 1932'de Tampere'de daha sonra Helsinki'de Yeni Turan adlı gazetesini çıkarmaya başladı.

228 a.g.e., s. 15-17.

229 Harry Halén, a.g.e., s. 24-25.

Gazetede, “Azerbaycan’dan”, “İdil-Ural’dan”, “Kırım’dan” ve “Türkistan’dan” başlığı altında Türk dünyası ile ilgili ayrıntılı bilgilerin yer aldığı makale ve haberlere yer verilmekteydi. Türkçe ve Fince olarak yayımlanan Yeni Turan’a Türkiye’den de Türkçülük ve Turan fikirlerini ihtiva eden yazılar ve şiirler konulmaktaydı.

Gazetede “(Organe de défense nationale des peuples du Turane du Turquie) Türk Ellerin Kurtuluşunu Terviç Eden Müstakil Aylık Gazete” slogan mevcuttu. Gazetenin ilk dört sayısı Tampere’de Abdullah Ahsen adlı bir Tatar’ın imtiyaz sahipliğinde, daha sonra ise Helsinki’de yine İbrahim Arifulla adlı başka bir Tatar’ın imtiyazında çıkmıştır. Anlaşılan bir yabancıya gazete çıkarma izni verilmemekte ve burada kendisine Tatarlar yardım etmektedirler²³⁰. Bu yıllar Rusya azınlıklarının mücadele yılları olmuştur. Ayaz İshaki’de Berlin’de 1928 yılında Yaña Milli Yul dergisini çıkarmaya başlamıştı. Tatarlar arasında da bunun etkisi olmuştur. Yeni Turan 1931’de 1,1932’de 2-7, 1933’te 8-9 ve en son 1934 1-3, toplam 12 sayı çıkabilmiştir. Daha sonra başyazarı Finlandiya’dan ayrılmıştır. Bu dergi ne kadar etkili oldu bilmiyoruz. Ancak Tatarların da dâhil olduğu siyasi, anti-Sovyet bir yayının çıkması dönemi için önemli bir gelişme idi.

Her yıl Finlandiya İslam Cemaati’nin çıkardığı İş (Faaliyet) raporları bir yıl içinde yapılan etkinlikler hakkında doyurucu bilgi vermektedir. Böylece, ilgilenenler muhtemelen bir yıl sonra bu faaliyetlerle ilgili görüşlerini bildirme fırsatını elde etmektedirler. Son dönemlerde çıkan iki önemli eserden bahsetmeksizin Finlandiya Tatarlarının yayın hayatlarına nokta koymak mümkün değildir.

İlki Tampere’de Muazzez Baibulat tarafından ortaya konan sayıca az ve ufak bir göçmen topluluğu için çok hacimli ve başarılı bir eserdir. Eserin üç dilde çıkarılmış olması da takdir-i şayandır. Tampere Islamialainen Seurakunta: juuret ja historia (Tampere İslam Mahallesi: Nigızı ve tarihi- The Tampere Islamic Congregation: the Roots and History) adlı eser 283 sayfadan oluşmaktadır²³¹. Bu eserde önemli bölümleri şöyle özetleyebiliriz: Kökler ve Finlandiya’ya göç; Tampere İslam Mahallesi (kuruluşu, gelişmesi, faaliyetleri); İdil-Ural Millet Meclisinin kuruluşunun 20. yılını anma; Kur’an’ın Finceye çevrilmesi; Savaş gazileri; Tampere Türkler Birliği; 1930’lu yıllarda Tampere’de toplantılar. Eserin önemli bir yanını da döneme ait bol fotoğraflar konulması teşkil eder. Kuşe kâğıda basıldığı için fotoğrafların kalitesi de artmıştır. Yani yayıncı masraftan kaçınmamış ve tarih için önemli bir belge bırakmıştır. Üç

230 N. Sarıahmetoğlu (Karagür), “Milli cephe birliğinin Finlandiya’daki sesi: Yeni Turan Gazetesi”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, sayı 25, (Erzurum 2000), S.323-332.

231 Muazzez Baibulat, Tamperen Islamialainen Seurakunta: juuret ja historia, (Tampere: Gummerus Kirjapaino Oy, 2004), 283 s.

dilde yayınlanması ile çok daha geniş kesime hitap etmektedir. Hatta ana dilini unutmuş veya öğrenememiş gençlerden merak edeceklere de bile bilgi vermektedir. Şimdiye kadar uzak diasporada hiçbir Tatar derneğinin bu derecede kaliteli yayın yapabildiğine şahit olmamıştım. Anlaşılan baskı işi profesyonellere bırakılmış dolayısıyla derli toplu ve kalıcı bir eser ortaya çıkmıştır. Avustralya Tatarları da benzer bir eser ortaya koydular, o konuda Avustralya Tatarları bahsinde değineceğiz. Tampere’de yayımlanan kitap için tek bir tenkit sözü söylenebilir, o da Tatarca metinlerde Helsinki’de yapılan yayınlarda kullanılan alfabenin kullanılmaması olmuştur. Zaten uzak diasporada yaşayan Tatarların (ülkede yaşayanların da) en önemli bir sorunu hangi alfabe, nasıl kullanma sorunudur.

Alfabe konusu

Alfabe konusu yalnız Tatarların değil bütün Türklerin sorunudur. Birinci dünya savaşından 1925’lere kadar bütün Türkler (Rusya’da, Osmanlı’da, Çin’de ve diğer yerlerde) tek bir alfabe, yani Arap harfleri kullanıyorlardı. Ancak Rusya’daki gibi reform geçirenleri sesli harfleri Arap alfabesi ile yazarken kullanmaya başlamışlardı. Türkiye’de buna Enver Paşa reformu denilir. 1926 yılında Sovyetler Birliğinde bütün Türkler, Moğollar ve bazı ufak halklar için Latin harflerine dayanan yeni alfabeler empoze edildi. Bu Latin bugün Türkiye’de kullanılan Latin harflerinden tam sekiz hafta farklılık gösteriyordu. Yani aynı şey değildi. 1940’da ise Sovyetler Birliğindeki Türkilere bu sefer Kril (Rus) harfleri temelinde yeni alfabeler ve yeni yazım kuralları getirildi. Bu arada yeni Türkiye Cumhuriyeti 1928’de Latin harflerine geçmişti.

Uzak diasporada yaşayan Tatarlar 1940’lara kadar Sovyetlerin empoze ettiği ne Latin ne de Kril harflerini kullanmadılar. Eğitim ve matbaada Arap harfleri kullanmaya devam ettiler. Ancak hür dünyadaki dayanakları Türkiye de Latin’e geçince ikilem içinde kalarak Latin harflerini kullanmaya başladılar. Ancak Türkçedeki Latin alfabesi Tatar fonetiğini tam karşılamıyordu. En azından üç harf eksikti. Dolayısıyla uzak diasporadakiler bunu emprovize etmek zorunda kaldılar. Ancak hepsi de Türkçe alfabe, esas alarak, Finlandiya ayrı, Türkiye ayrı, Amerika ise ayrı çözüm yolları bulundu. Hiçbir esas memlekette kullanılan Kril alfabesini tercih etmedi. Bunun bir sebebi ideolojik ise, ikinci sebebi yaşadıkları ülkelerde Latin harflerinin kullanılması oldu. Kril harfleri çok zor gelmektedir. Harfler öğrenilebilir, neticede Grek harflerinden devşirilmiş 30 küsur harf öğrenmek sorun olmasa da, yazım kurallarını kavramak çok zorlayacaktır. Çünkü Ruslar Tatar ve diğer halklara yeni yazım kuralları tatbik ederken, aslında Türki alfabelerde olmayan yu (ю), ya (я), inceltme işareti (ь), e (э), şç (ш), ts (т) gibi harflere fonksiyon verdiklerinden bu yazıyı kullarına göre yazmak hayli zor hale gelmiştir.

Ben bu alfabe sıkıntısını bizzat yaşayanlardan biriyim. Şüphesiz benim gibi bu sıkıntıyı yaşayanlar hayli olmuştur. Türkiye’de okulda Latin harfleri ile eğitim aldım. Dernek faaliyetlerine başlayp Tukay Bülteni, daha sonra Kazan dergisini çıkarmaya başlayınca Tatarca şiirleri doğru telaffuzla yazmak sorunu ortaya çıktı. Çözüm bulamadık, çünkü Türkiye’de değişik harfler kullanmak yasaktı. Neticede ortografisi (yazım kuralı) doğru olmasa da takriben yazdık. Daha sonralar kültürümüzün temel eserlerinin Arap harfleri ile basıldığı, bir süre Latin harfleri kullanıldığı ve neredeyse 40 yıl Rus harfleri kullanıldığı gerçeği ile karşılaştık. Başta Türkiye’de, sonra Fransa’da yaşayan beni büyüten annem ile Arap harfleri ile yazıştık. Petropavlovsk, daha sonra Kazan’da yaşayan öz annemle uyduruk Latin harfleri ile haberleştik. Kazan’daki meslektaşlarla uyduruk Latin veya Kril harfleri ile yazışmaya başladım. 12 yıllık Azatlık Radyosu döneminde ve daha sonra serbest gazeteci olarak çalıştığımda, 1928-1940 arası Rusya’da kullanılan Latin harflerini kullandım. Bu alfabede 9 harf Türkçe Latin alfabesinde olmayan veya farklı kullanılan harfler idi. Hele internet ortaya çıkınca Tatarca’yı doğru ve karşı tarafın anlayacağı şekilde yazmak ayrı bir sorun oldu. Çünkü yabancı ülkelerde Türkçede bulunan (ç,ı,ö,ş,ü) harfleri veya Tatarca Latin harflede kullanılan “ä veya Ə, ñ veya ɳ” harfleri bulunmamaktadır. Bunlar olmadan da Tatarca’yı telaffuzuna uygun yazmak mümkün değildir. Böyle zamanlarda zavallı milletim tarihi bir alfabesi bile yok diye hayıflanırım. Biz devamlı 20. yüzyılda üç defa harf değiştirmiş olan zavallı bir halkız. Tarihimizden kopmamızın bir nedeni de bu olsa gerek. Eski eseleri okuma imkânımız yok. Kısacası ben Tatar tarihi ile uğraşabilmek için 3-4 değişik alfabe’yi öğrenmek ve kullanmak durumunda kaldım. Herkesten de bu talep edilemez.

İkinci eser

İkinci önemli eser ise Helsinki Derneği tarafından 2006 yılında yayımlanan Suomen Islam-seurakunnan veteraaniteos (Finlandiya İslam cemiyeti gazileri) adını taşıyan, adından da anlaşılacağı üzere Fince bir eserdir²³². Eser ikinci dünya savaşı esnasında Finlandiya’nın bağımsızlığı için savaşan ve bazıları şehit düşen Tatar gençlerinin kısa biyografilerini ihtiva etmektedir. Finlandiya Tatarları bu katkıları ile yeni vatanlarına sadık hizmet ettiklerini her fırsatta dile getirirler. Şehitleri her yıl anarlar. Fin askeri makamları da, Fin siyasetçileri de onlara dolayısıyla saygı gösterirler. Ancak son yıllarda genel olarak Avrupa’da artan İslam düşmanlığı hiç şüphesiz bu minnacık cemaati de huzursuz etmektedir.

232 Suomen Islam-seurakunnan Veteraaniteos (Helsinki, Painopaikka Gummerus Kirjapainio Oy 2006), 175 s.

İkinci Dünya Savaşı esansında Finlandiya safında cephede olan Tatarlar

İkinci Dünya savaşı patlak verince dört milyondan biraz fazla nüfusu olan Çarlık Rusya'sının eski kolonisi Finlandiya büyük tehdit altında kaldı. Sovyetler Birliği Karelya bölgesini ve birkaç başka bölgeyi daha Finilerden kendilerine teslim etmelerini talep etti. Helsinki reddedince savaş başladı. Bu savaş Fince Talvisota (Kış savaşı) olarak bilinir. 30 Kasım 1939'da başlamış ve 13 Mart 1940'ta sona ermiştir. Savaş başında Finlilerin ancak 112 savunma anti-tank silahı vardı. Mareşal Mannerheim Karelya hattına Sovyet askerlerini sokmamakta kış şartlarının büyük desteğini gördü. İyi eğitilmiş skili (kızaklı) Fin askerleri Sovyet askerlerine hayli kayıp verdirdiler. SSCB anormal denilecek bir güçle saldırdı. Bin 500 tank ve 3 bin savaş uçağı kullandı. Sonunda 48 bin asker kaybetti, 158 bin yaralı askerine bakmak zorunda kaldı. Ancak ufakık Finlandiya bu muazzam askeri güce dayanamadı ve 3 Mart 1940'taki bir antlaşma ile Karelya'yı Sovyetlere devr etti. Bundan sonra Sovyetlerle 15 Haziran 1941 ile 19 Eylül 1944 arasında süren mevzi savaşlara Fince Jatkosota (Savaşın devamı) derler. En son olarak da Eylül 1944 ile Nisan 1945'te bu sefer bir ara kendilerine müteffik olan Almanlara karşı Laponya için savaştilar. Buna da "Lapin sota" adını veririler. İşte bu üç savaşa katılan Tatarların sayısı 177 kişidir. Aralarında üsteğmen, teğmen, başçavuş, uzman çavuş ve onbaşı olarak rütbeli olanlar da mevcuttur. Bu 177 kişinin 21'ni kadınlar teşkil eder, ekserisi hemşirelik gibi görevlerde istihdam edilmişlerdir. Bunların arasında dokuz Tatar genci şahit olmuştur. Tarihin garip cilvesine bakın, Sovyetler safında, gönüllü olarak Almanlar safında ve işte bu örneğimizde Finliler safında, hatta birinci Dünya savaşı esnasında Osmanlılar safında savaşan ve ölen Tatar gençleri bulunmaktadır. İşin ilginç hiçbir Tatarların bağımsızlığı için ölmemişlerdir.

1941-1944 Savaş Yıllarında Finlandiya safında Ölen Tatarlar²³³

Adı Soyadı	Doğum Tarihi	Ölüm Tarihi
Feyzi Kayenuk	08.10.1914	20.12.1939
Hasan Abdrahim	13.02.2014	05.03.1940
Sämiulla Asis	20.10.1912	27.08.1941
Taufik Fathullah	09.08.1918	30.08.1941
Enver Salah	22.01.1915	31.08.1941
Gayär Nasrettdin	28.04.1925	12.09.1942
Siaetdin Samlihan	16.01.1912	15.09.1942
Feizi Ali	11.07.1919	26.09.1942
Haidär Nisametdin	11.12.1922	10.07.1944

Şehit düşenlerin bir tanesi henüz 17 yaşında idi. Savaşa katılan 177 kişinin doğum yerlerini incelediğimizde 50'si Aktuk köyünden olmak üzere, 70 tanesinin, ikisi hariç, Rusya'da doğdukları anlaşılıyor. İlginç olan bu listedeki bir kişinin Türkiye doğumlu olarak kaydedilmesidir. Kalan 108'i ise Finlandiya doğumlu (16'şar kişi Helsinki ile Terijoki ve 14'ü Tampere doğumlu)²³⁴.

Helsinki İslam mezarlığında Pro-Finlandiya adlı anıt işte bu ölen Tatar askerlerine ithaf edilmiş. Ayrıca 2. Dünya savaşına katılan gazilerin kendi dernekleri var. Gerek mezarlıkta, gerekse İslam cemaatinde her yıl törenler düzenleniyor. Ancak 70 yıl geçmiş bu tarihi olayın daha ne kadar gerek Fin makamlarında, gerekse Tatar cemaatinde etkisi olacak bilemiyoruz. 1945 yılında doğanlar bugün artık 71-72 yaşında. Savaşa katılanların en genci hayatılar ise 90 yaşındadırlar. Kısacası dünyadaki değişen şartlar bu gibi olayların ancak yuvarlak on yıllar da bir anılmasına neden olmaktadır.

Ancak bu kadar yayın uğraşlarına rağmen derneğin doğru dürüst bir kütüphanesi bulunmuyor. Zamanında profesyonel bir kütüphaneci istihdam edilseydi, bugün bütün yayınların bir kartotekste (hele bu modern dönemde bilgisayarda) kayıtları ve kitaplık raflarında ise nüshaları olması gerekirdi. Maalesef böyle bir şey görememenin üzüntüsünü yaşadım. Gelecekte gençlerimiz ne kadar dindar oldukları ile değil, ne kadar kendi tarih ve kültürlerini bilmeleleri ile arkadaşlarına değişik ve ilginç bir kimliğe sahip olduklarını anlatabileceklerdir.

Neticede dünya nüfusunun bugün % 25'ni Müslümanlar teşkil ediyor. Afganistan, Pakistan, İran, Mısır, Türkiye, Suriye, Irak gibi diğer Arap ülkeleri ve Kuzey Afrika ülkeleri pek de iyi şöhrete sahip değiller. Müslümanlar artık İslami terörle IŞİD (DAEŞ), İslam devletinin kanları donduran eylemleri ile anılmaya başladılar. Dolayısıyla kendimizin bu gibilerden çok farklı olduğumuzu daha kuvvetli vurgulamamız kendi menfaatimize olacaktır.

Rusya'da olduğu gibi her kapı aralığından çıkan (selfproclaimed) kendini müftü ilan edenlerle Rusya Müslümanlığı da bir yere varamayacaktır. Oları taklid edenler de bir yarar göremeyecektir. Bugün Türkiye'de Avrupa ülkelerinde olduğu gibi camiler ile onların müsdahdemleri (imam ve müezzin) devlet bütçesinden beslenmeyip, halkın bağışlarına (gönüllü vergilerine) bırakılsa durum çok farklı olurdu. Muhtemelen fanatizm yaygınlaşmazdı.

Finladiya Türkleri Birliğı

“Finladiya Türkleri Birliğı” 1935 yılında Helsinki’de kurulur. Onun da bir tüzüğü vardır. Kurulduğunda üyelerinin sayısı iki yüzden fazla idi. Her yılın başında birliğin genel toplantısı yapıp, orada dokuz kişiden oluşan idare heyeti seçilir. Bir yılın sonunda o idare yaptıkları hakkında halk önünde hesaplarını (yani, faaliyet raporu) açıklarlar.

Birliğin asıl amacı yalnızca milli duyguları kuvvetlendirmek, halkın ruhi hayatını mümkün olduğu kadar derinleştirmek ve zenginleştirmektir. Buna erişmek için birlik kendi çalışmalarını çeşitli yönlerde sürdürür. Geniş katılımlı üç defa milli geceden düzenlenmiş. Onların birisinde amatörler tarafından Gali Askar Kamal’ın Huca hem Prikazçik (Patron ve tezgâhtar) adlı komedisi sahneye konmuş ve 400’den fazla kişi seyretmiş. Çocuklar için düzenlenen başka bir gecede ise Türk Halk Mektebi’nde okuyanlar Yetim Bala adlı piyesi sahnelemişler (Mahallâ Habärläre 1962, sayı 27., 10-12. s).

H. Halén’in yukarıda dile getirilen bibliyografyasında çeşitli yıllarda gerçekleştirilen milli gecelerin programına da yer veriliyor. Mesela 1943 yılında oradaki amatörler Gayaz İshaki’nin dört perdelik Jan Bayoviç adlı komedisini sahneye koymuşlar. Birkaç defa oynanan piyesler arasında Molyer’in Saran (Cimri)’si, yine Gayaz İshaki’nin Zöleyhası, M.Feyzi’nin Asılyar ve Galiyebanu’su, Gali Asgar Kamal’ın Bankrot (Müflis), Kızıma kiyäv ezliym (kızıma damat arıyorum), Berençe Teatr’ı (İlk tiyatro) var. Son zamanlarda (1984) çocuklar için A. Ahmet’in Ügiy Kız (Yetim kız) hikâyesi sahneye uyarlanmıştır²³⁵.

Derneğin “Finladiya İslam Cemaati” kavramına aslında ideolojik olarak da ters düşen bir adla, yani “Finladiya Türkleri Birliğı” adını alması ilginç gelmektedir. Kendi görüşümüzü bildirmeden önce başta şu anda derneğin başkanı Deniz Bedretdin’in görüşlerine başvuralım:

“Мисал өчен хәзерге вакытта мәдәни оешманың рәсми исеме Финляндия төрөкләре жәмгыяте дип йөртелә. Әлбәттә, яшьрәк буын моның белән килешми. Чөнки без төрөк түгел, ә татарбыз, диләр. Оешманың төрөк дип аталуының ул . “Ул заманнарда төрөкләр бар халыкларны үзләренә бик кыстады. Һәм безнекеләр моңа кызыгып үзләрен төрөк дияргә теләде. Бу беренче караш. Икенче тарихка килгәндә, Сталин үзләренекен Финляндиядән кире кайтара дигән сүз чыккач безнекеләр куркуга калды. Шуңа алар ул чакта Стобольшма урнашкан Төркия вәкиллеге белән Сталин татарларны кайтару омтылышы ясага, алар Төркиядән килүчеләр дип әйтергә килеште. Оешманың нәкъ төрөк дип аталуын шуның белән дә аңлатыла”, ди Бәдретдин²³⁶

235 Ilbaris Nadirov, a.g.e.

236 Landiș Harrasova, Финляндия татарлары мәдәни оешманың 75 еллыгын уздыра, Azatlık radiosı (16.04.2010)http://www.azatliq.org/content/Finlandia_Tatarlari_bayrame/2015332.html

(Derneğimizin adı “Finlandiya Türkleri Birliği”. Tabii ki, daha genç olan nesil bu adı doğru bulmuyor. Çünkü onlar biz Türk değil, Tatarız diyorlar. Derneğin Türk diye adlandırılması o zamanlarda Türkler herkese cazip geliyordu. Bizimkiler de bu cazibeye katıldılar ve kendilerine Türk dediler. Bu ilk görüş. Stalin kendilerine ait toprakları geri almak hakkında konuşmaya başlayınca korkmaya başladılar ve kendilerini Türkiye’den gelenler olarak göstermeye karar verdiler. Derneğe Türk adının verilmesi işte bu gerçek ile de anlatılıyor)”

Finlandiya’ya Türk adını kullanma telkini muhtemelen Türkiye’den ve Türkiye’deki Tatar kökenli bilim adamlarından geldiği düşünülebilir. Çünkü Rusya’da olduğu gibi, Türkiye’de de Tatar adı pek hoş karşılanan bir ad değildi. Dolayısıyla Yusuf Akçura gibi Türkçüler İdil-Ural boyundaki Türkilere Şimal Türkleri derlerdi. Şimal sözü eskiyince yerin kuzey geldi ve Kuzey Türkleri denilmeye ve sonraları ise Kazan Türkleri adı kullanılmaya başladı. Bunda Abdullah Battal Taymas’ın Finlandiya’da kaleme aldığı Kazan Türkleri adlı eseri önemli rol oynadı. „İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarların Millet Meclisi“ başkanı Sadri Maksudi (Arsal) bile Türkiye’ye gelince Tatar adını kullanmaz olmuştu. O dönemlerde Mustafa Kemal Atatürk eski Osmanlı kalıntılarından yeni bir ulus, Türk ulusu yaratmak istiyordu. Dolayısıyla herkes Türk ilan edilmişti. M.Ö. mevcut olan Sümer veya Etiler (Hittit) bile bir şekilde Türklere bağlanmıştı. Aksini iddia edip başını kimse belaya sokmak istemezdi. Sadri Maksudi bir kere bir hatta yapmış, bu adı Atatürk’ün teklif ettiğini bilmeden Sümer Bank olmaz, Sümer Bankası olmalıdır demişti. Vay sen misin bunu diyen? Onu Atatürk’ün sofrasından atmakla kalmamışlar, radyolarda, gazetelerde aleyhine saldırgan yayınlar yapmışlardı. Böyle şartlarda Türkiye’deki Tatar aydın ve akademisyenleri de devletin bu kültür siyasetini sürdürmek zorundaydılar. Biz bile 1965 yılında kurduğumuz derneğe Kazan Türkleri demiştik. Ayaz İshaki’nin inisiyatifi ile 1953’te İstanbul’da kurulan derneğe de İdil-Ural Türkleri Derneği denilmişti. Malum İdil-Ural’da yalnız Türkililer değil, Fin-Ogurlar da yaşar.

Burada konunun isminden ziyade kuruluş nedenini anlamaya çalışacağız. Şüphesiz bilhassa azınlık konumunda bulunan etnik guruplar kimliklerini bağlı bulundukları dini inanç ve dil mensubiyeti ile korumaya çalışırlar. Evlerde sıkı bir disiplin vardır. Evde anadili konuşulacak, ibadetler yapılacak, yabancılarla mümkün olduğu kadar yakınlaşılmayacak, Hristiyanların evinde yemek yenmeyecek v.s. Bunu ben İstanbul’da en yakın Ermeni arkadaşımda, hatta ABD’den gelen Yahudi kökenli bir meslektaşta da görmüştüm. Diğer ulusa mensup yaşlılarından daha fazla kurala boyun eğmek zorunda kalırlar. Ebeveynler bu konuda haksız mıdır? Değişik görüşler ileri sürebiliriz. Demokratik ülkelerde azınlıkların adet-örf, inançlarına ve kültürlerine saygı gösterilir, hatta destek dahi verilir şeklinde bir inanç vardır. Bu

her ne kadar kağıt üzerinde böyleyse de basit vatandaşlar, hatta devlet memurları bu demokratik prensipleri bilmezler. Neticede her azınlık bulunduğu ülkenin geleneklerine, diline ve kanunlarına uyum sağlamakla mükelleftir. İşte hem bütün bunları yapacağım, hem de kendi dini ve milli kimliğimi koruyacağım denildiğinde büyük fedakârlıklar yapmak gerekir. Bazı bireyler bunu becerir, bazılarına zor gelir, bazıları reddeder. Neticede uzak diasporaların hepsinde olduğu gibi toplum küçülür. Bütün bu sıkıntılardan kurtulmanın kestirme bir yolu vardır. O da bulunduğunuz ülkeye tam anlanmada entegre olmaktır. Yani diline, dinine, adet-örflerine, giyim kuşamına tam anlamda uymaktır. Başka bir ifade ile kendinizi asimilasyonun kucağına bırakmaktır. Belki bunu ilk nesil beceremeyecektir, ama ikinci nesil mutlaka başaracaktır. Ancak bulunduğunuz ülke siz ne kadar asimile olursanız olun bir gün kendi ulusundan saymaya da bilir. Bunu Nazi Almanya'sında gördük. Nesillerdir kendini Alman sayan aileler, geçmiş akrabalarının birinde Yahudi olduğu için yok edilmişlerdi. Demek ki doğuştan gelen bazı genetik özellikleri kaybetmek o kadar kolay da olmuyor. Ancak bizler gibi uzak diasporada yaşayanlar er veya geç bulunduğumuz toplulukların birer parçası olacağız. Bu ise ister kabul edelim, ister etmeyelim bir gerçektir. İşte bizim gibiler böyle bir ikilem içinde yaşamlarını sürdürdüler ve bir kısım hala sürdürüyor.

Benim aslında değinmek istediğim husus Helsinki de bir İslami dernek var iken, neden ikincisinin kurulmasına gerek duyulmuş sorusuna bir cevap bulmak. Finlandiya İslam Cemaati büyük bir işleve sahip ana gemi konumunda, ancak görebildiğimiz kadarıyla esas işi halkı Müslümanlığa kaynaştırmak, cemaati çok az olsa da dini faaliyetlerden para esirgememek. Cemaat anlaşılan kimliğini sırf dinle koruyacağına kuvvetle inanmış. Fakat kendi toplumlarının sırf Müslümanlıkla yetinecek kadar basit eğitimsiz, dünyaya kapalı bir topluluk olmadığının da farkında. Tabiri caizse dünyanın en kalkınmış ve gelişmiş İskandinavya yarımadasında bulunuyorlar. Dolayısıyla sırf Müslümanlık retoririği ile yetinemeyeceğinden olsa gerek daha genç nesili kültür işlerinden sorumlu tutma yolunu seçmiş bulunuyorlar. Ana dilinde halk şarkılarını dinlemek, milli dansları seyretmek, Tatarca tiyatrolar izlemek yaşamdan lezzet almanın önemli yolları ve bunu da ancak gençler organize edebilir. Dolayısıyla Finlandiya Türkleri Birliği geceler, toplantılar yaparak, tiyatro eserleri sahneye koyarak, halk şarkılarını basarak ve hatta kendi icra ettikleri müzik parçalarını plak (takta), teyp, disk veya günümüz ses kayıt cihazları ile kaydediyorlar. Fakat bütün yapılan bu faaliyetler amatörce olmak zorunda. Tataristan'dan bazen profesyonel dansçı ve şarkıcılar geldiğinde halk rofesyonel performans görebilmekte. Neticede genellikle amatörce faaliyetler, genç nesli şühpesiz tatmin etmekten uzak kalıyorlar. Yaşlılar için nostaljiyi çağrıştıran gösteriler, gençlere milli ruhu ne kadar aşılayabilmekte, tahmini zor.

Cemiyetin Yıldız (yıldız) adlı bir spor kulübü de var. 1934 yılında hatta Altın Orda adlı bir futbol takımı dahi çıkarmışlardı. Finlandiya'daki Tatarların bütün akla gelecek faaliyetleri yürütecek kadar büyük kadroları yok. Neticede herkes yaşıyor. Gençlerin sayısı azalıyor ve cemiyet onlar için cazip olmaktan çok uzak. Helsinki İslam Cemaatinde tek bir televizyon ekranı, gençlerin bilgisayar oyunları oynayacak onlar özel bilgisayara rastlamadım. Çocukları belki henüz 10-11 yaşına kadar zorla getirirsiniz, ancak ondan sonra hepsi bir tarafa kaçacaktır. Video oyunları olmadan, anime, çizgi filmsiz bir dünya artık onlar için düşünülemez. Bu karamsar bir tablo gibi gözükmekle birlikte sonuçta isteseler de istemeselerde çocuklar ve gençler ilerleyen yaşlarında Finli olmadıklarını, başka bir etnik kimlik mensubu olduklarını anlayacaklardır.

Deniz Bedrettin ve Finlandiya Tatar Müziği

1960'lı yılların sonlarında Beatels, Rolling Stone, Jimmy Hendrics gibi sanatkarların müziği ile dünya sarsılırken, Finlandiya'da yaşayan gençler de etkilendiler. Herkes amatörce bir şeyler yapıyor ve gruplar kuruyordu. Deniz Bedrettin, Akif ve Rauf Beşar kardeşlerle birlikte bir caz gurubu kurdular ve modern enstrümanlarla Tatarca şarkıları seslendirmeye başladılar. Finlandiya'da Orta Asya ezgilerini çalmaya başlayınca, onların müziğini "The Sound of Chingiz Khan (Cengiz Han'ın Sesi)" demişler. Daha sonra guruba İstanbul'da Amerikan Kolejinde okuyan Batu Alkara da katılıyor. Müzik konusunda oldukça eğitilmiş ve Amerikan müziğini de iyi bilen Batu'nun guruba katılması onları daha verimli hale getiriyor. 1975'te "Alar bezneñ belän (Onlar Bizim ile)" adlı ilk plaklarını çıkarıyorlar. Kapağın üstünde "Mişer Tatar Xalıq Köyläre (Mişer Tatar Halk Havaları)" yazılı idi. Daha sonra "Sagınam Dustlarım (Özlüyorum sizi dostlarım)" adlı ikinci plaklarını çıkarıyorlar. Gurupta artık dört kişinin dışında gitarda Kerim Şakir ve klarnette Esat Hayrettin de bulunuyordu. Artık o yıllarda değişik bağlantılarla Rusya'dan Tatarca plaklar da gelmeye başlamış, 1970'de Tatarların en meşhur şarkıcısı İlham Şakir Helsinki ve Tampere'de konserler vererek Finlandiya Tatarlarında Tatar şarkılarına karşı ilgiyi daha da artırmıştı. Deniz Bedrettin amatörce olsa da müzik faaliyetlerini sürdürmüş, bir ara gurubunun adı KGB olmuş. Tataristan'a ise büyük katkıları 1989 yılının ortalarında Kazan'da verdikleri konser ile olmuştur. İzleyiciler bugüne kadar Tatar halk şarkılarının modern müzik aletleri ile çalındığına şahit olmamışlardı. Böylece Deniz Bedrettin Rusya Tatarlarına yeni bir janr kapısı açmış oldu. Bu konserde Dina Abdul ile Hamide Çaydam halk ve Tatar bestecilerinin şarkılarını seslendirdiler. Finlandiya Tatarlarının o dönemlerde disklere kaydedilen şarkıları yalnız Rusya'ya değil, Tatar diasporasının yoğun olduğu ABD ve Türkiye'ye de ulaşmıştı. Ama oralardan böyle gruplar çıkamadı. Bedrettin ve gurubu 26

yıl sonra dahi hala Finlandiya İslam Cemaatinin toplantılarına müzikleri ile katkı sağlamaktalar. Bu aralar kendisi yeni bir grup oluşturunur²³⁷.

Tampere İslam Mahallesi

(Aşağıdaki bilgiler M. Baibulat'ın eserinden derlenmiştir²³⁸)

İlk tüccarlar 1890'larda Finlandiya'ya gelip yerleşmişler. 1895'te Mustafa İsmail, 1897'de Camal Josif (Cemal Yusuf) ve 1898'de Bavutdin Kafiatulla ilk dükkânlarını açmışlar. Bu dükkânlarda dokuma, tekstil ve deri mamülleri satılmıştır. 1939 Tampere telefon rehberine göre, A. Ahsân, S.İ. Ahsân, U. Nasibullen, Y. Sali, S. Wafin gibi Tatar tüccarlarının adlarına rastlıyoruz. 1939 ile 1945'teki savaş yıllarında ticaret hayatı durgunluk geçirir. 1950'lerde savaşın yaraları sarılmaya başlayınca yine ticaret işleri canlanır. 1980'lerde ise Tatar tüccarlarının ekserisi perakendeden vaz geçerek, toptancılık yapmaya başlarlar. 2003 yılına gelindiğinde ise Tampere'de Tatarlara ait tek bir tekstil dükkânı kalmıştı.

Tampere Tatarları maddi açıdan biraz toparlanınca, iş ve ev-bark sahibi olunca kendi dini ve kültürel kimliklerini koruma yollarını aramaya başlamışlardır. Halk bir mekân için para toplamaya başladı ve 1941-1942 yıllarında 1 milyon 188 bin Fin Markı toplanmıştı. Bu paranın neredyse % 80'i olan 960 bin Fin Markını ise Ymâr (Ömer) Sali hibe etmişti. Daha doğrusu esas parayı Ymâr Sali (Alautdin-Aktuk 1876-1965) vermiş, halk kalan 228 bini temin etmiştir. Bu para sayesinde bir mekân alma imkânı doğmuş ve 30 Kasım 1942'de Tampere İslam Mahallesinin kurulma kararı alınır. Resmi başvurudan sonra Finlandiya Adalet Bakanlığı bu derneği resmen 10 Nisan 1943 tarihinde onaylar. Böylece o güne kadar Helsinki'deki İslam Cemaati üyesiyken, oradan ayrılarak Tampere İslam Mahallesi üyesi olmuşlar. Mahalle kurulunca bir tüzük de kabul edilmiş. Bu tüzük tamamen İslam'ın beş kuralını içermektedir. Bir Hristiyan ülkesinde yaşadıklarını göz önünde tutarak ek olarak bütün dinlere saygılı olma maddesi de eklenmişti.

Mahallenin resmen tesisinden (1943) 1951 yılına kadar ise mahallenin reisliği görevini, cemiyet binasının alınması için esas parayı veren, Ymâr Sali yapmış. Başka türlü olmasını düşünmek de zordur. Ondan sonra Semiulla Wafin (Aktuk 1909-1883) ve 1983'ten bugüne kadar ise 90 yaşına ulaşan Esat Baibulat (Tampere 1925-) yapmaktadır.

237 <https://www.youtube.com/watch?v=8MJuXENfZd8> ve Deniz Bedrettin belen engeme : (2 Nisan 2015) <https://www.youtube.com/watch?v=dSjbEs5XPYQ>.

238 Muazzez Baibulat, age.

Semiulla Wafin başta köyünde dini eğitim alır, sonra Berlin'e gider. Burada müstakbel eşi Mehrusa (Kulca 1911-1984) ile tanışır. Eşi Berlin'de dış tabibi diploması alır. 1932'de Finlandiya'ya gelir ve Semiulla ile evlenir. Semiulla cemiyet işlerinde çok aktiftir, hatta imam Habibur-Rahman Shakir (Şakir) ile birlikte bir kitap da hazırlar. Eşi ise M.Wafa adıyla Yaña Milli Yul dergisine Tampere'deki faaliyetler hakkında haberler yollar.

Esad Baibulat ana dili eğitimini Gibadulla Murtasin'den alır (ileride bilgi olacak), Tampere'de liseye gider, 1944'ta savaşa katılır. 1952 yılında Yüksek Ticaret okulunu tamamlayarak ekonomist olur. Aynı yılda Leyla Salah ile evlenir. 1982'den itibaren Hüseyin Suleiman'ın vafatından sonra müezzinlik yapar. Babası Letfullah Suleiman'ın vefatı ile 1994'ten itibaren gönüllü olarak mahalenin imamlık görevini de üstlenir. 1984 yılında ise mahalle başkanı seçilmişti. Yani iki görevi birlikte üstlenmiştir. Böylece Tampere'de görev üstlenecek gönüllülerin veya meraklıların olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten 1923-1941 yıllarında Gibadulla Murtasin hem öğretmenlik hem imamlık görevini yürüttür. Onun yerine 1947 yılında din âlimi Musa Carullah Bigi'nin tavsiyesi ile Habibur-Rahman Shakir (Şakir) imam oldu ve ölümüne kadar bu görevi üstlendi (1975). Kazan'da doğan (Bolgari lakablı) Shakir Rusya'da devrim patlak verinde Hindistan'a Bombay'a gitmişti. 1949 yılında Finlandiya İslam Mecellesi (İslam hukuku fıkıhın muameleye ait bölümü) adıyla bir dergi çıkarmaya başladı. Arapçası iyi idi. Yazarlığı vardı, sekiz eser yayımladı.

O günden beri yukarıda bahsettiğimiz üzere imamlık işleri gönüllü şekilde yürütülmektedir. Önemli dini faaliyetlere ise Helsinki imamları gelmektedir. Tampere'de Müslümanlar için iki kabristan vardır. 2000 yılına kadar bu mezarlıklarda 70 kişi gömülmüş bulunuyor. En eski mezar ise 1901 yılına ait bir çocuğa ait. Diğer ifade ile Tampere İslam Mahalesinin kuruluşu 1943 yılında olup, 72 yıllık bir maziye sahipse de Tatarlar burada neredeyse 150 yıldan beri mevcutlar. Burası artık onların vatanı olmuş.

Eğitim ve kültür işleri

Tampere İslam Mahalesi de çocuklarına din eğitimi yanında ana dili eğitimi de vermek istemiş. Ancak öğrenci sayısının azlığı, yetenekli öğretmenlerin olmaması bu işi zorlaştırmış. Dolayısıyla Tatar göçmenleri çocuklarına ancak akşam vakitlerinde anadili dersleri verme yolunu bulmuşlar. Genel olarak hepsi Fin eğitim sisteminde yetişmiş. Bir süre Türk Halk Mektebi deneyi olmuşsa da o da kısa süreli olmuştur. Neticede Tampere'de ilk olarak Tatarlardan 1941 yılında Zekiye Nasibulla ve 1944'te Esad Baibulat liseyi tamamlayarak „akbörk“ giydiler (Finlandiya'da mezunlara akbörk

giydirmeye âdeti var). Tampere’de milli eğitimde isim yapan şahıs Gibadulla Murtasin (Türkistan 1895-Helsinki 1968) olmuştur. Kazan’da öğretmenlik tahsili alır, savaşa katılır ve esir düşer. Danimarka’da esirlikte iken Alimcan İdrisi (1887-1959)’nin yardımı ile Berlin’e gelir. Daha sonra İdrisi’nin tavsiyesi ile bu sefer Tampere’ye gider. İyi keman çalan, hatip ve yazar olan Murtasin çocukların eğitimi ile uğraşır. Onları şiir gecelerine, tiyatro oyunlarına hazırlar. Tampere Türkleri Birliğine başkan olur. 1941 yılında Helsinki’de ana dili dersi öğretmeni oldu. 1949’da Türk Halk Mektebi başöğretmeni seçilir.

Tampere tanınmış Tatarların ziyaretgâhı olmuştur

1910’lardan 1930’lu yıllara kadar Tampere’yi ziyaret eden Tatar meşhurları bazıları şunlar oldu: 1921-1925 yılları arasında Abdullah Battal (Taymas) (Samara/Kuybişev 1883-İstanbul 1969) ve eşi Azize, 1911, 1932 ve 1933-34 yıllarında Musa Carullah Bigi (Kikino/Penza 1873-Kahire 1949), muhtemelen 1929’da Helsinki, Terjoki ve Turku’da da öğretmenlik yaptı. 1940 ve 1950’de de Tampere’ye gelen Dr. Alimcan İdrisi (Sibiry 1887-Münih 1959), 1930’larda bir kaç defa ve 1937’de bir defa Tampere’ye geldi. Ayaz İshaki (İdilli) (Yavşırma/Kazan 1878-Ankara 1954), 1900’larda birkaç defa Tampere’ye geldi 1937 ve 1938’de kendisi ile ilgili törenlere katıldı (ileride açıklanacak). Lütfi el İshaki (?- Helsinki 1925), 1922’den sonra tamamen Finlandiya’ya yerleşti. 1918-1919 yıllarında Sadri Maksudi (Arsal) (Taşsu 1879-İstanbul 1957) Tampere’ye sığınmıştı. Zakir Kadiri (Ugan) (Samara 1877-Ankara 1955) ve eşi şaire Saniye İffet (Ugan) (Çistopol 1899-Ankara 1957) Rusya’dan kaçtıktan sonra yıllarca Finlandiyada öğretmenlik yapmışlardı.

1950-60 yıllarda pek fazla kimse gelmediyse de Prof. Dr. Reşit Rahmeti (Arat) (1900-İstanbul 1964) ile eşi tabibe Rabia Arat 1961 yılında kısa bir süre Tampere’de bulundular.

1960’lı yılların sonu ve 1970’li yılların başı soğuk savaşın etkisi biraz azalınca Moskova kontrollü yurd dışı seyahatlerine ve yabancıların kendi ülkesine gelmelerine izin verilmeye başlandı. Bu sayede Habibur-Rahman Shakir Taşkent’e gidebildi. 1983 yılında ise SSCB’nin Avrupa Kısmı ve Sibiry Müslümanları Müftüsü Talgat Taceddin başka din adamları ile birlikte ilk defa Tampere’yi ziyaret etti. Moskova müftüsü Ravil Gainutdin ise ondan ancak bir 7-8 yıl sonra Tampere’ye gelebildi. Artık yalnız din adamları değil akademisyenler de Finlandiya’ya ziyaretler etmeye başladılar. 1989-1990’da Prof. Dr. Hatip Minullin, yazar ve mizahçı Rabit Batulla, Prof. Dr. Abdülcelil Zainullin, 1995’te merhum Prof. Dr. Mirkasim Usmanov ve eşi Selise geldiler.

Akademisyenleri sanatkârlar takip etti. 1989'da Musa Celil Opera tiyatrosu solisti Haider Bigiçev, karısı şarkıcı Zöhre Sahabiyeve birer konser verdiler. Bu tarihten itibaren Finlandiya'da Helsinki ve Tampere Tataristan aydınları ve sanatkârları için yurtdışına çıkış kapısı oldu.

Tampere Tatarlarının Ayaz İshaki ile özel ilişkileri

Henüz 1917 Ekim ihtilalinden önce Rusya Müslümanlarının, özel olarak Tatarların kültürel, dini ve siyasi hayatlarında önemli rol oynayan 20-30 kişi arasında hiç şüphesiz Ayaz İshaki de vardı. İhtilal öncesi Rusya Müslümanlarının kurultaylarına katılır, gazeteler çıkarır ve iyi bir edip olarak romanlar ve tiyatro eserleri yazardı. Başta sosyalist eğilimde idi ve zenginleri tenkit etmeyi severdi. İhtilal yıllarında ise Ufa'da açılan "İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarlarının Millet Meclisinde" etkili bir rol oynadı. Bolşeviklerden zor bela kurtuldu. Yurt dışında ise Millet Meclisinin kabul ettiği İdil-Ural Devleti projesinin propagandasını yürüttü. Tatar-Başkurtlar ve bu coğrafyadaki Fin-Ogur halklarının bağımsızlığını talep etti. 1930'lu yıllarda Uzak Doğuda Japonya, Çin ve Kore'de yaşayan hemşerilerinin dağınık derneklerini İdil-Ural bayrağı altında toplamaya çalıştı. Oldukça da başarılı oldu. Tek Tokyo'da imam Kurbanali taraftarları bu gelişime karşı çıktılar. Neticede bütün halklarda olduğu gibi Tatarların kendi aralarında da birbirine muhalefet doğal bir şeydi. Ayaz İshaki bunun dışında Mançurya'nın Mukden (Şenyang) şehrinde Milli Bayrak adlı bir gazetenin çıkmasına ön ayak oldu. Haftalık bu gazete Uzak Doğudaki Tatarlar arasında yayılıyordu. Bu gazeteyi ebeveynim karı koca İbrahim ve Rukiye Devlet Kildi'ler yürütüyorlardı. On yıl sonra 1945'te Kızıl Ordu Mukden'e girince karı-koca tutuklanarak Gulag'a yollandı, gazete kapandı. Ayaz İshaki ise 1935'ten sonra Uzak Doğuya hiç gelmedi. 1928 ile 1939 yılları arasında Polonyalı General Pilsudski'nin yardımı ile Berlin'de başta Milli Yul daha sonra Yaña Milli Yul adını alan dergiyi çıkardı. Bu dergi de Tatarların bulunduğu ülkeler, bu meyanda Finlandiya'ya da geliyordu. Tampere'de bir hayli abonesi vardı. Tampere'liler özellikle Ayaz İshaki'ye fazlaca ilgi göstermişlerdi.

Ayaz İshaki ilk defa 1922 yılında Finlandiya'ya kaçan kızı ile kavuşmak için gelmişti. Kızı daha sonra tanınmış bir bilim adamı olacak ve Prof. Dr. Saadet (İshaki) Çağatay (Yauşirme 1907- Ankara 1989) adıyla anılacaktı. İshaki 1930'lu yıllarda birkaç defa Tampere'yi ziyaret etti. Onun birkaç tiyatro eseri hem Tampere'de hem de Helsinki'de amatör oyuncular tarafından sahneye kondu.

25.02.1937'de Tampere'nin VPK salonunda Ayaz İshaki'nin ilk eserini vermesinin 40. yıl dolayısıyla gerçekleştirildi. Sahnede İdil-Ural ve Fin bayrakları

vardı. Ayaz İshaki'nin Zöleyha, Aldım-Birdim ve Janbayoviç adlı eserleri Finlandiya'da sahnelenmişti. Ancak 1939'da savaş patlak verinde Ayaz İshaki kızı ve damadı ile bin bir zorluklarla Türkiye'ye döndüler. Bundan sonra ilişkiler ancak yazışma şeklinde sürdü. Zaten İshaki 1954 yılında vefat edecekti. İlginç olan Ayaz İshaki gibi tanınmış birinin Helsinki tarafından davet edilmemesidir. Japonya'daki Kurbanalılar kadar olmasa, anlaşılan Helsinkililer de İshaki'ye muhalif konumdaymışlar. Gerçi onun eserlerinin sahnelenmesini engellememişler. İki şehir arasında ancak 2-3 saatlik mesafe olmasına rağmen büyük edibi misafir etmemiş olmalarının husumet veya bir nevi rekabetle izah etmek mümkün.

Tampere Tatarları ile Ayaz İshaki veya İdil-Ural hareketi ile ilişkiler bununla sonuçlanmadı. 4 Şubat 1938'de Varşova'da "Millet meclisinin 20. Kuruluş Yılı" anma merasimi gerçekleşti. Bu anma törenine çeşitli yerlerden Tatar temsilcileri katıldı. Merasim Varşova imamı Ali Vooronoviç'in Cuma namazını kıldırmasıyla başladı. Hutbesinde bu günün önemini vurguladı. Akabinde Tampere öğretmeni Gibadulla Murtasin vefat eden son müftüler Alimcan Barudi(1857-1921) ile Rizzaeddin bin Fahreddin (1856-1963) ruhlarına bağışlayarak Kur'an okudu. Namazdan sonra ise bütün katılımcılar üzerinde "İdil-Ural Türk-Tatarlarından Lehistan istiklali kurbanlarına" yazısını taşıyan bir çelenk Meçhul Asker anıtına konuldu. Çelenki yerleştirme şerefi ise İshaki tarafından Tampere İslam Mahallesi reisi Ymär Sali'ye devredilmişti. Finlandiya'dan, daha doğrusu Tampere'den gelen hanımların kalfakları Halise Baibulat tarafından bezenmişti. Finlandiya misafirleri adından kapanışta Gibadulla Murtasin bir teşekkür konuşması yaptı. Tampere'den yukarıdaki iki şahsın dışında Fatih Arat, Letfullah Baibulat, Aisja Hakimsan, Vipuri'dan Ahmedcan Samaletdin ile Vaasa'dan Safa Hamidulla Varşova'daki merasime katılmışlardı. Heyet Tampere'ye döner dönmez, evlerine bile uğramadan VPK salonundaki gerçekleştirilen kurban bayramı törenine katıldılar ve onlar kahramanlar gibi karşılandılar. Bu İdil-Ural davasına, bağımsızlığa muhabbetin çok canlı bir göstergesiydi. Yukarıda da değindiğimiz gibi Helsinki Tatarları bu duyguları hiç paylaşmamışa benziyorlar. Benzer durumlar Uzak Doğu'daki ve Türkiye'deki Tatarlarda da olmuştu. Bunu demokratik tercih ile açıklayabiliriz. Ancak burada ufak bir nüas var. O da İdil-Ural hareketi bağımsızlık isteyen bir akım ise, şimdi diaspora da hiçbir dernek, kuruluş veya gurup bu şiarla ortaya çıkmamaktadırlar. İstanbul'da İdil-Ural Derneği adını taşıyan dernek bile adına rağmen bağımsızlık konusunu son 30 yılda hiçbir zaman dile getirmemiştir. Anlaşılan Rusya Federasyonu içindekiler de, yakın ve uzak diasporadakiler de Tatarların bugünkü kulluk konumunu çok doğal karşılamaktadırlar. Algılama böyle ise yapacak hiçbir şey yok.

Tampere cemiyet hayatından sayfalar

Zinetullah Ahsen Böre (Aktuk 1886-Tampere 1945) ile eşi Safiye Ahsen Böre (1899-1973) karı koca ticaret yaparak varlıklı bir duruma geldiler. Bu servetlerinin bir kısmını ise hayır ve cemiyet işlerine sarf ettiler. Onları Türkiye'ye muhabetleri ve ilgileri sonucunda kendilerin T.C. vatandaşlığı da verildi. Bu Ankara'nın Japonya dışında T.C. vatandaşlığı verdiği ilk ve belki de tek Tatar aile oldu.

Karı-koca bir okul açamak istiyorlardı. Bunun için halktan toplanan ianenin bir milyon 78 bin Fin Markının 960 binini Böre çifti vermişti. Okul işi gerçekleşmeyince toplanan paralar Tampere İslam Mahalesine devredildi. Bu arada Zinetulla Böre Kur'an'ı Finceye çevirtmekle yıllarca uğraştı (1936-1942). Neticede bu Kur'an Arapça orijinalden değil İngilizce'den çevrildi. Bunun dışında başka eserlerin yayımlanmasına da ön ayak oldu. Kısacası bugün Tampere İslam Mahallesinin binası mevcutsa bu çiftte borçlular.

Tampere ve civarından 140 Tatar yaşıyordu. Bunların arasındaki 21 genç 1939-1945 dünya savaşına katıldılar. İkiisi yaralanarak geri döndü.

1934 yılı sonunda Gibadulla Murtasin'in Yaña Milli Yul dergisine (sayı 3/1935) yolladığı habere göre, Tampere'de "Genç Hanımlar Derneği" kurulmuş ve 6 Ocak 1935'te Ramazan bayramı münasebeti ile bir tören de düzenlemişler. Bundan sonra ise Helsinki de olduğu gibi "Tampere Türkleri Birliği" 29 Temmuz 1935'te Adalet bakanlığınca onaylandı. 1961 yılında 119 üye sayısı ile zirveye ulaşmıştı. 1954 yılına kadar Birlik başkanı öğretmen Gibadulla Murtasin oldu. Bu şahıs cemiyetin dinamosu olarak karşımıza çıkıyor. Birçok faaliyet onun sayesinde gerçekleşiyor. 1954 le birlikte Birlikte bir durgunluk gözlenmeye başladı. Yapılan toplantıda yönetimi gençleştirme kararı alındı. 30 yaşını doldurmamış genç hanımlar yönetimi ele aldılar. Neticede yıllara göre aşağıdaki kimseler başkan oldular:

Başkanlığın başlangıcı	Başkanın Adı-Soyadı
1935-1954	Gibadulla Murtasin, Nasibulla Neuman, Aisja Hakimsan, Ymar Sali, Semiulla Wafin
1954	Muazzez Baibulat
1962	Faize Bedretdin
1970	Gölsöm Sadretdin

1930'lu yıllarda Tampere'de yaşayan Tatarlar gayet faal idiler. 1933 ile 1940'lı yıllarda 1552'de Kazan Hanlığının Rusların eline geçmesi dolayısıyla "Matem Gecesi" (şimdilerde Kazan'da "Hatir Köne", yani anma günü olarak değiştirildi) toplantıları

düzenlene geldi. 1933 yılında Tampere’de misafir olarak bulunan Musa Carulla Bigi şehit düşenlerin ruhuna Kur’an okudu. Nedense 1940’tan sonra bu Matem Geceleri düzenlenmemeye başlamış.

Aslında Tampere Türkleri Birliği’nin en başarılı faaliyeti hiç şüphesiz sahneye koydukları Tatarca tiyatro eserleri olmuştur. Bu oyunlar cemiyetin kendi sahnesi olmadığı için Teatterida tiyatro salonu kiralanarak gerçekleştirilmişti. İlk Tatarca şümüllü eser 1930 yılında sahnelenen Mir Haydar Feyzi’nin beş perdelik Aliye Banu adlı eseri olmuştur. Ardından Ayaz İshaki’ni dört perdelik oyunu Zöleyha 06 Ocak 1932’de sahneye konulmuştu. Bu oyunlara Finlandiya’nın değişik yerlerinde yaşayanlar da gelirdi. Seyirci sayısı 300’ü aştı. 1934 yılında Aliye Banu tekrar sahneye konuldu. 12 Mayıs 1935’te ise Ali Asgar Kamal’ın beş perdelik eseri Bähetsez Yeget (Bahtsız Genç) sahneye kondu. 07 Şubat 1937’de Zöleyha tekrarlandı. 1941 ve 1946’da yıllarında birer kere daha Aliye Banu sahneye kondu. 21 Nisan 1949’da ise Mir Haydar Feyzi’nin Asıl Yar adlı beş perdelik eseri sahneye kondu. 07 Nisan 1950’de tekrar bir dev eser sahnelendi. Bu sefer bir Tatar yazarının değil, 17. yüzyılda yaşamış çok ünlü Fransız tiyatro yazarı Molièr’in Saran (Cimri) adlı beş perdelik komedisi gösterildi. 1955’te bir başka eser daha sahnelendi.

20 Mayıs 1956’da ise Helsinki İslam Cemaati üyeleri Tampere’ye gelerek Ali Asgar Kamal’ın Büläk Öçen (Hediye için) ve Berençe Teatr (İlk tiyatro) adlı birer perdelik eserlerini sahnelediler. Artık dev prodüksiyonlar dönemi kapanmıştı. Tampere’li sanatkarların hazırladığı Asıl Yar ve Aliye Banu adlı sahne eserleri 1946 ve 1949’da Helsinki’de de gösterilmişti.

Uzak diasporada (şimdi Tataristan’da da) adet olduğu üzere milli şair Abdullah Tukay’ı (1886-1913) doğum ve ölüm ayı olan Nisan ayında anmak neredeyse bir gelenek haline gelmişti. Tampere’de de Tukay 1930’lardan başlayarak 1970 yılında her yılın Nisan ayında anıldı. 1940-1942 yıllarında Fin kuvvetlerine esir düşerek, Tampere’de görevlendirilen Mahmut Rahim 1940 ila 1942 yıllarında Tukay Gecelerini organize etmişti. 1980’e kadar bu anmalar seyrekleşti, ondan sonra sona erdi. Bunun nedeni de anlamak çok kolay. Çünkü artık genç nesle Tukay hitap etmiyor. Onlar Tukay’ın şiirlerini okuyarak, anlayarak veya severek yetişmiyorlar. Dolayısıyla hiçbir şekilde etkilenmedikleri bir şahsın yıldönümünde bir araya gelmek, iki üç çocuğa ezberletilen Tukay şiirlerini ve onun hayat hikâyesini dinlemek çok sıkıcı oluyor. Bu durum Tataristan’daki Tatar çocukları için de geçerli. Çünkü onlar okulda Tukay’ı öğrenmiyorlar. Zaten Tatar edebiyatından uzak yetişiyorlar.

Finlandiya'da Helsinki ve Tampere'de dini bayramları kutlamalar da 1954-1970 yıllarında daha canlı idi. 1963 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının 25 yılı dolayısıyla bir merasim düzenlenmişti. Ancak gerek Helsinki ve gerekse Tampere büyük etkinlikler yapacak gücü bulamıyorlar. Helsinki'dekilerin parası olmasına rağmen işi profesyonellere devretmeye pek yanaşmadıklarından kendileri organize ederken zorlanıyorlar. Nedeni ise doğaya karşı çıkamamak, yani üyelerin çoğunun yaşlanmasında yatıyor.

Abdullah Tukay Cemiyeti

1967 yılında Finlandiya Tatarları köklerinin vatanı olarak kabul ettikleri Tataristan, daha doğrusu Kazan ile bir ilişki kurma yolunu buldular. Aslında onların kökleri ufacık Tataristan Cumhuriyeti içinde değildi. Doç. Dr. Ymär Daher'in kurduğu "Abdullah Tukay Cemiyeti" aracılığı ile başta kendisi Kazan'a gidebilmiş, karşılığında da bir takım akademisyenler ve sanatkârları Finlandiya'ya davet edile bilmişti. Malum o yıllarda Demir Perde kapalı idi, Sovyetler Birliğinden yurt dışına ancak güvenilir, tercihan Komünist Parti üyesi şahıslar yollanırdı. Bir gurup halinde yollananlar arasında mutlaka bir iki KGB görevlisi de bulunurdu. Lenin'in kendi tabiri ile "Milletler Hapishanesi Rusya'dan" fırsatı ve kabiliyeti olan kaçırıyordu. Kirov balesinin önemli baletlerinden olan Tatar asıllı Rudolf Nuriyev 16 Haziran 1961'de Paris'te gösteride iken Fransa'ya sığınmıştı.

İşte bu şartlarda Finlandiya Moskova tarafından pek de tehlikeli kabul edilmeyen bir sınır ülkesi konumundaydı. Dış siyasette "Finlandiyalaşma" tabiri oluşmuştu. Sovyetler bu ülkede istedikleri gibi at koşturuyorlar, mükâfaten de Finlandiya'dan mal alıyorlardı. Finlandiya da tarafsız kalıyor, NATO gibi Sovyet Bloguna tehdit olan savunma bloklarına katılmıyordu. Tukay cemiyeti apolitik, tamamen kültürle ilgili bir cemiyet olduğundan, kurucusunun bir akademisyen ve Tatar olmasında ve bundan da önemlisi Finlandiya'dan SSCB'ye bir kötülük gelme ihtimali olmadığından KGB bu cemiyetin Kazan'la ilişkiye girmesine mani olmadı. Böylece Finlandiya Tatarları ilk defa olarak SSCB'ki hemşerileri ile temas kurmuş oldular. Şüphesiz memleketten biri ile karşılaşmak çok heyecanlı oluyor.

İlklerden olarak Kazan'dan İlbaris Nadirov ile İskender Abdullah Tampere'ye geldiler. Onları Tatar artistleri takip etti. Tataristan'ın en tanınmış şarkıcısı İlham Şakir, Morat Ahmet, Airat Aslan, Zöhre Şaripova ve Mars Makarov Mayıs 1968'de Tampere'de konser verdiler. Sonra bu sefer kompozitör Röstem Yahin'in de bulunduğu bir gurup geldi, onlar da Tampere'de konser verdiler.

Uzak diasporada Türkiye, Amerika vb. yerlerde yaşayan Tatarlar Finlandiya'daki hemşerilerinden İlham Şakir'i öğrendiler. Onun plak ve kasetleri evlerde dolaşmaya başladı. Hiç şüphesiz Finlandiya Tatarları için anavatan ile ilişki kurmak heyecan verici bir olay oldu. Böylece Abdullah Tukay Derneği kapıyı aralamıştı. Ancak bu buluşmalardan sonra uzun yıllar ilişkiler tekrar koptu. Ancak Gorbacov'un iktidara gelmesi Glasnost i Perestroyka (Şeffaflık ve yeniden yapılanma) politikasını uygulamaya başlaması, Rusların yurt dışına çıkmasını, yabancıları Sovyetler Birliğine girmesini kolaylaştırdı.

Finlandiya Tatarları köklerini arıyor

Artık Finlandiya Tatarları ata-babalarının köylerine, Kazan'a ve Tatarların mevcut olduğu diğer yerlere ziyaretler yapmaktadırlar. Hatta evlilikler de olmaya başlamıştır. Bildiğimiz kadarıyla Finlandiya Tatarları en son topluca Estonya'ya gittiler. 28 kişilik heyeti Tallin'deki Tatarlar davet etmiş. Bundan iki yıl önce ise dönemin Başkanı Okan Daher liderliğinde ufak bir heyet Tallin'e gelerek burada "İdil" derneğinin kuruluşunun 15 yılını kutlamışlar. Şimdiki heyeti ise yeni Başkan Atik Ali getirmiş. Tallin'de onları "Turath" Estonya İslam Merkezi yöneticisi İldar Muhametşin ile "Yoldız" Kültür Derneği Başkanı Timur Zaripov karşılamış²³⁹. Anlaşılan bundan önce mevcut olan "İdil" derneği ya yok olmuş veya rekabetten onu Finlandyalı misafirler yanına davet etmemişlerdi.

Finlandiya Tatarlarının kendi soydaşlarına yardımları hakkında Azatlık Radyosunda ilginç bir röportaj da yayınlandı. Bu röportajda İkinci Dünya Savaşı esnasında esir düşen Tatar ailelerine Finlandiya Tatarlarının yiyecek ve giyecek yardımı yaparak onları mutlak ölümden kurtardıkları anlatılıyor²⁴⁰.

Tatar Milli Kültürü ve Finlandiya Tatarları

2010 yılının Nisanında Azatlık Radiosu üzerinden diasporadaki Tatarların Tatar milli kültürüne katkıları konusunda bir tartışma başlamıştı. Tartışma "Finlandiya Türkleri Birliğinin" kuruluşunun 75. yılı dolayısıyla yapılacak anma toplantısı dolayısıyla Başkan Deniz Bedretdin'in radyoya verdiği haber üzerine patlak verdi. Radyonun yorum hanesine inanılmaz miktarda 48 yorum geldi. Bu sayıda çok olmasının nedeni Finlandiya Tatarlarının Tatarlıklarını kaybettikleri, acayip bir şivede konuştukları, milli kültüre her hangi bir katkılarının bulunmadığı

239 Ландыш Харрасова, Татарлар кунакка йөрешә: Финляндия татарлары Эстониядә булды, Азатлык Радиосы (18.05.2012), <http://www.azatliq.org/content/article/24585337.html>

240 Райнур Шакир, "Финляндия татарлары үлемнән саклап калды" (13.11.2010), Азатлык Радиосы, <http://www.azatliq.org/content/article/2218522.html>

ve bulunamayacağı çerçevesinde dolaşıyordu. Bir kesim ise Finlandiya Tatarlarını destekliyordu²⁴¹. Aslında hakaret dozu fazla olmasa, bu nevi tartışmaların faydası bile olabilir. Tatarstanda'daki Tatarların kendileri Tatarca konuşmazken Finlandiyadakiler bozuk Tatarca konuşuyorlar diye tenkit etmeleri bence büyük bir haksızlık.

Finlandiya Tatarları Kril (Rus) harflerini okuyamadıklarından Azatlık radiosundaki bu tartışmadan pek de haberleri olmamıştır. Ancak onlar adına radyonun eski hizmetkârı ve Finlandiya İslam cemaatinde öğretmenlik yapan ve bir Finli ile evlendiği için aforoz edilen Feride (Biçuri) Wahlroos radyoya bir mülakat vererek onların hislerine tercüman oldu. Aslında onları savunmasa da anlayışla karşılanırdı.

Feride Wahlroos'un Finlandiya Tatarları hakkında Azatlık Radyosuna verdiği mülakat (19.04.2010)

Finlandiya'da yaşayan Azatlık radyosunun eski gazetecisi ve Finlandiya cemiyetinde bir süre öğretmenlik yapan Feride (Biçuri) Wahlroos bu konuda aşağıdaki görüşleri bildirdi;

Читтәге татарлар милли үсешкә өлешен керттеме?

бикә тимерова 19.04.2010 Финлэндиядә гомер итүче журналист Фәридә Хәмит бу мәсьәләгә үз аңлатмасын бирде:

“Эммиграциядә оешып яшәү бик кыен. Финляндия татарлары оешмасы бик кечкенә. Ул 700-800 кешедән генә тора. Мәхәллә берничә авылдан килеп урнашкан кешеләрдән үсеп чыккан. 100 ел буе мондагы татарлар үзләрен сакларга тырыша. Мондагы көчле мәдәният, компьютерлар, фильмнар безне изә. Мондый шартларда үзеңне саклау бик авыр. Бу көрәшнең нәрсә икәннен монда яшәгән кешеләр генә белә.

Монда Дәрмәндкебек байлар юк. Укыган кешеләр бар, инженерлар, докторлар бар, әмма алар гади тормыш алып бара торган кешеләр. Чаралар да үз көче белән, өмә белән үткәрелә. Мөмкинлекләре булганда Казанга ярдәм итпә торалар, Казандагы бер балалар бакчасына ярдәм күрсәтүен беләм. Әмма монда миллионерлар юк.

241 Ландыш Харрасова, узды “Финляндия татарлары мәдәни оешманың 75 еллыгын ра” (16.04.2010), *Азатлык радиосы*, http://www.azatliq.org/content/Finlandia_Tatarlari_bayrame/2015332.html

Эммиграцияда яшәүче татарларның күбесен беләм, Нью-Йорктагыларын да, Калифорниясен дә, Төркиядәгеләрен дә беләм. Миңа калса, иң оешып яшәүчеләр - Финляндия татарлары. Галимнәргә килгәндә, читтәге татарлардан Төркиядәге Надир Дәүләт чыккан. Әйе, тукайлар чыкмады. Монда балалар фин мәктәбенә йөри, безне басучы чит ил мәдәнияте мохитендә яши, алар атнага бер тапкыр 45 минут тел һәм дин дәресен генә укый. Без өйдә татарча сөйләшәргә тырышабыз. Финляндиядә яшәүче татарларның, Арчадагы кебек татарча уку мөмкинлеге юк, аларның елга бер тапкыр балаларны 15 көнлек курсларга жибәрү форсаты гына бар. Боларны күз алдында тотканда читтәге татарлардан тукайлар чыгар, дип көтеп булмый.

Казанның үзәндә дә күпме урысча сөйләшүче татар бар, беренче тапкыр Казанга барганда анда татарча сөйләшү бөтенләй юк иде”, диде Фәридә Хәмит.

“Muhacirlikte hemşeri olanların birlikte yaşamaları çok zodur. Finlandiya Tatarları Derneği çok küçük bir oluşumdur. Ancak 700-800 kişiden ibaretler. Mahalle birkaç köyden gelenlerden neşet etmiş. 100 yıl boyunca buradaki Tatarlar kendilerini korumaya çalışıyorlar. Buradaki (Finlandiya) etkili kültür, medeniyet, bilgisayarlar, filimler (teknoloji) bizi eziyor. Bu şartlarda kendini (milli kimliğini) korumak çok zor oluyor. Bu mücadelenin (hacmini- büyüklüğünün) ne olduğunu ancak burada yaşayan insanlar bilir.

Burada (şair) Derdmend'de benzeyen zenginler yok. Eğitilmiş insanlar var, mühendisler, tıp doktorları var, ancak onlar da basit bir hayatı idame ettiren kimseler. Faaliyetler kendi imkânları çerçevesinde, imece usulü ile gerçekleştiriliyor. İmkânları olduklarında Kazan'a yardım ediyorlar, bildiğim kadarıyla Kazan'da bir yuvaya maddi destek sağlıyorlar. Fakat burada milyonerler yok.

Muhacirlikte yaşayan Tatarların çoğunu, New York'takileri de, California'dakileri de, Türkiye'dekileri de biliyorum. Bana kalırsa en iyi organize olanlar Finlandiya Tatarları.

İlim adamlarına gelince, yurt dışındaki Tatarlardan Türkiye'deki Nadir Devlet çıkmış.[Başkalar da var] Doğru Tukay'lar çıkmadı. Burada çocuklar Fin okullarına gidiyorlar, bizi ezen yabancı ülke kültürü muhitinde yaşıyorlar, haftada bir kere 45 dakika dil ve din dersi alıyorlar. Evde ise Tatarca konuşmaya çalışıyoruz. Finlandiya'da yaşayan Tatarların Arça'daki gibi Tatarca okuma (ve konuşma) imkânları yok, onların yılda bir kere çocuklarını 15 günlük bir kampa gönderme fırsatı var. Bunları göz önünde tuttuğumuzda dış ülkelerdeki Tatarlardan Tukay'lar çıkacak diye beklenemez.

Kazan'ın kendisinde bile hayli Tatar Rusça konuşuyor. İlk defa Kazan'a gittiğimde Tatarca hiç konuşulmuyordu.”

Finlandiya'da toplumca tanınan ayrıca meşhur Tatarlar da vardır. Hepsisi de aslında spor alanında isim yapmışlardır.²⁴²

Deniz Bavautdin (* 1953), Buz hokeyi oyuncusu

Räşid Hakimsan (* 1934), Buz hokeyi oyuncusu

Jasmin Hamid (* 1984), Oyuncu ve siyasetçi

Atik İsmail (* 1957), Futbolcu

Lotfi Nasib (1926–2011), Buz hokeyi oyuncusu

Yeni Başkan Atik Ali'nin Kendi cemiyeti hakkındaki görüşleri

21.01.2014 tarihinde Atik Ali ile Tüben (Aşağı) Novgorod'ta yapılan görüşmenin özeti²⁴³ (Reportajı yapan Kıyamov)

Atik Ali artık biz Finlandiya'da yaşayan 5. kuşağız. Buna rağmen dinimizi ve dilimizi korumaya gayret ediyoruz. Üyelerimiz azalıyor. Mayıs ayında Helsinki Üniversitesinde 2 günlük Tatarlar konferansı düzenledik. Bunun dışında çay toplantıları yapıyoruz. Yaz ayında çocuklar için kamp (lager) düzenledik. Biz Mijgar Tatarları olduğumuz için geçen yıl 32 yaşlı üyemizi Eylül ayında Aşağı Novgorod'a yolladık. Oradan da 15 kişi bize misafir olarak geldiler. Nüfusumuzun azalması Finlandiya'daki genel eğilimden, yıllar içinde birbirimize akraba olmamızdan da kaynaklanıyor. Finlandiya'da 30-40 yaşındaki çiftlerin % 30'u nikâhsız yaşıyor. Karışık evlilikten olanları şimdiye kadar dışlamaları da Tatar nüfusunun azalmasına neden oluyor. Hala genel toplantılara bu gibileri çağırıyorlar. En son çay toplantısına bu gibi 27 kişi katıldı. İsteyenlerin Fin eşlerine haftada bir Tatarca da düzenliyoruz. Tabii ki bu çok uzun bir yol. Tarik Kafiyatulla 2013 yılı çay toplantısına 200 kadar kişinin katıldığını söyledi. Çoluk çocuk herkes gelmiş. Ufak bir skeç de sahnelemişler.

Eskiden Tatarlar satıcı (dükkân sahibi) iseler de şimdi Finliler gibi değişik mesleklere sahipler. Ali Atik kendisi Fin, İsveç, İngiliz, Tatar dilleri ve az Rusça

242 <http://www.youtube.com/watch?v=yp8EMFa5rew>
243 <http://www.youtube.com/watch?v=y4sHfUıY2d4>

biliyor. Tatarca'sı kırık. Karısı ise Kazan'dan gelmiş. Bu yıl Londra'daki Tatarlar ile toplanmışlar. Kendi tarihleri hakkında 2015 yılına cemiyetin 90 yılı dolayısıyla 3 adet kitap çıkaracaklar 2012'de dernek binasında Finlandiya'daki 60 binlik diğer Müslümanların temsilcileri ile uzun günlerde oruç tutma konusunda bir toplantı yaparak, bir karar verdiklerini söyledi.2012'de Avrupa Tatarları Allians'ına katılmasalar da bir gözlemci yollamışlar. Tatar gençleri formunun Helsinki yapılmasını arzuluyor. Ayrıca Helsinki-Kazan arasında Finnair'in direkt uçuşların başlamasını talep ediliyordu ve bu gerçekleşti.

Atik Ali'nin Kazanlı karısı Firaniya Ali hakkında bilgiler ise şöyle:

“Üzeşçen Sırnay Ansamble belən 1992-nçe yılda Helsinkigə bargaç anda Atik Ali belən tanışa həm 1994-nçe yılda yaraşalar. 16 yəşte Aslan belən 19 yəşte Aydar isemle ike ir balası bar. Öydə tik Tatarca gına söylərgə məcbur iteler. Finlandiədəge Tatarlar Finləşe, Rosiyadagılar Ruslaşa. Finner tınıç, küp söyləmi, eşçən xalığ. Yəşlər atnada ber kön məşçetke bara. Tatarlar yaxşı urınnarda urnaşkannar. Yəşlər üzgərə bara”.

1950'li yılların kuşağında hala Tatar ruhu var. Fakat Finleşme devam ediyor. Fin Tatarları çoğu birbirine akraba olduğundan kızların çoğu evlenmemiş. Finlerle evlenenleri kati surette cemiyete almıyorlardı. Son zamanlarda ancak çay toplantılarına gelmelerine izin çıkmış. “Toplantıda yanında bir Finli varsa onunla Fince konuşman gerekli. Bunu istemiyoruz” diyorlar. Haksız da sayılmazlar. Bir Finliden Tatarca konuşmasını beklemek mümkün olmayınca, tek bir Finli için herkes Finceye geçmek zorunda kalıyor. Bu Rusya'da da aynı şekilde oluyor. Tatarca bilen 100 Tatar bir aradayken oraya dışardan bir Rus gelirse konuşma dili hemen Rusça'ya döner. Bütün bu sıkı kurallara rağmen Finlandiya'da Tatarlık bitiyor ve nüfus da azalıyor.

Televizyon yayınlarında Finlandiya Tatarları

TRT ve Kazan'daki TNV televizyonları birkaç yıl önce Finlandiya Tatarları ile çeşitli belgeseller gösterdiler. Bunların özetlerini ve linklerini aşağıda sunuyoruz. Görüntüleri ve şahısların açıklamalarını bu linklerden daha canlı ve güzel bir şekilde dinlemek ve görmek mümkün olacaktır.

<https://www.youtube.com/watch?v=AqcINcjKggs>

(Finlandiya Tatarları 1)

Esat Baybulat (anlatıyor): (Tampere İslam Cemiyeti Bşk.) dedeleri Nijni

Novgorod'un köylerinden (Sergaç) gelmişler. 1876'da Ural'dan Tampere'ye demiryolu inşa edilmiş. Dedesi 1895'te ilk defa gelmiş. İki arada ticaretle meşgul olmuş. Ancak Rusya'daki ihtilal sonrası sınırlar kapanmış ve burada kalmışlar (kendilerini şanslı addediyorlar). S. Wafin Kangakaupra'dan. Osman Abdulrahman, çat-pat Türkçe de konuşuyor. Aktuk köyünden 6 yaşında iken (1898) buraya gelmiş. Ağabeyi de burada imiş. Tekstil işinde çalışmış sonra kendi dükkânını açmış. Enver Hayrullah Helsinki'de kürk dükkânı var. Bu işi 50 yıldır yapmış. Şimdi kızı bakıyor. Helsinki'ye Kobyo'dan gelmişler.

<https://www.youtube.com/watch?v=n5EBOchYTx8>

(Finlandiya Tatarları 2)

Helsinki'de İrfan Nizametdin'in halı dükkânı var. 1925'te Finlandiya İslam Cemiyeti kuruluyor. 1935'te Finlandiya Türkleri Kültür Derneği ve 1945'te Yıldız spor kulübü kuruluyor. Okan Daher bizim için dil, din ve zengin kültürümüzü öğrenmek ana prensiplerimizdir diyor. Geçen sene eski Cumhurbaşkanı Aktisari Derneği ziyaret etmiş. Tataristan'dan Cumhurbaşkanı Şeymiyev, Türkiye'den Başbakan Ecevit de gelmiş. Mahalle imamı Ramil Bilal'e göre, bayramlarda 600-700 kişi geliyor. (Bu rakam doğru olmasa gerek, çünkü dernek binasındaki ibadet için ayrılan yerin bu kadar insanı alması mümkün değil. Finlandiya'da çoluk-çocuk, genç-ihthiyar toplam 600 Tatar var. Hepsi mi mescide gelmiş? Neden imamlar abartmayı severler?).

https://www.youtube.com/watch?v=zx_Lu-Hj3ac

(Finlandiye Tatarları 3)

Helsinki Müslüman Mezarlığı, "Pro Finlandiya" anıt mezarı Tatar şehit olan Tatarlar için dikilmiş. 1939'da Osman Abdullah gönüllü olarak savaşa katılmış. 4,5 yıl çeşitli cephelerde savaşmış. Javriñpää İslam'ın en kuzeydeki cami olarak kabul ediliyordu. . 1942'de inşa edilmiş. Bu konuda Feride Nizametdin bilgi verdi. Ramazan ayında teravih ve bayram namazları için kullanılıyor. Düğünler, çaylar, milli faaliyetler için kullanılıyor. Ezan içerde okunuyor.

Tampere İslam Cemiyeti 1943'te kurulmuş. Muazzez Baybulat 2 yıl uğraştıktan sonra bir hatıra kitabı yazmış (60. yıl için)

<https://www.youtube.com/watch?v=kEyU2SebHAU>

(Finlandiye Tatarları 7)

Yaz okulu kapanışı görüntüleri. Helsinki cemiyeti Villa Transkulla'da toprak satın almış ve her yıl burada çocuklar için bir aylık kamp yapılıyor. Bu yıl 16 çocuk katılmış. Çocuklar gösteriler yaptı ve Sabantuy oyunları gerçekleştirildi. Bu kamp sayesinde bir biri ile tanışan çiftler de oluyor. Şamil Aladdin karısını böyle tanımış. Şimdi bir küçük çocukları var.

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=10&cidVideo=18607#videoanc>

09.03.2014

Helsinki'de mimar Pervin İmadettin kendi bürosu var. Bir müddet Kanada'da yaşamışlar, sonra geri dönmüşler. Kızı Aylin'in üç dükkânı var. Pervin kocasıyla Umreye gitmiş. Javrıñpäñ mescidini restore etmede mimar olarak katkı sağlamış.

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=10&cidVideo=16964#videoanc>

12.01.2014

Helsinki'de çay meclisi görüntüsü. 200 kadar kişi katıldı. Gençler ve çocuklar da vardı. Çocuklar da "Tugan Tel"i söylediler.

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=9&cidVideo=19398#videoanc>

30.03.2014

Helsinki'de Dünya Tatarları Kongresi İcra Komitesinin Yurt dışı toplantısı Helsinki'de yapıldı. Başkan Zakirov 37 ülkede Tatar dernekleri bulunuyor dedi. Finlandiya İslam Cemiyeti yeni başkanı Atik Ali katılımcıları kutladı. Eski Başkan Okan Daher ise sayımız azalıyor, ancak 700 kişi kaldık dedi. Tataristan olmazsa biz de olmayız dedi.

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=10&cidVideo=17695#videoanc>

09.02.2014

Helsinki imamı Ravil Belayev doktorasını yapıyor. Helsinki üniversitesinde Tatar tarihi dersleri veriyor. Finlandiya Tatarları 2013 Mayısında dedelerinin köyüne gitmişler. Ali Atik de ilişki kurmanın şartlarını anlattı.

Özet

Uzak Diasporada nüfusları azalmakla birlikte hala adlarından bahsedilen en önemli Tatar/Mişer topluluğu Finlandiya'da yaşar. Aslında uzak diasporaya dağılan Tatarların büyük çoğunluğu Mişer kökenlidir. Finlandiya'daki Mişerlerin kendi cemiyetlerini uzun yıllar ayakta tutabilmelerinin esas sebebi varlıklı olmalarından kaynaklanmaktadır. Kurucu ataları tüccar olduklarından, zamanında bir hayli arsa, bina ve daire alarak bugüne maddi açıdan güçlü bir cemiyet (dernek) bırakma öngörüsüne sahip olmuşlardır. Aslında bugünkü üyeler yatıp kalkıp bu büyüklerine duacı olmalılardır. Haksızlık yapmayalım, şimdiki üyelere de derneklerine bağlılık devam etmektedir. Finlandiya Tatarlarında cemiyeti destekleme bir gelenek haline gelmiş, kimsesiz olanlar mal ve mülklerini genellikle cemaate vasiyet etmektedirler. Bu da cemaat yönetimini daha da güçlü kılmaktadır.

Şimdi cemaat Fin makamları ve başta Türkiye olmak üzere diğer Müslüman ülkelerinde kazandığı prestiji korumakla mükellef bir durumdadır. Yani yöneticiler bu gibi diplomatik vazifeleri yürütmek için fedakârlıklarda bulunmak zorundadırlar. Dünyanın hiçbir yerine 600-700 kişilik bir topluluk bu kadar değişik merkezlerin itibarında olamazdı. Finlandiya Tatarları bunu başarmışlardır. Fakat yine de dünyadaki değişen siyasi şartlara uyum sağlamaya da gayret etmeleri gerekir. Yoksa neredeyse bir asıra yaklaşan bu fedakâr uğraşları heba olabilir. Ne Türkiye'de, ne ABD'de ne de Avustralya'daki Tatarlar kendi ülkelerinde böyle yüksek bir prestije ve saygınlığa sahip değillerdir. Tabii bunda 5 milyonluk küçük bir ülkede yaşamalarının, iyi mesleklere sahip olmalarının ve varlıklı olmalarının önemli rolü vardır. Ayrıca bugünkü saldırgan İslami örneklerle değil, sakin çevrelerine saygılı ve Hristiyanlara ters gelen davranışlardan, örneğin kılık-kiyafette, sakınarak İslam'ın güzel yüzünü temsil etmeleri de Fin makamlarına hoşgörölü davranmak için zemin hazırlamıştır. Ancak bugün hele yakınlarda 13 Kasım 2015 yılında Paris'teki ikinci büyük terör saldırısından sonra 130 kişi ölünce, 23 Mart 2016'da Brüssel'de dört ayrı yere saldırıdan yirminin üzerinde insanın ölüp, 170 kişinin yaralanmasından sonra gerek IŞİD'e gerekse Müslümanlara bakış çok menfiye döndü. Finlandiya'da bu Tatarların dışında da Türkiye ve değişik Arap ülkelerinden gelen başka Müslümanlar mevcuttur. Onlara

Fin cemaatinin o kadar da hoş görülü davranmayacağını söylemek için münnecim olmak gerekmemektedir. Dolayısıyla hemşerilerimizin sıkıntıya düşme ihtimali de yok değildir.

Finlandiya SSCB'deki Tatarlar için bir çıkış noktası olmuş ve 1990'dan sonra da sıkça ziyaret edilen bir merkeze dönüşmüştür. Dolayısıyla Tatar basınında Finlandiya Tatarlarına diğer diaspora Tatarları ile mukayese edildiğinde daha büyük ilgi gösterilir. Herşey bir tarafa Finlandiya dernekleri zengin ve Kazan'dan her hangi bir maddi beklenti içinde değildirler. Yani bu maddi güç ki, maddiyat aslında hayatta en önemli unsur olduğuna göre, bir takım üstünlükleri de kendisi ile birlikte getirmektedir. Finlandiya İslam Cemati Kazan'dan hemen her yıl birilerini davet etmekte ve bütün masraflarını karşılamaktadır. Bu davet edilenler ekseriyetle din adamları ve sanatkârlar olmaktadır. Neticede bu şahslara yurt dışına çıkma şansını vermektedirler.

Uzak diasporada yaşayan esas vatanlarından neredeyse yüz veya daha fazla yıl uzak kalan dağınık Tatar topluluklarının zaman içinde yaşadıkları toplumlara entegre olmaları doğal bir sonuç gibi gözükmektedir. Ancak gerçekleştirdikleri faaliyetler kayıt altına alınırsa, Finlandiya tarihine de bir unsur olarak gireceklerine şüphe yoktur. Finlandiya Tatarları daha nice yıllar Rusya'daki Tatarlar için de önemli bir merkez olarak anılmaya devam edecektir.

İSVEÇ TATARLARI

İsveç'teki Tatarların buraya yerleşim tarihleri 20. Yüzyıla dayanır. Büyük çoğunluğu Finlandiya ile Estonya'dan göçmüşlerdir. İsveçlilerin daha doğrusu bilim adamlarının Tatarlar ile ilgileri 18. Yüzyıla dayanır. Ruslara esir düşen İsveçli Philip Johan von Strahlenberg (1676-1747) bir savaşta Ruslara esir düştü. Onu Sibiryada İrtiş ve Tobol nehirleri arasında Tümen eyaletindeki Tobolsk'a sürdüler. 1711-1721 yıllarını burada sürgün olarak geçirdi. Esaretten 1730'da İsveç'e dönünce Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia (Asya ve Avrupa'nın Kuzey ve Doğu Kısımları) adlı çalışmasını yayımladı. Kitaplarında Tatar, Yakut, Çuvaş, Özbek, Başkurt, Kırgız, Moğol dil ve kültürlerini işledi. Daha sonra başka bir araştırmacı Peter Falk (1731-1774) da Tatarlar konusunda bazı bilgiler aktardı²⁴⁴.

Bilindiği kadarıyla İsveç'e ilk gelip yerleşen Tatar Penza'da bir tüccar olan Ebrahim Leteyeff Umerkayeff (1877-1954) bir fuar dolayısıyla Stokholm'e geldi. Burada kürkçülük işine başladı ve bir İsveçli kadın ile evlendi. Bu evlilikten Hüseyin Umerkayeff (1901-1989) adlı bir oğlu oldu ve o da baba mesleğini sürdürdü. Ebrahim'in kendisi Finlandiya'da gömüldü. Belki o dönemde İsveç'te Müslüman Mezarlığı yoktu veya öyle bir vasiyet bırakmıştı.

Tatarların çoğunluğu 1945'ten, yani İkinci Dünya Savaşının sonlarında, Finlandiya ve Estonya'dan göç ettiler. Ekserisi Mişer asıllı olup, Sergaç (Nijini Novgorod) kasabasından idi. Onların İsveç'e göç etme nedeni Sovyetler Birliğine iade edilme korkusu oldu. Bu gurupla birlikte Sovyet ordusundan firari Tatarlar da vardı. Çünkü 1942-1943 yıllarında İngrian Finlileri²⁴⁵ Moskova'nın Helsinki'ye yaptığı baskı sonucu SSCB'ye zorla yollanmışlardı.²⁴⁶

İkinci göç dalgası 1970'lerde gerçekleşti. O dönemde Tatarlar İsveç'e iş aramak maksadıyla gelen Finlilerin peşine takıldılar. Bir müddet burada çalıştıktan sonra Tatarların bir kısmı Finlandiya'ya geri döndü, çoğunluğu İsveç'te yerleşti. Ancak fabrikalarda çalışmak yerine ufak iş yerleri açtılar. Tatarların burada yerleşmelerinin bir nedeni ise İsveççeyi Finlilere nazaran daha kolay öğrenmeleri oldu.

Finlandiyadan gelen gurup arasında Estonya'dan Finlandiya'ya sığınanlar vardı. Onlar Estonya'da 200-300 kişi kadardılar ve Tatarca'yı oldukça iyi bilirdiler. 1940 yılında SSCB Estonya'yı işgal edince Tatarların bir kısmı Finlandiya'ya iltica etmişti. İşte o sığınmacı Tatarlar bu sefer İsveç'e göç etme karar verdiler. İsveç Tatarlarının ileri

244 Sabira Stahlberg-Ingvar Svanberg, "The Tatars in Sweden", *Kazan Islamic Review*, 1 (Kazan 2015); s. 201.

245 *Ingrian Fin dillerinden (diyalekt) biridir; Ortodoks inancında ve Leningrad Oblastının merkezi bölgesinde yaşarlar.*

246 *Ag.m.*, s. 203.

gelenlerinden ve Kazan'da gerçekleştirilen Dünya Tatarları Kongrelerine temsilci olarak katılan Türker Soukkan 1980'lerde yaptığı bir araştırmada beş Tatar ile görüşmüş. Bunların ikisi Finlandiya; ikisi Estonya ve biri de Sovyetler Birliği doğumlu imiş. Bu durum İsveç'e yerleşen Tatarların ne kadar farklı coğrafyalardan geldiğini gösteren güzel bir örnek olmaktadır. 1980'lerde İsveç'te takriben 50 Tatar mevcutsa, bunun 30'nun ebeveynleri Tatar kökenli idi. Diğerlerinde ebeveynlerin bir tarafı ise İsveç, Türk veya başka bir ulus mensubu idi. Bu Tatarların ekserisi Stockholm'de yaşıyorsa da, kalanları değişik 15 yerleşime dağılmışlardı²⁴⁷.

Dini ve sosyal hayat

İsveç'te gerçekleştirilen 1930 yılı nüfus sayımına göre, ülkede toplam 15 Müslüman vardı. İsveç kanunları dini cemiyet (dernek) kurmaya izin vermiyordu. 1949'da bu yasak kalkınca İsveç'teki Türk ve Tatarlar "Türk-İslam Föreningen i Sverige för Religion och Kultur (Dini ve kültürü geliştirmek için İsveç'teki Türk-İslam Cemiyeti)"ni kurdular. Bu inisiyatifin başında Estonya Tatarı Ali Zakerov (1911-1975), Osman Soukkan (1903-1975) ve Akif Arhan adlı iki Türk de bulunuyordu. Osman Soukkan bir Tatar hanımla evlenmiş ve Türker adlı bir oğulları olmuştu. Bu cemiyetin kuruluşunda yukarıda adından bahsettiğimiz, İsveç'e ilk gelip yerleşen Tatar tüccarı İbrahim Umerkayeff de vardı. İslam cemiyetinin sabit bir yeri olmadığı için ibadetler değişik mekânlarda icra ediliyordu. İlk imamlık görevini de Osman Soukkan üstlenmişti. 1950 yılında bir cami inşa etmek için İsveç makamlarına başvurdularsa da kabul edilmedi. Bunun üzerine derneğin adı değiştirildi ve kısaca "İslam Församlingen i Sverige (İsveç İslam Cemiyeti)" adını aldı. Bu dernek Müslümanlara Stockholm Orman mezarlığında bir yer de satın aldı. Yugoslavya, Pakistan, Endonezya, değişik Arap ülkeleri ve Türkiye'den işçiler de gelince derneğin etnik yapısı çok değişti. Neticede Tatarlar İsveç toplumuna hızla entegre olarak, bu yeni gelenlerle ilişki kurmamayı tercih ettiler. 1983 yılında Didar ve Emir Samaleddin "Djinhgiz Khan" (Cengiz Han) adlı bir lokanta açmışlardı, başta çok tutulmuştu²⁴⁸.

Tatarlar bugün iş dünyasında İsveçlilerden hiçbir şekilde farklı değiller. Sayıları da az olduğu için kısa zamanda İsveç toplumuna tamamen entegre olacaklardır. 1991 sonunda SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya veya Özbekistan'dan gelen Tatarlar da oldu. Bugün sayıları 220 civarında olup, ancak %9'u İsveç doğumludur²⁴⁹. Zaten ne kadar Tatarca konuştukları veya eski Tatarlarla ilişkileri hakkında elimizde veri olmadığından bir yorum yapmamız zor. Ancak şunu söyleyebiliriz. Eski Sovyet coğrafyasından gelen Tatarların ekserisi Rusça konuşup, Tatarca bilmedikleri için eskilerle yeniler arasında fazla bir diyalog olduğu tahmin etmiyoruz.

247 Ag.m., s. 203.

248 Ag.m., s. 204.

249 Ag.m., s. 207.

AVUSTRALYA TATARLARI

Avustralya Tatarların daha geç dönemlerde, bilhassa Doğu Türkistan (Şingcang Uygur Özer Bölgesi, ÇHC)'dan, göç ettikleri bir ada olmuştur. Dünya'nın yüzölçümü ile kıyaslandığında 6. büyük ülkesidir. Okyanusya kıtasındaki bu ülke 7.741.220 km² olmasına rağmen ülkenin genelde doğu ve güney doğusu yaşamaya müsait olduğundan nüfusu ancak 23 milyona yaklaşmaktadır. Burası daha önceler Büyük Britanya İmparatorluğunun bir kolonisi olduğundan hala Commonwealth organizasyonu içindedir ve İngiliz kraliçesi ülkenin başkanı addedilir. Nüfusun % 25'ni İngilizler, % 25'ni Australyalılar, kalanları ise İrlandalı, İskoçyalı, İtalyan, Alman, Çinli, Yunan vb. başkalar teşkil eder. Esas yerli halk Oborijini'ler % 5'lik bir nüfusa sahiptir.

20 yıl süren ekonomik büyüme, düşük işsizlik, enflasyonsuz bir pazar ve çok düşük devlet borcu olan sağlam bir finans sistemine sahipti. Ancak 2015'te büyüme azaldı, dünyadaki fiyat düşüşünden etkilendi. Yine de Çin'in ham madde ihtiyacı ekonomiyi ayakta tutuyor. Hizmet sektörü GSMH'nın % 70'ni ve iş hayatının % 75'ni karşılıyor²⁵⁰. Dolayısıyla Avustralya göçmenlerin tercih ettiği bir ülke konumunda bulunuyor

Uzak diasporadaki Tatarların en son yerleştikleri yer burası olmuştur. İkinci Dünya savaşından sonra Australya'ya gelen bazı Tatarlar olmasına rağmen bunların sayısı fazla olmamıştır. Esas Tatar nüfusunu 1970'lerden sonra göçenler teşkil etmiştir. Zaten dernek kurma faaliyetleri de bundan sonra başlamıştır. Bu şekliyle Türkiye'ye gelen üçüncü dalga Tatarlar gibi Avustralya'ya da ilk dalga gelmiştir diyebiliriz.

[Aşağıdaki bilgiler A. Maski-Z.Maski, Journey to Freedom, (Adelaide: Print Matters 2012), 393 s. adlı eserden alınmıştır.]

Tiniş, Mansur, Baygildin, Amur, Nadir, Gibadullin, Maski, Agi ve Tarpış (Torpiş) adlı aileler 1950'li yıllar ile 1980'lerde başlıca Çin, Japonya ve Kore'den Sidney ve Melbörn gibi büyük Avustralya şehirlerine göç ederek yerleştiler. Bir müddet sonra buradan Türkiye'ye ve daha sonra bir kısmı tekrar Avustralya'ya hicret etti.

²⁵⁰ Australia <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/as.html> (Erişim: 20.11.2015)

Bu arada 1939'dan sonra Adelaide yerleşen üç aile vardı. Ancak Adelaide gerçek ikinci göç 1970'lerde gerçekleşti. İlk olarak Sadri ve Abid (Abidov) aileleri 1976'da Çin'in Doğu Türkistan bölgesinden Adelaide'de ulaştılar. Bu iki aile 1985 yılında Abasov; Çanişev, Allayari, Davut, Mahmudi ve Şalar adlı ailelerine Beyaz Rus kontenjanından Adelaide göçlerini gerçekleştirmede yardımcı oldular. 1990'lar başında ise Rusya'nın Tataristan, Özbekistan ve Kazakistan gibi ülkelerinden Tacetdinov, Çamsedinov, Hayrullinov, Nadirşin, Sakmar, Garipov, Yavuşova ve Şaripova aileleri Güney Avustralya'ya kabul edildiler 251.

Yabancı bir ülkeye gelen herkes gibi çeşitli zorluklarla karşılaştılar. Bunların başında ülkenin dili olan İngilizce'yi bilmemeleri teşkil ediyordu. Dil bilemedikleri ve mesleklerinin bu ülkede geçerliliği olmadığından en ağır işleri kabul etmek zorunda kaldılar. İngilizce kurslarına giderek biraz dil öğrendikten sonra dertlerin anlatmaya ve daha iyi işler bulmaya başladılar. Tabii ki çocuklar ve gençler bu ailelerin en şanslılarıydılar, çünkü onlar çok daha kolay ve çok daha hızlı İngiliz dilini benimsediler. Bilhassa Doğu Türkistan'dan gelen Tatarların mal-mülkleri Çin makamlarınca müsadere edildiğinden en fazla sıkıntıyı belki de onlar çekti. Özbekler nisbeten daha iyi durumdaydılar. Zaten başta bu iki etnik gurubu bir biri ile nispeten kaynaşmıştı. Kendisini maddi olarak biraz toparlayan aileler taksitle ev almaya başladılar. Çocukları artık yüksek tahsil yapma şansını yakalamıştı 252.

Doğu Türkistan'dan Avustralya'ya göçenlerin kaderi hayli acı olmuştur. Hala baskıcı ÇHC rejiminden kurtulamayanlar mevcuttur. Bunlardan hepsinin hikâyesini anlatmak mümkün olmayacağından başta bir aileyi seçtim. Bunun iki nedeni vardı. İlki bu aile Avustralya'ya göçen ilk Tatar ailesi olmuştur. İkinci neden ise bu ailenin fertlerinden biri ile bir müddet birlikte çalıştığımdan, hakkında yukarıda belirtilen eserde yazılanlardan daha fazla bilgiye sahip olmamdan kaynaklanıyor.

Sait Sadri (Sadretdinov) ailesi

Avustralya'ya göç eden ailenin reisi 17 Ağustos 1917 Gulca (Yining) doğumlu Salih Sait'in oğlu Sait'tir. Salih Çin'in Doğu Türkistan bölgesine 1905 yılında göç etmişti. Çünkü o dönemlerde Rus askerine alınanların ekserisi 25 yıl hizmet etmek zorunda kalıyorlardı. Bazı askerlik çağına gelenler işaret parmaklarını yaralayarak veya keserek askerlikten kurtulmanın yollarını arıyorlardı. Gulca'ya yerleşen Salih burada ailesi Batı Sibirya'daki Tümen şehrinden buraya göçen bir Tatar kızı

251 A. Maski-Z.Maski, *Journey to Freedom*, (Adelaide: Print Matters 2012), s. 8-9.

252 a.g.e., s.9.

Keşife ile evlendi. Sait, Mesut, Mahmud adlı üç oğulları ve Şafika ve Elfiye adlı iki kızları dünyaya geldi. Salih'in hali vakti yerinde bir tüccardı. Oğlu Sait henüz seyahat imkânları olduğundan komşu Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Taşkent'te bulunan Sredney Aziatski Gosudarstveniy Universitet (Orta Asya Devlet Üniversitesi)'te değişik bir soyadla (Sait Yuseyev) yüksek tahsile başladı. Bu sırada Taşkent'teki Çin Büyükelçiliğinde tercümanlık da yapıyordu. 1937'de tahsilini tamamlayarak Gulca'ya döndü ve 1939'da Leyla Gabitova ile evlendi. Bu evlilikten İlham, Raif, Rüstem, Ramil adlı dört oğlan ile Naile adlı bir kız çocuğu dünyaya geldi²⁵³.

Bu arada Japonya Kore, Mançurya (Harbin, Haylar, Mukden) ve Çin'in Peking ve Şanghay gibi şehirlerini işgal etmişti. Ülkede ise milliyetçi Çan Kay Şek yönetiminde Çinliler ile Mao Tse Tung'un liderliğindeki Komünistler Japonlara karşı mücadelede kısa bir ittifaktan sonra birbirleri ile de silahlı mücadeleye giriştiler. Doğu Türkistan'da ise Uygurlar ve Kazaklar ayaklanmış hatta 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştu. Hoca Hacı Niyaz Cumhurbaşkanı ilan edilmiştir. Ancak kısa ömürlü oldu 6 Şubat 1934'te dağıldı. 1944 yılında ise Gulca'da Kazakların Çinlilere karşı yine ayaklanması gerçekleşti. Ayaklanmaya destekleyen SSCB, Gulca'da 1944 yılı Ekim ayında Şarkî (Doğu) Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulmasına yardımcı oldu. Ancak bu hızlı gelişmelerden korkan SSCB desteğini çekti. Uygurlar Üç vilayet isyanı dediği bu kalkışma, Komingtang askeri güçlerinin hücumuna uğradı. Cumhuriyet çeşitli çalkantılarla devam ettiyse de, bu hükümet de ortadan kalktı. Cumhuriyetin yöneticilerini Çinliler ile anlaşmaya zorlamışlardır. 1949'da ise Mao bütün Çin'de hâkimiyeti ele geçirdi ve Çin Halk Cumhuriyetini ilan etti. Çan Kay Şek taraftarları ile Tayvan'a kaçtı. İsyanı katılan Uygur ve Kazaklar Tienşan (Tannrı) dağlarını kayıplar vererek, bin bir zorlukla Hindistan'a ulaştılar. Bu grup daha sonra Türkiye'ye sığındı. İşte bizim Sadri'ler de bütün dalgalı dönemleri yaşadılar.

Sadri ailesi Mao iktidarı ile yaşam şartlarının kötüye gitmesi ve devamlı tehdit altında kaldıkları için ülkeden gitmeyi planlıyorlardı. Ancak ülkeden çıkmak için her hangi bir ülkeye vize almaları gerekiyordu. Ahaplarından duydukları üzere Şanghay'daki Birleşik Kırallık (United Kingdom-İngiltere) Büyük Elçiliğinden vize alabileceklerdi. Bunun üzerine karı koca ve birkaç ahap Şanghay'a gidip lüks bir otele yerleştiler. Komünist Çin gizli servisi onların bu teşebbüslerinden haberdar olarak hepsini tutukladı. 1958'de Doğu Türkistan'a geri yollandılar. Sait Sadri Batıya

253 *ag.e., s. 124-125.*

kaçmaya teşebbüs suçundan hüküm giyerek yedi yıl çalışma kampına mahkûm edildi. Onunla birlikte kardeşi Mahmud, kayınçosu Şerif Hasanov, Tevfik Çanışef, Agzam Hoca ve Rifat Şalarhocayev adlı Özbekler de Şanghay'da tutuklanmışlar ve aynı cezaya çarptırılmışlardı. Tek Şerif Hasanov SSCB'ye ve oradan Türkiye'ye gitmek istediğini beyan edince serbest bırakılmıştı. O tercihini bir cehennemden diğerine yapmış oldu Çünkü Sovyetler Birliği hiçbir şekilde onun Türkiye'ye göç etmesine izin vermeyecekti²⁵⁴.

Leyla kocası mahkûm edilince bir yıl sonra 1959'da Gulca'dan ayrılmasına "Beyaz Rus İnsani Programı" çerçevesinde izin verilen Ruslar gibi kendilerine de aynı izinin verilmesini talep etmek üzere bu sefer Bejing (Peking)'e gitti. Burada Britanya Yüksek Komiserliğinden vize almaya çalıştı. Ancak bu sefer de Çinli makamlar onu tekrar tutuklayarak geri Urumçiye yolladılar. Muhtemelen kocası çalışma kampında olduğundan onu çalışma kampına yollamadılar, ancak bir hastanede bir çeşit mahkûm olarak görev yaptırıldılar.

Bu arada anasız-babasız kalan beş çocuğu ise Leyla'nı ağabeyi Azrail Gabitov (Abid) Gulca'da yanına aldı ve 1961'de anneleri serbest bırakılan kadar baktı. Baba Sait ise ancak 1964 yılında yedi yıldan sonra çalışma kampından azat edildi. 1966 yılında Çin'de Mao'nun göz yumduğu ve karısının elebaşılığını yaptığı Kültür Devrimi ülkede bir kaos yaratmıştı. Komünist militanlar eski olan herşeyi yok etmeye başlamışlardı. Tarihi eserler tahrip ediliyor, okul ve üniversiteler saldırılıyor hocaları sokaklarda sürükleniyordu. Hatta Komünist Parti üyeleri bile bu anarşiden nimetlerin almışlardı. Eğitimli olmak nerdeyse suç sayılıyordu.

İşte bu ortamda Sait Sadrettin kendi ve karısının başına gelen felaket, çocukların maduriyetini de göz önünde tutarak tekrar bir felakete uğramamak için şehirden uzaklaşmanın en akıllı yol olduğunu düşündü. Kitapta Açe (Achea) denilen, ancak Çin'de bulamadığım (böyle adlı bir dağ Yunanistan'da var), dağlık bir bölgeye taşınma kararı aldılar. Kulca (Gulca veya Yining) Kazakistan'a yakın bir bölgede olduğu için dağlık bir alana sahiptir. Burada ailece arıcılıkla geçimlerini sağlamaya ve insanlardan uzak yaşamlarını sürdürmeye başladılar²⁵⁵.

Rüstem Sadri'nin bana anlatıklarından hatırladığım kadarıyla arıcılık yaparken dış dünya ile olan irtibatlarını yabancı radyoları, bilhassa Tatarca yayın yapan Azatlık Radyosunu dinleyerek sağladıklarını anlatırdı.

254 a.g.e., s. 126.

255 a.g.e., s. 127.

Avustralya ufukta

Rüstem bu olayı şöyle anlatıyor: "1976 yılının Ağustosunda dört çeker bir jeep Achea Dağındaki arı çiftliğimize geldi. Dışışlerine mensup dört kişi araçtan inde ve bizim yıllardan beri beklediğimiz mutlu haberi, Avustralya'ya vize verildiği haberini, illetti. Gulca'ya dönerek Avustralya'ya Hong Kong üzerinden gitmek üzere hazırlık yapmamız gerekiyordu. Böylece 11 Şubat 1976'da Doğu Türkistan (Şincang-Uygur Özerk Bölgesi)'da Avustralya'ya gelmesine izin verilen ilk Tatar ailesi biz olduk".²⁵⁶

Rüstem Sadri 1977'de Adeleid Göçmenler Bürosunda çevirmen olarak çalışmaya başlar. Daha önce Adeleid Üniversitesi Lisans programına girmiştir. Üniversite yıllarında üye olduğu Liberal Kulüp aracılığı ile Senatör Baden Teague ile tanışır. Onun sayesinde Dışışleri Bakanı Andrew Peacock'a Çin'de Tatarlara yapılan mezalimle ilgili bir dilekçe verir. Bakan 1976'da Doğu Türkistan'da Urumçi kentine de ziyaret yapmıştır. Onun uğraşları aslında 19 yıl esir tutulan Sovyet diplomatlarına yarar. Çinliler onları serbest bırakır.

Babası Sagit Sadri ve annesi Leyla Tatar konuları ile çok ilgilidirler. Onun Hayerle Dus hem Gomer Yulu adlı şiir derlemesi 2003'te Kazan'da basılır. Babasının Tatar başı nine kürmi adlı hatırları da basılır. Rüstem kendi bir ara Münih'te Azatlık (Özgürlük) radyosunda çalışır. Daha sonra Arapların daveti ile Ciddé'de İslam Bankasında çalışır. Ancak oraya fazla dayanamaz. Neticede ticarete başlar. 1996'da artık South Australian Meat Cooperation (SAMOOR)'u kurarak canlı hayvan kesimi yapan bir fabrika meydana getirir. Bu mezbahada 300'ün üzerinde insan çalışmıştır. Kazan ile de ilişkileri olduğundan onu 1995-2000 yılları arasında Plenipotentiary Representative for Tatarstan in Australia (Tataristan'ın Avustralyadaki vekâletli temsilcisi) görevini üstlenir²⁵⁷. Moskova'dan bir Tatar hanımı ile evlenmiş olup, üç çocuk sahibidir.

2016 yılında Rüstem Sadri Liberal Demokrat Parti'den milletvekili adayı olmuştu. Ancak lisanssız uçak kullanmak, 500.000 Avustralya doları rüşvet vermek gibi suçlamalara maruz kaldı²⁵⁸. Malum Rüstem bir Müslüman aday ve üstelik Tatar

256 a.g.e., s. 127

257 a.g.e., s. 128.

258 Heath Aston, Election 2016: AFP and electoral authorities investigating businessman's \$500,000 'cash-for-candidacy' offer

<http://www.smb.com.au/federal-politics/federal-election-2016/election-2016-authorities-investigating-businessmans-500000-cashforcandidacy-offer-20160606-gpcb26.html>

(June 6, 2016).

idi. Anlaşılan bazılarının bu hoşuna gitmedi ve böyle bir komplo hazırladılar demek istiyorum.

Kızkardeşi Naile Taşkent (Sadri) Tatar Etnik Okulunda yıllarca hocalık yapmıştır. 29 Eylül 2011'de Tataristan Cumhurbaşkanı Minnihanov Adelaide'ı ziyaret ettiğinde Sadri ailesinin üyeleri Sait, Leyla, Rüstem ve Naile'ye takdir belgeleri vermiştir. Rüstem'in annesi Leyla 2012 yılında, ardından ise eşi Sagit Hayri 95 yaşında vefat etmiştir.

Journey to Freedom kitabında mülteci/göçmenlerin başlarından geçen ilginç, ilginç olduğu kadar da trajik hikâyelere bolca rastlıyoruz. Biz ancak birkaç tanesine değinmekle yetineceğiz. Böyle ilginç bir yaşam öyküsüne Rustem Tarpesh (Rüstem Tarpiş veya Türkiye'deki imla ile Torpiş) ve ailesi sahip. Ailenin kökeni Rusya'daki Penza eyaletinde dayanıyor. Burada genellikle Mişerler yaşıyor. Hatta direkt buradan olanların kendilerine biz "Pinzek"iz dediklerin duydum. Beni büyüten üvey annem Aynicemal Devlet (Alukay-İlyas) bunlardan biri idi. Zahidullah Tarpiş buradan Haylar kasabasına göçmüş ve sonra daha büyük olan genellikler Ruslar ve Çinlilerin çoğunlukta olduğu Harbin şehrinde karısı Fatima ile evlenmiş. Bu evlilikten dört oğlan ve bir kız dünyaya gelmiş. Aile bir müddet sonra Kore'ye Seul şehrine göçmüşler. Kore aslında Tatarların ekserisinin pek tercih ettiği bir ülke olmuyor ve o dönemlerde Japonya'nın işgali altında bulunuyordu. O dönemde Seul'de ancak 15 aile bulunuyordu. Buna rağmen çocukların eğitimi ile Raziye Devlet Kildi meşgul oluyor. Öz babam İbrahim'den boşandıktan sonra Raziye Hanım iki kızı Saniye ve Şefiga ile ailesinin yanına Seul'e gidiyor. Daha önce de öğretmenlik sanatını icra ettiğinden, burada da o işi mecannen yürütüyor. Çocuklardan Rüstem Tarpiş Kore lisesini tamamlıyor. 8 Mayıs 1945'te Japon İmparatoru Hirohito topyekün yenilgiyi kabul ederek, ülkenin teslim olduğunu ilan ediyor. Böylece Kore'deki Japon hâkimiyet dönemi sona eriyor. Ancak Kuzeyde SSCB'nin etkisi ile Komünist bir direniş oluşuyor. 1950'de ise Güney ve Kuzey Kore arasında savaş patlak veriyor. Yani buralarda yaşam daha da zorlaşınca, buradaki Tatarlar bir şekilde ülkeyi terk etmeye başlıyorlar. Raziye Devlet Kildi çocukları ile birlikte ABD'deki amcalarının daveti ile oraya gidiyorlar. Tarpiş'lerin bir oğulları Türkiye'ye göçmüş bulunuyor, onun daveti ile de kalan Tarpiş'ler İstanbul'a göç ediyorlar. Yani baba Tarpiş üçüncü bir ülkeye göçmek ve yeni bir ülkeye adapte olmak zorunda kalıyor. Mutlaka bilhassa yetişkinler için yeni çevreye, yaşama, dile alışmak hiç de kolay değil.

Başta Hong Kong'a gidiyorlar. Oradan bir gemi ile Süveyş kanalını geçerek Mısır'ın Port Sait limanına ulaşıyorlar. Bir müddet sonra oradan İzmir limanına vasıl oluyorlar. İzmir'den sonra nihayet İstanbul'a varıyorlar. Yolculuklar da hayli

meşaketsiz oluyor. Baba Tarpiş Kore'den getirdiği varlıklarla İstanbul'da bir dükkân açıyor. Baba Tarpiş 1960, anne Tarpiş ise 1963'te vefat ediyorlar. Rüstem radar geliştirme sistemlerinde çalışıyor. İşi dolayısıyla Ankara'ya gidiyor. Bir iş gezisi dolayısıyla Samsun'da iken Mücella Hanım ile tanışıyor ve 1963 yılında evleniyorlar.

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra ortaya çıkan huzursuzluk yatışmaya başlıyor. Fakat 1970'li yıllarda ortalık tekrar karışmaya başlıyor. 1969'da sokak gösteri ve kavgaları, daha sonra işçi olayları derken Genelkurmay Başkanlığı 12 Mart 1971'de muhtura (ültimeatom) vererek siyasete müdahale etti. Bütün bu gelişmeler tabii ki savaş şartlarından gelen Tatarları ziyadesiyle rahatsız ediyordu. İmkânı olanlar yavaş yavaş Türkiye'yi de terk etmeye başladılar.

İşte Rüstem Tarpiş Avustralya'dan göçmen vizesi almayı başardı ve 1975 yılında eşi ile Sydney'e göç ettiler. Onu kardeşleri Fuat ve ailesi, Lebib ve kızkardeşleri Rukiye takip ettiler²⁵⁹.

Ferit Maski Ailesi

Ziya Maski'nin ve dolayısıyla ailesinin de hayat hikâyesi hayli ilginçtir. Dedesi Fettah İşbak ve karısı Zühre Hanım Penza'da doğmuşlar ve Çin'e hicret etmişler. Oğulları Ferit İşbak burada Harbin'de 1922 yılında doğar. Daha sonra bir oğul Ahat ve Şafika adlı bir kız dünyaya gelir. Ancak Fettah İşbak vefat eder ve Zühre üç çocuğu ile dul kalır. Buna rağmen Japonya'da yaşayan Yusuf Maski bu kadınla evlenir, çocuklarına üvey babalık yapar ve kendi soyadını vererek büyüklük gösterir²⁶⁰.

Japonya yerleşen Ferit ordaki cemiyet tarafından imam ihtiyacını karşılamak üzere tahsil için dört gençle birlikte 9 Temmuz 1936'da Mısır'daki El-Ezher Mederesesine yollandı. Fakat dünyadaki kriz nedeniyle bu öğrencilere zamanında ve yeterince para yollanamadı. 1938 yılında Ferit Maski ile iki öğrenci Japonya'ya geri döndüler. Ferit zeki biri olarak Tatarca ve Türkçe'nin yanında Japonca ve İngilizceye de sahip bir becerikli genç olarak yetişir. Nagoya'daki Tatar okulunda tanıştığı Seyide Hamidulla ile evlenir. İşte bu evlilikten Kamil ve Ziya Maski adlı iki oğulları dünyaya gelir. Seyide'nin babası Timirbay Japonya'da milli konularda çok faal bir zattı. 1937'de Nagoya'da bir cami açılmasına önyak olur. Ayrıca tanınmış yazar Ayaz İshaki ile derin bir dostluk oluşturur.

259 a.g.e., s. 149.

260 a.g.e., s. 103-104.

1959 yılında birçok Tatar ailesi gibi Maski ailesi de Türkiye'ye göç ederler. Baba Ferit dil bilgisi sayesinde JUSMAT adlı Amerikan teşkilatında tercüman olarak çalışır. Ferit Maski 1970'li yıllarda Türkiye'deki sağ-sol çatışması ve askeri müdahaleden fazlasıyla etkilenir ve ailesini başka bir ülkeye götürmeyi planlar. Bu konuda da başarılı olur ve 1972 yılında bütün aile Avustralya'da Sydney şehrine yerleşirler. Ferit Maski burada da bildiği İngilizce ve Japonca ile iş bulur. Karısını da yanına alır. Çocuklar Avustralya'ya intibak ederler. Kardeşlerden Ziya Maski cemiyet hayatında faal bir bireye dönüşür ve büyük katkılar sağlar.

Kısacası Uzak Doğuya göç eden o dönemdeki Tatarların bir kısmının hayatları bu şekilde yön almıştır. Ömürleri üç değişik ülkede geçmiştir. Yaşadıkları her ülkeden ise bir takım acı-tatlı hatıralar biriktirmişlerdir.

Tatarların Avustralya'daki konumları

Okyanusya kıtasına dâhil Avusturalya Avrupa ve Amerika kıtalarında en uzak köşesinde bulunmaktadır. New York Adelaide uçak mesafesi 10.627 mil/17.102 km.; İstanbul Adelaide arası 8.689 km/ 13.983 km.'dir.

Belli başlı şehirleri Melbourne, Camberra, Sydney, Perth ve Adelaide'dir. Ülke 7 bölgeye ayrılmış olup, nüfusu 21,5 milyondur. Bir zamanlar Büyük Britanya'nın kolonisi olan bu dev ada hala kraliçeyi en yüksek otorite olarak kabul eder ve bayraklarında Union Jack (Britanya bayrağı) bulunur. Nüfusun % 25 İngiliz (7.238.000), % 25 yerli Avustralyalı (7.094.000), % 6,4'ü İskoç (4.792.000)'tur. Kalanlar İrlandalı, İtalyan ve diğer halklardır. Avustralya'da 447 bin kişi Çin, 40.660 kişi Türkiye ve 24.700 kişi Rusya doğumludur. Tatarlar işte bu son üç kategoriye dâhildirler. İngilizce'nin dışında Mandarin, İtalyanca, Arapça, Kantonca, Yunanca konuşulur. Halkın % 75'i evde İngilizce kullanır. 53.957 kişinin Türkçe konuştuğu tespit edilmiştir. Şahıs başına düşen GSMH 2008 verilerine göre 40 bin doların üstünde idi.²⁶¹

Ülkede Hristiyanlık yaygın olmakla birlikte halkın % 22'si herhangi bir inanca sahip olmadıklarını beyan etmişler. İnançları tespit edilemeyenlerin oranı ise %)'un biraz üstünde ve Müslümanlar % 2,2 oranına sahipler. Tatarların yoğun yerleştiği Adelaide şehri 1836'da kurulmuş ve kiliseler şehri diye biliniyor. Buna rağmen 2011'de halkın % 28 her hangi bir dine inanmadıklarını bildirmişler. Şehide bir merkezi cami bulunuyor. Bir de Tatarların açtığı mescit mevcut.

www.australiantatars.com 'un verdiği bilgilerden ise özet olarak aşağıdakileri aktarıyoruz:

Lailya (Leyla) Sadri “Tatar Association of South Australia” (Güney Avustralya Tatar Derneği) ilk fahri (onur) başkanı seçilmiştir. Kocası Sagit (Sait) ile birlikte uzun yıllar Tatar toplumuna hizmet ettiler. İlklerden olmak üzere 1980’de küçük bir gençler gurubu Adelaide Üniversitesinde Tatar dansları gösterisi yapmışlardı. 1984 yılında Azrail Abid Etnik Okullar Derneğinin yardımları ile Tatar Etnik Okulunu açtı. Burada Tatar dili ve İslam dini kuralları öğretilmeye başlandı. Okula Tatar, Uygur ve diğer etnik guruplardan öğrenciler katıldı.

Leyla Sadri 1886 yılında Avrupalıların Avustralya’ya yerleşmelerinin 150 yılı dolayısıyla düzenlenen etkinliklere katılmayı teşvik etti. Neticede eski profesyonel sanatkarların katkısı ile gösteriler yapıldı, Tatar yemekleri tanıtıldı. Dernek aynı zamanda Avustralya’ya yeni göçenlere gücü kadar destek verdi. Ev ve iş bulmalarında yardımcı oldu. Doğu Türkistan’dan göçen Tatar, Uygur ve Özbek ailelerin giriş vizelerini almalarında yardımcı oldu.

Tatarlar ve diğer göçmenler şimdi Avustralya’nın Adelaide, Sydney ve Melbourne kentlerinde yaşıyorlar ve kendi ufak dernekleri mevcut. Çoğunluk artık bu ülkeye intibat etti, İngilizce öğrendiler. Başta dil bilmezlik çok büyük sıkıntılar yaratmıştı. Ekserisinin kendi evi ve işi var. Çok başarılı olarak Güney Avustralya’nın en büyük et kombinesi SAMCOR’u kuran Rüstem Sadri gösterilmektedir. Bu et kobinesinde 600 kişi çalışmaktadır. Gençlerin ekserisi yüksek tahsil yaptılar ve dolayısıyla beyaz yakalı olarak çalışıyorlar.

Aysha Maski&Ziya Maski’lerin yayımladıkları Journey to Freedom adlı esere göre ise, Tatar gençleri 1990 yılında Güney Avustralya Gençlik Derneğini kurdular. Başkan olarak Musharraf Valiyff (Müşerref Valiyef) ve sekreter/muhasebeci olarak Ziya Maski seçilirler. Dernek bir evde yetişkin ve çocuklara İngilizce ve ayrıca çocuklara din dersleri kursları düzenler. Beş yıllık bir faaliyetten sonra ise 17 Kasım 1995’te dernek adını Tatar Cultural, Social and Youth Association of Australia (Avustralya Tatar Kültürel, Sosyal ve Gençlik Derneği) olarak değiştirir. Başkan Ziya Maski, yardımcısı M. Valiyff ve sekreter Kafiya Chanisheff (Kefiye Çanişef) olurlar. İki yıl geçmeden 14 Ekim 1997’de dernek tekrar adını Tatar-Bashkurt Association of Australia, Inc. (Avustralya Tatar-Başkurt Derneği) adını alır. Bu dernek böylece SSCB veya Rusya Federasyonundaki siyaset olarak başlayan ikiliği Avustralya topraklarına da taşımış oldular. “İki Tatarın olduğu yerde üç dernek çıkar” söylemi galiba doğru²⁶².

Her iki derneğin faaliyetlerine baktığımızda Avustralya'da yaşayan Tatarların, hadi diyelim bir miktar da Başurtların sayısı o kadar az ki, resmi makamlardan destek almadan pek fazla etkinlik yapamadıklarını görüyoruz. Neticede iki rakip dernek bazen işbirliği yapmak zorunda da kalıyorlar. Kesin olmayan verilere göre Avustralya'da 70 kadar Tatar ailesi mevcut. Ortalama dört kişi olduklarını varsayarsak 300 kişiyi aştıkları pek söylenemez. Buna rağmen eğitime önem vermeleri, diğer kültürel etkinliklerde bulunmaları ve dini eğitim ve ibadet geleneğini sürdürmeleri şayanı takdirdir.

Bir Avustralyalı yetkili olan Güney Avustralya Yasama Meclisi üyesi J.S.L. Dawkins, 12 Ağustos 1998'de yaptığı konuşmasının bir yerinde şu tespiti paylaşmıştır: "Tatar-Başkurtlar Avustralya'da şimdiye kadar gördüğümüz en küçük mülteci gurubunu teşkil ediyorlar. Takriben 70 aile (Avustralya'nın değişik) devletlerinde ve en fazla olarak da Adelaide bulunuyorlar. Onların birçok ailesi için Avustralya'ya göç onların ilk tecrübesi olmamıştır. Anavatanlarından Almanya, Türkiye, Doğu Türkistan Letonya, Litvanya, Rusya, Özbekistan ve Kazakistan gibi ülkeler dağılmışlar büyük sıkıntı ve zorluklara maruz kalmışlardır.

Avustralya'ya ilk göçmen 1949 yılında gelmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra Almanya'da kamplarda kalmışlardır. Bugün Tatar-Başkurt cemiyetleri ABD, Finlandiya, Türkiye ve Avustralya'da bulunmaktadır.²⁶³

Yapılan konuşmadan yetkilinin Tatar-Başkurt Derneğinin etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır. Bu dernek birbirine düşman edilmiş iki Türki topluluğun Avustralya makamlarınca da tescil edildiğini göstermektedir. Dawkins Tatar-Başkurtların Rusya'ya yayıldığı gibi bir açıklama yaparak hataya düşmüştür. Çünkü bugün Rusya adı verilen topraklar Tatarların asırlardan beri yaşadığı anavatanlarıdır. Tatarların tarihi vatanlarına yayılan (işgal eden) aslında Ruslardır.

Derneğin Başkan Yardımcısı görevini Shawn Valiff 1997-2004 yılları arasında başarı ile yönetmiştir. O ayrıca Avustralya azınlıklarla ilgi resmi komitelerinde derneği temsil etmiştir. Ziya Maski 2004 yılında sağlık sorunları nedeniyle dernek başkanlığından çekilmiş ve yerine Shohrat [Şöhret] (Alex) Valiff seçilmiştir. Her iki Valiff'lerin Hristiyan adı taşıması, Avustralya toplumuna uyum göstermeleri ile açıklanabilir. Çünkü son yıllarda ABD, Avrupa'da ve dolayısıyla Avustralya'da da artan İslam düşmanlığı bu ülkelerde yaşayanların yerel adları almaya mecbur etmeye başlamıştır. Aslında RF'de yaşayan Tatarlar da Sovyet döneminde enternasyonal

olacağız diyerek çocuklarına Hristiyan adları verdiklerinden Tataristan’da bu nevi adlar yadırganılmayacaktır. Ancak Sovyetlerle hiçbir alakası olmayan uzak diasporadakiler için dikkat çekici bir durumdur. Fakat şunu da söylemek gerek, ABD’de de o ülkedeki İslam fobisi dolayısıyla adlarını değişenlere rastlıyoruz.

Avustralya Tatarlarının sosyal faaliyetleri

1995 yılında Tataristan Yüksek Şurası (Millet Meclisi) Başkanı Ferit Muhametdşin Avustralya’nın Adelaide şehrine gelen ilk resmi Tatar temsilcisi oldu. Burada başına Rüstem Sadri’nin getirildiği Tataristan Cumhuriyetinin Avustralya’daki ilk resmi temsilciliği açılmış oldu. Meclis başkanını Güney Avustralya Tatar Derneği ile Avustralya’daki Tatar-Başkurt Derneği birlikte karşıladılar. Bir avuç Tatarın iki derneğin olması muhtemelen resmi temsilciyi şaşırtmıştır²⁶⁴.

1997 yılında ise Rusya Federasyonun Avustralya Canberra’da Büyük Elçisi olan Reşit L. Hamidullin ve eşi Tatar-Başkurt Derneği tarafından Adelaide’te karşılandılar. Bu dernek Güney Avustralya Tatar Derneğine haber vermeyerek, gazetceilerin yaptığı gibi haber atlatmış oldu. Kimin başı büyüdü, kime ne fayda sağladı? Büyük Elçi oradaki Tatarlara ne fayda getirdi?²⁶⁵

Avustralya Tatarlarının ilk Sabantuy toplantısı 1997 yılında gerçekleşti. 21 Aralık 1997’de Stockade Botanical Park’ta gerçekleşen Sabantuy’a Tataristan’ın başkenti Kazan Belediyesi Başkan Yardımcısı Ferit İşmakov da katıldı. Böylece Tataristan kendinden hayli uzaktaki Avustralya’da bir avuç Tatar ile ilgilenmiş oluyordu. Bu etkinliğe Avustralya resmi makamları da ilgi göstermişti. Başbakanı temsilen milletvekili Trish Draper ve Göçmenlik ve Çok Kültürel İlişkiler Bakanı adına başka bir millev ekili Philip Ruddock katıldılar. Böylece Avustralya sayıları az olsa da bu azınlığı unutmadıklarını göstermiş oldu. Sabantuy’a Sydney’den de birkaç kişi katıldı. Açılış konuşmasını ise Tatar-Başkurt Derneği Başkanı Ziya Maski yaptı. Bu vesile ile Ayşe Maski’nin Sabantuy adlı eseri de dağıtıldı. Sabantuy’a yalnız Tatarlar değil Adelaide’te yaşayan Tatar, Uygur, Özbek ve Türkler de katıldılar²⁶⁶.

1 Ağustos 1998’de Güney Avustralya Göçmen Müzesinde aşağıdaki plaket yerleştirildi.

²⁶⁴ a.g.e., s. 226.

²⁶⁵ a.g.e., s. 227-228.

²⁶⁶ A.g.e., s. 227.

This plague is dedicated to the memory of Tatars&Bashkurts who lost their lives in the kong struggle for a free nationhood, and for those who were forced country as a direct result policies of Russian imprealism and communism. God bless their souls.

Tatar-Bashkurt Association of Australia Inc.

1998

(Bu plaket özgür bir vatan için uzun mücadelede hayatlarını kaybeden ve Rusya'nın emperyalist politikası ile Komünizm dolayısıyla ülkelerinden sürülen Tatar-Başkurtları, hatırlamak için ithaf edilmiştir. Tanrı ruhlarını kutsasın.

Avustralya Tatar-Başkurt Derneği.(1998).

Bu merasime federal ve yerel hükümet temsilcileri, ayrıca Türk, Uygur, Özbek, Türkmen ve başka etnik gurupların temsilcileri katılmış. Bu etkinliğe de rakipleri Güney Avustralya Tatar Derneği davet edilmemişti. Burada artık haber atlama değil, resmi bir yere kendi adlarını tescil ettirmek için yaptıkları açıkça aşikârdır²⁶⁷.

Ağustos 1997'de Başkan Ziya Maski karısı ve bir takım akrabaları ile Başkurdistan'ın başkenti Ufa'yı ziyaret etti. Başkurt yetkililer bu fırsatı değerlendirdiler. Cumhurbaşkanlığının dış ilişkiler temsilcisi Emir Yuldaşbayev onları kabul etti. Baktı ki Avustralya Adelaide'te iki dernek var. Hemen Ziya Maski ve yandaşlarını kendine celp etmenin yollarını aradı. Malum tepedeki yöneticilerin görevlerinden biri Tatar-Başkurt arasını daha derin bir şekilde bozmaktır. Çünkü Rus ağabey böylece daha fazla memnun edilecektir. Ziya Maski'nin dernek kurarken belki aklında iki topluluğu yakın getirmek olsa da, durum terse doğru gidiyordu. Hele Rüstem Sadri Tataristan'ın temsilciliğini kaptığına göre, Ziya Maski de Başkurdistan'nın temsilciliğini kapmalıydı. Bu uğraş ve arzusu netice verdi. Başkurdistan Cumhuriyeti Dış İlişkiler ve Ticaret Bakanı R. Garifullin'in 'in 4 Eylül 1998 tarihli resmi yazısı ile üç yıl süre ile Ziya Maski'ye aşağıdaki konularda temsil hakkı verildiği belirtiliyordu. Buna göre kültür, eğitim ve eğitim kurumlarına dış yatırım sağlama konularında yetkili oluyordu. Böylece belki de muradına ermişti²⁶⁸.

28 Kasım 1999'da yukarıda adı belirtilen parkta ikinci Sabantuy toplantısı gerçekleştirildi. Avustralya'daki etkinlikler Güney yarım küredeki iklimsel şartlara

²⁶⁷ *A.g.e., s. 229.*

²⁶⁸ *A.g.e., s. 241-242.*

göre düzenlenmektedir. Kuzey yarım küresinde kış hüküm sürerken Avustralyalılar yaza girmiş bulunurlar. Aynı yılda Museum of South Australia (Güney Avustralya Müzesi)'da Tatarların Avustralya'ya gelişlerinin 50. Yılı kutlandı. Burada kim ilk göç eden olarak kabul edildi bilinmiyor. Verilere göre, 1939'da ilk olarak üç aile Avustralya'ya gelmiş. Bu durumda 60. yılın kutlanması gerekiyordu. Anlaşılan bu rakamı ortaya atanlar akademik bir çalışma yapmamışlar.

30 Kasım 2000'de Kazan Belediye Başkanı Kamil İshakov çok kısa bir ziyaret için Adelaide uğradı. Tatar-Başkurt Derneği temsilcileri ile buluşma bir restoranda gerçekleşti. İshakov döndükten sonra derneğe teşekkür mektubu yolladı. Tatar- Başkurt Derneği bir kere daha haber atlamış oldu. Çünkü Güney Avustralya Derneğinden kimse yoktu. Haber verildi de kendileri mi gelmedi, o kadar teferruatlısını bilemiyoruz²⁶⁹.

1999'dan sonra neredeyse beş yıl her hangi bir toplumsal bir faaliyet gözüküyor. 2004 yılının Mayıs'ında aynı parkta 300 kadar kişinin katılımı ile tekrar bir Sabantuy yapılıyor. İki yıl sonra 24 Nisan 2006'da yine aynı parkta bu sefer Tataristan'ın katkılarıyla Sabantuy gerçekleştiriliyor. Çolpan Zakirova yönetiminde Tataristan Müzik ve Dans Topluluğunun gösterisi gerçekleşti. Şarkıcı Rüstem Zakirov Tatarca şarkılar icra etti. Sabantuyun Nisan ayında yapılması dolayısıyla Tukay da anılmış oldu. Ayrıca bir amatör Özbek gurubu da dans gösterisi yaptı.

Tekrar bir beş yıl geçti 24 Nisan 2009'da aynı parkta Tataristan sanatkarlarının katılımı ile Sabantuy gerçekleştirildi. Famir Gamilov ile Fen Veliahmetov adlı şarkıcılar Tatar şarkıları icra ettiler²⁷⁰.

İki yıl sonra aynı parkta bu sefer Avustralya kışında değil, yazında 11 Aralık 2011'de Sabantuy merasimi gerçekleştirdi. Bu Sabantuyun diğerlerinden farkı Tataristan Prezidente Röstem Minnğihanov'un katılması oldu. Onun katılması dolayısıyla Avusturyalı resmi şahıslarda Çok Kültürlü İlişkiler Bakanı Jeniffer Rankin ve bir kaç milletvekili katıldılar. Bakan konuşmasından sonra 20 binlik Avustralya Dolarlık çeki derneğe teslim etti.

Sabantuya Tataristan Cumhurbaşkanı ile Kazan'dan gelen sanatkarlar Aygul Barieva ve Lilia Mullagalieva Tatarca şarkılar icra ettiler. Sabantuyun gençler tarafından organize edilmesi yeni bir ruh katmıştı. Toplantıya Türk, Uygur, Özbek ve Rus dernekleri de temsilcilerini yollamışlardı. Ayrıca Uygur Etnik Okulunun öğrencileri folklor gösterisi yaptılar²⁷¹.

269 *Ayn. esr.*, s. 252.

270 *Ayn. esr.*, s. 191-196.

271 *Ayn. esr.*, s. 196..

Geçen yılki başarıdan etkilenmiş olacaklar ki Tatar-Başkurt Derneği 16 Aralık 2012’de tekrar bir Sabantuy organize etti. Bu toplantıya da bir çok Avustralya resmi şahısı katıldı. Güney Avustralya (Eyalet) hükümetini temsilen Hieu Van Le, Çok Kültürlü İlişkiler Bakanı Jeniffer Rankine, muhalefet liderini temsilen Robyn Gerathy birer konuşma da yaptılar. Tataristan Kültür Bakanlığı ise şarkıcı Venera Ganeeva ile Kazan Yğitleri gurubunu yollamıştı. Ayrıca Sidney’den Doğu Türkistan’da profesyonel şarkıcı olan Gülsara Gaziz de katıldı ve şarkılar söyledi. Tatar-Başurt Etnik Okulu öğrencileri de folklor gösterisi yaptılar²⁷².

Eğitim faaliyetleri

Tatar-Başkurt Okulu

Tatar çocuklarını eğitmek gayesi ile Latif ve Suyungul Chanisheff (Çanişef) çifti amatörce bir teşebbüse giriştiler ve kendi evlerinde Kasım 1981’de Pazar günleri devam eden okulu açtılar. Burada dil ve imam Ahmed Skaka din dersleri verdi. Doğu Türkistan’lı Tatar, Uygur ve Özbek çocuklar yaşlarına göre iki sınıfa ayrılmıştı. Okul Çanişeflerin başka bir mekâna taşınması dolayısıyla bir yıl da dolmadan kapandı. Okul resmi makamlardan izin alınarak Trinity Gardens a School’a (İlkokul) taşındı ve imam Skaka ders vermeye devam etti.

Eğitim faaliyetinden çok etkilenen Azrail Abid bütün gücü ile bu okula destek verdi. Neticede 1986’da Tatar Etnik Okulu bugün 49 değişik dilde eğitim veren 96 etnik okulun üye olduğu sisteme kabul edildi. Aynı yılda okul Holden Hill İlkokulundan bir sınıf kiraladı. Suyungul Chanisheff ve Ahat Aytuvur okulun müdürlük görevini üstlendiler. Saniya Valiff, Musharaf Valif ve Türkmen asıllı Ahmat İgamberdi öğretmenlik yaptılar İslam dini dersleri ise Marion camiinde verildi. 1991’de muhtemelen öğrencilerin artması veya bazı öğrencilerin ulaşım sorunları dolayısıyla Northfield İlkokulunda Northfield Tatar Etnik Okulu açıldı. 1992 yılında Uygur ve Özbek öğrenciler kendi okulları açıldığından Tatar okulunu terk ettiler²⁷³. 1997’de okul da adını Tatar-Başkurt Etnik Okulu şeklinde değiştirdi.

Tatar Okulu

Adelaide’teki başka bir okul (Adelaide Tatar Etnik Okulu) ise 1991’de kuruldu. Bu Ziya Maski’nin başını çektiği derneğe karşı olan Rüstem Sadri gurubunun kurduğu bir okuldu. Başta okul Flagstaff İlkokulunda eğitim verdi. Daha sonra

²⁷² *Ayn.esr.*, s. 197.

²⁷³ *Ayn.esr.*, s. 296-297.

Kensington İlokoluna geçildi. İlk yıllarda Leyla Sadri ve Naile Taşkent öğretmenlik yaptılar. Bu okulun öğrenci sayısı 20'yi aşmıyordu. Diğer okulun ise yirminin bir iki daha fazlası öğrenciye sahipti.

1997 ile kapandığı 2009 yılına kadar Dilara Mahmudi ve Gülnara Sadri eğitim işlerini yürüttüler. Farmuda Allayari ile Leyla Sadri çocukların folklor kıyafetlerini hazırlıyorlardı²⁷⁴.

60. Yıl ve Güney Avustralya Parlamentosuna Davet

10 Şubat 2010'da Çokuluslu İlişkiler Bakanı ve milletvekili Michael Atkinson Avustralya Tatarlarının bu ülkeye göçmelerinin 60. Yılını kutlam üzere Güney Avustralya Paarlamentosuna davet etti. Bu Avustralya resmi makamlarının Tatarlara gösterdiği alicenaplığın bir göstergesi idi. ABD veya Türkiye'de yaşayan Tatarlar yaşadıkları ülkelerin hükümetleri tarafından bu derecede önemsenmezler. Güney Avustralya Tatar Derneği Başkanı Rüstem Sadri Tatarlar adına bir konuşma yaptı. Tatar-Başkurt Etnik Okulu öğrencileri de bir folklor gösterisi yaptılar²⁷⁵. Bakan belki böylece iki dernek arasındaki dengeyi mi sağlamak istedi, yoksa işin farkına mı varmadı, bilemiyoruz.

Tatarstan'dan Adelaide'de resmi ziyaretler

3 Eylül 2011'de Tataristan Cumhurbaşkanının Dış İlişkiler danışmanı İskender Muflihanov Adelaide'de geldi. Thorndon Park'taki buluşmaya milletvekili Jack Snelling de katıldı²⁷⁶.

23 Eylül'de ise Cumhurbaşkanı Mingihanov yedi kişilik ekip ile geldi. Bu ekibin içinde onun gezisini hazırlayan Muflihanov da vardı.

Cumhurbaşkanının Avustralya'ya ziyareti Güney Avustralya Tatar Derneği Başkanı Rüstem Sadri'nin uzun gayretleri sayesinde olmuştu. Devlet Başkanını resmi olarak Hazinesdar milletvekili Jack Snelling ve Çok Kültürlü İlişkiler Bakanı Grace Portelesi karşıladılar.

Minnihanov Avustralya Tatarlarından Sagit, Leyla, Rüstem Sadriler, Naile Taşkent, Şohrat ve Müşerref Valiff'lere Ziya Maski, Zülya Kamalova'ya Tataristan'ın teşekkür mektuplarını verdi²⁷⁷.

²⁷⁴ *Ayn.esr.*, s. 313.

²⁷⁵ *A.g.e.*, s. 345.

²⁷⁶ *A.g.e.*, s. 347-348.

²⁷⁷ *A.g.e.*, s. 350.

3 Ocak 2013'ta Tataristan'dan gençlik örgütü Selet'e mensubu gençler geldi. 12 erkek, 13 kız ve dört yöneticiden oluşan grup 12 gün Adelaide'de kaldılar²⁷⁸.

Kültür Merkezi

Rüstem Sadri Aralık 2013'te bir müstakil ev satın alarak burada annesi adına bir Tatar kültür merkezi açtı. Merkezin restorasyonuna bir hayli Tatar katkı sağladı. Bunlar arasında Ziya Maski de vardı. Anlaşılan iki rakip dernek olmasına rağmen Tatarlık için olunca işbirliğinden de kaçınmıyorlar. Bu ise çok güzel bir gelişme. Zaten Leyla ve Ziya Maski'nin Journey to Freedom kitabında da her iki derneğin faaliyetlerine ve ileri gelenlerine yer verilmesi bu nevi bir işbirliğinin çok güzel örneğini gösteriyor.

Leyla Sadri Üzegi (Merkezi) veya kısaca Tatar Merkezi'nde toplantı salonu, Tatarlarla ilgili folklor malzemesi sergilenen bir yer ve bir de ibadet odası bulunuyor. Tatar derneği buraya Tataristan'dan ailesi ile birlikte Bulat İşmuhametov adlı genç bir imam da davet etmiş. İmam bu ibadethanenin memleketteki köy mescitlerine benzetilerek yapıldığını belirtiyor.

Televizyon Yayınlarında Avustralya Tatarları

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=9&idVideo=20065#videoanc>

20.04.2014

Adelaide/Avustralya. Aralık 2013'te Rüstem Sadri'nin satın aldığı binada Leyla Sadri Merkezi kuruldu. İnşaat işlerinde birçok Tatar çalıştı. Ziya Maski, Şöhret Veli, Reşit Çanışev gibiler de belli başlı yardım edenler arasındaydı. Açılışa Avustralya parlamentosundan milletvekili Jack Snelling de katıldı. 20.11.2013'te R. Minnihanov da gelmişti. Açılan mescitte Kazan'dan Bulat İşmuhammedov imamlık yapıyor.

<http://www.youtube.com/watch?v=BxvUteQ3Yy4>

Australia Sabantuy 2011

Minnehanov'un kutlama mesajının okunuşunun görüntüsü

http://www.youtube.com/watch?v=Z_mgBszhVY

Australia Tatarları 6 Ocak 2012

Adelaide kadınlar korosu (on sesli) 1.06 dakika

<https://www.youtube.com/watch?v=j1VZOlsWGbg>

(Avstralie Tatarlar 1)

11 Nisan 2008

Turan Cemiyeti reise İrek Garipov Avtralyada 150 Türki adlı yer olduğunu söylüyor. Alma, Balaklava, Kirmen. Bilgi yönünden çok zayıf.

<https://www.youtube.com/watch?v=0zUPAUQIwBQ>

(Avstralie Tatarlar 2)

2009 İrek Garipov TNVde. Avustralya'ya ilk Tatarlar 60 yıl önce gelmiş. 27 Noyeber 2009'da bunu kutlayacaklar. Sergi düzenlemişler Adelheid ta Enes Yoltabay adlı bir ressam da var. Azınlıklar gününde 5 dakikalık konuşma yapmış. Adelaide parlamentoda Başbakan yardımcılarında biri konuşmasında Tatarlardan da bahs etmiş.

<https://www.youtube.com/watch?v=gXq-vqzvEYw>

(İrek Garipov)

09.2012 İrek Garipov ile röportaj. Avustralya'da ilk cami 1888'de inşa edilmiş. Adelaide'ta 10 cami var. İrek Garipov buraya 20 yıl önce 1992'de gelmiş. Turan cemiyetini kurmuş. Üç sergi düzenlemişler. Adelaide'ta 300 kadar Tatar var. 50 yıl önce ilk Tatarlar gelmiş. Melbornda Türkiye'den gelen Tatarlar var. 1949'da Litvanya'dan ve Kırım'dan gelen Tatarlar olmuş. Adelaide'ta göçmenler meydanı varmış. Burada göçmenlerin belli başlılarının adı yazılıyormuş. İrek Garipov'un adı da oradaki taş nakşedilecekmiş.

<https://www.youtube.com/watch?v=mWWZZcGmgIw>

14.12.2014

Bu videoda Adelaide Sabantuyu ile ilgili görüntüler bulunuyor.

Ayrıca Tatar-Başkurt Derneğinin web sayfasında da TNV'nin kendileri hakkındaki bir kaç videoya yer verilmiş bulunuyor.

<http://www.australiantatars.com/tatarsau/default.aspx>

Avustralya Tatarlarında Ana Dili Sorunları

Bu konuda doktora sonra yapılan bir akademik çalışmaya başvurduk²⁷⁹. Yazarın bu çalışmasında verdiği bilgilere göre, İlk Tatar ailesi Avustralya'ya 1976 yılında gelmiş. Resmi verilere göre Tatarca konuşan 112 kişi mevcut²⁸⁰. 97'si Güney Avustralya'da yaşıyor. Tatar-Başkurt Derneği 500 kişi tahmininde bulunuyor. Muhtemelen diğer Türkileri de bu sayıya katıyor. Resmi veriler bu 112 kişinin % 40'nın Avustralya'da doğduğunu belirtiyor²⁸¹.

Akademisyen Andrew Tanner dil araştırması için 45 kişi ile görüşme yapmış. Bunlardan ancak 35 tanesi sorulara yeterli cevap vermişler. Buna göre, katılanların % 53'ü Şincang (Doğu Türkistan); % 38 diğer ülkeler (Türkiye vb.) ve % 24'ü Avustralya doğumlu olduğu anlaşılmış²⁸². Ankete katılanların 7 tanesi 1972,1976,1989,1991,1998,2005 ve 2011 yıllarında, ikisi 1997'de, üçü 2009'da, beşi 1985'te ve sekizi 1981'de Avustralya'ya göç etmişler²⁸³.

Avustralya'da doğanlar en iyi bildikleri dil olarak İngilizce'yi seçtiler.

Dil	Kişi sayısı	Yüzde (%)
İngilizce	16	43
Tatarca	11	30
Rusça	4	11
Uygurca	3	8
Çince	2	5

Anlaşılabacağı üzere insanlar nerede doğmuş ve eğitim almışlarsa o dil onların bildikleri en güçlü dil oluyor²⁸⁴. Evde çocuklarla konuşulan dil konusuna gelince ise durum aşağıdaki tablodaki gibi olmuş²⁸⁵:

Kişi	Dil
6	Tatar
12	Genelde Tatarca
3	%50/%50
2	Diğer

279 Andrew Tanner, *The Adelaide Tatar. Language shift in a small immigrant community* (Adelaide 2014).

280 A.g.e., s. 1.

281 A.g.e., s. 9.

282 A.g.e., s. 21.

283 A.g.es., s. 22.

284 A.g.e., s. 33.

285 A.g.e.; s. 36.

Eserde, dil ve kültürün ilişkileri hakkında yazar aşağıdaki sonuçları çıkarmış. Önemli tespitler olarak gördüğümden aşağıda özet olarak vermeyi uygun buldum.

(Language helps you understand who you are, and when people know who they are, they are just better citizens) Dil sana kim olduğunu öğrenmeye destek verir ve insanlar kendilerinin kim olduğunu bilirlerse daha iyi vatandaş olurlar.

(Unless you are the minority, you don't understand how important language is.) Azınlık olmadan dilin ne kadar önemli olduğunu anlayamazsın.

(It is a real struggle, obviously – It's a different culture, a different country ... Parents try to push and continue to teach them those values versus the Australian society.) Açıkçası ciddi bir mücadele-Farklı bir kültür, farklı bir ülke...Ebeveynler çocuklarına Avustralya toplumunun değerlerine karşı kendi değerlerini zorla öğretmeye deniyorlar.

(Having been to Kazan a few times and seeing that not everyone there actually speaks Tatar themselves ... and [Adelaide] being so far away from Kazan, I've just realised that the amount that I can speak is probably alright.) Kazan'da bir kaç defa bulundum ve orada herkesin doğru dürüst Tatarca konuşmadığını gördüm ve (Adelaide) Kazan'dan uzak, konuşa bildiğim kadar Tatarca'nın da yeterli olduğunu fark ettim.

(Even the people that identify as Tatar, a lot of them don't speak Tatar anymore. The language is being lost ... And then coming back here, given that our community is so small, if a lot of the youth – like I do – don't really take it all that seriously early on, it could very easily get lost in one or two generations. “But you speak tatarcha!” and I'm like, ‘Yes,’ and they're like, ‘But not Russian?’ and I'm like, ‘Yes,’ and then for a minute or two they couldn't process it – that you speak tatarcha but not Russian?) Kendilerinin Tatar olduğunu söyleyenler dahi artık Tatarca konuşmuyorlar. Dil kaybolmuş...Buraya geri döndükten sonra, toplulumumuz o kadar küçük ki, herkes bu işi ciddiye almıyor, (çünkü) bu dil bir iki kuşaktan sonar kolayca yok olacaktır. Sen Tatarca konuşuyorsun ve fakat Rusça bilmiyorsun. Bunu anlamak onların bir iki dakikasını alıyor.

(It's a very sad thing to say. The Tatars themselves ... whether here or in America, Turkey, Finland or whatever ... because their numbers aren't that great, in time as a result of death and marriages they are being assimilated into the local community.) Söylemesi acı ancak Tatarlar burada veya Amerika, Türkiye, Finlandiya veya başka bir yerde (uzak diaspora) sayıları az olduğunda, zaman içinde ölümler ve evliliklerle yerel toplumun içinde eriyip gidecekler²⁸⁶.

Özet

Avustralya’da şu anda 500 kadar Tatarın yaşadığı var sayılıyor. Altmış yıl önce tek tük gelenleri bir taraf bırakırsak, çoğunluğun 1970’li yılların sonunda Çin’in Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi veya bizde yaygın olan tabiri ile Doğu Türkistan’dan gelmiş olduğu görülüyor. Sovyetler Birliği yıkılıp Tatarlara da dış ülkeler gitme kapısı açılınca bir takım gençlerin buraya geldikleri anlaşıyor. Zaten soyadlarına baktığımızda, yani soy isimlerinin sonunda “ov” gibi Rusça ekler gördüğümüzde, bu gibilerin Rusya Federasyonundan geldikleri anlaşıyor. Zaten bundan sonra Avustralya Tatarlarının Rusya’ya giderek bir takım ilişkiler kurduklarını görüyoruz. 2010’lu yıllar da Kazan’da bu uzaktaki Tatarlar ile ilgilenmeye başlıyor. Bu vesile ile Tatarstan yönetiminin uzak diasporadaki Tatarlarla ilgili ilişkilerinde fazla ayırım yapmadığını görmek takdirli şayan bir olaydır. Kazan uzak diasporadaki Tatar toplulukların sayılarına pek bakmadan aynı desteği vermeye çalışıyor. Dünya Tatarlar Kongresi her ülkeden neredyse eşit sayıda kimseyi davet ediyor. Böylece uzak diasporada yaşayan yaşlısı da genci de ata vatanları ile bir bağ oluşturmuş oluyorlar. Bunu Ermeni hükümeti de, İsrail hükümeti de yapıyor.

Avustralya Tatarları; daha doğrusu Adelaide Tatarlarının gelişmesine baktığımızda Sadri’ler ailesi ve daha sonra Rüstem Sadri’nin, diğer tarafta Ziya Maski’nin önemli rol oynadıklarını görüyoruz. Tatarlar Melbourne ve Sydney şehrinde de az sayıda mevcutlar. Ancak bir faaliyet gösterecek kadar sayıları yeterli değil. 1992 yılında Tataristan’dan Avustralya’ya göç eden İrik Garipov başta kurduğu “Turan” derneği ile bir takım faaliyetler yapmışsa da, sonra adı duyulmamaya başladı. Kendisi Kazan’da kurulan gençlik hareketi “Azatlık”ın lideri idi. Yollar açılır açılmaz tek kelime İngilizce bilmeden Avustralya’ya göç etti. Anlaşılan Rusya’dan kurtulmak için bir fırsat bekliyormuş. Ancak 18 yıl sonra 2009’ta eski vatanını ziyaret etti²⁸⁷. Daha sonra hakkında her hangi bir etkinliğe katıldığına dair bir habere rastlamadık.

Avustralya aslında azınlık haklarının çok iyi korunduğu ve desteklendiği bir ülke olmasıyla dikkatini çekiyor. Yaşlı nesil milli kimliği koruma konusunda hayli çaba gösteriyor. Dil ve din eğitimi veren Pazar okulları var. Fakat buraya giden

287 Diana İbragimova, *Why go to the Australian ministers Tatar exhibition?* http://nailtimler.com/tatars_abroad_english/tatars_in_australia_garipov_irek_english.html

öğrencilerin sayısı da, toplulunun sayısı gibi, az. Kimlik din ve folklör oyunları ile korunmaya çalışılıyor. Fakat gençler arasında Avustralyalasma sürecini durdurmak mümkün olmayacaktır. Bu sayıları az olan bütün azınlıklar için geçerlidir. Bir ülkenin eğitim, ticaret ve devlet dili ne ise insanlar onu öğreneceklerdir. Avustralya’da Tatarların çoğu ancak 35-40 yıldan beri yaşıyorlar. Yaşlı nesil bu ülkede doğmamış. Tatarlık ile ilişkileri henüz hayli güçlü. Dolayısıyla uzak diasporadaki örnek bir Tatar topluluğu gibi algılanıyorlar. Diğerleri de başlarda öyle bir intiba vermişler idi, ancak asimilasyonun yavaş yavaş kurbanı oluyorlar. Başka bir ifade ile bulundukları ülkelere entegre oluyorlar. Böylece o ülkenin maddi ve manevi değerlerini paylaşan gerçek vatandaşlara dönüşüyorlar.

ÇİN'DEKİ TATARLAR

Çin Halk Cumhuriyetinde 2000 nüfus sayımına göre, 4890 Tatar yaşıyordu. Onlar genellikle Şincang Uygur Özerk Bölgesin (Doğu Türkhangli (Çangli), Yili, Yining, Taşeng ve Urumçi gibi şehirlerine yerleşmiş bulunuyorlar²⁸⁸.

19. Yüzyılın sonlarında Çarlık Rusya'sı Doğu Türkistan'a yayıldı; Çin yönetiminden ticari tavizler kopardı ve konsolosluk açtı. Rus tüccarlarını Kaşan'dan Tatarlar takip etti. Daha sonra eğitilmiş Tatarlar da 20 yüzyılın başlarına kadar buralara gelip yerleşmeye başladılar. 1942'de Yining'te Tatar Okulu açıldı. Burada Uygurlar da eğitim aldı. 1949'da Mao iktidarı ele geçince bu gibi bireysel faaliyetler yasaklandı²⁸⁹.

İlginç olanı şu ki bu Tatarlar devrimden önce Çin'in batısında yaşayan Tatarlar ile hiç bir ilişkileri olmamış, hatta birbirlerinden haberdar dahi olmamışlar. Komünizm döneminde çok baskılara maruz kalmışlar, çalışma kamplarına hüküm edilmişler, şansı yaver gidenler Avustralya'ya sığınabilmişlerdir.

Merhum Prof. Dr. Mirkasym Usmanov'un inisiyatiivi ile olsa gerek Çin parlamentosu üyesi ve bilim adamı Abdulla Abbas ile dostluk kurmuştu. Böylece Tataristan ile ÇHC arasında ilişkiler geliştirilmesi sağlanmıştı. 2003 yılında iki arada geliş-gidişler başlamıştı. Sonuçta 2005 yılında Şinciang Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan 32 Tatar genci Kazan Devlet Teknoloji Üniversitesine kayd edilmişlerdi. Burada onlar Rus ve Tatar dilleri eğitimi de aldılar. 2009 yılında ise 25 Çin Tatarı genç Kazan'a geldiler²⁹⁰.

Çin yönetiminin en ufak azınlıklara bile tahammülü olmadığı geçen yılın sonunda bir örnek tescil edildi.

Rusya Federasyonunda Batı Sibiryadaki Omski şehrinden "Umırzaya" adlı ansambl (müzik ve dans gurubu) Sinkiang Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan hemşerileriyle buluşmak isterler. 21 Ekim 2015'te kiraladıkları bir otobüsle yola çıkarlar. Çin sınırına kadar olan 1407 km.'lik yolu Kazakistan üzerinden geçerler.

Çin sınırına ulaşınca beklenmedik zorluklar çıkar. Kazakistan sınırından

288 http://www.drben.net/ChinaReport/Sources/Art_Arts_Culture/Ethnic_Minorities_in_China/Ethnic_Minorities_of_European_Descent.html (Erişim: 01.03.2016).

289 <http://www.china.org.cn/english/features/EthnicGroups/136951.htm> (Erişim: 01.03.2016)

290 285 саша долгов, Кытай татарларына Казан капкасы ачык 13.05.2009, Azatliq.org

Çin sınırına kadar olan 4-5 km.'lik yol üzerinde özel otobüslerin mevcut olduğu söylenmiş kendilerine. Ancak bu sistemin kaldırıldığını 70 km. uzaklıktaki Zaysan şehrinden bir otobüs kiralınması gerektiği söylenir. Böylece otobüsün gelmesi için sınırda 5-6 saat bekletilirler. Çağrılan otobüs gidiş ve geliş ücretleri alır. Ayrıca gümrükte yanlarında getirdikleri yiyecek-içecekleri bıraktırırlar. Çin'e gıda maddesi sokulmuyormuş.

Nihayet "Umurzaya Tatar-Başkurt Ansambli Hoş Geldiniz" yazılı bir afişle karşı alınırlar. Zaysan'dan Özerk Bölgenin başkenti Urumçi'ye bir 800 km. daha yol alırlar. Otele yerleştikten sonra akşam yemeğinde bölgenin Çinli resmi şahısları onları yemekte karşı alırlar. Resmi tanışma ve iltifat faslı tamamlanır. İlginç olanı Çin resmi şahısları arasında bir Uygur veya Tatar yoktur.

Dans ve müzik ekibi ilk konserine vereceği gün nahoş bir kaç haberle karşılaşır. İlki konserin biletle icra edileceğini, biletlerin 60 Yuan (takriben 10 dolar) gibi bölge halkı için oldukça yüksek bir fiyata satıldığını öğrenirler. Urumçi'de 700 kadar Tatar yaşamakta olup, hepsi gelse dahi salonun boş kalacağı endişesi kaplar. Bir diğer sorun ise konserin başlamasına 2 saat kala gösterinin iki dilde, yani Tatarca ve Çince yönetileceği bilgisi gelir. Bu kadar kısa zamanda Çince çeviriye nasıl hazırlanacağı sorunu ortaya çıkar. Konser salonu doluydu ve gösteri başarılı geçti. Kaç Tatar izledi bu konuda bilgi yok. Rusça şarkılar çok alkışlanmasına rağmen, konserin sonunda "Tugan Tel" söylenirken katılımcıların az olması, seyirciler arasında Tatarların az olduğunun göstergesi idi.

Verilen ikinci konsere Tatarların katılımı fazla oldu. Ancak Çin makamları ansambl yönetici ve artistlerine Tatar halkı ile buluşmalarına izin vermediler²⁹¹.

Totaliter rejimlerde azınlıklar, ne kadar tehlikesiz olsalar da, baskıya maruz kalırlar. Muhtemelen Tatarlar, Uygurlar gibi Müslüman olduklarından Çünkü Peking'in baskısına maruz kalıyor. Peking Uygurları radikal İslami teröristler diye yorumluyor.

291 Сания Мирхалиева, Умырзая кытайларны таң калдырды, татарлар белән очраша алмады (03.11.2015) ь Азатлык радиосы

LİTVANYA, LETONYA (ESTONYA), BELORUSYA VE POLONYA TATARLARI

Tatarlar yukarıda sayılan ülkelere takriben 600 yıl önce Altın Orda İmparatorluğu topraklarından, yani bugünkü Rusya'dan (Kırım, İdil-Ural bölgesi vb.), çeşitli zaman ve vesilelerle gelip yerleşmişler. O dönemlerde henüz Estonya, Belorusya gibi ülkeler mevcut değildi.16. yüzyılda Polonya Krallığı ile Litvanya birlikte aynı devletin sınırları içindeydiler.

Polonya Tatarları

1772, 1793 ve 1795 yıllarında Rusya, Prusya ve Avusturya Polonya'nın parçalarını kendi ülkelerine katarak Polonya'yı yok ettiler.Böylece 1795 ile 1918 yıllarında Polonya Devleti diye bir devlet mevcut değildi. Birinci Dünya Savaşının sonunda 1918'de Polonya Cumhuriyeti olarak tekrar bağımsız devlet oldu. 1939'da ise Almanya ile Sovyetler Birliği Polonya'yı işgal ederek tekrar bu devleti yok ettiler. 1945 yılında SSCB himayesinde Polonya Halk Cumhuriyeti olarak tekrar tarih sahnesine çıktı. 1989 ayaklanmasından sonra sosyalist rejim yıkıldı ve bugünkü Polonya cumhuriyeti kuruldu. 1997'de NATO, 2004'Te ise Avrupa Birliği üyesi oldu. Böylece bağımsızlığını perçinledi diyebiliriz.

İşte Tatarlar bu karmaşık dönemde Polonyalılar ile aynı kaderi paylaştılar

Polonyalılar, tarihlerinde Tatarlarla ilk defa 13. yüzyılda karşılaşmışlardı. O zamanlarda, Cengiz Hanın ölümünden sonra doğudaki Moğol ulusları, Doğu ve Orta Avrupa'ya ve Anadolu'ya (Köse Dağ 1243) hareket etti. Rus Prensiğini fethettikten sonra Moğol orduları Macaristan ile müttefiki olan Polonya'ya aynı zamanda hücum ettiler, O zamanda Polonya prenslerinden en kuvvetlisi Henryk Pobożny, Legnica meydan muharebesinde Moğollara karşı direnmeye çalışmış fakat büyük bozguna uğramıştı (1241). Fakat Moğol ordusunun hedefi Polonya değil, Macaristan idi, çünkü Moğol komutanları Polonya prensinin olabilecek yardımını engellemek istediler. Legnica meydan muharebesinden hemen sonra Moğol ordusu geri çekilerek Macaristan'a doğru yürüdü.²⁹².

292 Marzena Godzińska, „Polonya Tatarları“, <http://www.f27.parsimony.net/forum67368/messages/3630.htm>

Tatar adının Moğol Avrupa'ya sefer yapılan Moğol ordularına verilmesinin bence mantıklı izahı. Bu ordu içinde Tatar unsurunun fazlasıyla olmasından kaynaklanıyordu. Bilindiği üzere Tatarlarla Moğollar birbirine düşman kabilelerdi. Çünkü Cengiz'in babası Tatarlar tarafından öldürülmüştü. Dolayısıyla Cengiz Hana tabi olan Tatarlar ki tarihte bunlar 9 Tatarlar, 30 Tatarlar olarak Göktürk yazıtlarında da anılırlar, seferlere de katılmak zorunda bırakılmışlardır. Bu unsurun İdil-Ural'daki Bulgar ve Kıpçak Türk unsuru ile karışması, kendileri de köken olarak Türk olmasından daha kolay olmuştur şeklinde bir varsayım atabiliriz. İşte böylece Tatar ve Tartar ad benzeşmesi Altın Orda İmparatorluğunun hâkim olduğu bölgelere Ruslar ve Avrupalılar tarafından "Tartaria" denmesine de sebep olmuştur. "Tartatrus" Yunan mitolojisinde cehennem, Tatarlar da cehennem zebanisi olduğuna göre Moğol işgalcilerine verilecek bundan güzel ad olamazdı.

Biz bu Altın Orda, dolayısıyla bugünkü İdil-Ural, yani Tataristan ve işgal edilen Kırım'da yaşayan milli kimliklerini Tatar adıyla ifade ederler. Kazan'da kurulmuş olan "Bütün Dünya Tatarları Kongresi" işte kendi listesinde bu Tatarları da bulundurmaktadır.

14. yüzyılın ilk yarısından itibaren, olan Altın Ordu'da iktidar savaşları başlamıştı. Han tahtına adaylar sık sık Lituanya'dan destek istiyorlardı. Lituanya sınırlarına sığınanlar ile Altın Ordu'ya karşı düzenlenen savaşlar sırasında esir düşenler ilk göçmen grubu oluşturmuyordu. Kooczary (Koloçarı), Kazaklary (Kazakları), Mareszlary (Mareşları), Prudziany (Prucanı) ve Vilnyus yakınlarında bulunan ve bugünlere kadar var olan Sorok Tatary (Kırk Tatarlar) adlı köyler Tatarların Lituanya'daki ilk yerleşimleriydi. Tatarlar 17. yüzyıla kadar Lituanya'ya kesintisiz olarak yerleşmişlerdir. Başlangıçta Tatar köyleri, büyük siyasal ve sanayi merkezlerinin etrafında bulundu, sonra da birçok küçük köy ile yerleşim yeri kurulmaya başlandı. Tatar köy ile kasabalarını, bugünkü Batı Beyaz Rusya, değişik dönemlerde Letonyave Polonya'ya ait olan Beyaz Rusya, Batı Ukrayna ve bugünkü Letonya'da (Sorok Tatar)[kırk Tatar] bulmak mümkün²⁹³.

Hâlen, Polonya'da yaklaşık 2.000 Tatar oturmaktadır. Geleneksel kültür merkezleri olan Sokóka ve Bilystok dışında birkaç şehir ve kasabada oturmaktadır. Doğu Polonya'da bulunan Sokólka kasabası ve Bialystok şehri (Podlasie Bölgesi), Kuzey Polonya'da Gdańsk (Pomeranya Bölgesi), Batı Polonya'da ise Gorzów Wielkopolski (Wielkopolska Bölgesi) Tatarların en etkin merkezleridir.

1947 yılında, Polonya Müslümanlar Din Birliği etkinliklerine yeniden başladı. Gdańsk cemaati Birliğin üyesi olan en faal cemaatlerden biridir. Cemaat üyelerinin fedakârlığı, Polonya'da oturan Müslümanların desteği ve Müslüman ülkeler ile örgütler tarafından sağlanmış olan önemli yardım sayesinde, 1984-1989 yılları arasında Polonya'da yeni cami inşa edildi. Bohoniki, Kruszyńiany ve Gdańsk olmak üzere bugün Polonya'da üç cami ve birkaç mescit (Białystok'ta 2, Varşova'da 1 ve Gorzów Wielkopolski'de 1) mevcuttur. Böylece Gdańsk camii, Tatarların gerçekleştirmeyi başardıkları tek yatırım olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Tatarlar bununla kalmıyorlar: 1992'de Białystok şehrinde Polonya Tatarları Birliği kurulmuştur²⁹⁴.

Bugün bu dönemlerden batıya sığınan veya yerleşen Tatarlara bulundukları devletlere göre Belorusya, Letonya (Litvanya) ve Polonya Tatarları denilmektedir. Hâlen, Polonya'da yaklaşık 2.000 Tatar oturmaktadır. Geleneksel kültür merkezleri olan Sokółka ve Białystok dışında birkaç şehir ve kasabada oturmaktadır. Doğu Polonya'da bulunan Sokółka kasabası ve Białystok şehri (Podlasie Bölgesi), Kuzey Polonya'da Gdańsk (Pomeranya Bölgesi), Batı Polonya'da ise Gorzów Wielkopolski (Wielkopolska Bölgesi) Tatarların en etkin merkezleridir.

Sovyet rejimi döneminde Litvanya Tatarlarının nüfusları tespit edilmemişti. Belorusya ile Litvanya'da 7-8 bin Tatar var diye tahmin ediliyor. Çarlık Rusya'sında 1897'de gerçekleştirilen ilk kapsamlı nüfus sayımında 4.500 ve en son Sovyet nüfus sayımında 5.100 Letonya Tatarı tespit edilmişti.

Polonya Cumhuriyeti Müslüman Dini Birliği ile Leon Mirza Krişincki Milli Tatar Kültür Merkezi 1992 yılında Polonya Tatarlarının ortak sosyal-kültürel örgütünü kurmuşlardı. Bu örgütün yöneticileri olarak yazar Maçey Musa Konopatski, cemiyet adamı Stefan Mustafa Muharski ve şair-yazar Selim Hazbiyevîç seçildiler. Örgüt Tatarların yoğun bulunduğu üç bölgeyi şubeler olarak belirledi: Kuzey Batı (Gdańsk şehri), Belostok şehri ve Bohoniki köyü.

Mayıs 2006'da Polonya'daki Müslüman birliği ve Leon Mirza Krişinski Tatar Milli Kültür Örgütleri Polonya Tatar Kongresini düzenlediler. Bu kongreye Gdańsk,

294 Marzena Godzińska, Polonya Tatarları, <http://www.f27.parsimony.net/forum67368/messages/3630.htm>
Ayrıca bk. Татары в Польше: модель для мусульман в Европе?
26.07.2013 Радио АЗАТТЫК
Glenn Kates, Polands Lipka Tatars: A Model For Muslims In Europe? July 29, 2013 Radio Free Europe/Radio Liberty © 2014 RFE/RL, Inc. , <http://www.rferl.org/content/poland-lipka-tatars-coexistence/25059637.html>
Tataren in Polen, <http://www.taz.de/!137395/> (erişim:21.09.2014)

Pruşç Gdanski ve Mal'bork'tan delegeler katıldı. Ayrıca Belarusya, Litvanya', Rusya Federasyonundaki İdil-Ural bölgesinden diasporadaki Tatarların temsilcileri katıldı. Tataristan'dan Bütün Dünya Tatarları Kongresinden R.B. Gaynetdinov, Kültür Bakanlığında bölüm başkanı L.İ. Sattarov, ayrıca sanatçılar ve bir takım aydınlar katıldı. Kongre esnasında Polonya Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ile de görüşmeler yapıldı.

25 Kasım 2010'da Gdansk Orunskom parkında Polonya Tatarları ile ilgili bir anıt açılmıştır. Anıt 1936 yılında kurulan Birinci Tatar Süvari Birliği Ulanlarına (Ulan muhtemelen oğlardan müstaktır) ithaf edilmiştir.

2011 yılının Eylülünde Belastok şehrinde “ Polonya ve Avrupa'da Tatarların bugünü ve geleceği” adlı bir sempozyum gerçekleştirildi. Bu sempozyumda çeşitli disiplinlerden konuşmacılar katıldı.

7 Aralık 2011'de Tataristan Cumhurbaşkanı Minnihanov Polonya'da bu anıtı ziyaret etmiştir.

Birliğin en önemli faaliyeti 2012 yılının yazında Letonya, Litvanya, Belarusya ve Polonya'dan davet edilen gençlik kampının düzenlenmesi oldu. Kazan'da bu nevi gençlik kampı 20 yıldan beri yapıla gelmekte. Bu ise Polonya'da ilki oldu. Tataristan'daki bu nevi etkinlikler federal Tatar milli-kültürel özerkliği örgütü, gençlik, Tataristan Cumhuriyeti Spor ve Turizm Bakanlığı ve gençlik merkezi İdil'in katkıları ile gerçekleştiriliyor.

Polonya'da Tatarlarla ilgili yılda dört defa çıkan Prezeglada Tatarski (Tatar Görüşü), Zycie Tatarskie (Tatar Hayatı) adlı sosyal, Al-Umma ve As-Salam, adlı dini yayınları sayılabilir.

Kültür merkezi Gdansk'ta üyelerine çeşitli konularda hukuki, sosyal ve dini yardımlar vermektedir. Ayrıca Tatar Kültür Müzesini yaşatmaktadır. Takriben 300 üyesi bulunmaktadır²⁹⁵.

Ayrıca internette sayfaları bulunuyor. Ne kadar iyi işlediğini anlamak için Lehçe bilmek gerekiyor. Maalesef bütün siteler Polonya dilinde:

²⁹⁵ Svetlana Şuklaya, На путях духовного возрождения >
http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/2013_3_4/01/02/
(Erişim: 19.05.2014).

<http://tataria.eu/>; <http://kruszyiany.pl/>; <http://www.szlaktatarski.pl/>;
<http://www.mzr.pl/pl/>

Dolaysıyla Polonya dışındaki Tatarların web sitelerinden yararlanmaları imkânsız derecede zor olacaktır. Yani bizler için dil sorunu var.

Gdansk'taki Polonya Tatarlarını milli kültür merkezi başkanı Eji Şahuneviç 7 Mayıs 2014'te Azatlık radyosuna verdiği mülakatında ilginç görüşler ileri sürmüştü. Daha önce birlik Polonya Tatarlarının bir ulus olarak hayatta kalmaları için Avrupa Parlamentosuna dilekçe yollamışlar. Bu dilekçe aynı zamanda parlamentoda azınlık durumunda bulunan ulusların haklarını gözeten bölüme Polonya'daki yabancı ülkelerin elçiliklerine yollanmış. Şahuneviç radyo muhabirine : “Kazan Tatarlarının, daha doğrusu Rusya kontrolü altında bulunan Bütün Dünya Tatar Kongresinin bütün Tatarlar için kararlar kabul etmeye başlamasından sonra endişelendiğimiz için böyle bir dilekçe yazmak ihtiyacını hissettik. Kongre kendini Kırım Tatarları için de, Romanya Tatarları için de, başkalar için de kendini sorumlu hissetmeye başladı sanki. Bir müddet sonra bizim, yani Polonya-Litvanya Tatarlarına da müdahale edeceğe benziyor. Aslında bu sayılanların hepsini Moskova yönetiyor” dedi.

O böyle bir dilekçe yazmalarının sebebi olarak Rusya'nın Kırım'ı işgal sürecinde Tataristan yöneticileri ve Bütün Dünya Tatarları Kongresi oradaki Tatarları desteklemek yerine Moskova emri ile çalışmaya başladıklarını gösterdi²⁹⁶.

Avrupa Tatarlar Birliği

11-13 Nisan 2014'te Gdansk şehrinde “Avrupa Tatarları Birliği” yönetiminin genişletilmiş toplantısı yapılacaktı. Toplantı gerçekleşemedi. Polonya Tatarları arasında bu emrin Kongreye Rusya Dış İşleri Bakanlığından tarafından verildiği tahmin ediliyor²⁹⁷. Dünya Tatar Kongresi toplantısının iptal edildiğini ilan etti²⁹⁸. Anlaşılan Avrupa Tatarları Birliğini kurtma başka bir bahara kaldı.

7 Nisan 2016'da Çek Cumhuriyetinin Brno şehrinde Avrupa Tatarları

²⁹⁶ “Казандагы Мәскәу йомышчылары тырышлыгы белән олы татар дөньясы таркала”, <http://www.azatliq.org/content/article/25376287.html> (Erişim: 07.05.2014)

²⁹⁷ *ayn.mkl*.

²⁹⁸ “Казандагы Мәскәу йомышчылары тырышлыгы белән олы татар дөньясы таркала “
Azatlyk Radiosy © 2014 RFE/RL, Inc.(07.05.2014) <http://www.azatliq.org/content/article/25376287.html>

Birliğı (Alyans) adlı kuruluşun toplantısı gerçekleşti. İlginç olanı bu toplantıda en uzun konuşmayı Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı vatandaşlarla işbirliğı bürosu analiz bölümü müdürü Nikolay Barabanov yaptı. Bir Rusun bu toplantıda ne işi var diyebilirsiniz. Tokmak onun elinde olunca işi kotaran da o oluyor. O Ruslarla Tatarların farkı olmadığını uzun uzun anlattı. Bu toplantıya Avrupa'daki 16 ülkeden 24 Tatar Derneğinden 42 delege katıldığı söylendi. Avrupa'nın 16 ülkesinde Tatarlar yaşıyormuş ve onlar 24 dernek kurmuşlar. Duyup da inanılmayacak bir olay. Her neyse Moskova'nın bu konudaki becerisi karşısında şapka çıkarmak gerek. Tataristan Cumhurbaşkanı Rüstem Minnihanov'u da bu toplantıya getirmişlerdi. Buraya zorla getirildiğı konuşmasını çok kısa tutmasından da anlaşıldı. O yabancı ülkelerdeki Tatarlarla ilişki kurmak istediklerini ve yardıma hazır olduklarını söylemekle yetindi²⁹⁹. Zaten Kazan bu işi gerçekleştiriyor. Bunun için ne idüğü belirsiz Rus kuklalarının önüne çıkarılarak, aşağılanması gerekmezdi.

299 <http://www.azatliq.org/a/27660803.html>

Özet

Kısacası Polonya'daki, aynı şekilde Litvanya'daki Tatarların sayıları birkaç bini geçmiyor. Ayrıca dağınık yaşıyorlar. Uzun yıllardan beri Tatarca'yı unutmuşlar. O derecedeki Lehçe isim ve soyadları almışlar. Şüphesiz Polonyalılar ile evlenerek asimile olmuşlar. Başka bir tabirle Polonya'ya entegre olmuşlar. Kimliklerini bir nebze İslam dini ile koruyabilmişler. Son zamanlarda ise milli kimliklerini aramaya başlamışlar. Avrupa Birliğinin azınlıkları koruma felsefesi en ufak toplulukları dahi bir çeşit şuur kazanmalarına yol açtı. Finlandiya'da yaşayan bugün sayıları 850 kadar kalan Tatarların gayretleri ile Tatarca Avrupa'da bir azınlık dili olarak AB tarafından kabul edilmiş bulunuyor. Bu gibi azınlıklar bir takım kültürel ve sosyal haklarla desteklenmedikleri ve korunmadıkları takdirde yok olacaklardır. Bazı araştırmacılara göre, her iki haftada bir dil yok olmaktadır³⁰⁰.

Dolayısıyla nüfusu çok az Türki topluluklar tarafından kullanılan diller de tehdit altındadır. Avrupa'da Kırım Tatarca'sı, Gagavuz'ca ve Karaimce savunmasız ve yok olma tehlikesine maruzdurlar. Rusya Federasyonunda ise Altay'ca, Baraba Tatarca'sı (Sibir Tatarca'sı), Başkurt'ca, Çulumca, Çuvaş'ca, Hakas'ca, Karaçay-Balkar'ca, Karagas'ca, Kumuk'ca, Nogay'ca, Tuva'ca ve Yakut'ca (Sakaca) ya savunmasızdırlar ya da birkaç yıla yok olacaklardır. Bu listedeki Çuvaşlarla Başkurtların nüfusunun bir milyonu aştığını düşünürsek, sırf nüfus faktörünün de dilleri korumaya yetmediği anlaşılmaktadır. Bu gibi sorunlar kültür politikaları ile belki çözülebilir. Bu gibi şartlarda Polonya ve Litvanya Tatarlarının mücadelesi takdire şayandır.

Şu hususu not etmeden geçemeyeceğim. Polonya'nın bağımsızlığının temelini atan Mareşal Josef Pilsudski (1867-1935) döneminde Sovyetler Birliğine karşı mücadele eden, Rusya kökenli bir hayli muhalif milli teşkilat Polonya istihbaratından maddi destek görmüştü³⁰¹. Bu sayede Gürcü, Ermeni, Azeri, Kazak, değişik Kafkasya boyları, Özbek ve Tatarlar diasporadaki kendi anti-Sovyet teşkilatlarını yaşatma ve yayınlar yapma imkânını buldular. İşte bunlar arasında başında romancı, gazeteci ve siyasetçi Ayaz İshaki (İdilli) (1878-1954) bulunan Yangä Milli Yul (Yeni Milli Yol) adlı siyasi aylık dergisi geliyordu³⁰². 1934'ten 1939'a kadar çıkan bu dergi Almanya'nın Polonya'yı işgali ile son bu diğer muhalif dergiler gibi son buldu. Diasporadaki Tatar aydınları Polonya'nın bu desteğini unutmamaktadırlar.

300 Thomas H. Maugh, *Researchers say a language disappears every two weeks*, (19 September 2007), *Los Angeles Times*, <http://articles.latimes.com/2007/sep/19/science/sci-language19> (Erişim: 07.09.2014).

301 Josef Pilsudski (1867-1935) Politiker, <http://www.dhm.de/lemo/html/biografien/PilsudskiJozef/index.html> (Erişim: 09.09.2014)

302 Ahmet Kanlıdere, "Ayaz İshaki (1878-1954) ve Türkiye'de Türkçülük Fikrinin Evrimi", *Türk Kültürünü İnceleme Dergisi*, 27 (İstanbul 2012), s. 77-124.

Polonya Tatarları ile ilgili videolar

(Polonya-Litvanya Tatarları)

<https://www.youtube.com/watch?v=4IeTcPQgrQo>

(Polonya-Litvanya Tatarları 1)

https://www.youtube.com/watch?v=-S_vL4-bdNc

(Polonya-Litvanya Tatarları 2)

<https://www.youtube.com/watch?v=bnpr1fWW45Y>

(Polonya-Litvanya Tatarları 3)

<https://www.youtube.com/watch?v=kBHxKTYzY8k>

(Polonya-Litvanya Tatarları 4)

<https://www.youtube.com/watch?v=ZJFpBChUDx0>

(Polonya-Litvanya Tatarları 5)

<https://www.youtube.com/watch?v=FR29wsJaSHo>

(Polonya-Litvanya Tatarları 6)

06 Kasım 2012

<https://www.youtube.com/watch?v=wu4718BSpBk>

(Polonya-Litvanya Tatarları 6)

https://www.youtube.com/watch?v=xXAIhs_MyR8

(Polonya-Litvanya Tatarları 7)

https://www.youtube.com/watch?v=FV_HPfEZ_co

Polonya-Litvanya Tatarları

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=3&cidVideo=25524#videoanc>

20.10.2014

Sonuç olarak şu söylenebilir: Polonya'daki Tatarlar bu coğrafyaya çok önceler neredeyse 600 yıl önce göç etmişler. Dolayısıyla dillerini unutmuşlar. Soyadları Lehçe olmuş. Buna rağmen dinlerini korumaya çalışmışlar, kendilerine has Müslüman mezarlıkları oluşmuş. Tataristan ve Kırım ile ilişkiler başlayınca kültürel Tatar şuuru da oluşmaya başlamış. Ancak onlar köklerini unutmayan Polonyalılar olmuşlardır.

Baltık Müslümanları

Sahili Baltık Denizine bakan ülkelere genellikle Baltık ülkeleri denilir. En kuzeyde Finlandiya'ya komşu Estonya, onun komşusu Letonya ve Belorusya ile Estonya arasında Litvanya bulunur. Estonya'nın nüfusu 1 milyon 340 bin (1.300 Müslüman), Litvanya'nın nüfus 3 milyon 182 bin (2.800 Müslüman) ve Letonya'nın ise 2 milyon 274 bin (3.500 Müslüman) nüfusu, yani toplam olarak 6 milyon 800 binlik bir nüfusa sahiptir. Buradaki Müslümanların ekserisi bu bölgelere Rusya'nın eline geçince yerleşmişlerdir.

Letonya (Latviya) Tatarları

Eskiden Polonya ve Belorusya Tatarları ile birlikte anılan bu Tatarları belki iki gurupta inceleyebiliriz. İlki Polonya Tatarları bölümünde bahsettiğimiz gibi 600 yıl kadar önce Altın Orda İmparatorluğu ve daha sonra hanlıklardan gelip yerleşenlerden oluşmaktadır.

Bunlara ek olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı esnasında Ruslara esir düşerek 100 kadar Türk savaş esirinin Venden (Cesis)'e getirildiği biliniyor. Daha sonra o dönemlerde Rusya'nın bir parçası olan bu bölgeye işsiz ve topraksız kalan bir kısım Mişer gelip yerleşti³⁰³.

Letonya'nın başkenti Riga'da ufak bir Müslüman topluluğu 19. Yüzyılın sonunda oluştu. 1902'de artık Riga'da resmen tescilli Müslüman cemaati vardı. Ufak bir mescit açılmış ve ilk imamı İbrahim Davidov olmuştu. Bağımsızlık öncesi Letonya'daki Tatarlar hakkında en iyi araştırmayı Valters Şçerbinski yapmıştır. Onun belirttiğine göre, Müslümanlar arasında Rus ordusunda görev yapan Tatar-Başkurtlar da vardı. 500 kadar Müslüman genellikle Latgalia eyaletinde yaşıyormuş. Rus askerlerinin karargâhı ise Daugarpils'te bulunuyordu³⁰⁴. 1. Dünya savaşında esir düşen Türk askerleri ve Osmanlı tebasından olanlar buraya getirilmişlerse de, sonradan Rusya'nın iç kısımlarına sürülmüşlerdir.

303 Emin Poljarevic-Ingvar Svanberg, "Islam in Latvia", (ed. Göran Larsson) *Islam in the Nordic and Baltic Countries* (Routledge 2009), s. 4.

304 A.g.m., s. 6.

1917 Şubat'ta Rusya'sında işçi, asker ve aydınların insiyatifi ile çarlığa karşı darbe yapıldı. 1914 yılında başlayan savaş halkı perişan etmişti, askerler de verdikleri kayıplarla bunalmışlardı. Bu şartlarda Devlet Duması Çarı çekilmeye zorladı. Ülkede siyasi serbestlik, basın özgürlüğü, azınlıkların toplantıları aslında bir kaosa düştü. Geçici hükümetin Başbakanı Kerenski halkın beklentilerinin tersine savaş devam kararı alınca, bundan Lenin liderliğindeki Bolşevikler akılcıca yararlandılar ve ülkede yönetimi ele geçirdiler. Lenin'in ilk dış siyasi faaliyet Brest-Litovsk antlaşması yaparak savaştan çekilmek oldu. Bu sayede Baltık ülkeleri, Finlandiya bağımsızlıklarına kavuştular. Osmanlı Devleti ise 1878'den beri Rusya eline bulunan Kars ve Ardahan'ı geri aldı.

Bolşeviklerin icratlarından korkan çar taraftarları, aydınlar ve bir kısım halk çevredeki ülkeler kaçmaya başladı. Kaçanların sayısı 2 milyon diye tahmin ediliyor. Bu iltica dalgasından Baltık ülkeleri ve Finlandiya'nın payına düşen de oldu.

Letonya'ya sığınan yeni Müslümanlar ve eskileri 1920 yılında fırıncılık yapan Şakir Hüsnetdinov'u imam seçtiler. 1928 yılında Letonya'da Din İşleri Dairesi kurulunca cemaat resmen tanındı. Hüsnetdinov imamlık makamında 1940'a kadar kaldı. 1920'de 115 Tatar ve birkaç Türk Letonya'da bulunuyordu. Daha sonra Müslümanların sayısı bir parça arttı, ekserisi Mişer kökenli olup, 130'u erkek, 32'si kadın idi305.

Sovyetlerle Almanlar arasında 1939 (Molotov-Rippentrop) yapılan gizli antlaşma çerçevesinde Polonya paylaşılarak devlet olarak ortadan kaldırılmıştı. Baltık ülkeleri de Sovyetler etki alanına bırakılmıştı. Neticede 1940 Haziranında Letonya Sovyet orduları tarafından işgal edildi, Estonya ile Litvanya'nın başına da aynı şeyler geldi. Finlandiya 1941 yılında Karelya bölgesini Sovyetler bırakmak zorunda kaldı. Sovyetler birçok Litvanyalıyı bu arada Yahudi kökenlileri Rusya'nın içlerine sürdüler.

Çok da geçmedi Nazi Almanya'sı ile Sovyetler Birliği arasında savaş patlak vermişti. Haziran 1941'de Alman orduları Letonya'ya girdiler. Almanların ilk işi burada Yahudi aramak oldu. 1943 yılında 10 Kafkasyalı, 40 Tatar, 35 Türk, 5 Özbek ve başka Müslümanlar Yahudi zannıyla tutuklandılar ve başlarına ne geldi bilinmemektedir. Bu gurup arasında Sovyet ordusundan firar edenler de vardı. Riga kentinde Şakir Hüsnetdinov imamlık görevini sürdürebildi, Almanlar bu etkinliğe karışmadılar. Zaten 1943'ten sonra Almanya çeşitli cephelerde mağlubiyeti tatmaya başlamıştı.

Sovyet orduları Nisan 1944'te Almanya işgali altında bulunan Kırım'ı nasıl eri almışlarsa, aynı şekilde Letonya'yı da Almanlar elinden aldılar. 150 bin kadar Letonyalı gemiler, botlarla İsveç ve Almanya'ya, 1951'den sonra Avustralya ile ABD'ye sığındılar. ABD yönetimi üç Baltık ülkesinin SSCB tarafından işgalini tanımamış, onların Washington DC.'deki elçiliklerini açık tutmuştu.

1944 Sovyet işgalinden sonra Sovyetler Birliğinin çeşitli yerlerinden başta Ruslar olmak üzere değişik milletlerin temsilcileri çalışmak için Letonya'ya geldiler. Bunlar arasında Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız ve Özbek gibi Müslüman kökenliler de vardı. 1989 SSCB nüfus sayımına göre, Letonya'da 4.828 Tatar mevcuttu. 1993 yılında, yani Letonya tekrar bağımsız olduktan sonra 1.500 kişilik bir azalma söz konusu oldu. 1997 yılında ise Riga'da cemaate kayıtlı 64 kişi gözüktüyordu ve imamlık görevini Rufi Şevyor adlı muhtemelen bir Özbek yapıyordu. Bugün ise Riga'da Müslüman Cemaatinin imamı olarak Özbek asıllı, ancak Ufa'daki müftülüğe bağlı Mitdah Satdanov yapıyor. 2007 yılında ülkede 10 bin kadar Müslümanın olduğu tahmin ediliyordu. Bu Müslümanların 13'ü Riga'da toplam 16 dini cemaati bulunuyordu. Anlaşılan bu Müslümanlar Orta Doğu, Pakistan, Endonezya gibi ülkelere gelp yerleşen yeni göçmenler olmalıdır. Tatarların sayısı ise bugün 3.500'e ulaştı diye varsayılıyor. Onların da ekserisini Mişerler teşkil ediyor³⁰⁶.

Litvanya Tatarları

Tarihleri çok eskiye dayanır. Araştırmacıların ve gazetecilerin hayli ilgisini çekerler. Litvanya Tatarlarına daha önce Lipka Tatarları denilirdi. Bu konuda yukarıda bilgi bulunuyor. Ayrıca dipnotta verdiğimiz kaynaklardan da bilgi alınılabilir³⁰⁷.

Litvanya Tatarları denilince aklımıza kendisi de kökeni olarak bu etnik guruba dâhil olan Mustafa Edige Kırimal (1911-1980) gelir. Kırım Tatar davasının mücadelecisi ve Der nationale Kampf der Krimtürken adlı doktora tezi ile önemli bir başarıya imzasını atmış akademisyen idi. Onun amcası Litvanya'da uzun yıllar Müftülük yapmış Yakup Sinkieviç idi. Kırimal 1935-1939 yıllarında yüksek tahsilini onun yanında yapmıştı. Herkesin daha çok tanıyacağı diğer şahıs ise film aktörü Charles Bronson (Buçinski) (1921-2003) idi.

³⁰⁶ A.g.m., s. 11.

³⁰⁷ Lithuanian Tatar http://www.kresy.co.uk/lith_tatars.html

Litvanyada ayakta kalmaya çalışan bir Müslüman köyü, <http://www.dunjabulteni.net/manset/350591/litvanya-da-ayakta-kalmaya-calisan-bir-musliman-koyu>

Литовские татары, http://www.vilnius.skynet.lt/story_t.html (Erişim: 19.05.2014).

Estonya Tatarları

Onlar hakkında elimizde fazla bilgi olmayıp, Finlandiya Tatarları kısmında Tatarların orayı ziyaretleri hakkında bazı bilgileri paylaşmıştık. Neticede Estonya ile Finlandiya birbirine komşu iki ülke ve Estonya’da yaşayan Tatarların çoğu Mişer asıllı olup, Segaç bölgesinden buraya göçmüşler.

Litvanya ve Estonya Tatarları hakkında videolar

20.10.2014

Vilnus (Litva)’da

“İslamo kulturos ir švietimo Centras” adlı dernekleri var. Ayrıca 2011’de kurdukları İLSU Ansambl (çocuk) Elmira Trakçilene tarafından yönetiliyor. Aynı zamanda çocuklara şarkılarla Tatarca öğretmeye çalışıyor (6 çocuk) . Toplam 1.500 Litva Tatarı var diye tahmin ediliyor. Programın sonunda Osmanîye Tatarlarının yolladıkları fotolar gösterildi.

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=4&cidVideo=24889#videoanc>
23.09.2014

Letonya Kırktatar köyü. Leysen Sadretinova programı

500 den fazla kişiden 113’ü Tatar. 4 mezarlık var. 45 yıllık bir mescit Ramazan Yakup molla ve müftü

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=4&cidVideo=24545#videoanc>
21.09.2014

Letonya/Vilnos’ta yaşayan Galina Mişkihiene akademisyen eski belgeleri inceliyor. Trakay’a gidildi. Buraya Tatar askerleri 1397’de gelmiş. Toktamış Edigey Altın Ordâ’da mücadeleyi kaybedince buraya kaçmış. Kalede bir Tatar odası var. Totoriu (Area inhabited by Tatars)

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=4&cidVideo=24624#videoanc>
18.09.2014

Letonya – Nemej kasabası imam İskender, gezdiren Tair Kuznetsov Yanan cami yerine 1957’de yenisi inşa edildi. Litva’da 3 camii var. Kaunas’ta taş mescit. 600 yılda 30 general tatarmış. Nemej’de en çok Tatar yaşıyormuş.

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=5&cidVideo=24333#videoanc>
14.09.2014

Kırıktatar köyünde Tatar Medeniyete Üzege açıldı. Litva tatarları Oyişması Citekçese Adas Yakubauskas. Burada 2. merkez açıldı. Burada ilk cami 1556'da açılmış, çok kereler yanmış. Elmira Trakçelene Tatarcayı/Türkçeyi sonradan öğrenmiş, ikisini karıştırıyor. Klaypeda şehri Tatar Derneği Başkanı İlfr Gıybadullin “keşke bizde de böyle olsa” diyor.

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=9&idVideo=20456#videoanc>
27.04.2014

Letonya'da Sabantuy yapılıyor. Bu sene Letonya'da yapılacak. Bir odada cemiyetleri mevcut

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=11&idVideo=16012#videoanc>
24.11.2013

Estonya/ Mardu kasabasında Tatar derneği başkanı Medüt Prokurorov yarı Rusça konuşuyor. Nijgar tarafından buraya göçmüşler. Tataristan ile bağları var.

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=11&idVideo=15574#videoanc>
03.11.2013

Tatar Milli Medeni Muhtariyeti

Mardu/Estonya'da bir aile. Şahide-Rasih Nizamov, üç oğulları, 7 torunları var. Torunların üç tanesi Kazan'a taşınmış. Torunun biri Rusça konuşuyor. Namaza da gidiyorlarmış. İki oğlan Suudi Arabistan'a eğitim almış. Ne yapsalar da Ruslaşmadan korunamıyorlar.

Sonuç

Baltık ülkeleri ve Polonya (Belorusya) Tatarlarını iki kategoride incelemek gerekir. İlki 16. Yüzyılda şimdi yaşadıkları ülkelere gelip yerleşmişler. Çok sık bağlandıkları İslam dini onlar için etnik bir kimliğe dönüşmüş. Çünkü dillerini unutmuşlar, Polonya soyadları almışlar. Son yıllarda yani SSCB çökmesinden ve Doğu Avrupa'da totaliter Sosyalist sistemler sona erdikten sonra onlar da Kırım ve Kazan Tatarlarını tanımaya başladılar. Dünya Tatarları Kongrelerine katılıyorlar. İkinci kategorideki Tatarlar ise Finlandiya Tatarları gibi 19. Yüzyıl veya daha sonra bulundukları ülkelere yerleşenler oluyorlar. Onlar Tatar dilini daha iyi biliyorlar. Dolayısıyla Tataristan ile daha sıkı ilişki kurabiliyorlar.

YENİ DÜNYA TATARLARI

Yeni Dünya, yani Kuzey ve Güney Amerika 15. Yüzyıldan sonra Avrupa sömürgecileri (İspanya, Portekiz, Büyük Britanya, Fransa, Hollanda vb.) tarafından iskân edilmeye başlamıştı. Daha sonra bu iki bölge Avrupalı fakir göçmenlerin veya mahkûmların iskân edildiği yerler oldu. Kuzey Amerika'da Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada siyasi olarak demokratik, ekonomik olarak gelişmiş ve yabancıları kabul eden ülkeler olarak yabancılar için çok cazip konumdaydılar.

Ekonomik sıkıntılara düşen halklar kurtuluşu yenedünyada aramaya başladılar. Böylece başta ABD'nin doğu daha sonra batı kıyıları göçmenlerle dolmaya başladı. Avrupa'dan İrlandalılar, Almanlar, İtalyanlar, Yunanlılar vb. 19 yüzyılda binlerce, on binlerce gemilere doluşarak yeni vatanlarına geldiler. 1820-1930 yıllarında 4,5 milyon İrlandalı, 5 milyon Alman, 600 bin İtalyan ABD'ye göç etti. Onların geldiği dönemde 4 milyonun üzerinde kara tenli kölelikten yeni kurtulmuş zenciler vardı. 1880-1920 yıllarında ABD'ye 20 milyon insan göç ettiği belirtiliyor. Daha sonraki yıllarda aynı şekilde siyasi ve ekonomik sıkıntılara düşen Güney Amerika halkları da ABD gizli veya resmi şekilde sığındılar. Onlar genel olarak Hispanik adıyla bilinir. Müslüman ve Türki halkların temsilcilerinin bu coğrafyaya gelmesi ancak 20. Yüzyılda gerçekleşti. İşte bunların arasında inceleme konumuz olan Tatarlar da bulunmaktadır. Fakat sayıları o kadar azdır ki istatistiklerde bile gösterilmezler. Onlar ayrıca Türkler ve Türkilerin üye olduğu 1956'da kurulan "Federation of Turkish American Association"a da, 1979'da kurulan "The Assembly of Turkish American Association (ATTA)"a da üye değildirlir. Zaten ilkinin pek fonksiyonu kalmamıştır.

Amerikan Tatar Derneği (American Tatar Association)

İlk olarak 15 Mart 1927'de Müslüman Birliği Derneği (Moslem Unity Association)'nin kurulması için New York'u yeni bina, köprü, yol gibi eserlerle modernleştirmenin öncüsü, New York'un Washington'daki resmi temsilcisi Robert Moses izin verdi. Böylece bu derneğe dini ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere Tatar, Başkurt, Türk, Kazak, Özbek, Karaçay, Çerkez ve diğerleri katıldı. Derneğin ilk Başkanı olarak ise Hayrullah Yenikeeff seçildi. Yeni dernekler kanununa göre dernek adını 4 Kasım 1964'te Amerikan İslam Derneğine (American Islamic Association) değiştirdi. Dernekte artık diğer etnik guruplardan pek kimse kalmayınca 21 Mart 1974'te bugünkü adını, yani Amerikan Tatar Derneği (American Tatar Association) olarak değiştirdi.

1964'ten bu yana aşağıdaki şahıslar dernek başkanı oldular:

Abdullah Vafalı
Devlet Gaziz
İsmail Akçurin
Ferit İstarki
Ferit Ural
Fuat Agi
Garip Sultan
Gaysa Mecit
Hamit Raşid
İldar Agiş
İlhan Aydagül
Muhammed Şamiloğlu
Müstakim Dimsuyu
Raşid Husseinoff
Rifat Salat
Rukiye Vafalı
Rüstem Borluca
Saide Hacı
Zahidullah İşkin
Orhan Agiş

Diğer bir ifade ile 50 küsur yılda 20 kişi başkanlık görevini üstlenmiş. İlginç olanı bu başkanların 10 tanesini bizzat tanıdım. 8-9 tanesi Türkiye'den ABD'ye göçenlerdi. Msl. İldar Agiş 1970 yılında New York City'e gitmişti. Garip Sultan ile Münih'te tanıştım. Orada Azatlık radyosunda çalışırken (RFE/RL Inc. Tatar-Bashkir Service) Sultan benim müdürüm olmuştu.

Derneğin işleyiş tarzı diğer uzak diasporadaki derneklerin işleyişinden farklı değil. Bu konudaki bilgileri elimde dört sayısı mevcut olan Emrullag Agi tarafından çıkarılan Ömet Yulumuz (Ümit Yolumuz) adlı bültenin 1986 yılı yayınlardan alıyoruz. Bülten ilk altı sayfası el yazısı Arap harfleri, diğer altı sayfa ise daktiloda Türkçe Latin harfleri ile yazılmış bulunuyor. Bültenin başında “ New York Tatar

Cemiyeti tarafından çıkarılan bülten” diye yazılmış. Ayrıca Hicri 1406 Yıl 1986 Yanvar, Fevral ve Mart ayları San 1 denilmiş. Bu sayısı incelediğimizde derneğin faaliyetleri hakkında teferruatlı bilgi almamız mümkün olmaktadır.

Bülten Tukay’ın aşağıdaki mısraı ile başlıyor:

Tatar bahtı öçin can atarmin

Tatar bit min, üzim de çın Tatarmin.

Ondan sonra ise Gençlerin Tatarca konuşmamaları ve Tatarlıktan uzaklaşmalarına üzüntü belirten bir sayfalık bir yazı var. 2 sayfada Üç Arkadaş imzasıyla “Açık mektup” başlıklı bir yazı var. Bu yazıda yaşlı neslin genç neslin Tatarlıkla ilgisizliğinden şikâyeti şeklinde özetlenebilir. 3 sayfada “Küngilli bir kultur konseri” 27 Ekim 1985’te Dernek binasında üç amatör genç tarafından enstrümantal bir konser, hanımların icra ettiği koro, ayrıca üç amatör hanımın piyano konseri icra ettiler. Aynı sayıda 24 Kasım 1985’te Mevlit toplantısı gerçekleştirilmiş. Budan da o dönemde başkanının Zahidulla İşkin olduğu anlıyoruz. Son iki sayfa ise haberlere ayrılmış bulunuyor.

Ümit Yolumuz Dergisinin ikinci sayısı Nisan, Mayıs, Haziran aylarını kapsıyor. Kapağında ise aşağıdaki beş meşhur Tatar yazar ve şairinin fotoğrafları var.

Fatih Emirhan (1886-1926)

Rizaetdin bin Fahretdin (1859-1936)

Abdulla Kari (1886-1920)

Abdulla Tukay (1886-1913)

Abdulkayyum Nasiri (1825-1902)

İlk sayfada Abdulla Tukay hakkındaki makaleyi A.-R. Vafalı çiftinin İngilizce yazmış olması ilginç olarak göze çarpıyor. Bundan sonrakiler Latin harfleri ile 8 sayfaya kadar devam ediyor. 8-17 sayfalarda ise haberler verilmiş. Son iki sayfa ise dini konulara ayrılmış.

Bu dokuz sayfalık haber kısmına baktığımızda Mart 1986'da Yulay (Uli) Şamiloğlu'nun doktorasını tamamlayarak akademik hayata adım attığını anlıyoruz. Bunun dışında 15 Martta bir perdelik İçkındı adlı bir oyunun sahnelendiğini, 20 Nisan'da Tukay Gecenin düzenlendiğini, Ali Akış'ın Yeni Asya Yayınları tarafından İdil-Ural'da Hürriyet Mücadelesi adlı eserinin çıktığı, 28 Nisan'da Genel Kurulun yapıp Zahidulla İşkin'in başkan seçildiği, ölümler, doğumlar, hastalananlar hakkında bilgi verildiğini, Aynicemal Devlet'ten (beni büyüten annem o tarihte Fransa'da yaşıyordu) tebrik mektubu alındığını ve onun ablası Latife Yıldırım'ın İstanbul'da vefat ettiğini öğrenmiş oluyoruz. En son olarak da Bültenin Arap harfleri ile yazılma işini İnyetulla Murad'ın, Latin harfleri ile daktiloda yazılma işini ise Hamit Ramazan'ın üstlendiğini öğreniyoruz. Bu sayıda Agi ailesi ile akrabaları hakkında bolca bilgi bulunuyor. Bu şahısların akrabalık bağlarını bilmeyenlere doğal gelmekle beraber başka şahıslar ve onların çocukları hakkında çok az bilginin olması acaba Bülteni hazırlayan Emrulla Agi (hiçbir yerde adına rastlamıyoruz) olmasından mı kaynaklanıyor gibi bir soru da doğuyor.

Ümid Yolumuz'un üçüncü sayısı 1986 yılı Temmuz, Ağustos ve Eylül etkinliklerini kapsıyor. 8 Mayıs 1986'da Dernek binasında İmam Numan Yoldaş tarafından Ramazan Bayramı namazı kıldırılmış. Bir hafta sonra 14 Mayıs'ta Dernekte Bayram kutlaması şarkılı ve müzikli olarak gerçekleştirildi. 15 Ağustos'ta ise yine dernekte Bayram namazı kılındı. İki gün sonra ise Dernekte Bayram kutlaması yapıldı. İlginç olanı bu kutlamaya ABD'nin değişik yerlerinde yaşayan Tatarların da katılması oldu. Montreal'den (Kanada) Feride ile Ravil, çocukları Şirin ve İldar; Florida'dan Faize Salah, Washington D.C.'den Şirin Baday, Teksas'tan Zeki ve Mahire Dibirdi'ler ve çocukları; Avustralya'dan Mahşiye Gül ile Hanife Bay'a büyük alkışlarla hoş geldiniz denildi. Bu toplantıda Bülten için de 400-500 dolar arası para toplandı. 7 sayfalık Bültenin son iki sayfası dini bir konu olan Taharet'e (almaya) ayrılmıştı. Bundan sonraki dokuz sayfa ise Arap harfleri ile el yazması şeklinde hazırlanmıştı.

Ümid Yolumuz'un muhtemelen son sayısı olan 4. Sayı 1986 yılının Ekim, Kasım, Aralık aylarını kapsıyor ve ancak beş sayfadan oluşuyor. Bu Bültenden Arap harfli nüshanın bundan sonra yayımlanmayacağını öğreniyoruz. 11.10.1986'de Dernekte sonbahar gecesi düzenlenmiş. 25.10.1986'da hanımlar çocuklar için bir kıyafet balosu düzenlemişler. Her yıl olduğu gibi Mevlit duası ve merasimi gerçekleştirilmiş.

Üçüncü ve dördüncü sayfalarda ise gelen tebrikler yerleştirilmiş Paris'ten Aynicemal Devlet, San Fransisco'dan Ravil Selihmet, Münih'ten Ferit Agi, Eşref

Torpiş, Hayrettin Güleçyüz, Dr. Nadir Devlet, Aliulla Akış; Ankara'dan İshak Bağdaş, Mahmut Tahir ve İstanbul'dan Halide Selihmet tebrik yollayanlar olarak kaydedilmişler. Bu durum Uzak Doğudan birbirini tanıyan Tatarların hemşerilerine olan ilgisinin hiçbir zaman yok olmadığını gösteren güzel bir örnektir.

Haberler kısmında ise tatil için Türkiye'ye gidenler, oradan gelenler, ayrıca ABD'nin batısından San Fransisco'dan (uçak ile altı saatlik yoldan) gelenler hakkında bilgi bulunuyor. İlginç bir haber ise Dr. Yulay (Uli) Şamiloğlu'nun Bloomington'da bir ev satın aldığı ile ilgili olanı idi.

Bültenin son beşinci sayfasında Kitaplar kısmından öğreniyoruz. Azade Ayşe Rohrllich, The Volga Tatars (Stanford: Hoover Institution Press 1986) adlı eserinin yayımlandığını öğreniyoruz.

Bunun dışında 31 Aralık 1988 tarihli Arap harfleri ile Emrullah Agi tarafından elde yazılmış 30 sayfalık İstelik Könleribiz Kalindirı adlı bir derleme var. Bu meşhur şahıslar ve tarihi olayları içeriyor.

Yakın tarihlerdeki faaliyetler için Derneğin çıkardığı Nisan-Ağustos 2014 tarihli Newsletter (Haber bülteni) bakıyoruz. Buna göre:

27 Nisan	Tukay Günü
11 Mayıs	Anneler Günü Brunch
15 Haziran	Kuzey Amerika Sabantuyu/Babalar Günü pikniği (Eisenhower Park)
27 Haziran	İlk Teravih Namazı
28 Haziran	Ramazan'ın ilk günü
23 Temmuz	Kadir Gecesi ve iftar
28 Temmuz	Bayram Namazı
2 Ağustos	Bayram kutlama gecesi

Bunun dışında Regaip, Miraç ve Berat Kandillerinin tarihleri yerleştirilmektedir.

Haber Bülteninin son Ocak-Mayıs 2016 sayısına baktığımızda 2014'te olduğu üzere aynı etkinliklerin yapıldığını, ancak 13 Şubat 2016'da Sevgililer Günü (Valentine) kutlamasının eklendiğini görüyoruz. Ayrıca dini günler listesinde Aşure gününün belirtilmesi de ilginç.

İnsanlar yaşadıkları coğrafyanın bir takım geleneklerini ister istemez almaktadırlar. Ankara'dakilerin 23 Nisan Çocuk Bayramını kutlamaları gibi, New York'takiler de Anneler, Babalar ve Sevgililer günleri için etkinlikler düzenliyorlar. Bunun dışındaki etkinlikler ağırlıklı dini günlere ayrılmış. Milli diyebileceğimiz tek bir Tukay gecesi kalıyor, ona da rağbet olmadığı anlaşıyor. Çünkü çocuklar artık Tatarca bilmiyorlar ve şairin şiirlerini öğrenmiyorlar. Belki bazıları Sabantuy eğlencesini milli bir etkinlik olarak görmek isteyeceklerdir. Aslında bu piknik folkloristik bir faaliyet kategorisine giriyor. RF'e yaşayan Tatarlar milli olarak tek bunu kutlayabiliyorlar anlaşılan. Bir Rusyalı Tatarın (Renat) dediğine göre "Tatarlar kendilerini Ruslardan farklı görmüyorlar, dolayısıyla ana dil, gelenek, millilik gibi şeylere kafalarını takmıyorlar". (Kendisi İldar ile karşılaşınca Tatarca'sını hatırlayan bir müteşebbis) Bu tespit hoşumuza gitmese de bir gerçeklik payı olduğuna da şüphe yok.

İldar Ağış'ın İstanbul'da 2015 yılında bizim evimizde buluştuğumuzda verdiği bilgilere göre, AB Washington'da Virginia'da Tatarlar var. Yarı resmi bir dernekleri de mevcut. ABD'deki Tatarlar New York City dışında San Francisco hariç, Washington D.C.'ye yakın Virginia eyaletinde de bazı Tatarlar var. Örnek olarak Almakay'lar ailesinden Ravile Kore'den göçen eşi Sait Salah ile burada yaşıyorlar. Bunun dışında Kanada'ya yerleşen Tatarlar var.

Tatarlar 1960'dan sonra başlıca Türkiye'den ABD ve Kanada'ya göç etmeye başladılar. Örnek vermek gerekirse İldar Ağış ve ailesi 1957 yılında Çin'den Türkiye'ye göçmüşler. İldar kendisi ise okumak maksadı ile 1970'te ABD'ye gelmiş. Yani 13 yıl Türkiye'de yaşamış. Akabinde diğer aile mensupları da New York City'ye gelmişler. Tatarların Türkiye'yi terk etmelerinin başlıca nedeni askeri darbeler ve ülkede istikrarsızlığın artışı olmuş. 1980-1990'larda göçmeler azalmış. Neticede Türkiye'dekiler belli bir ekonomik seviye ulaşmışlar. Çoğunun iyi kazançlı bir işi, kendi evleri hatta yazlıkları olmaya başlamış. Yani ABD'ye göçmek için pek fazla neden kalmamış.

ABD'deki Tatarlar başka Türki veya İslami derneklerle münasebetler girişmemişler. Türk Federasyonuna üye olmak istememişler. Nedeni ise bunun bir fayda getireceğine inanmamışlar. Zaten bizim kendi binamız ve onlardan eski tarihimiz var demişler. Ayrıca Federasyon'a üye olmak T.C. 'ye boyun eğmek olarak algılanmış. Diğer Türki dernekler ise Federasyona üyeler. New York Derneği Helsinki Derneğinin tersine Türkiye ile her hangi bir resmi bağ kurmak istememiş. Bunun şüphesiz derinlerde yatan bir nedeni olmalı. Ancak ne olduğunu tam olarak kestirmek de zor. Almanyadaki bazı hemşeriler de T.C. Elçilik veya konsolosluklarından gördükleri kötü muamele dolayısıyla Türkiye'den soğuduklarını ifade ederlerdi. Bunun hakikat payı ne kadardır bilemiyoruz.

Mezarlık

Müslümanlar için mezarlık Long Island'ta 1927'de kurulmuş. Yahudi mezarlığının yanında bulunuyor. Cemetery of the Muslim Unity Ass'n Inc. (Müslüman Birliği Derneği Mezarlığı) adını taşımaktadır. Tanıdıklarımın Ravil Selihmet 26 Eylül 2013 tarihinde Süleymaniye Camiinde kılınan cenaze namazından sonra buraya gömülmüştü.

New York'ta Polonya Tatarları³⁰⁸

New York'ta 1907'de Polşa (Letonya) Tatarlarının American Mohammedan Society (2 Şubat 1907) aadlı cemiyeti kurulur. Eski bir kiliseyi satın alarak camiye dönüştürdüler. 1931'den beri dernekleri var. İlk Başkan Yakup Pirhaloviç olur. Polonya Tatarları Connecticut, Massachusetts vb. yerleşirler. Polis, öğretmen gibi mesleklere sahip olurlar. Bu açıklamaları yapan Alis Rakeviç Long Island'a doğmuş. Dedeleri 1930'larda ABD'ye gelmişler. Bunun dışında mülakatı gerçekleştiren Tatar Noviy Vek (Yanğa Gasır) TV (Kazan) muhabirine verecek başka bilgisi olmadı. Buradaki Polonya Tatarları ile bizim Tatarların her hangi bir ilişkisi olmamış. Çünkü ortak bir dilleri yok.

San Francisco Tatarları

1973 yılında ilk Tatarların California, San Francisco ve çevresine gelip yerleşmelerinin 50 yılı kutlandı. İlk göçmenler olarak Hasan Salih ve Mutigullah Garifullin aileleri ile bekâr Abdullah Zeyneşeff'i tespit ediyoruz. O dönmede oldukça varlıklı olan Abdullah 1927'te Şanghay'a gitti ve Zeytüne Akbordin'i eşi olarak buraya getirdi. Bu üç aile dini ve kültürel gelenekleri yaşatmak için devamlı birbirlerini ziyaret ederlerdi. 1932'de Şanghay'da Türk-Tatar Derneğini kurmaya katkı sağlayan İsmail Akbordin bu guruba katıldı. O ilk defa olarak evinde bayram namazı kıldırıldı ve buna yerli Türk ve Pakistanlı Müslümanları da davet etti. Bundan sonra yeni göçmenler gelmeye başladı. Aralarında Rabiga ve kocası Feyzyrahman Bigeeff de vardı. 1936'da İsmail Akbordin öldü ve Californiya'ya gömülen ilk Tatar oldu. Cenaze namazı imam Abbas Ramazan tarafından kılındı. 1960'ta California'da yaşayan Tatarların sayısı yirmiyeye ulaştı. Evliliklerle bu sayı daha da arttı³⁰⁹.

2. Dünya Savaşından sonra ABD'ye göç edenleri ise iki kategoride inceleyebiliriz.

308 <http://tmv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlarfp=2&ridVideo=25554#videoanc> (Erişim:26.10.2014).

309 Salih Apakay, American Turko Tatar Association Of Burlingame - (Friday, August 15, 2008) <http://theperemechlounge.blogspot.com/2008/08/american-turko.html> (Erişim: 16.09.2015).

İlk kısmı doğrudan Japonya, Mançurya ve Kore'den göç etmişlerdir. İkinci guruptakiler ise başta Türkiye'ye daha sonra ABD'ye göçmüşlerdir. Göçmenlerin ekserisi ABD'ye 1950'li 1960'lı yıllarda gelmişlerdir. 1917 ihtilalinden sonra Uzak Doğu'ya iltica edenleri "ilk kuşak", onların Uzak Doğuda doğup Türkiye'ye iltica edenlerin çocuklarını "ikinci kuşak" diyoruz. İkinci kuşağa dâhil olanların bazıları aileleri, kardeşleri veya hatta hayat arkadaşlarıyla ABD'ye göçerken, diğerleri tek başlarına iltica ettiler.

Mülakatlarda göç nedeni olarak, Kore Savaşının patlak vermesi ve Komünizmin güçleneceği korkusu; T.C. vatandaşlığı aldıktan sonra göç prosedürünün kolaylaşması; önceden Uzak Doğudan buraya göçen aileleri veya akrabaları ile birlikte yaşama arzusu; yeni bir dünyada yaşama arzusu; iyi eğitim alma, evlenme veya bir iş bulma hayali ile açıkladılar³¹⁰.

The American Turko Tatar Association (ATTA)'nın kuruluşu

The American Turko Tatar Association (ATTA) (Amerikan Türk-Tatar Derneği) San Francisco koyu bölgesinde 1960 yılında kuruldu. ATTA web sayfasında belirtildiği üzere ilk yıllarda Dernek üyeleri değişik azalarının evlerinde buluşuyorlarmış. Seçtikleri ad devrim yıllarında Tatar-Başkurtları birlikte ifade eden siyasi bir ad idi. Muhtemelen Şanghay'da kurulan derneğin adından esinlenilerek bu ad alınmıştır. Şimdi bu adı bilen pek kalmamıştır.

17 Mayıs 1960'da Feyzurahman Bigeeff'in evinde Derneğin yönetim kurulu seçildi. Buna göre aşağıdaki şahıslar görev aldılar:

Başkan Zahidullah Agish

B. Yardımcısı Said Kilki

Sekreter Rashid Akchurin

Hazinedar Rabiga Bigeeff

Müdürler şurası: Rauza Rogard, Mahmut Deus, Fatih Gazizoff ve J. DiCaprio

Seçimden sonraki ilk Dernek toplantısı 10 Haziran 1960'da Said Kilki'nin evinde gerçekleştirildi. Mekân olmadığı için Teravih namazı veya diğer etkinlikler değişik evlerde icra edildi. 10 Temmuz 1960'ta ise aşağıdaki komiteler seçildi

310 NUMATA Sayoko, "Fieldwork Note on Tatar Migrants from the Far East to the USA", *For Reviews of Islam Policy in Prewar and Wartime Japan, AJAMES (Annale of Japan Association for Middle East Studies) sayı 28 (Tokyo: January 2013).*

Üyelik: A. Zainasheff

Finans: S. Kilki

Kültür: (Mrs.) R. Agergy

Eğlence: (Mrs.) I. Bacon

Yeme-içme: (Mrs.) R. Rogard

Din: S. Akchurin

Uzun bir hastalıktan sonra Başkan Zahidullah Ağış vefat etti. Yerini Said Kilki aldı. Hafız Salik muhasebeci olarak düzenli bir sistem getirdi, Bu zamanlarda California Devleti Derneği çok etnili kültürel ve dini gurup olarak resmen tanıdı ve vergiden muaf tuttu.

Burlingame'in Advance Star gazetesinin 26 Şubat 1966 nüshasında Başkan Şamil H. İbrahim'in bu binanın ibadet ve eğitim için kullanılacağını ifade ettiğini yazdı. Ayrıca Burlingame ve çevresinde Tatar kökenli 40 kadar ailenin mevcudiyet olduğu anlaşıyor. Binayı kullanılır şekle sokmak maddi yetersizlik sebebiyle hayli gecikti. Akçurin'in Japonya'nın bir arkadaşı dışında maddi yardım yapan olmadı. Finlandiya İslam Cemaatine uzun bir mektup yazılarak yardım talebi cevapsız kaldı. Neticede 1,5 yıl süren restorasyon faaliyetlerinden sonra bina kullanıma açıldı. Bina takriben 100 kişiyi konuk edecek duruma getirildi. Ayrıca bir mutfak ve yönetim odası da kullanıma açıldı. Salonda ise Amerikan ve Türk bayrakları asılmıştı. O tarihlerde henüz Tataristan bayrağı yoktu. Daha doğrusu, Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve orak-çekiçli bir bayrağı vardı. Soğuk Savaş dönemi olduğu için böyle bir bayrak kullanmak ise uygun olmazdı.

Dini faaliyetler

İlk imam olarak Abbas Ramazan'ı görüyoruz. Onun emekli olmasından sonra Devletşa Sezgen bu görevi üstlendi, 30 Ekim 1970 o vefat edince yerini Hasan Kilki aldı. Daha sonra Abdurahim Kurmanay ve Abduldayyan Safa aldılar (S. Apakay'ın yazısı 1970'lerin ortasına kadar olan dönemi içerdiğinden bundan sonrakiler hakkında elimizde fazla bilgi mevcut değil).

Çocuklara din dersi verme konusu Ebeveynler Komitesinin kararı ile Ekim 1964'te başlatılmıştı. 6 ile 12 yaşındaki çocuklara Şemsiye Apakay 1968 yılına kadar 22 değişik evde din dersleri verdi. Bina kullanılmaya başlanınca Şemsiye Hanımın

öğrettiği çocuklar dini bayramlarda ve Teravih namazlarında Salavat getirilerdi.

Birkaç yıl sonra San Francisco İslam Merkezi Mart 1973'te Koydaki Müslüman çocuklara İslam'ın kurallarının İngilizce anlatılması hususunda bir karar aldı. Bunun üzerine Dernekte bir komisyon kuruldu.

Bu karar üzerine muhtemelen Tatar olmayan Sohrab Ali Han ve oğlu Babur çocuklara din dersi verdiler. 24 Haziran 1973'te bu çocukların mezuniyet töreni yapıldı.

Dernek binası

Mezarlık içi hal edildiyse de ihtiyaçlar bununla bitmiyordu. Kültürel ve dini toplantılar için bir mekâna ihtiyaç vardı, çünkü topluluğun sayısı artıyordu. Neticede 27 Ocak 1966'da yönetim 1258 El Camino Real, Burlingame'de fiyatı 35 bin doları geçmeyen bir mekân satın alma kararı aldı.

Sonunda 30,250 dolara bir bina bulundu. Ancak bina restorasyona muhtaçtı. Oluşturulan bir komisyon bu renöve işlerini de üstlendi¹¹¹.

ATTA'nın Müslüman Mezarlığı

Tatar topluluğunun diğer önemli bir ihtiyacı ise bir mezarlık idi. Dolayısıyla Colma'da Cypress Lawn Mezarlığında bir yer almak için faaliyete girildi. Bayan Bigeoff ve Safa Akçurin ev ev dolaşarak 52 aileden dilekçeler topladılar, Vakkas Arslan ile Salih Yavuş arsayı almakla görevlendirildi. Neticede kefen ve cenaze namazlarının organizasyonu sağlandı ve başta Colma mevkiinde Cypress Lawn Memorial Park (Hatıra Parkı) 100 mezarlık bir yer satın alındı.

ATTA şimdi dört adet mezar yeri satın almayı ve bunu yönetmeyi başarmış bulunuyor. Ancak üyeler bu mezarlıktan bir yer satın alabiliyorlar. Diğer Müslümanlar ise ana mezarlığın başka taraflarında, yani mutlaka Müslümanların gömüldüğü yerde değil, kendilerine bir mezar yeri alabiliyorlar. ATTA'ya ait dört mezarlıkta 302 mezarlık yer bulunuyor. 160'nda artık birileri defnedilmiş, 142 ise gelecekte ihtiyaç olur diye başka üyeler tarafından satın alınmış. Tek bir mezar yeri takriben \$5000; mezar taşı, mezarlığın kazılması gibi cenaze masrafları ile birlikte masraflar \$10,000 çıkıyor. Bundan sonra mezarlık için ayrıca ücret talep edilmiyor.

ATTA'nın mezarlığına ilk olarak 1962'de bir göçmen gömülmüştü. Bu ölen şahsın hiçbir yakını olmamasına rağmen Cypress Lawn Memorial Park görevlileri ve ATTA üyeleri mezarını bakıyorlar. ATTA fakir ailelere destek veriyor. Her bayram öncesinde bilhassa üçüncü kuşağa mensup üyeler gönüllü olarak mezar taşları ve çevrelerini temizliyorlar³¹². Aralarında ATTA'nın son başkanı Turan Apakay da bulunan bir grup 11 yıldan beri mezarlıkların bakımı ile gönüllü olarak uğraşıyorlar³¹³.

Önceki başkanlardan Cüneyt Çapanoğlu (1941-2015)'nin vefat haberi ve hakkında bilgi Azatlık radyosunun sitesinde çıkmıştı³¹⁴.

Kadınlar Kolu

Derneğe üye olan kadınlar toplantılar için yiyecek ve içecek hazırlarlardı. Onlar ilk olarak Şark Gecesi adlı bir etkinlik hazırladılar. 22 Haziran 1962'de ilk Gala ve Dans gecesi düzenlendi. Gayet başarılı geçti. Bundan sonra bu nevi etkinlikler kiralanan salonlarda her yıl yapılmaya başlandı. 23 Ağustos 1962'de ilk Sabantuy'u gerçekleştirildi.

Her yıl Kadınlar Kolu yönetimi seçildi. Aşağıda listesini bulacaksınız:

1964

President Rauza Rogard
Secretary Aisha Stickel
Treasurer Ivet Bacon

1965

President Hanife Sezgen
Secretary Rahile Sadri
Treasurer Alime Deus

1966

President Almira Priedeberg
Vice P. Ivet Bacon
Secretary Rahile Sadri
Treasurer Razia Leonhardt

312 NUMATA Sayoko, a.g.m., s. 139)

313 Сан-Франциско яшьләре Корбан бәйрәме үзәненн зиратта өмә үткәрдә (15.10.2013)
<http://www.azatliq.org/archive/news/20131015/570/570.html?id=25137601>

314 Ali Gilmi, "San Frantsisko tatarları Cünəyt Çapanoglı belən xuşlaşa", Azatliq.org (09.09.2015), <http://www.azatliq.org/content/article/27234447.html>

1967-68

President Rauza Rogard
Secretary Rukiye Gardner
Treasurer Emine Denney

1969

President Ivet Bacon

1970

President Reise Hakim
Secretary Almira Priedeberg
Treasurer Tassie Kilki

1971

President Safiye Agi
Secretary Almira Stone
Treasurer Rukiye Gardner

1972

President Anisa Zainasheff
Secretary Vesika Allen
Treasurer Razi Muhamedcani

1973

President Tassi Kilki
Secretary Almira Stone
Treasurer Nerkis Geiling

Kadınların soyadlarına baktığımızda ekserisinin yerli Amerikalılarla evlendikleri anlaşıyor. Finlandiya'daki yabancılarla evlenmeyi yasaklayan kodeks katılımının burada uygulanmadığı da görülüyor.

Gençlik Kolu

12 Aralık 1965'te Dernekte gençlik kolu kuruldu. Gençler "Turkish Delight" adlı bir soft ball takımı kurdular. 1968'de San Mateo'da 14 rakibine karşı maçlarda galip olarak birinciliği kazandı. 1973'te ise ikinciliği elde etti.

Tiyatro etkinlikleri

İlk olarak Kerime Nadir'in Namus Bekçisi adlı iki perdelik oyun başta Nerkis Gieling tarafından Tatarcaya çevrildi ve sonra sahneye kondu. Amatör oyuncular sırasıyla Emir Otus, Tahir Devletşah, Sufiye Sezgen ve Nergkis Gieling idi.

1969'da Galiaskar Kamal'ın neredeyse uzak diasporadaki bütün derneklerde sahnelenen bir perdelik oyunu Birinçi Teatr oynandı. Oyuncular Esat ve Sufiye Sezgen, Nuriye ve Ravil Şerefeddin, Tahir Devletşah, Rüştü Ağış ile Nerkis Gieling idi.

1972'de ise Burlingame'deki bir salonda Huca bilen Prikazçik adlı üç perdelik bir oyun sahnelendi.

Diğer kültürel faaliyetler

1970 yılında karı koca Şemsiye Salih Apakay'lar başta New York olmak üzere, bir miktarını da Sovyetler Birliğinden buldukları halk ve popüler Tatar şarkılarının kayıtları ile Dernekte dinlence yaptılar. Beş ayrı gecede neredeyse 150 Tatar şarkısı dinletildi. Yaşlılar bu dinletilere büyük ilgi gösterirken, gençler ilgisiz kaldı. Aynı şekilde 1971 yılının Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Kazan Hanlığının yıkılışına kadarki dönemi kapsayan tarih sohbetleri de gençlerin ilgisini çekmedi. Onlar için tarih ABD tarihi idi.

Karı koca Apakay'lar band ve plaklardaki şarkıları halka dinletmekle yetinmediler. Daha da büyük bir işe giriştiler. 1980'li yıllardan başlayarak Plaklarda Cırlarımız adıyla sayfanın sol tarafı Arap, sağ tarafı Latin harfleri ile fotokopi usulünde her biri 20 sayfa üzerinde broşürler hazıladılar. Bunları Dernek üyelerine ve yabancı ülkelerdeki dostlarına yolladılar. Şüphesiz bütün iş için masraflar kendi ceplerinden çıktı. Bende bu koleksiyonun tamamı yok. Elimdeki son nüsha 12 kısım (bülük) ve 1986 tarihli. Ayrıca adı da Tasmalarda Jırlarımız adını taşıyor. Anlaşılan Plaklardaki şarkıların sözleri bitince, bu sefer teyplerdeki şarkıların sözlerini yayımlamışlar. Teyplerdeki şarkıların şarkıcılarının adları da eklenmiş. Şayet Dernekte topluca

muhafaza edilmiyorsa bu emeklere yazık olmuş. Apakay'ların bu vatan tutkusu inanılmaz derecede güçlü olmuş. Ben Şemsiye Apayı gözleri kör olduktan sonra da kaç defa Kazan'da gördüm. O orada merhum Salih'in bir akrabasında kalıyor ve her toplantıya katılıyordu. Her ikisini, oğulları Vildan'ı, Karısı Nuriye'yi (Almakay) hasretle anıyorum. Finlandiya'da iken oradaki bir Tatar genci ile evlenmiş kızlarını da görmüştüm.

İletişim

Roger Gierling 1973 yılında İngilizce olarak Derneğin ilk bültenini yayımladı. Evlerde İngilizce bilmeyenlere yakınları tarafından tercüme edildi.

Bu Bültenden (Newsletter) 15 Haziran 1973 yılında aşağıdaki şahısların Dernek yönetimine seçildiklerini görüyoruz.

President Asad Sezgen

Vice President Rustu Agi

Secretary Roger Gieling

Treasurer Vildan Apakay

Board Members

Ravil Agish

Ivet Bacon

John Leonhardt

Talip Otus

Yazan: Salih Apakay

Çeviren: Anisa Zainasheff

Çevirim tarihi : Ocak 1976

Kril (Rus) harfleri kursu

Salih ve Şemsiye Apakay 1966'dan beri Kazan'da çıkan Azat Hatın ve daha sonraları İdil dergilerine abone idiler. 1988'de bir grup Tatar Kazan'ı ziyaret etti ve dönüşlerinde kendileri ile birlikte Kril harfleri ile basılmış çokça kitap getirdiler. Ancak bu kitapları okuyamadıkları için toplumun bir kısmında bu harfleri öğrenme merakı doğdu. Bazı akşamları Salih Apakay o kitaplardan pasajlar okuyordu.

Şark Gecesi Toplantıları

1963 yılında beri Şark Gecesi adlı toplantılar hem eğlence hem de Derneğe bağış toplama vesilesi oluyorlardı. 27. Şark Gecesi Kasım 1991'de Güney San Francisco'da bir salonda gerçekleştirildi. Büyük bir katılım oldu. Türkiye, Kanada, Finlandiya ve ABD'den New York ile Nevada'dan misafirler geldi. Şark Gecesi ilk olarak göçmen Tatarlar tarafından Mançurya'nın (ÇHC) Harbin şehrinde gerçekleştirilmişti.

Bunun dışında değişik etkinlikler de düzenlediklerine şahit oluyoruz. 2015 yılında gerçekleştirdikleri etkinlikle 3 bin dolar bağış da toplamışlar. En son 6 Aralık 2015'teki permeç-pilmen satışına 39 kişi katılmış³¹⁵.

Yönetim

Yönetimler derneğin yaşamasına devamlı katkı sağladılar. Çünkü neticede bu gönüllü bir işti. Malum kısıtlı imkânlarla çalışan dernek yöneticileri herkesi memnun edemezdi. 1989 yılında atalarımız İdil-Kama Bulgarlarının İslamiyet'i kabul etmelerinin (922) Hicri 1100. Yılını kutlamak üzere Derneğe ve New York Derneğine Kazan Müftülüğünden davet gelmişti. ATTA kendi temsilcileri olarak Sait Kilki ile Şemsiye Apakay'ı seçtiler. Derneğin 1990 tarihli tespitine göre 260 kişi üyelik aidatını ödüyordu. Ödemeden muaf tutulan üyeler de mevcuttu.

Çeviren: Nermin Deuş³¹⁶.

Japon Doktora öğrencisi Sayoku Numata Burlingame'de bir Tatar ailesinde kalarak başlıca Japonya'dan buraya göçenler ile mülakatlar yapmış. Bu incelemelerini ise yayınlarak bu eserin ortaya çıkmasına da büyük katkı sağlamış bulunuyor³¹⁷.

315 "Америка татарлары пәрәмәч сатып акча жыйды", (11.12.2015) Азатлык Радиосы © 2015 RFE/RL, Inc. <http://www.azatliq.org/content/article/27421576.html>

316 Salih Apakay, a.g.e.

317 NUMATA Sayoko, "Fieldwork Note on Tatar Migrants from the Far East to the USA", For Reviews of Islam Policy in Prewar and Wartime Japan, AJAMES (Annale of Japan Association for Middle East Studies) sayı 28 (Tokyo: January 2013).

Bundan sonraki satırları işte bu çalışmadan faydalanarak yazacağım.

Sayoku Numata 9 kişi ile mülakat yapmış, evlere gitmiş, dernekte bulunmuş. Mülakat yaptığı şahısların sayısı daha fazla olsa daha mı sağlıklı bilgilere ulaşırdı, söylemesi zor. Çünkü bu nevi kamu araştırmalarında deneklerin sayısı hiçbir zaman pek fazla olmaz, ancak yine de elde edilen sonuçlar aşağı yukarı gerçeği yansıtır. Mülakata 9 kişi katılmış. Bunların 5'i Japonya, 2'si Mançurya, biri ABD doğumlu ve birinin ise bilinmemektedir. Bu görüşmeler 2012'de yapıldığına göre, deneklerin ekserisi yaşlı kuşağı temsil etmektedirler.

Dernek Tatarca'yı yaşatmak için faaliyetlerde de bulundu. Kazan'da beş yıl öğretmenlik yapmış Gölnara Minggalimova 2010 yılında Dernekte Pazar günleri çocuklara iki saat dil, resim, tiyatro ve şarkı dersleri vermeye başlamıştı³¹⁸.

2012 Mayısında ATTA'da 285 üyesi bulunuyordu. Bunları 236'sı aibat ödemekle mükellef üyelerdi. 76'sı San Francisco Bay (Koy)'in dışından gelen üyeler idi. İlk kuşak mensupları artık hayatta değiller. İkinci kuşaktakiler olarak 60 ile 80 yaşındakileri görüyoruz; üçüncü kuşak ise 30-50 yaşında olan onların çocukları; dördüncü ise torunlar veya üçüncü kuşağın çocukları olarak kategorize edilebilir. Görüşme yapılanlar arasında 1972 doğumlu, yani 2012 yılında 40 yaşında olması gereken Naile Hanımın şu ifadeleri cemiyetin genel yapısını da açıklaması açısından hayli doyurucu: "Burlingame çevresinde yaşayan (Tatar kökenli) gençlerin sayısı 20 civarında. Bildiğim kadarıyla onlardan ancak altısı Tatarca'yı iyi konuşabiliyorlar. Kalanları Tatarca'yı anlıyor, ancak "isenme, rehmet, sau bul" gibi basit kelimeler söyleyebiliyorlar. Çünkü onların ebeveynleri evde Tatarca konuşmuyorlar. Çocukların Tatarca konuşup, konuşmamaları anne babaya bağlı olmaktadır. Biz gençler ancak 2-3 ayda bir araya geliyoruz. İkinci kuşak Tatar mekteplerine gittiler ve evlerde Tatarca konuştular. Üçüncü kuşak okulda İngilizce eğitim gördüler. Dolayısıyla Tatarca bilme düzeyleri ebeveynlerin Tatar dili, kültürü ve mirasına münasebetine bağlı oldu."

Tatarlığa ilginin azalması ve ATTA toplantılarına katılmama bilhassa üçüncü kuşak üyelerinde dikkati çekiyor. 50'lerindeki kuşak, aralarında "kayıp kuşak" denilenler, ATTA'ya üye olmaktan kaçınmaktalar ve üye olsalar dahi üye aiatlarına ödemelerine rağmen toplantılara katılmamaktadırlar. Naile'nin dediği gibi, "Tatar cemiyet hayatına katılmamaktadırlar". Böylece derneğin kurallarını yaşatmak gittikçe zorlaşmaktadır. [<http://attasf.org/home/atta-mission.php> (10 June 2012)].

318 "Калифорния татарлары хәбәр итә" (31.10.2010) Азатлык Радиосы © 2010 RFE/RL, Inc. <http://www.azatliq.org/content/feature/2206656.html>

ABD'ye yerleşmiş bir Tatar göçmeni Ravil Selihmet (1929-2011)

13 Eylül 2011'te kaderin garip bir cilvesi olarak ABD'de yaşayan, ancak Antalya'da bir ahababının evinde iken 82 yaşında vefat eden Ravil Selihmet Uzak Doğu'dan ABD'ye göçen tipik bir göçmen Tatar hayatını canlandırmaktadır.

Ravil Selihmet 1925 yılında Çin'in en büyük şehirlerinden biri olan Şanghay'da dünyaya gelir. Babası Keşşaf Ahmedi Selihmet (1892-1963) Şanghay'daki az üyesi bulunan "İdil-Ural Türk-Tatar Derneği" başkanı idi. Annesi Medine Selihmet (1897-1964) Tatar çocuklarını okutur ve aynı zamanda "Kafkasya, İdil-Ural ve Ukrayna Ortak Faaliyetler Komitesi"nin Başkan yardımcısıydı. Onun Twenty Century adlı dergide Rusya'daki Türkiler hakkında bir makalesinin basıldığı biliniyor.

İkinci Dünya savaşından sonra Selihmet ailesi birçok Tatar ailesi gibi Türkiye'ye İstanbul'a göçerler. Onlar Türkiye'ye göç etme izini alan ilk Tatar ailelerinden biriydiler. Onlardan önce bile bildiğimiz kadarıyla, 1938 yılında Ahmet Veli Menger ailesi İstanbul'a gelir. Ayaz İshaki ailesi ise Avrupa'dan 1939'da Almanya Polonya'yı işgal edince Türkiye'ye gelmişlerdi.

Ravil 20 yaşına gelince (1949) askere alınır. O Ankara'da Yedek Subay Okulunda altı ay astteğmenlik eğitimini tamamladıktan sonra, 1,5 yıl Teğmen olarak orduda görev yapar. Terhis olduktan 1951 yılında sonra ABD şirketleri tarafından gerçekleştirilen Adana civarında İncirlik Hava üssünün inşasında çalışmaya başlar. Şanghay'da öğrendiği İngilizcesi ve Yedek Subay Okulundaki eğitimi onun burada çalışmasına imkân sağlar. O dönemlerde Türkiye'de İngilizce bilmek çok makbul idi. Aynı şekilde Japonya'dan gelen gençler de İngilizceleri sayesinde Hava Yolları şirketleri veya başka alanlarda kolaylıkla iş buluyorlardı. Ancak bilhassa Çin'de iken Rus okullarına gidip Rusça bilenlerin böyle bir şansı olmamıştı. Ablam gibi Fransız veya başka yabancı okullara gidenler İngilizce öğreniyorlardı.

Ravil İncirlik Hava Üssü inşasında çalışırken oradaki bir ABD firmasında sekreter olan Elva adlı bir hanımla tanışır ve 1955'te Ravil 26 yaşında iken evlenirler. 1955 ile 1956 yılları arasında bu sefer Adana civarında Seyhan Barajı inşasında çalışır. O dönemde Devlet Su İşlerinin Genel Müdürü geleceğin Başbakanı Süleyman Demirel idi.

Bu iş Ravil'in Türkiye'de çalıştığı son görev olur. Demek ki o Türkiye'de bir on sene yaşamıştır. Türkiye ona dünyanın başka memleketlerine gitmesine basamak olur. Şayet Çin'de kalsalar idi Mao rejiminde çok sıkıntılı bir hayat yaşayacaklardı. Türkiye'den ayrıldıktan sonra karı koca Selihmet'ler bir inşaattan diğerine koşarlar.

Çalıştıkları firmalar onları Irak'ta Basra ile Bağdat arasında yapılan yol inşaatına davet eder. Bu işte çalışırken 1958'de Irak'ta askeri darbe gerçekleşir. Kral 2. Faysal ailesi ile birlikte idam edilir. Ülkede karışıklık çıkar ve dolayısıyla yol inşaatı bir müddet durur. Projede çalışan 150 kadar yabancının, 70 tanesi ABD vatandaşı idi. Kalanları İngiliz, Alman veya başka ülke vatandaşları olup, aralarında altı kadın vardı. Hepsi Bağdat'tan Roma'ya yollanırlar. Oradan ise herkes kendi memleketine giderler.

Elva Ankara'ya Ravil'in anne-babasının evine yerleşir. Ravil ise Basra'da kalır. Durum biraz yatışınca Elva da kocasının yanına gelir. Fakat ülkede güvenlik hala yerleşmemiştir ve dolayısıyla işler tekrar durur. Bu arada yeni rejim ile Moskova ilgilenmeye başlar. Sovyet delegasyonları Irak'a gelip gitmeye başlarlar. Askeri yönetim Komünist sistemden yana tavır alınca, Ravil takibata uğrama ihtimalini düşünür. Çünkü Türkiye NATO üyesidir. Basra'da işler tavsamaya başlar ve ancak beş yabancı kalırlar. Bir ara çatışmalar başlayınca biri Elva olmak üzere iki kadını evlerine yollarlar.

Irak'ta inşaat işleri durunca inşaat araç gereçleri, makinalar Irak-İran sınırını teşkil eden Şattülrap nehri üzerinden Tahran'a yollanır. Burada ise yeni bir inşaat faaliyeti onları beklemektedir. Abadan'da petrol kuyuları açma projesini hayata geçirmeye başlarlar. İnşaat alanı çevresinde yaşanacak ev-konut mevcut değildir. Dolayısıyla petrol kuyularından uzak bir yerde bulunan Abadan'da bir İranlının evinde kalırlar. Yabancılar yüksek ücret verildiğini bilen bu İranlı ev sahibi Selihmet'lerden yüksek kira alıyordu. Orta Doğu'da böyle bir gelenek bulunuyor. 1990'larda Azerbaycan'da petrol yabancı şirketleri çalışmaya başlayınca ev sahipleri yabancılardan aşırı fiyatlar talep etmeye başlamışlardı. Daha önce 100 dolara kiralanan bir daire bin dolardan kiraya verilmeye başladı. Ravil'ler de bu yüksek kiralara sebebiyle her 2,5 ayda bir memleketlerine gidenlerin evlerine yerleşerek, bu pahalılıktan kurtulmaya çalışırlar. Gıda maddeleri ise Tahran'dan gelmektedir. Kısacası iki yıl süre ile böyle bir göçebe hayat yaşarlar.

1963 yılında Vietnam savaşı patlak verince, karı- koca Selihmet'ler ABD'ye dönerler. Orada Ravil'in bir ahabası Karaçi ile Lahore arasında Ravalpindi'de inşa edilecek barajda bir iş teklif eder. Daveti kabul eden karı koca Pakistan'a giderler. Aynı yılda babası Keşşaf Selihmet vefat eder. Bunun üzerine Ravil anası Medine'yi yanına aldırır. Anneyi çevredeki tarihi yerlere ve Hindistan'da bulunan meşhur Tac Mahal'e de götürürlar. Fakat fazla bir vakit geçmez annesi Medine de vefat eder.

Böylece Ravil Selihmet'in Türkiye'de bir iki akrabası kalır. Bunlarda biri olan Agiler ailesi de 1960'ı yılların sonlarında peş peşe ABD'ye göçerler. Ailenin en küçük oğlu Ferit Agi 1969 ise Almanya'nın Münih kentinde bulunan Radio Liberty (Azatlık radyosu)'e giderek orada çalışmaya başlar. Seneler sonra Tatar-Başkurt Redaksiyonunun Müdürü de olur. Ravil ve akrabaların hayatı uzak diasporadaki Tatarların yaşamlarına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Ravil ile karısı Elva 1966 yılında tekrar ABD'ye dönerler. Çünkü Ravil Bechtel Coporation firmasındaki on yıllık hizmetini tamamlamış olur. Bu firma bilhassa hükümet projelerini gerçekleştirmektedir. Başlıca maden, petrol, doğal gaz ve kimyasal maddeleri çıkarmak ve mamül hale getirmekle meşgul olmaktadır. Bu sıralarda ABD'nin en büyük petrol şirketi Exxon'dan bir iş teklifi alır. Bu teklif Seyhan barajının inşasında çalışırken tanıştığı bir ahababı tarafından gerçekleştirilir. Ravil'e ABD'nin 35. Devleti Virginia'nın Dilsberg kentindeki eski bir çelik fabrikasının restorasyon işi verilir. Burada eski bir Müdür yardımcısı olarak işçi gibi ambarlarda çalışması gerekir. İlk defa büro işinde değildir.

Eski fabrikaya TIR'larla çeşitli malzemeler gelmektedir ve Ravil bunları ambarlara yerleştirmek zorundadır. Ekskavatör şoförleri malzemeleri yerleştirme işini bir birlerinin sırtlarına yıkmaya çalışırlar ve dolayısıyla aralarında kavgalar çıkmaktadır. Yine de bir yıl içinde bu işi başarı ile tamamlar. Bu işten sonra Hudson'da bir elektrik fabrikasının inşasında bulunur.

Üç yıl sonra ise kalp krizi geçirir. Buna rağmen çalışmaktan vaz geçmez. Evinin bulunduğu yerden inşaat alanı gözüktüğünden, evinin camından dürbünle işlerin gidişini inceler. Muhacir Tatarlar genelde çalışkanlıkları ile dikkati çekmişlerdir. Ravil bunlara iyi bir örnektir.

İke ay geçtikten sonra şirketin San Francisco'daki merkeziden davet ederler. Müdür "sana müteahhitlik sözleşmesi ile çalışan inşaat firmalarının işlerini kontrol görevini vermek istiyoruz, ancak başta yüksek eğitimini tamamlaman gerekecek" der. Sonuçta Ravil bir üniversitenin akşam kurslarına kaydını yaptırır. Bu arada Michigan'daki yeni bürosuna taşınır. Burada bir nükleer santral inşaatını kontrol etmeye başlar.

1970 yılında nihayet ona ABD vatandaşlığı verilir. Demek ki sırf karısının ABD vatandaşı olması yetmemiş. Birkaç yıl sonra İşletme lisansını tamamlayarak, yüksek eğitimin tamamlamış olur. O güne kadar contracts manager (sözleşmeler müdürü) sıfatı ile çalışmakta iken, San Francisco'da 40 sözleşmeyi inceleyen Yüksek

İnşaat Müdürü unvanı aldı. Michigan'daki görevini ise iki kadına öğretir.

Müteakiben 1975-1978 yılları arasında Alaska'da 800 mil (1287,5 km.) uzunluğundaki petrol boru hattının inşaatına aktif ve sorumlu şahıs olarak katıldı. Deniz altına borular döşenirken, aynı zamanda 11 adet pompa istasyonu da kurulur. Bu inşaat 8 milyar dolara mal olur. Borular Alaska'da Prudhoe koyundan Valdez'e ulaşır. Bu işi üstlenenler Exxon ile Conoco Philips adlı büyük şirketler idi. Çok zor süren inşaat süresinde 50 işçi ölür.

İnşaat süresince Ravil Alaska'da Fairbank şehrinde yaşar. Emri altında 1.200 personel mevcuttu ve ona 800 milyonluk bir bütçe verilmişti. Hayat şartları çok zor olup çok soğuk zamanlarda ısı -50'ye kadar düşüyordu. Burada çalışanlara 2,5 ayda bir onar gün ev izini veriliyordu. Ravil de San Francisco'da çalışan karısı Elva ile buluşmak için başta ABD'nin kuzey doğusunda bulunan Seattle şehrine iki saatlik bir uçuş yapıyordu. Oradan ise tekrar bir iki saatlik uçuş ile Hawaii adasına gidiyordu. Karısı da buraya geliyor ve bir on gün kadar zamanı burada birlikte geçiriyorlardı.

Aslında insanoğlu iş için bu derecede sıkıntı çekmesini anlamak zor. Tabii herkes bu nevi sıkıntılara girmiyor. Ravil 8 büyük inşaatın sorumlu olmuş. Ravil ile Elva hayatlarında sık sık böyle ayrılıklar yaşamamışlar. Ravil Alaska'da bu inşaat alanlarını incelemek için araba, helikopter veya uçakla buralara gitmek zorunda kalıyordu. Alaska'da ısı - 40 veya daha aşağıya düştüğünde inşaat işler duruyordu.

1978'de Ravil Alaska'daki işini tamamlar ve San Francisco'ya geri döner. Burada onu başarıları dolayısıyla kutlayarak maddi bir ödül verirler. Ayrıca Genel Müdür Yardımcısı tayin ederler.

Bu arada Cezayir'de olaylar çıkar. Orada şirketin çalışan Amerikalılar Fransızca da bilmediklerinden işlerinde bir ilerleme sağlayamazlar. Bunun üzerine şirket Müslüman kökenli bir şahıs problemleri daha kolay çözer diye bir karara varır ve Ravil'i Cezayir'e yollarlar. 1979 ile 1980 arasında neredeyse 1,5 yıl Ravil Oran'da Arap bürokratlarla mücadele eder. Gümrükte devamlı zorluklar çıkmaktadır. Ravil bu konuda görüşmemiz esnasında şunları söyledi: Onlar verdikleri sözü hiçbir zaman tutmazlar. Devamlı yalan söyler ve çok rüşvet isterler. Totaliter, gelir seviyesinin düşük olduğu geri kalmış ülkelerde rüşvet çok yaygın olmaktadır. Neticede işler yoluna girmez. Bu arada San Francisco'dan karısı Elva Oran'a gelir. Ancak kısa sürede Cezayir'de gıda maddelerini bulmak gittikçe zorlaşır ve çift geri döner.

San Fransisco'ya dönünce Brunei Sultanının yeni sarayını inşa projesinde çalışması için bir teklif alır. Ravil bu teklifi kabul eder. 12 milyon dolara mal olacak bu proje çerçevesinde suni bir dağ da inşa edilir. Ravil'in orada iken dikkatini çeken ve rahatsız eden olay ise, projede görev alan Enrico adlı bir Filipinli'nin Sultanı nasıl aldattığını ve soyduğuna şahit olur.

Bu proje sona erince bu sefer muhtemelen 1982 yılında Suudi Arabistan'ın Dahran adlı şehrinde ARAMCO (Arap-Amerikan Şirketi)'nin bir kimya fabrikasını restore etme işinde görev alır. İki ay sonra karısı da yanına gelir. Bir yıl süren bu işten sonra çift memleketlerine geri dönerler.

(15 Eylül 2010'da İstanbul'da Ravil Beyle evimizde yaptığımız sohbet bu bilgiler ile tamamlanıyor)

Ondan sonraki iş hayatı hakkında bilgim yok. Muhtemelen 65 yaşını doldurduğu 1994 yılında emekli oldu. Onunla yıllar sonra ilk defa 1992 yılında Kazan'da görüşmüş idik. Bundan sonra karısı Elva ciddi bir rahatsızlık geçirdi ve sonunda felç oldu. Neticede on yıldan fazla süre Ravil onu evde baktı. Tıp bilgisi ve tecrübesi olmayan birinin yatalak birini bakması çok zordur. Dolayısıyla Ravil varlıklı olmasına rağmen hayatta parayı zorlukla kazandığı için olsa gerek Elva'yı bir bakımevine koymadı ve bütün zorluklara katlanarak evde baktı diyebiliriz. Romantik bir yaklaşımla derin aşkından buna katlandı demek pek de gerçekçi olmayacaktır.

Kendisiyle arada bir e-Mail ile haberleşiyorduk. Bakıcı tuttuğunda sağa sola gidip geliyordu. Elva vefat edince Ravil artık dünya seyahatlerine çıkmaya başladı. Türkiye'ye sıkça geliyordu. Hatta Bodrum'da bir yazlık almıştı. O ev boş durmasına rağmen hemşerilerinin hiç birine orada tatil yapmaları için davet etmemişti. Oldukça cimri bir şahıstı. 2009'da o evi de sattı.

Emekliliğinden sonra Tatarlıkla, daha doğrusu Şanghay'daki ana-babasının geçmişi ile ilgilenmeye başladı. Her buluştuğumuzda bundan bahsederdi. Nezaketten her sefer aynı şeyleri dinlerdim. Şanghay'daki üç-beş Tatarın tarihini çok önemserdi. Uzak Doğu Tatarları konusunda Japonya'da doktora yapan Larissa Usmanova ile yazışırđı. Usmanova'ya tez konusunu ben tavsiye etmişim, Tatarca'sı olmamasına rağmen Japon arşivlerinden yararlanarak güzel bir tez yaptı ve bu İngilizce olarak yayımlandı. Ancak kendisini Kazan Üniversitesinde dışladılar. Aynı şekilde Japonya Tatarları üzerinde çalışan Merthan Dünder ve benim uzak doğu Tatarları hakkında yazdığım kitapla ilgilendi. Kısacası asıl derdi Şanghay'da anne babası hakkında bilgi toplamak onun Tatarlık konusunda tek ilgi odağı idi.

En son olarak Florida'da Dunedin adlı bir yere taşındı. Vefatından önce Türkiye'ye geldi, buradan Kazakistan'ın başkenti Astana ile Çimkent şehirlerine ve oradan Rusya'daki birkaç şehri ziyaret ettiğini telefonda bana anlatmıştı. İşte oradan dönüşünde Alanya'ya gitmiş ve bir ahababının evinde 13 Eylül 2011'de vefat ettiği haberini aldık. Naaşı yeğeni tarafından aldırıldı ve New York Long Island Müslüman mezarlığında gömüldü.

ABD'de dağınık olarak yaşayan Tatarlar

Tatarların bir kısmı nerede iş imkânı buldularsa oralara yerleştiler. Dolayısıyla New York ve San Francisco dışında değişik şehir ve devletlere yereşenler mevcut. Herkesi bilme imkânım olmadığından örnek olarak babamın ilk eşi Raziye Hanımdan olan iki ablam Saniye Otis ile tarih doktoru Dr. Şafiga Daulet Reed'i gösterebilirim. İlki kocası ile Arizona'da, ikincisi ise Florida'da yaşıyor. Çocukları ise başka devletlerde (eyaletler) yaşıyorlar. Saniya'nın oğlu Otus soyadı ile bilinen meşhur bir sanatkârdır³¹⁹. Bu gibilerin ancak aileleri ile kontaktarı oluyor. Bunun dışında Schamiloglu'lar ailesinde iki profesör bulunmakta olup ikisi de farklı yerlerde yaşarlar. Elektrik ve Bilgisayar Mühendisliği Profesö Edl (İdil) Schamiloglu University New Mexico'da görevli ve çok başarılı bir akademisyendir. Ağabeyi Uli (Yulay) Schamiloglu'da Asya dilleri ve kültürleri kürsüsü profesörü olarak Wisconsin/Madison üniversitesinde görevlidir. Kırım doğumlu Rifat Tabi ise Long Island'ta yaşar ve New York Institute of Technology'de mühendislik ve bilgisayar bilimleri kürsünde profesördür. Kendisi Kırım, Kazan Tatarlarına ve Türk Derneklerine hayli katkı sağlamıştır. Bir de New Jersey Institute of Technology'de Elektrik ve Bilgisayar Mühendisliğinde çalışan bir hemşerimiz var. Prof. Dr. Edip Niver (1947-) Uzak Doğudan gelen Tatarlarda olup, ailesi ile Ankara'ya yerleşmiş ve 1979 yılında OTDÜ (METU) doktorasını tamamlamıştır. Aynı yılda ABD'ye gitmiş ve çok başarılı bir akademisyen olmuştur. O insan beyninin değişik koşullar altında yaydığı elektromanyetik enerjiyi ölçmekte ve bu enerjiyi etkili hale getirip felçli hastalara bilgisayar kullanma imkanlarını araştırmaktadır. Bu ve diğer alanlar da onun üzerinde patenti de bulunmaktadır³²⁰.

Bunun dışında ABD çalışan Rusya kökenli Tatar profesörler varsa da, konumuzun dışında kalmaktadırlar.

319 https://en.wikipedia.org/wiki/Erol_Otus

320 *Justia Patent*, <http://patents.justia.com/inventor/edip-niver> (Erişim: 24.07.2016)

ABD Tatar dernekleri (ATA ve ATTA) ile ilgili videolar

<http://tnv.ru/main/catalog/detskie1/tatarlar/?p=3&idVideo=25127#videoanc>

12.10.2014

New York'ta Ravil-Asiye Agi (piyano çalıyor)

<http://tnv.ru/main/catalog/detskie1/tatarlar/?p=3&idVideo=24968#videoanc>

05.10.2014

College Point 10 keşe.

İlk başkan Hayrullah Yenikeyev. (Daha sonra Garif Sultan,..İldar Agiş ..)

Şimdi Orhan Agiş (2014). Çoğunluk Penza tarafından Türkiye'ye göçmüş. Agiş'ler 17 yıl Türkiye'de yaşamış 1971'de N.Y. gelmişler.

<http://tnv.ru/main/catalog/detskie1/tatarlar/?p=3&idVideo=25300#videoanc>

05.10.2014

7 yıl önce Taşkent'te Teknik Yüksek Okulda İngilizce hocası Naciye Seferova (kızı yanına gelmiş). Tatarca'yı iyi bildiği için derneğe üye de olmuş.

<http://tnv.ru/main/catalog/detskie1/tatarlar/?p=4&idVideo=25301#videoanc>

29.09.2014

New York (Pennsylvania) İlmir-Regina Ahmetcanova (Emir adlı çocukları var Başkurdistan'dan 2006'da gelip yerleşmişler. İş kurmuşlar. 5 yıldır Washington Sabantuyu'nu düzenliyor. Karı koca çok iyi Tatarca konuşuyorlar.

<http://tnv.ru/main/catalog/detskie1/tatarlar/?p=&idVideo=26332#videoanc>

23. 11.2014

New York'ta Rukiye Vafalı (1925- ?) 1960 yıllarda Batıya sığınan dünyaca

meşhur balet Rudolf Nuriyev ile tanışmış. (İstanbul'da ben de bir gösterisinden sonra yanına girmiş, imzalı bir hatıra almıştım)

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=&idVideo=26126#videoanc>

16.11.2014

Ferit Ural New York'ta yaşıyor. Minduhi'da yaşarken Rus askerleri ev girmişler, sofra kurulmasını talep etmişler. O zamanda 5 yaşında olan Ferit (1940) ağlamaya başlamış. Sovyet askerleri arasında bulunan bir Tatar kökenli asker diğerlerinden evi terk etmelerini ister. Sovyet propagandasına kanarak SSCB göçenleri, istedikleri yerlere değil, Kazak bozkırlarına yerleştirirler.

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=1&idVideo=25917#videoanc>

9.11.2014

New York Saide Hacı (Rukiye Vafalı'nın kızı ve Dernekte 13 yıl başkanlık yaptı). Kardeşi Ferit ile üç defa Kazan'a da gitmişler. Orada Rusça konuşuyorlar diye şikâyet ediyorlar.

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=2&idVideo=25554#videoanc>

26.10.2014

New York'ta 1907'de Polşa (Litva) Tatarlarının cemiyeti kurulur. American Mohammedan Society (2 Şubat 1907) adı ile bilinmektedir. Eski bir kiliseyi alarak camiye dönüştürürler. 1931'den beri açık olan bu derneğin İlk başkanı Yakup Pirhaloviç olur. Polonya Tatarları Connecticut, Massachusetts vb. yerleşirler. Polis, öğretmen gibi meslekler edinirler. TV muhabiri ile görüşen Alis Rakeviç Long Island'a doğmuş. Dedeleri 1930'larda ABD'ye gelmişler. Maalesef pek bir şeyden haberi yok. Derneğin geçmişini bilen kimse bulunamamış.

<https://www.youtube.com/watch?v=HVgMubxcGIM>

New York Mezarlığı (26 Temmuz 2013) 4 dakika

Reşit Levent Yahudi mezarlığının içinde 120 Tatarın yattığı mezarlığı gösterdi. İlk kişi 1927'de buraya gömülmüş. 1980'de Long Island ta yeni bir mezarlık satın alınmış.

<https://www.youtube.com/watch?v=Xz8GBY7B5jw>

Tatarı v SŞA (17 Ekim 2007) I 3 dakika

Safiulla Dim Suyu, Vafalı ve kızı Saide (Dernek başkanı) konuştular. İftar sofrası 10-15 kişi vardı.

http://www.youtube.com/watch?v=Qpxc9_Ci8vc

Tatarı v SŞA (19 Ekim 2007) II 3 dakika

Tataristan'dan yeni gelen bir çift Aydar-Gülnara Şabayev'lerin 2 oğulları var. Gülnara çocuklar üç dilde Tatar-Rus-İngiliz dillerinde yetişirlerse şansları daha fazla olur diyor. Aydar Nijni Kamsk Neftkim şirketi temsilcisi. İlginç bir görüntü ise, Rukiye Vafalı'nın arabasının plakasının TATARS olması.

<http://www.youtube.com/watch?v=a35980o5xaY>

California 1973 Sabantuy 'u hakkında ancak yalnız görüntü bulunuyor.

<http://www.youtube.com/watch?v=0OcM2ODHaDM>

Devletşahlar (10 Ekim 2011) 14 dakika

Tahir Devletşah Kore'de Seul'da doğar. Dört kardeşirler. Babaları 1945'te savaşın bittiği zaman ölür. Kore'de bulunan Amerikan yetkilileri bu ülkeden gidin deyince ABD, Avustralya, Almanya ve Türkiye'ye başvururlar. Türkiye taleplerini kabul eder ve vize verir. 1949'da İstanbul'a geldiler. 1960'da ise San Francisco' ya göçtüler. Tahir mekanik ustası olarak 1969'da TWA'ya girdi. 2 yıl askerlik yaptı. Kore-Türkiye'den-ABD'ye gelen (1966 Ohio) Remziye ile evlendi. Vietnam savaşına katılmaya davet ettilerse de, bir şekilde kurtuldu. O dönemde San Francisco'dan 60 Tatar vardı. Dini Abdullah Halim'den öğrendim diye anlatılıyor. Tatarca'da kulaktan dolma öğrendik. Remziye 1988'de Kazan'a gitti. Burlingame'de American Turkco-Tatar Ass. Inc. (ATTA) kurma işine aktif katılırlar. Geceler yapılmış, kulaktan dolma şarkılarla eğlenmişler. Takmaklar söylemişler. Çok samimi bir havada geçen röportaj olmuş.

<https://www.youtube.com/watch?v=Kq8pIRJWZ40>

(ABD-Kanada Vagiz Sulatbikov) 19 Mayıs 2010 6:50

(NTV-Hayerle İrte Programasında reportaj). 2 yıl Türkiye'de 8 yıl ABD

Washington'da yaşamış. Şimdi Kanada'ya göçmüş. Geri dönmek istemiyor (samimi bir cevap) Washington'da küçük bir Tatar derneği var diyor.

<https://www.youtube.com/watch?v=29-hjRUV5no&list=PLE5AB71AFCCBC8536&index=2>

(ABD Safalar ailesi Tokyo/Kobe/Türkiye/San Francisco) 25 Temmuz 2011

Dayan Safa (20.11.1934) Tokyo'da doğmuş. 3 erkek kardeşten biriymiş. Savaştan sonra vatansız (heimatlos) buradan Tatarlara gidin denilmiş. Onlar da Türk büyükelçiliğine başvurmuşlar. Neticede 1953'te Türkiye Cumhuriyeti kimlikleri verilmiş. Safa 1956'da Türkiye'ye gitmiş, subay olarak askerlik yapmış. Diğer iki erkek kardeşi askerlik yapmak istemedikleri için Türkiye'ye gitmemişler. Dayan 11,5 yıl Türkiye'de yaşamış. Çeşitli yabancı hava yollarında çalışmış. 1965'te San Francisco'ya gitmiş ve orada Rukiye ile tanışmış. Dönünce babasından kızı istemiş. Baba gelip burada yerleşirsen olur demiş. Böylece 1967 yılına evlenmişler. Kemal ve Adile adlı iki çocukları olmuş.

Rukiye 1945'te Kobe' de doğar. Ailesi Penza kökenlidir. 4 yıllık Tatar okulundan sonra Amerikan okuluna gider. 7 kardeşirler. Birkaç defa Tataristan'a gider. Büyükannesinin anlattıklarını görekerek çok duygulanır. Kan çekiyor demektedir. Kocas da Tatar canlı bir kişidir. Yılda bir kere Japonya'ya giderler. Japonya'daki Müslüman mezarlıklarını korumak için bir vakıfları vardır. Akrabalardan (Rusya) mektuplar gelmeye başlayınca zorlukla olsa da Kiril harflerini öğrenir ve onlarla da yazışmaya başlarlar.

<https://www.youtube.com/watch?v=cyQ3jHGMrjg&index=4&list=PLE5AB71AFCCBC8536>

İlhan Sadri (San Francisco) 10 Ekim 2011 (Tatar Channel) 13 dakika

Olağanüstü bir şahıs intibasını veren biri İlham Sadri Beyle yapılan çekim. Kendi gayretleri ile Tatarca öğrenmiş. Kendisi dilinin saf olmadığını Türkçe, İngilizce ve Rusya kelimeler karıştırdığını söylüyor. Bir üniversitede bulduğu 800 sayfalık Rusça-Tatarca sözlüğün fotokopisini yaparak, internete koymuş. Peremech Longe adlı sitesi var. Buraya eski fotoğraflar vs. koyuyor. Dil, tarih ve sanatla ilgileniyor. Hastanede çalışıyor. Annesi Haylar 'da, Babası Kobe' de doğmuşlar. 1950'li yıllarda Türkiye'ye gelmişler. 1965'te Montreal'e göçmüşler. 1971'de ise aile California'ya göçmüşler. İlham Montreal'de doğmuş. Mülakat esnasında yabancılara Tatar kimliğini anlatmanın zorluğunu açıkladı. "Ben Montreal'de doğdum, öyleyse

Kanadalısın; Hayır Tatarım. Ağabeylerim Türkiye’de doğdular, öyleyse onlar Türk, hayır onlar Tatar; annem Çin’de doğmuş, öyleyse o Çinli, hayır Tatar; babam Japonya’da doğmuş, öyleyse o Japon, hayır Tatar”. Röportaj esnasında İlham eskiden Tatarca dergilerin yıllık abonesi 6 dolar iken, şimdi 300 dolara ulaştı diye şikâyet ediyor. Yani aldırma zorlaştı.

<https://www.youtube.com/watch?v=v46Dt86nEP4&index=5&list=PLE5AB71AFCCBC8536>

Alsu, Turan, İnci, İldar (New York-San Francisco) 10 Ekim 2011 -16 dakika

Şimdi New York’ta yaşayan Alsu Garifullina Taşkent’te doğmuş, 1990’larda buraya göçtüklerinde ona 12 yaş imiş. Devamlı Rusça konuştuğu için “Sen Rus musun?” diye soruyorlarmış. O da utancından “ben Moskovalıyım” diyormuş. 3 defa Kazan’a gitmiş. Çat pat Tatarca konuşuyor, zorlanıyor. Piyano çalıyor, şarkı söylüyor. 2001 yılında 15 kadar Tatar genci (internet aracılığı ile tanışarak) Pennsylvania’da buluşmuşlar. Rusya’dan gelenler bunlara Sabantuy’u anlatmışlar. [TatarsUs.org] 1994’te N.Y. gelen İnci hanım ilk defa camiye gitmiş. İslam’ı öğrenmiş. Babası Rus (ufak yaşta ölmüş) annesi Tatar. Tam Tatar kültürü ile yetişmiş. ATA’da üye koloratur soprano dernekte şarkılar söylüyor. İldar Muhammetdinov ise 2 yıl önce Çallı’dan gelmiş. Tatarcası var ama Tatarlıkla ilgilenmiyor. San Francisco’da Turan Apakay Meryem-Vildan’ın oğulları. Tatarca konuşmaya çalışıyor. Ama zorlanıyor. Neslim Tatar, kimliğimi korumam gerek diyor.

<https://www.youtube.com/watch?v=cG7xNNuwGiQ>

(Yulay Şamiloğlu)

<http://tnv.ru/main/katalog/detskie1/tatarlar/?p=8&idVideo=22319#videoanc>

Wisconsin/Madison Üniversitesi Profesörü ile yapılan mülakat.

Sonuç

ABD'de de yaşayan Tatarların sayısı çok az ve dağınık şekilde yaşıyorlar. Başlıca ABD'nin doğusunda New York ile batısında San Francisco'da yoğun şekilde yaşıyorlar. ABD'de yaşayan Tatarları iki kategoride incelemek gerekir. İlki Sovyetler Birliği veya onun devamı olan BDT Tatarları ile ilgisi olmayan, yani Komünizm ve onun uzantısının etkisi dışında kalan Tatarlardır. İkinci kategoridekiler ise SSCB'nin dağılması sonucunda ortaya çıkan özgürlük ortamından yararlanarak değişik ülkeler ve ABD'ye gelip yerleşenler teşkil etmektedir.

Birinci kategoriye dâhil olan eski Tatarların özellikleri her ikisinin (ATA ve ATTA) de kendilerine ait binaları olmasıdır. Ufak da olsa bir mekân cemiyet faaliyetlerinin sürekliliği için olmazsa olmaz şartıdır. Dolayısıyla bu nevi etnik-dini dernekler ilk faaliyetleri olarak bir mekân satın almaya çalışırlar. New York ve San Francisco Tatarları da üç-beş yılda bu sorunu çözmüşlerdir. İstanbul'daki Tukay Gençlik Kulübü belki de üyelerinin fakir olması dolayısıyla olsa gerek, devamlı mekân kiralamış, 1980 askeri darbesinden sonra ise dernekler kapatılınca tekrar kendini toparlayamamıştır. Dolayısıyla binasızlık derneklerin yaşamlarını sürdürmesinde en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABD'deki eski Tatarların diğer bir özelliği ise ana diline sahip olmalarıdır: Eski SSCB çıkışlıların büyük çoğunluğu Tatarca bilmemektedir. Dolayısıyla onlarla dernekler arasında bir diyalog oluşamamasının bence ilke önemli sebebi budur. Tabii eski kuşağın kurduğu derneklerde de Tatarca bilenlerin sayısı azalmaktadır. Doğrusu ABD doğumlu gençler çok az veya hiç Tatarca bilmemektedirler.

Buna rağmen her iki dernek de dini ve milli gelenekleri sürdürmek için faaliyetler yürütmektedirler. Dernek üyeleri sayıca az olduğu için bu nevi etkinliklere de genelde yaşlı üyeler katılmakta ve sayıları az olmaktadır. Fakat her şeye rağmen yarım asırdan fazla faaliyetlerini sürdürdüklerinden takdiri şayandırlar.

SSCB kökenli Tatarlar

Yukarıda da değindiğimiz üzere Sovyetler Birliğinin dağılması ile eski 15 Sovyet cumhuriyeti bağımsız oldular. Bu bağımsızlıklar aynı zamanda vatandaşlarına yurt dışı seyahat imkânı da vermiştir. Böylece on binler-yüzbinler dış ülkelere gidip-gelemeye başladılar. Bu seyahatlerin çoğu turistik ise de, akrabaları ziyaret, bilimsel toplantılara katılmak, yurt dışında eğitim almak, dış ülkelere çalışmak veya iş imkânlarını araştırmak, dahası zenginlerin paralarını yatıracakları yerleri aramak şeklinde tecelli etti.

Sınırlar açılınca eski SSCB'den Almanya'ya 3,5 milyon, ABD'ye ise tahminen 3 milyon kişi göç etmiştir. Bu rakamlar içinde büyük çoğunluk Ruslar ise de, diğer halklar da bu rakama dâhildir. İşte bu yeni göçmenler arasında Tatarlar ve Başkurtlar da vardır. Hepsi Rusya Federasyonundan değil, Kazakistan, Özbekistan gibi eski Sovyet cumhuriyetlerinden göçenler de bulunmaktadır. Yukarıdaki iki ülke dışında Kanada, Çek Cumhuriyeti, İngiltere gibi Avrupa ülkelerine hicret edenler de mevcuttur.

ABD'ye göçen bu eski Sovyet kökenli Tatarlar bir takım faaliyetler yapmaya gayret etseler de, yılda bir kere Sabantuy düzenlemenin dışına çıkamamaktadır. Bu nevi Sabantuy faaliyetlerine Tataristan destek vermektedir. Dolayısıyla Sovyet alışkanlığı çerçevesinde BDT ülkelerinden göçenlerin hepsi katılmaktadır. Neticede yılına bir kere biraz folklor dans ve şarkı gösterisi, takım yarışlarıyla neşeli bir piknik gerçekleştirilmiş olur. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere bu yeni göçmenler Tatarca'ya vakıf olmadıklarından Derneklerle pek bir bağ oluşturmamaktadırlar. Aslında bu Tatarların Tatarlıkla ne kadar ilgilerinin olduğunu belirlemek ayrı bir çalışma konusu olduğundan, bu konuda her hangi bir şey yazmama kararı aldım. Bu konuyu onların dilini, yani Rusçayı bilen ve kendi ülkelerinin mantalitesini kavramış olan araştırmacılar daha iyi araştıracaklardır.

GENEL SONUÇ

İlk olarak bazı Tatar köyleri 19. Yüzyılın sonunda Osmanlı Devletine sığınmışlar. Daha öncede göçler olduysa da, bu konuda bilgimiz yok. 20. Yüzyıl başında Uzak Diasporaya yayılan Tatarları incelediğimizde aslında anavatandan iki değişik coğrafyaya göç olduğunu görüyoruz. İlk Finlandiya'ya ise ikincisi Çin'e (doğrusu Mançury'ya) olmuş. Çok az sayıda Tatarlar ise Rusya'dan çıkıp başka ülkeler yerleşmişler. Finlandiya Rusya'dan bağımsızlığını ancak 1918'de kazandığı ve daha önce Çarlık Rusya'sının bir dükalığı olduğu için bu bölgeler gelip ticaret yapan Tatarlara aşına bir ülke idi.

Uzak Doğuya göçün sebebini ise iki kategoride inceleyebiliriz. İlk Rus-Çin Demiryolu inşası, ikincisi ise Rusya'da ihtilallerin patlak (Şubat ve Ekim) vermesidir. Finlandiya'ya göçüp yerleşenler o ülkeden başka bir ülkeye göçmeyi düşünmemişlerdir. Çünkü aradıkları güven ve refahı bu ülkede bulmuşlardır.

Ancak Uzak Doğudakiler Finlandiyadakilere nazaran 2. Dünya Savaşından çok daha feci şekilde etkilenmişlerdir. Bunun sonucunda büyük çoğunluğu başta Türkiye ve ABD'ye göçmüşlerdir. Bu onların birinci, bazıları için ikinci göçü olmuştur. 1960'lı yıllarda ise Türkiye'den ABD ve Kanada'ya, hatta Avustralya'ya göç olmuştur. Böylece bazıları üçüncü göçü de yaşamışlardır. Her yeni ülke yeni muhit, yeni dil ve yeni kurallar demektir. Bilhassa yaşı ileri nesiller bunun sıkıntısını çok ağır şekilde çekmişlerdir.

Uzak Doğuya ve Finlandiya'ya göçenlerin ekserisini Mişer kökenliler teşkil ediyordu. Dolayısıyla onların birbirleri bağları daha sıkı olmuştur. Genç nesiller göç edilen ülkelerde doğmuş olsalar da, ebeveynlerinin dini ve milli terbiyesinden de geçmişlerdir. Dolayısıyla akrabalık ve ahabalık bağlarını daha iyi bilirler. Örneğin Dünya Tatarları Kongresi vesilesi ile ABD, Türkiye, Finlandiya, Kanada veya Avustralya'dan Kazan'a gelenlerin ekserisi bir birini tanır. Yabancılar için ilginç gelen husus ise dünyanın dört bir yanından gelen Tatarların birbiri ile aynı dilde rahatlıkla anlaşmaları olmuştur. Bu fenomeni nasıl açıklayabiliriz? Tatarcanın 19. yüzyıldan itibaren gelişimini tamamladığı ve dolayısıyla o tarihlerden itibaren ülkeden ayrılanların da aynı dili bilmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Neredeyse 70 yıl hiçbir ilişkileri olmadıkları halde uzak diasporadaki Tatarlar yerel Tatarlarla (şayet Tatarca biliyorsa) kolaylıkla anlaşıyorlardı.

Türkiye'de bu coğrafyaya gelen birçok Türk akademisyen Tatarca'yı kısa bir sürede öğrendiler. Aynı şekilde Türkiye'de doğan gençler de Tataristan'da birkaç ay kalsalar Tatarca'yı anlamaya, hatta konuşmaya başlarlar. Ancak tehlike şu ki Tatar gençlerinin ekserisi kendileri Tatarca konuşmadıklarından Türkiye'den veya başka bir

ülkeden gelen gençlerle pek fazla diyalog geliştiremeyeceklerdir. Kısacası anavatanında korunamayan bir dil yabancı ülkelerde hiçbir şekilde korunamayacaktır. Sonuçta Polonya Tatarlarının durumuna düşülecektir. Onlar Polonyalı olmuş ancak bir nebze dinlerini korumuşlardır. Uzak diasporada Finlandiya hariç (Türkiye’de de ancak köy kökenliler) genceler arasında dine ilgi sıfır derecesindedir. Yani farklı bir dine mensubiyet de onları asimile olmaktan korumayacaktır.

Tatarlar hangi ülkeye gittilerse de çocuklarını okutmaya önem verdiler. Bu sayede gençlerin ekserisi gelir getiren mesleklerle sahip oldular. O derece ki aralarından üniversitede görev yapan akademisyenler de çıktı. Bildiğimiz kadarıyla Türkiye’de eski göçmenelerin onlarca, ABD’de Tatar kökenli üç Profesörü olmuştur. Bu kadar az sayıdaki bir topluluk için ciddi bir başarıdır. Finlandiya’da üniversitede ders veren bir hemşerimiz bulunmaktadır. Mühendisler, tıpçılar, diş tabipleri, öğretmenler ve değişik meslekteki yüksek tahsillilerin sayısı da yeterince mevcuttur. Kısacası hepsi kendi yaşadıkları ülkelere katkı sağlamışlardır.

Tatarlık nostaljik bir unsur olarak devam etmektedir. Bazı yeni gelenekler de oluşmuştur. Bunda Kazan’ın rolü olmuştur. Eskiden uzak diasporada Sabantuy gibi piknikler bilinmezdi. Adından da anlaşılacağı üzere bu bir köylü bayramıdır. Şehirli Tatarların alakası Rusya’da bu iş resmileşince olmuştur. Neticede Sabantuy yenilip içilen, bir takım çocuk oyunlarının, güreşin icra edildiği, şarkıların söylendiği bir eğlence ortamıdır. Kazan bundan başka milli addedilecek bir şey yapmamakta veya yapamamaktadır.

Uzak diasporadaki Tatarlar arasında Sabantuy sözü bile kullanılmazdı. Onlar milli olarak Tukay’ı anarlar, tiyatro, folklor dansı ve halk şarkılarının icra edildiği milli geceler düzenlerlerdi. En fazla etkinlik ise dini alanda olurdu. Dolayısıyla uzak diasporada Finlandiya, ABD, Avustralya gibi ülkelere yöneticiler dini faaliyetlere çok önem verirler. Ancak Türkiye’de dini faaliyetler devletin kontrolü altında olduğundan ve bizimkiler kendi geleneklerine göre dini faaliyetleri düzenleyemediklerinden gençlerde dine olan ilgi ciddi şekilde azalmıştır. Türklerin ekserisi laikliği benimsemeseler de, Tatarlar gerçek anlamda laik olmuşlardır. İbadet eden bunu evinde yapmaktadır.

Uzak diaspora Tatarları her ne kadar benliklerini kaybetmemek için direnseler de yaşadıkları ülkenin dilinin ve yaşam tarzının etkisinde kalmaktadırlar. ABD’dekile alış-verişe değil “shoppinga baralar”. Bu da yadırganacak bir hal değil.

Çok ufak bir azınlık olmalarına rağmen haklarında bir hayli şeyin yazılmış olması da ilginçtir. Bunların çoğunluğunu kendileri yazmışlarsa da, değişik ülkelerin akademisyenleri de bu topluluklara önem vermişlerdir. Elinizdeki eser de bu sayede ortaya çıkmıştır. Artık uzak diasporadaki toplu tarihimizin ortaya çıktığını gururla söyleyebiliriz.

BAZI KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- Ali Akış, Aklımda Kalanlar (Hatıralar-Konuşmalar), (Ankara: Neyir Matbaacılık 2002),
A.Ayda, Sadri Maksudi Arsal, (Ankara 1991).
Abdürreşid İbrahim (haz. Mehmed Paksu), 20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası ve Japonya'da İslâmiyet, I, (İstanbul: Yeni Asya Yayın. 1983) .
A. Ocaklı, İdil-Ural Bölgesinden Göçler, Neden ve Sonuçları, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul 2001).
Ahmerveli Menger-Hatireler, (Kazan: Gasırlar Avazı Neşriyatı 1997).
Ahmet Kanlıdere, Reform Within Islam. The Tajdid and Jadid Movement Among the Kazan Tatars (1809-1917). Conciliation or Conflict? (İstanbul: Eren Yayın. 1997).
A. Maski-Z.Maski, Journey to Freedom, (Adelaide: Print Matters 2012).
Andrew Tanner, The Adelaide Tatar. Language shift in a small immigrant community (Adelaide 2014).
A. Temir, Yusuf Akçura (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın. 1987).
B. Taymas, Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler, (İstanbul 1959).
Emrulla Agi, Jizn odnogo çeloveka (Kazan: Magarif Yayın. 2003).
G. Beril Devlet, Bir ömre altı hayat sığdıran Nadir Devlet'in yaşam öyküsü (İstanbul: Çatı Kitapları 2014).
Harry Halen, A bibliographical survey of the publishing activitie of the Turkic Minorty in Finland, Studia Orientalia (Helsinki 1980).
İ. Baykara, Zeki Velidi Togan (Ankara 1989).
İsmail Türkoğlu, Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın. 1997), s.96
N. Devlet, İdil-Ural Ekspedisyonu. Tatarlar-Başkurtlar-Çuvaşlar, (Ankara: M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını 1997).
N. Devlet, 1917 Ekim İhtilali ve Türk –Tatar Millet Meclisi, (İstanbul: Ötüken Yayın. 1998).
N. Devlet, İpek Yolu (Ankara: TTK Yayın. 1999).
Н. Дәүләт, Ерак Көнчыгыштагы Татар-Башкортларга ни булды? (Казан,Казан Дәүләт Университеты 2005).
N.Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele tarihi (1905–1917), 3. bsk.(Ankara: TTK Yayın. 2014).
NUMATA Sayoko, “Fieldwork Note on Tatar Migrants from the Far East to the USA”, For Reviews of Islam Policy in Prewar and Wartime Japan, AJAMES (Annale of Japan Assocation for Middle East Studies, sayı 28 (Tokyo: January 2013).
Muazzez Baibulat, Tampereen İslamilainen Seurakunta: juuret ja historia, (Tampere: Gummerus Kirjapaino Oy. 2004).
M. F. Togay, Yusuf Akçura'nın Hayatı, (İstanbul 1944).
Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti (100. Doğum Yılı Dolaysıyla), (Ankara 1979).
Osmanlı Belgelerinde Kazan, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın. 2005).
Reşit Rahmeti Arat İçin, (Ankara: T.K.A.E. Yayın. 1966).
Rukiye (Muhammedis) Devletkildi (çev. Beril Devlet), Hayat Yolumun İzlerinden, [Tormış Yulımning İzlerinden], München 1983.
Salih Apakay, American Turko Tatar Association of Burlingame - (Friday, August 15, 2008) <http://theperemechlounge.blogspot.com/2008/08/american-turko.html> (Erişim: 16.09.2015).
Suomen İslam-seurakunnan Veteraaniteos (Helsinki, Painopaikka Gummerus Kirjapaino Oy 2006),175 s.

MAKALELER

Ayaz İshaki, "Sulh Heyeti Azası Fuad Tuktar Bey Vefat Etti", *Yanğa Milli Yul*, sayı 130, s. 6-16 ve sayı 131 (1939), s. 16-25; s. 147-148.

A.B. Yunusova, "Tataro-Başkirkaya Emigratsiya Na Dal'nem Vostoke", http://www.tatar.narod.ru/turk_migration.htm

İlbaris Nadirov (çev. M.Y. Kaya), "Finlandiya Tatarları", *Yörte bizni yazmışlar* (Kazan 1992), s. 199-226'dan özetlenerek alındı.

Mahmut Tahir, "Tokyo'da Matbaa-i İslamiye", *Kazan*, sayı 16, (1975), s. 15-20.

"Milli Bayrak Gezitesi Çığa Başladı", *Yanğa Milli Yul*, sayı 94 (12), (1935), s. 28-32.

M. Kerimi, "Tataro-başkırı, nagrajennie na koreyskoy voyne", *Azat Vatan*, sayı 10, (Aralık 1952), s.19-20.

M. Kerimi, "Koreya Sugışı hem Tatarlar", *Azat Vatan*, sayı 11-12, (Ocak1953), s.22-23.

Nadir Devlet, "Şagır Şahveli Kelewli İcatı", *Kazan Utları*, (Şubat 2000), s. 147-153.

N. Devlet, "I.Dünya Savaşında Osmanlılar Safında Irak Cephesinde Çarpışan Türk-Tatar Asya Taburu".

11. Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I (04-05 Nisan 2007) İstanbul (Ankara: Genelkurmay Basımevi 2007), s. 103-107.

N. Devlet, "Türkiye'ye Katkıda Bulunan Tatar-Başkurtlar", T.C. Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınlar Sempozyumu Bildirileri (Kayseri: Erciyes Üniv. Yayın. 1996), s.161-173.

Надир Дәүләт, "Анкарадагы татар оешмасы 50 еллыгын зурлап билгеләде" *Азатлык радиосы* (10.11.2015) <http://www.azatliq.org/articleprintview/27354155.html?displayOptions=3>

Okan Daher, "Orthographical traditions among the tatar minority in Finland", *Studia Orientalia* 87, Helsinki 1999, pp. 41-48.

Rafael Adutov, "Yaponiyedeki Kardeşlerimiz", *Meydan (Çallı)* (Ağustos 2001).

Rukiye Muhammediş, "Yıdınçı Yılıbız", *Milli Bayrak*, sayı 285, (Kasım 1941).

Sabira Stahlberg-Ingvar Svanberg, "The Tatars in Sweden", *Kazan Islamic Review*, 1 (Kazan 2015); s. 201.

Session For Tatars Held (National Conference Opens At Mukden And Is To Continue For One Week)", *The Kobe Mainichi Daily News*, (5.02.1935).

Svetlana Mal'sheva, "Fuad Tuktarov", *Kazan Utları*, sayı 5 (1996), s. 165-170.

"Youths for Cairo (Moslems of Kobe Going For Extensive Studies), *The Osaka Mainichi*, (6.07.1936)

DERGİLER

Kazan (Ankara 1970-1980)

Kazan Utları (Kazan)

Mähallä Habärläre (Helsinki)

Milli Bayrak (Mukden 1935-1945)

Tukay Bültreni (İstanbul 1965-1968)

Yanğa Milli Yul (Berlin 1935-1939)

İNTERNET KAYNAKLARI

Tatars abroad

https://joshuaproject.net/people_groups/15284/CH

<http://www.paulnoll.com/China/Minorities/min-Tatar.html>

<http://www.china.org.cn/english/features/EthnicGroups/136951.htm>

http://www.drben.net/ChinaReport/Sources/Art_Arts_Culture/Ethnic_Minorities_in_China/Ethnic_Minorities_of_European_Descent.html

<https://www.youtube.com/watch?v=n7t4Fz4vFrI&feature=youtu.be>

<https://www.youtube.com/watch?v=AJ3xHP5NdNU&index=4&list=UUHmvg3Ccu7phGiNI4vUvqrw>

<http://www.atany.com/>

<http://www.kazankultur.org/home>

<http://www.kazankultur.org/kazan-dergisi>

<http://www.australianatatars.com/tatarsau/default.aspx>

<https://www.facebook.com/DCTatars>

http://shubino-video.narod.ru/news/tatary_mira/1-0-8